

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

İSLAM BORÇLAR HUKUKUNDA BEY'U'L-İNE

**İBRAHİM HALİL DEMİR
(DOKTORA TEZİ)**

**DANIŞMAN
PROF. DR. AHMET YAMAN**

KONYA 2022

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	İbrahim Halil DEMİR		
	Numarası	138106043005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	İSLAM BORÇLAR HUKUKUNDA BEY'U'L-İNE			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	İBRAHİM HALİL DEMİR		
	Öğrenci Numarası	138106043005		
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		X
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. AHMET YAMAN		
Tezin Adı	İSLAM BORÇLAR HUKUKUNDA BEY'U'L-İNE			

Bey'u'l-İne, İslam borçlar hukukunda zikredilen satım akidlerinden biridir. Bu akit, genel olarak bir malın satıldıktan sonra ilk sahibine geri dönmesini ifade eder. En bilinen ve kabul gören tanıma göre bey'u'l-İne, bir kimsenin bir malını vadeli satması ve aynı malı aynı müşteriden daha düşük fiyata peşin olarak geri almasıdır. Bey'u'l-İne adı, bütün mezheplerce aynı içerikle açıklanmadığından dolayı günümüz araştırmacıları, daha kapsayıcı olan “geri alım sözleşmesi” adını kullanırlar. Bey'u'l-İne ile ilişkili kavramların en önemlileri, teverruk ve muâmele-i şer'iyyedir. Osmanlı döneminde kullanılan muâmele-i şer'iyye kavramı, bey'u'l-İne ile ilişkili olarak üretilmiş bazı uygulamaların adıdır. Günümüzde bey'u'l-İne akdine, Malezya'daki İslâmî finans sektörünce kredi işlemlerinde çokça başvurulmaktadır. Bu satış, diğer İslam ülkelerindeki faizsiz bankacılık sektöründe ise organize teverruk işlemiyle karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Bey'u'l-İne, Teverruk, Muâmele-i şer'iyye, İslâmî finans, Faiz, Riba

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	İBRAHİM HALİL DEMİR		
	Student Number	138106043005		
	Department	Basic Islamic Sciences /Islamic Law		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree	X	
	Supervisor	Prof. Dr. AHMET YAMAN		
Title of the Thesis/Dissertation	BAY AL INAH IN ISLAMIC CONTRAT LAW			

Bay al inah (or bai al inah) is one of the sales contracts mentioned in the Islamic law of obligations. This contract generally refers to the return a one commodity of original owner after being sold. According the most known and accepted definition is bay al inah a forward sale of one commodity by a person and buying the same product at a lower price in cash from the same customer. Since the name bay al inah is not explained with the same content by the schools of Islamic (madhabs), usues researchers today's more comprehensive name "buyback agreement". The most important terms related to bay al inah are tawarruq and muamalashariyyah. The term muamala shariyyah used in Ottoman times, is the name of some of the practices that have been developed in relation to bay al inah. Today, bay al inah contract is widely used in credit transactions by the Islamic finance sector in Malaysia. This sale occurs in the interest free banking sector in other Islamic countries with the organized tawarruq processing.

Keywords: Bay al inah, Tawarruq, Muamala shar'iyah, Islamic finans, İnterest, Riba

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE SINIRLARI	1
II. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3

BİRİNCİ BÖLÜM

BEY'U'L-İNENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE KAVRAMSALLAŞMA SÜRECİ

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
A. Bey'u'l-înenin Tanımı	7
B. Bey'u'l-îne ile İlgili Diğer Kavramlar	12
1. Zerneka	13
2. Teverruk	15
3. İcbâ	19
4. Muâmele-i Şer'iyeye	20
5. Muhâtara	22
6. Bey' bi'l-vefâ	23
II. KAVRAMSALLAŞMA SÜRECİ	25
A. Genel Bakış	25
B. Kavramsallaşma Dönemleri	28
1. Hz. Peygamber Dönemi	28
a. Hadis Literatüründe Geçen Rivayetler	28
b. Diğer Kaynaklarda Geçen Rivayetler	30
2. Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi	30
3. Mezheplerin Oluşum Dönemi	35
a. Hanefî Mezhebi	35
1. Kurucu İmam ve Öğrencilerinden Nakledilen İne Tanımları	35
2. Klasik Hanefî Eserlerindeki İne Anlayışı	39
3. İneyi Farklı Tanımlayan Hanefîler	41
4. Mezhep İçi Sonraki Eleştiri ve Tartışmalar	42
5. Hanefîler'in Çoğunluğunca Benimsenen İne	45
b. Mâlikî Mezhebi	48
1. Kurucu İmam ve Öğrencilerinden Nakledilen İne Tanımları	49
2. Klasik Mâlikî Eserlerindeki İne Anlayışı	50
3. İneyi Farklı Tanımlayan Mâlikîler	52
4. Mâlikîler'in Çoğunluğunca Benimsenen İne	52
c. Şâfiî Mezhebi	55
1. Kurucu İmam ve Öğrencilerinden Nakledilen İne Tanımları	55
2. Klasik Şâfiî Eserlerindeki İne Anlayışı	55
3. İneyi Farklı Tanımlayan Şâfiîler	58
4. Şâfiîler'in Çoğunluğunca Benimsenen İne	59
d. Hanbelî Mezhebi	59
1. Kurucu İmam ve Öğrencilerinden Nakledilen İne Tanımları	59
2. Hanbelî Eserlerindeki İne Anlayışı	60

3. Hanbelîler'in Benimsediği İne	61
e. Zahirî Mezhebi	61
f. Değerlendirme	62
4. Osmanlı Dönemi	63
5. Çağdaş Dönem	64
C. Genel Değerlendirme	65

İKİNCİ BÖLÜM

BEY'U'L-İNE'NİN HUKUKİ MAHİYETİ

I. BEY'U'L-İNE'NİN MAHİYETİ VE HÜKMÜ	69
A. Bey'u'l-İne'nin Şartları	69
B. Bey'u'l-İne'nin Hükümü	71
1. Malın Önce Peşin Sonra Vadeli Satıldığı İne	71
2. Üç Kişi Arasında Gerçekleşen İne	74
3. Malın Önce Vadeli Sonra Peşin Satıldığı İne	77
a. Caiz Görmeyenler	77
1. Görüşler ve Deliller	77
2. Delillere Yapılan İtirazlar	83
a. Rivayetlere Yapılan İtirazlar	83
b. Hukuki İlkeye Yapılan İtirazlar	89
3. Caiz Görmeyenlerce Onaylanan Bazı Durumlar	90
a. Bedelin Tamamının Ödenmesi	90
b. Malın Mülkiyet Değiştirmesi	90
c. Bedellerden Birinin Mal Olması	91
d. Malın Değişime Uğraması	91
e. Usûl veya Furûun Müşteri Olması	91
f. Satıcının Ölmesi	92
g. Müşterinin Ölmesi	92
h. Farklı Para Birimleriyle Alışveriş	92
b. Caiz Görenler	93
1. Görüşler ve Deliller	93
2. Delillere Yapılan İtirazlar	98
II. BEY'U'L-İNE'NİN MEŞRUIYET TARTIŞMALARININ GEREKÇELERİ	99
A. Safkateyn Sayılması	99
B. Faiz Şüphesi Taşınması	100
C. Muvazaa (Kanuna Karşı Hile) Şüphesi	102
D. Diğer Gerekçeler	107
III. İRADE VE NİYET TEORİLERİ AÇISINDAN BEY'U'L-İNE	108
A. İrade ve Niyetin Tanımı	108
B. İradenin Boyutları ve İrade Beyanı	109
C. İrade ile İrade Beyanı Arasında Uyuşmazlık	110
D. İrade ve Niyet Teorileri	110
1. Hukukun (Teâmülün) İstikrarı Teorisi	111
2. Niyetin Muteberliği (İradenin Saygınlığı) Teorisi	113
E. Her İki Teori Açısından Bey'u'l-İne	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BEY'U'L-İNE'NİN OSMANLI DÖNEMİNDE VE GÜNÜMÜZDEKİ
UYGULAMALARI

I. OSMANLI TATBİKATI	117
A. Bireysel Uygulama Alanları	119
B. Para Vakıfları Bağlamında Muâmele-i Şer'iyye	121
1. Muâmele-i Şer'iyye'nin Tanımı	122
2. Muâmele-i Şer'iyye'nin Meşruiyet Tartışmaları	126
a. Genel Bakış	126
b. Klasik Dönem Tartışmaları	129
c. Osmanlı Dönemi Tartışmaları	130
1. İbn Kemal	131
2. Çivizâde Muhyiddin Efendi	133
3. Ebussuûd Efendi	135
4. Birgivi Mehmed Efendi	139
5. Şeyh Bâlî Efendi	141
6. Diğer Bazı Âlimler	142
d. Günümüzdeki Tartışmalar	145
1. İslam Hukukçularının Olumsuz Yaklaşımı	145
2. Osmanlı Araştırmacılarının Olumsuz Yaklaşımı	146
3. Olumsuz Yaklaşımlara Cevaplar	150
4. Değerlendirme	152
3. Muâmele-i Şer'iyye ile İlgili Hukukî Düzenlemeler	152
a. Muâmele-i Şer'iyye Yapılmadan Hiçbir Ribh Alınamaz	153
b. Masraflar Sermayeden Değil Gelirden Yapılmalıdır	155
c. Vakıf İşletme Şartlarına Uyulması Gerekir	155
d. Ortadan Kaybolan Borçludan Yalnızca Bir Yıllık Ribh İstenir	157
e. Devletin Belirlemiş Olduğu Ribh Oranı Aşamaz	158
f. Mürekkep Ribh Alınamaz	161
4. Para Vakıflarının İşleyişi	161
a. Bey'u'l-îneye Dayanmayan İşlemler	161
b. Bey'u'l-îneye Dayalı Uygulama: Muâmele-i Şer'iyye	161
1. Vakfın Bir Malı Üzerinden Yapılan Muâmele	162
2. Müstakrizin Bir Malı Üzerinden Yapılan Muâmele	164
3. Araya Üçüncü Kişinin Girmesiyle Yapılan Muâmele	165
4. Karz-ı Hasen ile Birlikte Yapılan Vadeli Satış	166
5. Vakfın Malını Vadeli Alıp Çarşıda Satma Şeklindeki Muâmele	167
c. Muâmele-i Şer'iyyenin Diğer Nakit İşletme Yöntemlerine Oranı	168
II. GÜNÜMÜZDEKİ UYGULAMALAR	170
A. Klasik Şekli ile Uygulanması	171
1. Bireysel Uygulamalar	171
2. Kurumsal Uygulamalar	172
a. Genel Bakış	172
b. Bey'u'l-îne Uygulamaları	174
1. Bireysel Finansman Uygulamaları	174
2. Kurumlar Arası Finansman Uygulamaları	176
a. Hükümet Yatırım Sertifikalarının Arzı	177
b. İslâmî Hazine Bonosu Satışı	177

c. Vadeli Satışa Dayalı Sukûk İhracı	178
c. Kurumsal Uygulamaların Fıkhî Tahlili	179
B. Repo Uygulaması	183
1. İşlemin mahiyeti	183
2. İşlemin Bey'ü'l-İne ile İlişkisi	184
C. Katılım Bankalarının Uygulamaları	187
1. Teverruk	187
a. Bireysel Teverruk	187
b. Organize Teverruk	188
c. Ters Teverruk	190
d. Organize ve Ters Teverruk İşlemlerinin Hükümü	194
2. Kredi Kartı	199
SONUÇ	202
BİBLİYOGRAFYA	206

KISALTMALAR

AAOIFI	: Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (Hey'etü'l-muhâsebe ve'l-murâcaa li'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye)
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin (oğlu)
bkz.	: bakınız
BNM	: Bank Negara Malaysia (Malezya Merkez Bankası)
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1988-2016
h.	: hicri
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
IFSB	: Islamic Financial Services Board
İÜİFD	: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
m.	: miladi
MBİ	: Mecelletü'l-buhûsi'l-İslamiyye
md.	: madde
MFİ	: Mecmau'l-Fıkhî'l-İslâmî (İslam İşbirliği Teşkilatı)
MMFİ	: Mecelletü'l-Mecmai'l-Fıkhîyyi'l-İslâmî (Râbita)
Mv.F	: el-Mevsûatü'l-fıkhîyye, Kuveyt 1404/1983
nr.	: numara
nşr.	: neşreden
ö.	: ölüm tarihi
r.a.	: radiyallahu anh/anha
Râbita	: Dünya İslam Birliği (Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî)
s.	: sayfa
SAC	: Shariah Advisory Consil (Şeriat Danışma Kurulu)
s.a.	: sallallahu aleyhi vesellem
ss.	: sayfalar
sy.	: sayı
thk.	: tahkik eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKBB	: Türkiye Katılım Bankaları Birliği
ts.	: tarihsiz
vb.	: ve benzeri
v.dğr.	: ve diğerleri
yy.	: baskı/yayın yeri yok

ÖNSÖZ

İbadet, muâmele ve cezalarla ilgili hükümler koyan İslam dini, muâmelelerin bir parçası olan iktisadi ve ticari ilişkilerle ilgili de bazı kurallar koymuştur. Bu kurallardan biri de faizin kesin olarak yasaklanmasıdır. Ama çeşitli dönemlerde bu faiz yasağı, meşru görünümlü bazı yollarla ihlal edilmeye çalışılmıştır. Bir diğer ifadeyle kanuna karşı hileli yollar geliştirilmiştir. Birçok kaynakta adı hileli işlemlerden biri olarak geçen bir uygulama da bey’u’l-îne denilen satış türüdür. Açıkça faizli bir işlem olmayan ama sonucunda nakit sağlayan tarafa bir miktar fazlalık kazandıran bu satış işleminin, kaynaklardaki bilgiler ışığında Hz. Peygamber’in (s.a.) yaşadığı dönem dahil olmak üzere günümüze kadar, nakit sıkıntısını aşma amacıyla kendisine başvuru bir vasıta olduğu anlaşılmaktadır. İşte bu çalışma, bey’u’l-îne denilen satış hem dönemlere göre hem içerik yönüyle hem de uygulamaya yansımaları itibarıyla incelemeye çalışacaktır.

Tezimiz üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde bey’u’l-înenin kavramsal çerçevesi ortaya konmaya çalışılmış, bu bağlamda îne kavramının tanımı, bu kavramla ilişkili diğer kavramlar ve Hz. Peygamber (s.a.) döneminden günümüze kadar bu kavrama yüklenen anlamlar aktarılmıştır. İkinci bölümde bey’u’l-înenin hukuki mahiyeti ele alınmış, bu çerçevede hükmü, meşruiyet tartışmaları ve bu akdin irade ve niyet teorileri ile irtibatı incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise bey’u’l-înenin kurumsal düzeyde uygulamaya kavuştuğu Osmanlı dönemi ve günümüz uygulamalarına yer verilmiştir. Osmanlı dönemi, muâmele-i şer’iyye kavramı ve bu kavramın bey’u’l-îne ile ilişkisi üzerinden işlenmiş; günümüz uygulamaları ise İslam ülkelerindeki dolaylı îne uygulamaları ve özellikle Malezya’daki doğrudan îne işlemleri ekseninde değerlendirilmiştir.

Bu çalışmamızın tamamlanmasındaki ilmî desteklerinin yanı sıra müsamahası nedeniyle danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Yaman’a, vakit ayırarak tezi okuyup katkılarda bulunan değerli hocamız Prof. Dr. Celal Erbay’a, akademik yönden kıymetli eleştirilerde bulunan Prof. Dr. Halit Çalış’a, çalışmamızın daha kıymetli olması için yapıcı değerlendirmelerde bulunan Doç. Dr. Ali Dadan’a, dil ve fıkıh açısından değerlendirmelerde bulunan diğer arkadaşlarıma,

yetişmemde çok büyük emekleri olan anne-babama ve son olarak lisansüstü çalışmalarım sırasında verdiğim sıkıntılara rağmen sabır ve tahammülle bana yardımcı olan eşime gönülden teşekkürlerimi sunarım.

İBRAHİM HALİL DEMİR
ŞANLIURFA 2022

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Önemi ve Sınırları

Sosyal bir varlık olan insan, kendi başına birçok ihtiyacını gideremediği için toplum halinde yaşamak zorunda kalmıştır. İhtiyaçlarını karşılayabilmesi için ise bir mal veya hizmet üretmek zorundadır. Zira bu üretimine karşılık elde edeceği kazançla ihtiyaçlarını ancak giderebilecektir. Fakat toplum hayatının karmaşık olması ve herkesin öncelikle kendi ihtiyacını karşılamak istemesi, insanlar arasında anlaşmazlıkların çıkmasına sebebiyet verecek bu da toplum hayatının devam etmesi için insanlara bazı haklar tanımanın yanında yükümlülükler de getirecektir. İşte Fıkıh, bu hak ve yükümlülükleri İslamî ilkeler çerçevesinde belirleyerek toplumsal ilişkileri düzenlemeyi hedefleyen bir hukuk sistemidir.

İnsanların toplum hayatındaki ihtiyaçlarını karşılamak için başvurduğu yollardan en önemlisi, bey' yani satım akdidir. İslam'da insanlara çalışma emredilmiş ve insanlar ticaret yapmaya teşvik edilmiştir. İslam hukukuna göre usulüne uygun yapıldığında ticaret; helâl kazancın en yaygın, tabii ve meşru yoludur. İnsanlar arasında malların mübadelesini sağladığı ve ihmali durumunda herkesin zarara uğrayacağı göz önüne alınarak aldatmadan uzak, açık ve güvenilir biçimde, tarafların bilgisi dâhilinde ve hür iradesiyle gerçekleştirilmesi şartıyla yapılmış olan ticaret; dinî kaynaklarda övülmüş ve hukukî işlemlerde harama düşmeme konusunda azami dikkatin gösterilmesi uyarısı yapılmıştır.

Bey', borçlar hukukunun özünü teşkil eden bir hukuki işlemdir. Bir yandan helal kazancı, usulüne göre yapılan ticareti ve alışverişi teşvik eden İslam; diğer yandan faizi yasaklamıştır. Faiz, *alim satım veya karz işlemlerinde herhangi bir karşılığı bulunmayan hakiki veya hükmi fazlalık*¹ demektir. Bu şekilde faiz hem paradan para kazanmayı hem de alım satım akdiyle karşılığı bulunmayan fazlalığı

¹ Bkz. Suğdî, *en-Nütef*, I, 484-486, 495; İbn Abdülber, *el-Kâfi*, II, 647; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 109,111; Merginânî, *Muhtârât*, 520; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 3698-3700; Özsoy, *İslam İktisadında Faiz*, 74; *Mv.F.*, "Bey' Menhi Anh", IX, 167-168; *Mv.F.*, "Ribâ", XXII, 50.

elde etmeyi ifade eder. İslam, Cahiliye dönemi Mekke toplumunda yaygın olan fakat aldanma, aldatma, haksızlık ve sömürüye yol açan alışveriş türlerini tek tek yasakladığı gibi faizi belirleyerek alışverişi ve diğer borç münasebetlerini faizden arındırmış, satım akdini hukukun genel hükümleri ve amaçları istikametinde düzenlemiştir.

Bununla beraber, faize bulaşmamak, insanların faizsiz borç para temin etmekte karşılaştığı güçlükleri meşru bir usulle ortadan kaldırmak fakat bunun yanında sermaye sahiplerinin verdikleri krediye karşılık bir teminat ve hatta kazanç elde etmelerini sağlamak gayesiyle zamanla bazı farklı yollara başvurulmuştur. Bunlardan bir tanesi de “bey’u’l-îne” dir.

Ayrıntıları konusunda ileride bilgi vereceğimiz bey’u’l-îne, genellikle “bir kimsenin bir malı belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak satıp aynı malı aynı şahıstan peşin parayla ancak sattığı fiyattan daha ucuza geri alması” olarak tanımlanmıştır. Bu işlem sonucunda borç paraya ihtiyaç duyan kişi, ihtiyacı olan parayı elde etmiş ancak karşılığında daha fazla borçlanmış olur. Bu durumda cevabı merak edilen sorular şunlardır: Satıcı, borç para vererek kazanacağı faize, satış işlemi aracılığıyla mı ulaşmıştır? Bu alışverişte taraflar, normal bir alım satım işlemi gibi akid sırasında herhangi bir şart zikretmeksizin “aldım, sattım” ifadelerini kullandıkları için, niyetlerini gösteren başka bir söz söylemediklerine göre dile getirdikleri bu irade beyanına mı itibar etmek gerekir? Yoksa içinde bulunulan durum veya neticeye bakıp tarafların gerçek iradelerinin alışveriş olmadığına mı hükmetmek gerekir? Konuyla ilgili naslar var mıdır, varsa haram olup olmaması konusunda kesin bir hükme varılabilir mi? Burada kanuna karşı hile var mıdır, hile varsa neye göre tespit edilecektir?

Bu sorularla birlikte, tarafların sahipsiz akid görüntüsü altında gayrimeşru hedeflerini gizlemeleri, faizli muamele ile aynı sonuca götürmesi, hatta faizi gizleme amacıyla yaygınlaştırılıp kurumsallaştırılması gibi iddialar, bu akdi tartışmalı hale getirmiştir.

Bu çalışmada, İslam hukukuna göre bey’u’l-îne’nin mahiyeti ve hükmünün ortaya konması, temel amaç olacaktır. Araştırmanın temel amaca ulaşması için şu sorulara cevap aranacaktır:

Bey'u'l-îne nasıl bir satım çeşididir? Bey'u'l-îne ile eş anlamlı terimler hangileridir? Bey'u'l-îne nasıl ortaya çıkmış, daha sonraki dönemlerde nasıl bir içerik kazanmış ve uygulanmıştır? Bey'u'l-îne'nin meşruiyeti ile ilgili görüşler nelerdir? Kimler caiz görmüş, kimler görmemiştir? Bey'u'l-îne'nin tartışmalı bir bey' olmasının sebepleri nelerdir? Bey'u'l-îne, Osmanlı döneminde uygulanmış mıdır? Osmanlı dönemi para vakıflarının bey'u'l-îne ile alakası var mıdır? Bey'u'l-îne günümüzde uygulanmakta mıdır? Katılım bankalarının, bey'u'l-îneyi temel aldıkları işlemler var mıdır?

Bu soruların cevap bulması, birçok açıdan önem arz etmektedir. Zira fakihlerin farklı yaklaşımlarının anlaşılabilmesi, görüşlerinin dayanaklarının incelenmesi ve benzer uygulamaların mahiyetlerinin tespiti, bize daha sağlıklı değerlendirme imkanı sunacaktır. Böylece mâlî muâmelâtın en önemli kısmını oluşturan bey' akdinin, İslam hukukunun temel dinamikleri doğrultusunda uygulanabilmesi yönünde bir katkı yapılmış olacaktır.

Araştırmamızda ilk aşamada açıkça îne sözcüğünün geçtiği veriler incelenmektedir. Ancak çalışmamız, bey'u'l-îne kavramına yüklenen birden fazla içeriği ortaya koymakla birlikte, sadece veriler çerçevesinde varılan sonuç ışığında kabul edilen tanım veya tanımlar üzerine yoğunlaşmaktadır. Bazı mezheplerin literatüründe aynı adla yer almakla birlikte başka içeriğe sahip satış türleri hakkında ayrıntıya girilmeyecektir. Bey'u'l-îne ile ilgili diğer kavramlar, konunun netleşmesine katkıda bulunacak kadar incelenmektedir.

Osmanlı dönemi ve çağdaş uygulamalarda doğrudan veya dolaylı yoldan bey'u'l-îne sayılabilecek işlemler araştırılacaktır. Zorlama yorumlarla bey'u'l-îne ile ilişkilendirilebilecek başka işlemler tartışılmayacaktır.

Ayrıca çalışmamız, sadece beş mezhebin yani Hanefî, Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirî mezheplerinin konuyla alakalı görüşlerini incelemektedir. Diğer mezheplerin görüşlerine yer vermemektedir.

II. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamıza temelde klasik fıkıh eserleri ve İslam hukuku alanında yapılmış çalışmalar kaynaklık edecektir. Bununla beraber konunun aydınlatılmasına yönelik

olarak başka bazı ilim dallarına ait eserlerden de istifade edilecektir. Bu bağlamda kavramın;

1. Hadis rivayetlerinde nasıl geçtiğini tespit için temel hadis/sünnet eserleri, özellikle de Abdurrezzak b. Hemmâm'ın (ö. 211/827) *Musannef*'i ile İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/850) *Musannef*'i en önemli kaynaklar olacaktır.

2. Fıkıh literatüründe ele alınmış şeklini izleyebilmek için mezheplerin temel fıkıh kaynakları ve fetâvâ türü kitapları incelenecektir.

3. Tarih içindeki uygulamaların tespiti için Zübeyrî'nin (ö. 236/851) *Nesebü Kureyş*'i, Câhız'ın (ö. 255/869) *el-Buhalâ*'sı ve İsfahânî'nin (ö. 356/967) *el-Eğânî*'si gibi tarih ve medeniyet eserleri kaynaklarımızı oluşturacaktır.

4. İçerik yönüyle hem ilim dünyasında hem de halk arasında nasıl anlaşıldığının ortaya konması için ilk dönem sözlükleri ile hadis ve fıkıh lugatları, çalışmamızın önem arz eden kaynakları olacaktır. Ezherî'nin (ö. 370/980) *ez-Zâhir* ve *Tehzîbü'l-luga* adlı iki eseri, İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga* ve *Mücmelü'l-luga* eserleri, Ömer Neseî'nin (ö. 537/1142), *Tilbetü't-talebe*'si, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *Meşârikü'l-envâr*'ı ve İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1209) *en-Nihâye*'si bunların başında gelmektedir.

5. Osmanlı dönemindeki uygulamalar, İbn Kemal (ö. 940/1534), Birgivî (ö. 981/1573) ve Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) risaleleri ve fetvaları temelinde Aydınî'nin (ö. 1122/1710) *Bey'u'l-îne Risalesi* ve Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye*'si gibi eser ve risalelerden tespit edilmeye çalışılacaktır. Süleyman Kaya'nın *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, Tahsizin Özcan'ın *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları* ile İsmail Kurt'un *Para Vakıfları, Nazariyat ve Tatbikat* adlı doktora çalışmaları da konumuzla alakalı mühim bilgiler aktarmaktadırlar.

Hanefî fakihlerinden Kâdîhân'ın (ö. 592/1196) *Fetâvâ*'sının da bu başlıkta zikredilmesi gerekir. Zira Osmanlılar'ın hayata geçirdikleri bey'u'l-îne temelli muâmele-i şer'iyyenin temel dayanağı bu eserdir.

6. Günümüz uygulamalarını ise başta Malezya Merkez Bankası BNM'nin *Bai Inah (Shariah Requirements and Optional Practices)* ve *Shariah Resolutions In Islamic*

Finance, SAC’ın *Resolutions of the Securities Commission Shariah Advisory Council*, MFI’nin *teverruk*, AAOIFI’nin *geri alım standardı ve teverruk standardı*, TKBB’nin *teverruk standardı* gibi rapor ve kararlara, bunlara ilaveten Abdullah Âli Râşûd’un *et-Teverruku’l-masrifî*, Reşîdî’nin *Ameliyyâtü’t-teverruk ve tatbikâtuha’l-iktisâdiyye fi’l-masârifî’l-İslâmiyye*, Takî Osmânî’nin *Fıkhu’l-büyû’ ala’l-mezâhibi’l-erbaa*, Şebîr’in *el-Medhal ilâ fıkhi’l-muâmelâti’l-mâliyye*, Haslan’ın, *Fıkhu’l-muâmelâti’l-mâliyyeti’l-muâsıra*, Hammâd’ın *Fikhü’l-muâmelâti’l-mâliyye ve’l-masrifîyye el-muâsıra*, Semhân’ın *Üsesü’l-ameliyyâti’l-masrifîyyeti’l-İslamiyye*, Mustafa Çakır’ın *İslam Hukuku Açısından Teverruk İşlemleri* (Doktora tezi) adlı çalışmalar ile Süveylim’in “*et-Teverruk ve’t-teverruku’l-munazzam*”, Menî’in “*et-Ta’sîlü’l-fikhî li’t-teverruk fi dav’i’l-ihdiyâcâti’l-temvîliyyet’i’l-muâsıra*” adlı makalelerine dayanarak tespit etmeye çalışacağız.

İshak Emin Aktepe’nin *Sorularla Katılım Bankacılığı ile Katılım Finans’ı*; Kenan Dede’nin *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları* gibi TKBB tarafından yayınlanan çalışmalar ise, ülkemizde bulunan katılım bankalarındaki uygulama örneklerini sunmaktadırlar.

7. Bey’u’l-îne ile ilgili olarak günümüzde yapılan araştırma ve yayınlara gelince, bey’u’l-înenin doğrudan uygulandığı Malezya piyasasını tanıtan ve konu etrafında öncü bilgiler sunan Servet Bayındır’ın *Fıkhi ve İktisâdi Açından İslamî Finans II* isimli çalışması ile aynı müellife ait “İmam Şâfiî’nin Bey’u’l-îne Hakkındaki Görüşünden Hareketle Üretilen Modern Finansal Ürünler ve Bu Ürünlerin Fıkhi Değerlendirmesi (Malezya Örneği)”, Ali Mahmud’un “İhtilâfu ârâi’l-fukahâ havle tatbîki muntecâti’t-teverruki’l-munazzam ve bey’i’l-îne ve’d-deyn fi’l-masârifî’l-İslâmiyye” ve Bârik en-Nâb – Zekariyya’nın “Sîgatu bey’i’l-îne, hakîkatuha ve meşruiyyetuha kemâ tücrîha el-bunûku’l-İslamiyye” adlı makaleleri ile genel olarak îneyi inceleyen Tarîkî’nin “Hükmü bey’i’l-îne” ve îne ile reponun karşılaştırıldığı Mehmet Fatih Turan’ın “Bey’ bi’l-Vefa ve Bey’u’l-Îne ile Mukayeseli Olarak Günümüz Repo İşlemlerinin Fikhî Boyutu” adlı makaleleri, başvuracağımız araştırmalar arasında yer almaktadır.

Ancak araştırmamıza kaynaklık edecek olan tüm bu eserler ve çalışmalar, araştırma konusunun sadece bazı yönlerine temas etmektedirler. Mesela fıkıh kitapları, bağlı buldukları mezhebin îne kavramından hangi akdi anladığını ve anladığı akdin hükmünü ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Osmanlı döneminde de

bey'u'l-îne kavramı kullanılmış ama kavrama yüklenen içerik cumhurun anladığı içerikle (malın vadeli satılıp daha düşük fiyata peşin olarak tekrar alınması) uyuşmamaktadır. Bir diğer örnek, çağdaş dönemde yapılan çalışmaların înenin en meşhur iki biçiminin (vadeli sat, daha ucuza peşin geri al veya peşin sat, daha yükseğe veresiye geri al) katılım bankalarında uygulanmasına odaklanmaktadır. Bundan ötürü bahsi geçen kaynakların her biri, çalışmamızın kapsayacağı çerçeve açısından mutlaka eksik kalmaktadır. Zira çalışmamız, tarihten günümüze kadar bey'u'l-îne kavramıyla alakalı farklı içerik, farklı fikhî hüküm ve çeşitli bireysel veya kurumsal uygulamalar hakkında mümkün olduğunca önemli verilere ulaşma hedefiyle yola çıkmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BEY’U’L-ÎNENİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE KAVRAMSALLAŞMA SÜRECİ

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmamıza başlarken evvela mevzu bahis ettiğimiz îne kavramının İslam hukukundaki içeriğini ve onunla ilişkili kavramları açıklayacağız. Bunu yaptığımızda îne kavramının neye tekabül ettiği zihnimizde yer ederken bundan sonra aktaracağımız bilgiler de konunun çerçevesini belirleyerek îne ve onunla ilgili kavramların netleşmesine yardımcı olacaktır.

A. Bey’u’l-înenin Tanımı

1. Sözlük Anlamı

Bey’u’l-îne (بَيْعُ الْعَيْنَةِ), iki kelimenin birleşmesinden oluşmuş mürekkep bir kavramdır. Birinci sözcük olan bey’ (بَيْع), masdar olup “herhangi bir şeyi başkasına satmak”² anlamına gelmektedir. İkinci sözcük olan îne (عَيْنَةٌ)³ ise ع-ي-ن kökünden türemiş bir isim olup “selef (karşılıksız borç⁴),⁵ fazlalık,⁶ faiz,⁷ peşin para,⁸ değerli şey⁹ ve savaş aleti,¹⁰ gibi birbirinden farklı anlamlar içermektedir. Çoğulu عَيْنٌ (’în)

² İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyîsi’l-luga*, I, 327; III, 266.

³ Sözcükteki ayn harfi kesrelidir. Temel kaynaklarda rastlamadığımız fethalı okunuş biçimi (“ayne”) hatalı bir okumadır.

⁴ Selef sözcüğünün bu anlama geldiğiyle ilgili bkz. Ezherî, *Tehzîb*, XII, 299; İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyîsi’l-luga*, III, 96.

⁵ Halil b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, II, 255; Ezherî, *ez-Zâhir*, 132-142; İbn Faris, *Mücmelü’l-luga*, I, 641; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XIII, 306.

⁶ İbn Fâris, *Mu’cemü mekâyîsi’l-luga*, IV, 204.

⁷ İbn Sîde, *el-Muhkem*, II, 253.

⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XIII, 306.

⁹ Cevherî, *Sihâh*, VI, 2172.

¹⁰ Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, XXXV, 458.

şeklinde gelmektedir.¹¹ Fiil olarak ise borç ve faiz alıp vermek anlamlarında kullanılmıştır. Borç anlamıyla tef'îl (تَفْعِيل) babındaki ayyene (عَيْن), tefa'ul (تَفَعُّل) babındaki teayyene (تَعَيَّن) ve iftial (اِفْتِعال) babındaki i'tane (اِعْتَان) fiilleriyle kullanılmaktadır. Mesela عَيْنَ الرَّجُلِ (ayyene'r-recul), اِعْتَانَ الرَّجُلُ (i'tane'r-recul) veya تَعَيَّنَ فُلَانٌ (taayyene fulan) cümleleri, “bir kişi, veresiye yoluyla aldı veya sattı” demek olmaktadır.¹² Faiz anlamıyla ise sadece tef'îl (تَفْعِيل) babında kullanılmıştır. Örneğin عَيْنَ التَّاجِرِ (ayyene't-tâcir) denildiğinde, tacir faiz yoluyla bir şey sattı veya satın aldı manası kastedilmektedir.¹³ Lugat alimleri arasında muteber bir yere sahip olan ünlü dil alimi Kürâunneml (ö. 310/922)¹⁴ ise kitabında ilginç bir şekilde îne kelimesinin, içerisindeki ya ve nun harflerinin yerlerinin değişmesiyle durdurma ve hapsetme anlamına gelen inye (عَيْنِيَّة) kelimesinin dönüşmüş hali olduğunu iddia etmiştir. Ona göre, “îne ile satış” sözünden maksat “inye” ile satıştır (البيع بالعينية). Zira bu satış vadeli bir satış olduğu için satıcı sabrederek malın bedelini almayı durdurmuş olmaktadır.¹⁵ Fakat yaptığımız araştırmada onun dışında bu iddianın dile getirildiği herhangi bir esere rastlanmamıştır.

2. Terim Anlamı

Farklı tanımlamalar olmakla birlikte tezimizde tercih ettiğimiz yönüyle, bir tarafın nakit, diğer tarafın ise kazanç sağlamasıyla sonuçlanan ve iki ayrı satış akdinin birleşmesiyle meydana gelen bey'u'l-îne, bir İslam hukuku terimi olarak “*herhangi bir kişinin sahip olduğu bir malı başka bir kişiye vadeli satıp teslim etmesi ve daha sonra sattığı bu malı peşin olarak aynı kişiden daha ucuza geri satın alması*” demektir.¹⁶ Kaynakların çoğundaki tanımlara baktığımızda îne denilebilmesi için her

¹¹ Neseî, *Tılbetu't-talebe*, I, 112.

¹² Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II, 255; Feyyûmî, *el-Misbâh*, II, 441.

¹³ İbn Sîde, *el-Muhkem*, II, 253.

¹⁴ “Mısırlı ilk lugat sahibi ve diğer lugat alimlerinin görüşlerini tartışmasız kabul ettikleri Kûfe dil mektebine mensup lugat alimi.” Durmuş, “Kürâunneml”, *DİA*, XXVI, 561.

¹⁵ Kürâunneml, *el-Müntehab*, I, 663.

¹⁶ Ezherî, *ez-Zâhir*, 142; Herevî, *el-Garîbeyn*, IV, 1354; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 333-334; Rafî, *eş-Şerhu'l-kebir*, VIII, 231; Ali el-Kârî, *Fethü bâbi'l-înâye*, II, 340:

“العينة: هو أن يشتري سلعة بثمن معلوم إلى أجل مسمى ثم يبيعها من بائعها بالنقد دون الثمن الذي اشتراها به”

iki alışverişin aynı mecliste gerçekleşmesi şart değilken Feyyûmî (ö. 770/1369) ve Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) gibi azınlıkta kalan bazı bilginler, îneyi tanımlarken alışverişin aynı mecliste olmasını şart koşmuşlardır.¹⁷

Îne akdini gerçekleştiren taraflar için de bazı adlandırmalar yapılmıştır. Malın sahibi olan ilk satıcıya muayyin (مُعَيِّن) veya sâhibu'l-îne (صاحب العينة) isimleri kullanılırken, kendisine nakit gerektiği için bu akdin yapılmasını isteyen ilk müşteriye ise müteayyin (مُتَعَيِّن) veya tâlibu'l-îne (طالب العينة) denir.¹⁸ Asıl amacın borç para verme yani karz işlemi olduğu göz önüne alınarak bazen ilk satıcıya, borç veren kişi anlamında mukriz (مُقْرِض), ilk müşteriye de borç isteyen kişi anlamında müstakriz (مُسْتَقْرِض) isimlendirmesinde de bulunulmuştur.¹⁹

Mâlikîler'in çokça kullandıkları ehl-i îne (أهل العينة) kavramı ise, Mâlikî mezhebinin îneye yüklediği muhteva ile yukarıda verdiğimiz îne muhtevası arasında farklılık olması hasebiyle konumuza esas olan akitle birebir alakalı olmayan bir terimdir. Bu kavramın ne anlama geldiğini, "Mezheplerin Oluşum Dönemi" başlığında Mâlikî mezhebi ile ilgili bilgileri verirken açıklayacağız.

Bu akdi yapan kişinin amacı, nakit para ihtiyacını en kısa yollardan gidermektir. Mal sahibi karşılıksız borç vermek istemiyorsa ya da taraflardan biri faize bulaşmak istemiyorsa müşteri böyle bir yola başvurarak mal sahibinden elde ettiği malı peşin satarak nakit ihtiyacını karşılar. Fakat müşterinin, bu malı ilk sahibi dışındaki birine satıp nakit elde etme imkanı olsa da her zaman bu mala talip birilerini bulması oldukça zordur. Dolayısıyla müşteri ile satıcı açısından hedeflenen sonuca götüren en kısa yol, malı tekrar sahibine satmak olacaktır.

Aslında bu şekilde tanımlanan ve tezimizde tartışacağımız îne akdi, ilk dönemlerden itibaren fıkıh kaynaklarında açık bir şekilde geçmekte ve her mezhebin eserlerinde üzerinde uzun uzadıya tartışmalar yapıldığı görülmektedir. Ancak bu akit, şimdi geleceği üzere bazı mezheplerde bizzat îne adıyla, bazı mezheplerde ise benzer

¹⁷ Feyyûmî, *el-Misbâh*, II, 440; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye Kamusu*, VI, 13.

¹⁸ Ezherî, *Tehzîb*, III, 131; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, XXXV, 457.

¹⁹ Seyyid Şerif el-Cürçânî, *et-Tarifât*, I, 48; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, V, 273.

alım satımları içine alan daha genel başlıklar içinde bir çeşit olarak bulunmaktadır. Örneğin Hanefiler bu satışa fâsid bey²⁰ bölümünde değinmişlerdir. Hanefiler, bu alım satımı “Kişinin, sattığı bir şeyin bedelini henüz almadan aynı malı aynı kişiden daha ucuza geri alması” (وفسد شراء ما باع بأقل مما باع قبل نقد الثمن الأول) başlığı altında zikrederek onu fâsid bey’in bir çeşidi sayarken,²¹ Mâlikîler bu akdi vadeli alışverişlerin (بيوع الأجال) bir türü olarak incelemişlerdir.²² Şâfiî mezhebine gelince; İmam Şâfiî (ö. 204/820) bu alışverişi *Bey’ul-âcâl* şeklinde nitelendirirken,²³ öğrencisi Müzenî (ö. 264/878) ve Müzenî’nin *Muhtasari*’ni şerh eden Mâverdî (ö. 450/1058), konuyu “Kişi bir vadeye kadar bir şey satar, daha sonra o şeyi daha ucuza geri alır.” başlığı altında konuyu işlemişlerdir.²⁴ Bazı Şâfiîler ise bu alışverişe murâbaha adını koymuşlardır.²⁵ Râfiî (ö. 623/1226) ile beraber ise mevzu bahis akdin adının îne olduğu mezhepte yerleşmeye başlamıştır.²⁶ Hanbelîler arasında herhangi bir ihtilaf olmadan bu şekildeki alışveriş îne olarak kavramlaşmıştır.²⁷ Zâhirî mezhebinde ise bu akde özel bir isim verilmemiş, konu “malını belli bir ücrete satıp aynı kişiden geri alan kişi” başlığı altında incelenmiştir.²⁸

Bey’u’l-îne denince verdiğimiz bu tanımdaki satım akdi asıl kabul edilmekle beraber şu iki akit de îne diye adlandırılmaktadır:

- “Peşin satılan bir malın, bedeli alındıktan sonra aynı kişiden vadeyle daha yüksek fiyattan geri alınması.”²⁹
- “Satılan malın üçüncü kişi aracılığıyla ilk sahibine daha ucuza peşin fiyatla geri dönmesi.”³⁰

²⁰ “asıl itibariyle meşrû ama vasıf itibariyle meşru olmayan” şeklinde tanımlanan fâsid akit, Hanefiler’e mahsus bir terimdir. Akitte taraflardan biri için zarar veya garar varsa ya da akit fâsid şart veya ribâ içeriyorsa, fesad meydana gelir. Bkz. Zeylaî, *Tebyînu’l-hakâik*, V, 183.

²¹ Merginânî, *Hidâye*, III, 47; Halebî, *Mülteka*, 252; İbn Abidîn, *Reddü’l-muhtâr*, V, 73-74.

²² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, II, 118.

²³ Şâfiî, *el-Ûm*, III, 78.

²⁴ Müzenî, *el-Muhtasar*, VIII, 183; Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, V, 287.

²⁵ İmrânî, *el-Beyân*, V, 330.

²⁶ Râfiî, *eş-Şerhu’l-kebîr*, VIII, 231; Nevevî, *Ravzatü’t-tâlibîn*, III, 418-419.

²⁷ İbn Kudâme, *Muğni*, IV, 127-128.

²⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 548.

²⁹ Kâdî İyaz, *Meşârik*, II, 107; Kâdîhân, *Fetâvâ*, II, 166; Râfiî, *eş-Şerhu’l-kebîr*, VIII, 321; Nevevî, *Ravzatü’t-tâlibîn*, III, 419; Sübkî, *Fetâvâ*, I, 327; Sübkî, *Tekmilatü’l-mecmû’*, X, 158; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, II, 17. Kâdî İyaz’ın ifadesi şöyledir: "أَوْ يَبِيعُهَا مِنْهُ نَقْدًا ثُمَّ يَشْتَرِيهَا مِنْهُ إِلَى أَجَلٍ"

³⁰ Ezherî, *Tehzîb*, III, 131; Herevî, *el-Garîbeyn*, IV, 1354; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 334:

Çalışmamızda genel anlamda en başta verilen asıl tanımdaki biçimiyle günümüze kadar varlığını sürdüren îne satışı üzerinde yoğunlaşılacaktır. Ancak gerekli görülen yerlerde diğer iki şekle de yeteri kadar yer verilecektir.

3. İsimlendirme Nedeni

Bu akdin îne olarak isimlendirilmesinde altı ayrı bakış açısı bulunmaktadır. Bunlardan dördü, akdin neticesine odaklanırken ikisi akde konu olan malı merkeze almıştır. Altı görüşün tümünde de îne sözcüğünün sözlük anlamları esas alınmış olsa da Mâlikîler'in îne kelimesinin başka bir kelimedenden dönüştüğünü iddia etmeleri uzak bir yaklaşım olarak gözükmektedir. Şimdi bu bakış açılarını görelim.

1. İnenin sözlük anlamlarından biri “peşin para” demektir. Alım satıma îne denilmesi de malı vadeli satın alan tarafın o malı peşin satarak bedelini aynî (nakit) olarak elde etmesinden dolayıdır. Bu isimlendirmede akdin neticesi gözönüne alınmıştır. Âlimlerin çoğunun benimsediği gerekçe budur.³¹

2. İbn Fâris (ö. 395/1004), Halil b. Ahmed'den (ö. 175/791) nakille îne sözcüğünün “terazideki ziyade” anlamına gelen aynu'l-mîzân (عَيْنُ الْمِيزَانِ) terkipteki ayn sözcüğünden türediğini dolayısıyla fazlalık anlamı taşıdığını kabul etmiştir. Ona göre, îne satışında mutlaka bir fazlalığın oluşması bu görüşün sahih olduğunun kanıtıdır. *I'tâne* اعْتَانُ fiili de înenin anlamını ihtiva eder. Mesela bir şiirde şöyle denilmiştir:

فَكَيْفَ لَنَا بِالشُّرْبِ إِنْ لَمْ تَكُنْ لَنَا ... دَرَاهِمُ عِنْدَ الْحَانَوِيِّ³² وَلَا نَقْدُ
أَنْدَانُ أَمْ نَعْتَانُ أَمْ يَنْبَرِي لَنَا... فَتَى مِثْلُ نَصْلِ السَّيْفِ أَبْرَزَهُ الْعِمْدُ³³

Yani “Meyhane sahibine vereceğimiz dirhemlerimiz ve paramız olmazsa, nasıl bir şey içebiliriz. Bir yerlerden borç para mı isteyelim yoksa îne mi yapalım, ya da kınından çıkmış keskin kılıç ucu gibi cömert biri çıkıp da borcumuzu üstlenir mi?”

"فَإِنْ اشْتَرَى بِحَضْرَةِ طَالِبِ الْعَيْنَةِ سَلْعَةً مِنْ آخَرَ بَثْمَنٍ مَعْلُومٍ وَقَبَضَهَا ثُمَّ بَاعَهَا مِنْ طَالِبِ الْعَيْنَةِ بِثَمَنٍ أَكْثَرَ مِمَّا
اشْتَرَاهَا إِلَى أَجْلِ مُسَمًى ثُمَّ بَاعَهَا الْمُشْتَرِي مِنَ الْبَائِعِ الْأَوَّلِ بِالنَّقْدِ بِأَقْلَ مِنَ الثَّمَنِ فَهَذِهِ أَيْضًا عَيْنَةٌ وَهِيَ أَهْوَنُ مِنَ
الْأُولَى"

³¹ Bkz. Ezherî, *ez-Zâhir*, 142; Kâdî İyâz, *Meşârik*, II, 107; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 334; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 306; Feyyûmî, *el-Misbâh*, II, 440; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 654.

³² Şiirde geçen dükkan sahibi (meyhane) anlamındaki bu hânevî sözcüğü, hânût sözcüğünün ism-i mensub kalıbıdır. İsm-i mensub kalıbı yapılırken ta harfi düşürülüp hâni veya hânevi biçiminde kullanılmaktadır. Yani hânûtî denilmemektedir. Bkz. Ezherî, *Tehzîb*, V, 163.

³³ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, IV, 204.

3. Bazılarına göre ise akdin içinde înenin sözlük anlamlarından biri olan "borç" meydana geldiği için bu akit îne adını almıştır. Zira taraflardan biri malı veresiye satarak diğerini borçlu kılmaktadır. Bu isimlendirmede de akdin neticesi gözönüne alınmıştır.³⁴

4. Bu akdin îne olarak adlandırılmasının dördüncü bir nedeni olarak ise satıma konu olan malın (عَيْن) vadeli satış kısmında değerinin üzerinde bir fiyata satılmış olmasından bahsedilmektedir. Burada mal, sahibine vadeli satım nedeniyle daha fazla para kazandırmaktadır. Dolayısıyla bu adlandırmanın odak noktası malın kendisidir. Zaten înenin sözlükteki bir anlamının mal veya eşya olduğuna daha önce işaret edilmişti.³⁵

5. Nakit sağlayan kişi, paraya ihtiyaç duyana iyilikte bulunup borç para verebilir. Ancak borç işine girmeyip mal (عَيْن) satışına yöneldiği için bu akde îne denmiştir.³⁶

6. Mâlikîler'in savunduğu bir değerlendirmede ise îne sözcüğü, vav harfinin ya harfine dönüşmesiyle yardım anlamındaki عَوْن (avn) mastarından türemiştir. Burada borç para sağlayan şahıs, nakde ihtiyaç duyan kişiye alım satım aracılığıyla yardım etmektedir. Bu nedenle bu satışa îne ismi verilmiştir.³⁷

Bu görüşler içerisinde birinci gerekçenin vakıya uygun olduğu görülmektedir. Zira îne akdi sonucunda mal sahibi bir miktar fazlalığa kavuşmakta, müşteri ise istediği nakde ulaşmak için borç altına girmektedir. Ancak bu satışla hedeflenen asıl amaç, înenin yapılmasını isteyen müşteriye nakit sağlama olduğuna göre birinci gerekçe daha çok ön plana çıkmaktadır.

B. Bey'u'l-îne ile İlgili Diğer Kavramlar

Bey'u'l-îne ile alakalı taramalarımız sonucunda onunla ilgili olabilecek beş kavram tespit edilebilmiştir. Bunlar zerneka, teverruk, icbâ, muâmele-i şer'iyye ve muhâtara kavramlarıdır. Bunlar içerisinde İslam hukukunda en çok bilinenler,

³⁴ Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 163.

³⁵ Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 163.

³⁶ Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 139.

³⁷ Desûkî, *Haşiye*, III, 88.

teverruk ve muâmele-i şer'îyye kavramlarıdır. Kaynaklarda geçen diğerlerinin ise belirli bir ilim muhitinde veya belirli bir zamanda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1. Zerneka

Zerneka (الزَّرْنَقَةُ) kelimesi, sözlükte bir anlamıyla “fazlalık” demektir. Mesela bu anlamıyla şu şekilde kullanılmıştır: لَا يُزَرِّنُكَ أَحَدٌ عَلَى فَضْلٍ زَيْدٍ (Hiç kimse sana Zeyd'in verdiği fiyattan daha fazla vermez).³⁸ Bu anlam gözönüne alındığında bir sonraki paragrafta söyleyeceğimiz gibi yapılan alışverişte vadeli satan kişi, malı değerinden fazla fiyata sattığı için bu ad kullanılmıştır.

Zerneka'nın başka bir anlamı da “gizlemek”tir. Örneğin "تورق في الثَّيَّابِ" dendiğinde bu: “Kişi elbiselerine büründü ve elbiseleri içinde gizlendi.” anlamına gelmektedir. Burada yapılan akitte elinde nakit fazlası bulunan kişi, borç para isteyen kişiye borç para verip karşılığında faiz alma isteğini alışveriş akdinin arkasına gizlemektedir. Bundan dolayı akit bu isimle adlandırılmaktadır.³⁹

Zerneka sözcüğünün aslının Farsça olduğu görüşünü savunanlar da vardır. Onlara göre zerneka, Farsça “altın” anlamına gelen “zer” ile “bulunmama” anlamına gelen “ne” kelimelerinden oluşup sonuna kaf (ق) harfi eklenerek “Yanımda altın bulunmamaktadır.” anlamına gelen Arapça olmuş bir sözcüktür.⁴⁰ Nakit sahibi, borç isteyen kişiye, “Yanımda borç verecek param yok.” diyerek borç vermeyi reddetmekte ve onu bu akde zorlamaktadır. Dolayısıyla aralarındaki alışveriş bu sözcükle adlandırılmış olmaktadır.

Zerneka, terim olarak ise iki şekilde tarif edilmiştir. Birinci tarifi şöyledir: “Zerneka, îne demektir. Yani bir malı değerinden daha yüksek bir fiyata vadeli satın aldıktan sonra tekrar ilk sahibine veya üçüncü bir kişiye daha ucuza peşin satmaktır.”⁴¹ Hz. Ali'den (r.a.) (ö. 40/661) konuyla ilgili olarak nakledilen “Zerneka

³⁸ Ezherî, *Tehzîb*, IX, 300.

³⁹ Zemahşerî, *el-Fâik*, II, 108.

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 302.

⁴¹ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 301:

"وَقِيلَ أَرَادَ مِنَ الزَّرْنَقَةِ الْعَيْنَةَ وَذَلِكَ بِأَنْ يَشْتَرِيَ الشَّيْءَ بِأَكْثَرِ مِنْ ثَمَنِهِ إِلَى أَجْلِ ثُمَّ يَبِيعُهُ مِنْهُ أَوْ مِنْ غَيْرِهِ بِأَقَلِّ مِمَّا اشْتَرَاهُ"

yapsam (bu yolla nakit elde etsem) dahi hac yapmayı terk etmem.”⁴² şeklindeki sözü ile Abdullah b. Mübarek’in (ö. 181/797), “Zernekada herhangi bir sakınca yoktur.”⁴³ sözünde geçen zerneka kelimesinden maksadın da vadeli satın alınan bir malın müşteri tarafından ilk satıcıya veya üçüncü bir kişiye daha ucuza peşin satıldığı akit olduğu yorumunda bulunulmuştur.⁴⁴

Görüldüğü gibi bu tarifte îne ile zerneka akdinin aynı anlama geldikleri ifade edilmiştir. Ancak buradaki önemli nokta, vadeli satın alınan bir malın hem ilk satıcısına hem de üçüncü bir kişiye peşin satılmasına aynı adın verilmesidir. Oysa fakihler, ikisi arasında hem isimlendirme hem de hüküm bakımından ciddi bir farkın olduğunu savunurlar ki üçüncü kişiye satım, ileride geleceği üzere “teverruk” olarak isimlendirilir ve genellikle meşru görülür.

İkinci tanım ise “Herhangi bir kimsenin bir malı vadeli alıp satıcı dışındaki bir kimseye daha ucuza peşin satmasıdır.”⁴⁵ Bu şekildeki akde İslam hukuku literatüründe “teverruk satışı” denmektedir. Bu akdin hükmü, ileride ilgili bahiste ele alınacaktır. Rivayetlerde Hz. Aişe’nin (r.a.) (ö. 57/680), vadeli bir mal aldıktan sonra malı üçüncü bir kişiye aldığı fiyattan daha düşük fiyata peşin olarak sattığı görülmüş,⁴⁶ bunu görenler, kendisinin hazineden atâ (العطاء)⁴⁷ olarak yıllık 10 bin dirhem⁴⁸ aldığını hatırlatıp buna rağmen niye zerneka akdini yaparak borç altına girdiğini Hz. Aişe’ye sormuşlardır. Bunun üzerine Hz. Aişe, Hz. Peygamber’in (s.a.) “Kimin üzerinde bir borç bulunup da o kişi borcunu ödeme niyetinde olursa Allah o kişinin yardımında bulunur.” dediğini aktararak “Ben de böyle bir alışveriş yaparak başkasından bir şey almayı ve geri verme niyetinde olmayı istedim ki Allah bana da yardımda bulunsun.” diyerek sorulan soruyu cevaplamıştır.⁴⁹

⁴² Bazı temel lugatlarda geçen bu rivayete, hadis kaynaklarında rastlanmamıştır.

⁴³ Bazı temel sözlüklerde geçen bu söze, hadis kaynaklarında rastlanmamıştır.

⁴⁴ Bkz. Zemahşerî, *el-Fâik*, II, 108; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 141.

⁴⁵ Ezherî, *ez-Zâhir*, 143:

"واما الزرنقة: فهو أن يشتري الرجل سلعة بثمن إلى أجل ثم يبيعها من غير بائعها بالنقد"

⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-Mesâil ve'l-ecvibe*, 74; Ezherî, *ez-Zâhir*, 143.

⁴⁷ Hz. Ömer'den (r.a.) itibaren onun kurduğu divan teşkilâtına göre hazineden müslümanlara yılda bir defa olmak üzere verilen maaş. Bkz. Ezherî, *Tehzib*, VIII, 141; Nesefî, *Tilbetü't-talebe*, I, 65; Mutarrizî, *el-Muğrib*, 319; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1187-1293.

⁴⁸ Gümüş para birimi. İslâmî dirhemnin teorik ağırlığı genel olarak 2,975 gramdır. Ancak bunun biraz daha hafif ve ağırları da vardır. Bkz. Dumlu, *Ticaret Mallarının Zekatı*, 139-141; Sahillioğlu, “Dirhem”, *DİA*, IX, 368-371.

⁴⁹ Ezherî, *Tehzib*, IX, 300:

2. Teverruk

Sözlükte gümüş para,⁵⁰ gümüş ve mal (para, büyükbaş ve küçükbaş hayvan)⁵¹ anlamlarına gelen verik (الْوَرِق) ⁵² kökünden türemiş olan teverruk (التَّوَرُّق) sözcüğü, Arapça'da tefa'ul (التفعل) babında bir masdar olup "para elde etmek, paralanmak"⁵³ veya "para bulmaya çalışmak, para talep etmek"⁵⁴ anlamlarına gelmektedir. Aslında teverruk kelimesinin bu anlamda kullanımı, kaynak lugatlarda geçmemektedir. Bu manayı ifade etmek için teverruk yerine if'al (إفعال) kalıbında gelen evraka (أُورِقَ) fiili kullanılmıştır. Buna göre evraka'r-recul (أُورِقَ الرجل) dendiğinde "kişinin parası çoğaldı" manası kastedilmektedir.⁵⁵ Öyle görünüyor ki yapılan alışverişin sonucunda ulaşılan para dikkate alınarak fıkıh ıstılahında özgün bir isimlendirmeye *teverruk* kavramı türetilmiştir.

İslam hukuku terimi olarak teverruk, "Bir malı herhangi bir kişiden vadeli alıp daha ucuza üçüncü bir kişiye satma işlemine" denir.⁵⁶ Günümüz İslam hukukunda, katılım bankalarının uyguladıkları organize teverruk işlemlerinden ayırt etmek için bu akde fikhî⁵⁷ veya ferdî teverruk⁵⁸ denilmektedir. Bu alışverişi yapan kişi yani mütevarrik, nakit paraya ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyacını karşılamak için de veresiye satın aldığı bir malı daha uygun bir fiyata piyasada peşin satmaktadır. Zaten bu işlemin teverruk diye isimlendirilmesi de malı satın alan kişinin maldan

---

"فَقَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: مَنْ كَانَ عَلَيْهِ دَيْنٌ وَفِي نَيْتِهِ أَدَاؤُهُ كَانَ فِي عَوْنِ اللَّهِ فَأَحْبَبْتُ أَنْ آخِذَ الشَّيْءَ يَكُونُ فِي نَيْتِي أَدَاؤُهُ فَأَكُونُ فِي عَوْنِ اللَّهِ"

⁵⁰ Cevherî, *es-Sihâh*, IV, 1564.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 375.

⁵² Sözcükteki ra harfî çoğu kullanılıştta kesreli gelmişse de, fethalı ve sakin olarak da yani varak ve vark şeklinde de okunabiliyor. Rıkka (الرِّقَّة) kelimesi de aynı anlamdadır. Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 375.

⁵³ Buhûfî, *Keşşâfu'l-kınâ*, II, 391; Kal'acî, *Mu'cem*, 150.

⁵⁴ Haslân, *Fıkhü'l-muâmelât*, 114.

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 376.

⁵⁶ İbn Teymiye, *Mecmu'û'l-fetâvâ*, XXIX, 439-448; İbnü'l-Kayyim, *Î'lâmu'l-muvakkûn*, II, 159-241; Buhûfî, *Keşşâfu'l-kınâ*, II, 391. İbn Teymiye'nin ibaresi şu şekildedir:

"وَأَمَّا إِنْ كَانَ مَقْصُودُهُ الدَّرَاهِمَ فَيَشْتَرِي بِمِائَةِ مُوَجَلَّةٍ وَيَبِيعُهَا فِي السُّوقِ بِسَبْعِينَ خَالَةً فَهَذَا مَذْمُومٌ مِنْهُيَّ عَنْهُ فِي أَظْهَرِ قَوْلِي الْعُلَمَاءِ وَهَذَا يُسَمَّى التَّوَرُّقُ"

⁵⁷ Dübyân b. Muhammed, *el-Muâmelâtü'l-mâliyye*, II, 481-495.

⁵⁸ Haslân, *Fıkhü'l-muâmelât*, 118.

faydalanma değil, para elde etme amacıyla olması sebebiyledir.⁵⁹ Bugün Suudi Arabistan’da bu akit, halk arasında “vade” (الْوَعْدَةُ) ve “diyne” (الدَّيْنَةُ)⁶⁰ diye bilinmektedir.⁶¹ Sudan’ın bazı bölgelerinde bu alım satım için halk tarafından “kesr” (الكسر) ifadesinin kullanıldığı da aktarılmaktadır.⁶²

Bu akit Türkiye’de de halk arasında rahatlıkla uygulama sahası bulmaktadır. Örneğin nakde ihtiyaç duyan biri, oto galerisinden peşin fiyatı 30 bin lira olan bir arabayı vadeli olarak bir yıllığına 40 bin liraya satın almakta, daha sonra bu arabayı piyasaya sürerek sahibi dışındaki birine 40 bin liradan daha aşağı bir fiyata satarak istediği nakde ulaşmaktadır. Daha yaygın olan şekli ise bir malın taksitli alınıp spot piyasada peşin satılmasıdır.

Aşağıda mezhepler ekseninde vereceğimiz ayrıntılı bilgilerden anlaşılacağı gibi vadeli alınan bir malın piyasada daha düşük fiyata satılarak nakit elde edilmesi, esasen ilk dönemlerden itibaren insanlar arasında cereyan eden bir işlem olmuştur.⁶³ Zira nakit ihtiyacını karşılamamanın yollarından biri de doğal olarak budur. Ancak içerik olarak geçse de ilk dönem lügatlarda ve hadis sözlüklerinde bizzat “teverruk” (التورق) sözcüğüne rastlanılmamaktadır. Bu da zikredilen alışverişin halk arasında teverruk diye bilinmediği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bununla birlikte ilk dönemlerden beri teverruk sözcüğünün ilim çevrelerinde kullanıldığını, bazı hadis kaynaklarından ve bibliyografik eserlerden öğreniyoruz. Bu kaynaklarda teverruk satışı ile ilgili adı geçen en önemli şahsiyet İyas b. Muâviye (ö. 122/740) olmuştur.⁶⁴ İbn Teymiyye (ö. 728/1328) tarafından Ömer b. Abdulaziz’den (ö. 101/719) teverruk adının geçtiği bir görüşün nakledilmesi de⁶⁵ bu kavramın Hz. Peygamber (s.a.) döneminden hemen sonraki dönemde kullanıldığına işaret etmektedir.⁶⁶

⁵⁹ Buhûti, *Keşşâfu’l-kınâ*, II, 391.

⁶⁰ Dal harfi kesreli okunan bu kelime, borç anlamındaki deyn sözcüğünün isim halindeki başka bir kullanımınıdır. Bkz. Ezherî, *Tehzîb*, XIV, 129; Zebîdî, *Tâcü’l-arûs*, LIX, 35.

⁶¹ Haslan, *Fikhi’l-muâmelât*, 115.

⁶² Çakır, *Teverruk İşlemleri*, 12.

⁶³ Ezherî, *ez-Zâhir*, 143.

⁶⁴ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 282; Vekî, *Ahbâru’l-kudât*, I, 372.

⁶⁵ İbn Teymiyye’den önceki dönem eserlerinde bu bilginin varlığı tespit edilememiştir. Sadece İbn Ebî Şeybe’de, Ömer b. Abdulaziz’e atfedilen bir rivayette ineden sakınılması gerektiği belirtilmektedir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 283:

Teverruk alım satımını îne ile ilişkili kılan husus, ileride hadis eserlerinden aktaracağımız bilgilerin ve birazdan vereceğimiz Hanefilerin îne tanımına göre, ilk dönemlerden itibaren teverruk ve îne satışlarının iç içe geçmiş olmasıdır. Örneğin Ezherî gibi bazı âlimler konuyu işlerken îne satışı denince, bedeli ileriki bir zamanda ödenmek üzere satılmış olan bir malın tekrar eski sahibine daha ucuza peşin parayla geri döndüğü satış türünü anlamamız gerektiğine vurgu yapmışlardır. Bununla beraber aynı şartlarda eğer satın alınan mal ilk sahibi dışındaki birine yani üçüncü bir kişiye satılırsa bu akde de îne denildiğini fakat bu ikinci kısımdaki înenin fakihler tarafından ittifakla caiz kabul edilen şekil olduğunu açıkça söylemişlerdir.⁶⁷

Ayrıca her ikisinin de sonuç itibariyle emtia ihtiyacına dayalı gerçek bir alışveriş görüntüsü vermeme şüphesi ve ikisine de genel olarak nakit ihtiyacı duyanlar tarafından başvurulması, bu iki akdi birbiriyle ilişkilendirmiştir. Nitekim İbnü'l-Kayyim (ö. 751/1350), hem îneye hem de teverruka faizcilerin rağbet ettiklerini dile getirmiştir.⁶⁸

Bu şekilde içerik olarak net bir şekilde, isim olarak ise bazı rivayetlerde geçen bu akit, genel bir kabulde înenin bir çeşidi olarak bilinegelen bir alışveriş olmuştur.⁶⁹ Fakat yaptığımız araştırmalar neticesinde Hanbelî mezhebi dışında hiçbir mezhebin ıstılahına bu isimle girmediği görüldüğünden, bu satış türünü teverruk adıyla İslam hukukuna yerleştirenlerin Hanbelî fukahası olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰

İslam hukukunda “bir malı herhangi bir kişiden vadeli alıp daha ucuza üçüncü bir kişiye peşin satma işlemi” şeklinde terimleşen teverruk, klasik dönemde mezhepler arasında farklı şekillerde adlandırıldığı gibi, hükmü de fakihler arasında ihtilafıdır. Ancak burada bazı bilginlerin teverruk satışını îne satışının bir çeşidi olarak görmelerine rağmen teverrukun hükmü kısaca açıklanacak, asıl yoğunlaşma ise mezheplerin literatürlerinde bulunan teverruk ile îne arasındaki kavramsal ilişki üzerinde olacaktır.

"إِنَّهُ مَنْ قَبَّلَكَ عَنِ الْعَيْنَةِ فَإِنَّهَا أُحِثُّ الرَّبَا"

⁶⁶ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXIX, 439-448.

⁶⁷ Bkz. Ezherî, *ez-Zâhir*, 143; Feyyûmî, *el-Misbâh*, II, 440. Feyyûmî'nin ibaresi şöyledir:

"فَلَوْ بَاعَهَا الْمُشْتَرِي مِنْ غَيْرِ بَائِعِهَا فِي الْمَجْلِسِ فَهِيَ عَيْنَةٌ أَيْضًا لَكِنَّهَا جَائِزَةٌ بِاتِّفَاقٍ"

⁶⁸ İbnü'l-Kayyim, *Î'lâmu'l-muvakkûn*, II, 159-160.

⁶⁹ Ezherî, *ez-Zâhir*, 143.

⁷⁰ Bkz. İbnTeymiye, *Mecmuu'l-fetâvâ*, XXIX, 439-448; İbnü'l-Kayyim, *Î'lâmu'l-muvakkûn*, II, 159-160; Merdâvî, *el-İnsâf*, IV, 337; Haccâvî, *el-İknâ'*, II, 391; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, II, 391.

Hanefî mezhebi literatüründe tevruk diye bir kavram geçmemektedir.⁷¹ Hanefî kaynaklarında, bugün İslam hukukuna tevruk diye yerleşmiş olan akit için “îne” adı kullanılmaktadır. Çoğu muteber Hanefî kaynağında inenin tariflerinden biri şöyledir: “Nakit paraya ihtiyaç duyan herhangi bir kişinin bir malı başka bir kişiden piyasa fiyatının üstünde vadeli satın alması ve piyasada üçüncü bir kişiye aldığı fiyatın altında peşin satmasıdır.”⁷² Görüldüğü gibi bu tanımda müşteri aldığı malı satıcıya değil, satıcıdan başka birine satmaktadır. Bununla birlikte bu işlem, tevruk terimiyle ifade edilmemiştir. İne için yapılan başka tanımlar da vardır fakat biraz farklı içerikte oldukları için onlar “Mezheplerin Oluşum Dönemi” bölümünde verilecektir. Ama Hanefilere ait muteber fıkıh eserlerinde geçen ine satışıyla günümüz İslam hukuku literatürüne yerleşmiş ine satışı (malın veresiye satılıp peşin bedelle aynı şahıstan daha ucuza satın alınması) kesinlikle aynı değildir. Bu yüzden Hanefî kaynaklarında ine kavramı görüldüğü zaman günümüzdeki kalıplaşmış içeriğiyle ine anlaşılırsa bu yüksek olasılıkla bizleri yanlış sonuçlara götürecektir.

Şâfiî mezhebine ait fıkıh eserlerinde de Hanefiler’de olduğu gibi tevruk kavramı bulunmamaktadır. Ancak bazı Şâfiî fıkıh sözlüğü müellifleri, vadeli alınmış bir malın üçüncü bir kimseye daha düşük fiyata peşin satılması şeklindeki akdin ine satışının bir türü olduğunu söylemişlerdir. Bu müelliflerden Ezherî (ö. 370/980), Şâfiî’nin talebesi Müzenî’nin (ö. 264/878), Şâfiî’nin kitaplarından kısaltarak oluşturduğu *Muhtasarü’l-Müzenî* adlı eserinde geçen garip ve nadir kelimeleri açıklamak için telif ettiği eserinde bu konuya temas etmektedir. Ona göre, bir kimsenin bir malı vadeli satın alıp daha sonra o malı satıcı dışındaki birine peşin olarak satması, zerneka diye adlandırılıp bütün fakihlerin caiz gördüğü inenin bir

⁷¹ Köse, bu bahiste tevrukla ilgili “İmam Muhammed de bu akdin mekruh olduğu görüşündedir.” şeklinde Mv.F.’den bir nakil yapmıştır. İlk bakışta bu ifade, tevruk kavramının Hanefî istilahında mevcut olduğu izlenimini verse de Hanefî mezhebinde *tevruk*, kavram olarak değil, “veresiye alınmış bir malın üçüncü bir kişiye peşin fiyata daha ucuza satılması” biçiminde içerik olarak bulunması hasebiyledir. Bu içeriğe ine diyen Hanefiler, tevruk kelimesini hiçbir yerde kullanmamıştır. Köse kendisi de, Hanefiler’in ine tanımında “alınan malın üçüncü kişiye satılması” kaydınının bulunduğunu özellikle vurgulamıştır. Bkz. Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 374-386.

⁷² Serahsî, *el-Mebsût*, 11, 211; Merginânî, *el-Hidâye*, III, 94; Burhaneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 139; Babertî, *el-Înâye*, VII, 211; İbnü’l-Hümmam, *Fethu’l-Kadir*, VII, 211; Şeyhîzâde, *Mecmau’l-enhur*, II, 139; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, VII, 576-654. İbn Abidin’deki tanım şöyledir:

"بَيْعُ الْعَيْنَةِ تَفْسِيرُهَا أَنْ يَأْتِيَ الرَّجُلَ الْمُحْتَاجَ إِلَى آخَرَ وَيَسْتَقْرِضُهُ عَشْرَةَ دَرَاهِمَ وَلَا يَرَعِبُ الْمُقْرِضُ فِي الْإِقْرَاضِ طَمَعًا فِي فَضْلِ لَا يَنَالُهُ بِالْقَرْضِ فَيَقُولُ لَا أَقْرِضُكَ وَلَكِنْ أُبَيْعُكَ هَذَا الثَّوْبَ إِنْ شِئْتَ بِأَثْنَيْ عَشَرَ دِرْهَمًا وَقِيمَتُهُ فِي السُّوقِ عَشْرَةَ لَبِيَعَةٍ فِي السُّوقِ بِعَشْرَةِ فَيْرَضَى بِهِ الْمُسْتَقْرِضُ فَيَبِيعُهُ كَذَلِكَ فَيَحْصُلُ لِزَبِّ الثَّوْبِ إِثْنَا عَشَرَ دِرْهَمًا وَلِلْمُشْتَرِي قَرْضٌ عَشْرَةَ"

çeşididir.⁷³ Diğer bir sözlük yazarı olan Feyyûmî de (ö. 770/1369) Ezherî gibi konuya yaklaşmış ama zerneka tabirini kullanmamıştır.⁷⁴

Teverruk kavramını terimleştirip İslam hukukuna yerleştiren Hanbelîler’de ise sadece İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve öğrencisi İbnü’l-Kayyim (ö. 751/1350) gibi bazı âlimler teverruk ile îne arasında bir ilişki olduğunu savunmuştur. Fakat bu iki âlime göre bu ilişki, içerik yönüyle değil, sonuç itibariyledir. Zira hem teverruka hem de îneye zorda kalıp nakit ihtiyacını karşılamak isteyenler başvurmakta ve her iki satış akdi neticesinde faizin sebep olduğu olumsuz sonuçlar meydana gelmektedir.⁷⁵

Teverruk satışı; Hanefî⁷⁶, Mâlikî⁷⁷ ve Şâfiî⁷⁸ mezheplerinde ittifakla, Hanbelî⁷⁹ mezhebinde ise çoğunlukça caiz görülmüştür. Hanbelîler’den teverruku caiz görmeyen ise, İbnü’l-Kayyim’dir (ö. 751/1350).⁸⁰

Ele aldığımız bu teverruk için günümüzde “fikhî teverruk” adının kullanıldığını daha önce söylemiştik. Ancak bankacılık piyasasında fikhî teverruktan farklı şekilde uygulanan “organize teverruk” ve “ters teverruk” gibi yeni uygulamalar vardır. Onların tanımları ve hükümleri üçüncü bölümde açıklanacaktır.

3. İcbâ

Taberânî’nin (ö. 360/971) rivayet etmiş olduğu bir hadiste Mesruk b. Vâil adında Yemenli bir şahıs Medine’ye gelip Müslüman olur ve sonra Hz. Peygamber’e (s.a.) der ki: “Ey Allah’ın elçisi, kendilerini İslam’a çağırarak birini kavmime göndermeni ve Allah’ın onları hidayete erdirmesi ümidiyle bize bir mektup yazmanı istiyorum.” Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.), Ziyad b. Lebîd el-Ensârî’yi (ö. 41/661) onlara gönderir ve Muâviye’ye (ö. 60/680) bir mektup yazdırır. Mektup namaz kılmalarını, zekat vermelerini, her sarhoş edici şeyin haram olduğunu ve daha

⁷³ Ezherî, *ez-Zâhir*, 143:

"واما الزرنقة فهو أن يشتري الرجل سلعة بثمن إلى اجل ثم يبيعه من غير بائعها بالنقد وهذا جائز عند جميع الفقهاء وهي العينة الجائزة"

⁷⁴ Feyyûmî, *el-Misbâh*, II, 440.

⁷⁵ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmuû'l-fetâvâ*, XXIX, 439-448; İbnü’l-Kayyim, *Î'lâmu'l-muvakkûn*, II, 159-162.

⁷⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, III, 94; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, IV, 163; Babertî, *el-Înâye*, VII, 211.

⁷⁷ İbn Cüzey, *el-Kavânînu'l-fikhiyye*, 179.

⁷⁸ Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VIII, 231; Nevevî, *Ravzatu't-tâlibîn*, III, 534.

⁷⁹ Merdâvî, *el-Însâf*, IV, 337; Haccâvî, *el-İknâ*, II, 391; Buhûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, II, 391.

⁸⁰ İbnü’l-Kayyim, *Î'lâmu'l-muvakkûn*, II, 159-160.

başka bazı şeyleri de içermektedir. Mektupta geçen konulardan biri de icbâ yapan kişinin faizli muamelede bulunmuş olacağıdır. Taberânî, icbâ'yı "ağaçtaki meyvenin henüz semavî afetlerden kurtulmadan yani tam olgunlaşmadan satılması" şeklinde tarif etmiştir.⁸¹

İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210), **جَبَا** (cebâ) maddesinde Taberânî'nin tarifini verdikten sonra icbâ için iki tarif daha yapmıştır. Bunlardan biri bizi de ilgilendiren, icbânın îne ile aynı içeriğe sahip olduğudur. Tanımlama şu şekildedir: "Bazıları, icbâdan maksadın îne olduğu yorumunda bulunmuşlardır. Yani bir kişinin başka bir kişiye belli bir ücretle bir malı vadeli satması ve daha sonra o malı sattığı fiyatın altında peşin fiyata o kişiden satın almasıdır."⁸²

4. Muâmele-i Şer'iyye

Muâmele-i şer'iyye, sözlükte mufâale (**المُفَاعَلَة**) babından olan "başka biriyle karşılıklı alışveriş veya onun dışında başka bir işlem yaptı" anlamındaki âmele (**عَامَل**) fiilinin masdarı olan muâmele (**المُعَامَلَة**) sözcüğü⁸³ ile "şeriatla yani İslam hukukuyla alakalı veya şeriata uygun eylem ve işlem" anlamındaki şer'iyye (**الشَّرْعِيَّة**) sözcüğünün⁸⁴ birlikte kullanılmasıyla oluşmuş bir terimdir.

Fıkıh literatüründe ise muâmele bir tanıma göre alışverişler, evlilik meseleleri, yargı konuları, emânet akitleri ve miras hükümlerini kapsayan genel bir kavramdır.⁸⁵ Bu anlamıyla muâmele, "İbadetler dışında insanların hakları ve davranışlarıyla alakalı dînî hükümler" anlamındadır.⁸⁶ Diğer tanıma göre ise muâmele, sadece malî konular

⁸¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, XX, 335. Hadisin ilgili bölümü şöyledir:

"... فَقَالَ لِمُعَاوِيَةَ أَكْتُبُ لَهُ "بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ إِلَى الْأَفْنَادِ مِنْ حَضْرَمَوْتٍ ... مَنْ أَجْبَا فَقَدْ أَرَى وَبَعَثَ إِلَيْهِمْ زِيَادَ بْنَ لَبِيدٍ الْأَنْصَارِيَّ وَالْإِجْبَاءُ أَنْ تُبَاعَ التَّمْرَةَ قَبْلَ أَنْ تُؤْمَنَ عَلَيْهَا الْعَاهَةُ"

⁸² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 237; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 131. *en-Nihâye*'deki ibare şöyledir:

"(جبا) وَقِيلَ أَرَادَ بِالْإِجْبَاءِ الْعَيْنَةَ وَهُوَ أَنْ يَبِيعَ مِنْ رَجُلٍ سِلْعَةً بِثَمَنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ يَشْتَرِيهَا مِنْهُ بِالتَّقْدِ بِأَقَلِّ مِنَ الثَّمَنِ الَّذِي بَاعَهَا بِهِ"

⁸³ Ezherî, *Tehzîb*, II, 255-256.

⁸⁴ Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, I, 524.

⁸⁵ İbn Abidîn, *Reddû'l-muhtâr*, I, 79.

⁸⁶ Şebîr, *el-Medhal*, 12; Aybakan, "Muâmelât", *DİA*, XXX, 318-319.

için kullanılan bir kavramdır.⁸⁷ Buna göre fıkıhta muâmele-i şer'iyye, "İslam hukuku yönünden bir hukukî sonuç doğuran veya İslam hukuku ilkelerine uygun şekilde gerçekleştirilmiş eylem ve işlem" anlamlarına gelmektedir.

Malumdur ki fıkıhtaki bu anlamıyla muâmele-i şer'iyye, tezimizle özel olarak ilişkili değildir. Kavramı tezimizle ilişkili kılan, ona Osmanlı döneminde terimleşen anlamı olmuştur. Zira ilk defa Hanefî fakihlerinden Hassâf (ö. 261/875) tarafından "nakit ihtiyacı olan kişi, bir arazisini veya evini ihtiyaç duyduğu para karşılığında tâcire (peşin) satar, tâcir de kabzettikten sonra o malı anlaştıkları kâr oranıyla tekrar sahibine (vadeli) satarsa, bu caizdir." şeklinde bir içerikle açıklanan "muâmele" kavramı,⁸⁸ Osmanlı döneminde terimleşerek o zamanda kurulan para vakıflarında vakfın devamı için gerçekleştirilen birçok işlemde biri hatta en yaygını olmuştur.

Bu uygulamalara binaen muâmele-i şer'iyye şöyle tarif edilmiştir: Bir vakıf yöneticisinin vakıftan borç almak isteyen birinin malını, vakıf adına belli bir fiyata mesela 100 liraya peşin alıp daha sonra o malı aynı kişiye daha pahalıya 110 liraya bir seneliğine veresiye satmasıdır.⁸⁹ Ya da bunun kısmen tersi gibi olan, vakfın bir malının borç isteyene değerinden daha yüksek fiyata vadeli satılıp aynı malın üçüncü kişi tarafından düşük fiyata peşin olarak alınması ve daha sonra bu üçüncü kişinin bu malı vakfa satmasıdır.⁹⁰ Bu son kısımda vakfa geri dönen mebûin üçüncü kişi aracılığıyla olup bizzat müşteriden alınmaması, özellikle vurgulanan bir detaydır. O yüzden buna dikkat edilmediği takdirde mevzu; içerik ve hüküm yönünden Hanefî mezhebi nezdinde fâsid bey' mecrasına çekilir ve hataya düşülmüş olur. Örneğin aşağıdaki cümlede az önce belirttiğimiz detay gözden kaçırıldığı için isabetli olmayan bir yargıya varılmıştır: "Bu formül aynı sonucu verecek şekilde kendi içinde başka türlü de düzenlenebilir. Mesela vakfa ait sembolik değere sahip bir mal önce vadeli işlemle satılır, ardından daha düşük bedelle peşin olarak geri alınır."⁹¹

⁸⁷ Şebîr, *el-Medhal*, 13.

⁸⁸ Hassâf, *Kitâbü'l-hiyel*, 57.

"قال: ان كان للرجل الذي يطلب المعاملة ضيعة او داراً فباعها من التاجر بالمال الذي يحتاج اليه وقبضها التاجر

منه ثم باعها اياه ورجح عليه في ذلك مما يتراضيان عليه من الربح فهذا جائز"

⁸⁹ Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye Kâmusu*, V, 47.

⁹⁰ Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye Kâmusu*, V, 48-50.

⁹¹ Aybakan'ın *muâmele* maddesindeki bu cümlesi için bkz. Aybakan, "Muâmele", *DİA*, XXX, 320.

Her iki tanıma göre de muâmele-i şer'iyeye ile înenin “bir kimsenin vadeli aldığı bir malı daha düşük fiyata peşin bedelle tekrar sahibine geri sattığı” şeklindeki esas kabul edilen uygulaması, her zaman aynı olmamaktadır. Muâmele-i şer'iyenin bu kullanımları dışında farklı şekilleri de vardır. Bu şekillerin îneyle ilişkisi ve muâmele-i şer'iyeye kavramı üzerinden para vakıflarıyla alakalı tartışmalar, “Para Vakıfları” başlığında detaylı olarak incelenecektir.

5. Muhâtara

Günümüz İslam hukukunda îne satışı için bey'u'l-muhâtara ismi de kullanılmaktadır. Sözlükte tehlike, kumar, bahis ve riskli satış anlamlarına gelen bu ifade, fıkıh ilminde sonucunda zarar etme tehlikesi bulunan veya akdin fesadına/butlanına sebep olan faktörleri barındıran akitler için kullanılan genel bir terimdir.⁹² Dar anlamda ise konumuzla ilişkili şekliyle şöyle tanımlanmıştır: “Bir tacirin bir malı yüksek fiyata bir kişiye vadeli satıp ardından bu malı daha düşük fiyatla müşteriden peşin geri aldığı akitlerdir. İşte bu, îne diye adlandırılan satışlardır.”⁹³

Araştırmacılar, orta çağ Avrupa'sında da bu kavramın bilindiğini gösteren bazı bilgilerin varlığından bahsederler. Hristiyanlar, İslam hukukunda yer alan akit çeşitlerinden îne satışını referans alarak faize başvurma hilelerinden İspanyolca “contracu mohatrae” dedikleri muhâtara akdini kullanmışlardır.⁹⁴ Çağatay'ın kendi düşüncesi olarak benimseyip aktarmasına göre de Osmanlıların uyguladıkları hile-i şer'iyelerden biri olan muâmele-i şer'iyeye, o dönemde o kadar yaygınlaşmıştı ki Avrupalılar bu akde Arapça kullanılışıyla *al-mohatra* diyorlardı. Ünlü Fransız düşünürü Pascal da (ö. 1662) *Les (Lettres) Provinciales* adlı eserinin sekizinci mektubunda bu akde o zamanlar ‘contrat mohatra’ dendiğini kaydetmiştir.⁹⁵

6. Bey' bi'l-vefâ

Bey' bi'l-vefâ, “alış bedeli ödendiğinde müşteriden geri alma şartıyla bir malın peşin satılması” demektir.⁹⁶ Bey' bi'l-vefânın diğer çeşidi bey' bi'l-istiğlâldir.

⁹² Bu tanım ve tanıma dahil olan mudârebe, murâbaha, sigorta, bir satış içinde iki satış, bey'u'l-îne ve başka bazı akitler için bkz. Onur, *İslam Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*, 22, 38-39, 83-197.

⁹³ Dirâz, *Düstürü'l-ahlâk fi'l-Kur'ân*, 555; Ahmet Muhtar, *Mu'cem*, I, 662.

⁹⁴ Bkz. Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, 78; Senhûrî, *Mesâdirü'l-hak*, III, 139.

⁹⁵ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, 42; Ayrıca bkz. Dirâz, *Düstürü'l-ahlâk fi'l-Kur'ân*, 555.

⁹⁶ Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 139-140; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, V, 183; Seyyid Şerif el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, 48; İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 276; Mecelle, md. 118; Kaya, *XVIII Yüzyıl*

Bedeli ödendiği zaman geri alınma şartıyla satılmış malın satıcıya kiralanması bey' bi'l-istiğlâl adını alır.⁹⁷ Akde bu ismin verilmesi, tarafların aralarındaki geri alım şartına riayet etmeleri (vefâ) sebebiyledir.⁹⁸ Bey' bi'l-vefâ; *bey'u'l-caiz*,⁹⁹ *bey'u'l-emâne*,¹⁰⁰ *bey'u'l-muâmele*¹⁰¹ ve başka bazı isimlerle de bilinmektedir.¹⁰²

Bey' bi'l-vefâ, fakihler tarafından sahih bey',¹⁰³ bâtil bey',¹⁰⁴ fâsid bey',¹⁰⁵ rehin¹⁰⁶ ve rehin ile bey'den mürekkep akit¹⁰⁷ olmak üzere farklı biçimlerde nitelendirilmiş, hükmü de bu nitelemeler temelinde tartışılmalıdır.

Bey' bi'l-vefâ, insanların faizden uzak durma hassasiyetine binaen faizli karz işlemlerine alternatif olarak üretilen bir usuldür.¹⁰⁸ Mesela Osmanlı devletinde para vakıflarından kredi almak isteyen bir şahıs, bey' bi'l-vefâ aracılığıyla bunu yapmak istediğinde bedeli ödendiği zaman geri almak üzere vakıfla anlaşma yaparak bir malını vakfa peşin olarak satar ve bir müddet sonra malın bedelini alış fiyatıyla ödeyip malı mülkiyetine geri alırdı. Böylece ihtiyaç duyduğu krediyi satış işlemiyle gerçekleştirmiş olurdu. Borç veren vakfın veya şahsın doğrudan borç para vermeyip borç alacak olan şahısla vefâen satışa başvurmasındaki kazancı, verdiği parayı teminat altına alması ve borçlu ödemesini yapana kadar onun malını kullanması veya bizzat borçluya kiralamasıdır.¹⁰⁹

Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri, 80; Gözübenli, “Bey' Bi'l-Vefâ (Vefâen Satış) ve Bey' Bi'l-İstiğlâl”, 110.

⁹⁷ Haskefi, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, V, 279; Mecelle, md. 119; Kaya, *XVIII Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 86-87; Gözübenli, “Bey' Bi'l-Vefâ (Vefâen Satış) ve Bey' Bi'l-İstiğlâl”, 118; Kaan, “Finansman Kaynağı olarak Bey' Bi'l-Vefa, Bey' Bi'l-İstiğlâl ve Bey'u'l-İne”, 238-239.

⁹⁸ Bâbertî, *el-İnâye*, IX, 237; İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 276; Gözübenli, “Bey' Bi'l-Vefâ (Vefâen Satış) ve Bey' Bi'l-İstiğlâl”, 110; Kaan, “Finansman Kaynağı olarak Bey' Bi'l-Vefa, Bey' Bi'l-İstiğlâl ve Bey'u'l-İne”, 226.

⁹⁹ Merginânî, *el-Hidâye*; III, 273.

¹⁰⁰ Haccâvî, *el-İknâ*, II, 58.

¹⁰¹ İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 276.

¹⁰² Diğer isimler için bkz. Turan, “Bey'u'l-İne ile Mukayeseli Olarak Repo”, 122; Kaan, “Finansman Kaynağı olarak Bey' Bi'l-Vefa, Bey' Bi'l-İstiğlâl ve Bey'u'l-İne”, 225.

¹⁰³ Merginânî, *el-Hidâye*; III, 273; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, V, 183.

¹⁰⁴ Merginânî, *el-Hidâye*; III, 273; Haccâvî, *el-İknâ*, II, 58.

¹⁰⁵ Merginânî, *el-Hidâye*; III, 273; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, V, 183.

¹⁰⁶ Merginânî, *el-Hidâye*; III, 273; Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 139-140; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, V, 183.

¹⁰⁷ Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 139-140; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, V, 183.

¹⁰⁸ Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 140; Onur, *İslam Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*, 23; Gözübenli, “Bey' Bi'l-Vefâ (Vefâen Satış) ve Bey' Bi'l-İstiğlâl”, 109, 112.

¹⁰⁹ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 71-73; Kurt, “Kredi Kaynağı Olarak Para Vakıfları”, 323-324.

Tarihi süreç içerisinde bey' bi'l-vefâya ve bey'u'l-îneye (malı veresiye satıp aynı müşteriden daha düşük fiyata peşin geri alma veya malı peşin satıp aynı kişiden daha yüksek fiyata veresiye geri alma) nakde ihtiyaç duyan kişiler başvurmuştur. Her iki akit sayesinde faizli kredi işleminden sakınılıp istenilen nakde ulaşmak gayesiyle mal alım satımı gerçekleştirilmekte¹¹⁰ ve sonuçta nakit isteyen taraf faizsiz borç paraya, nakit sağlayan taraf ise belirli miktarda kazanca ulaşmaktadır. Örneğin 10.000 liraya ihtiyaç duyan biri, malını kredi verecek kişiye 10.000 liraya peşin satıp ardından anlaştıkları ileri bir tarihte yine 10.000 lira ödeyerek malı mülkiyetine geçirmek suretiyle bey' bi'l-vefâyı tercih edebileceği gibi, 10.000 liraya peşin satıp 12.000 liraya vadeli alarak bey'u'l-îneyi de tercih edebilir. Borç para temin eden taraf, bey'u'l-îne ile doğrudan fazla para elde ederken bey' bi'l-vefâ ile almış olduğu maldan faydalanarak dolaylı yolla kazanç elde etmiş olmaktadır.

Aralarındaki bu amaç birliği sebebiyle her iki satış türü zihinlerde sürekli birbiriyle ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır. Oysaki içerik yönüyle aralarındaki münasebet sadece bir yönlüdür. O da her iki satışta, satılan malın tekrar ilk sahibine geri dönme durumudur. Bey' bi'l-vefâda satıcı ile müşteri, bedeli ödendiği takdirde ileri bir tarihte malın geri satımı üzerinde sözleşmektedirler. Bey'u'l-înede de ister önce peşin sonra vadeli isterse önce vadeli sonra peşin satış olsun, sonunda mal ilk sahibine geri dönmektedir. Bundan ötürü kanaatimizce her iki satım çeşidi birbirini çağrıştırmamalıdır.

Mezkur kısıtlı münasebete karşılık tanımlardan da anlaşılacağı üzere bey' bi'l-vefâ ile bey'u'l-îne, tespitlerimize göre önemli bazı noktalarda birbirlerinden ayrılırlar. Öncelikle bey' bi'l-vefâ iki peşin satıştan, bey'u'l-îne ise mutlaka biri vadeli diğeri peşin olan iki satıştan oluşmaktadır. İkinci olarak bey' bi'l-vefâda borç para temin eden kişi, geçici aldığı malda satma ve hibe verme gibi her tasarrufta bulunamaz, sadece bir müddet istifade eder ve zamanı geldiğinde onu ilk sahibine geri satmak zorunda kalır. Bey'u'l-înede ise borç para temin eden kişi, aldığı malı mülkiyetine geçirdiği için onda istediği tasarrufta bulunabilir ve ilk sahibine geri satmak zorunda da değildir. Son olarak bey' bi'l-vefâda iki satış da aynı fiyatla gerçekleştirilir. Oysa bey'u'l-înedeki satımlardan biri mutlaka diğerinden daha düşük olmak zorundadır.

¹¹⁰ Turan, "Bey'u'l-îne ile Mukayeseli Olarak Repo", 118-119; Kaan, "Finansman Kaynağı olarak Bey' Bi'l-Vefa, Bey' Bi'l-İstiğlal ve Bey'u'l-îne", 225.

Osmanlı döneminde para vakıflarında çokça kullanılan bey' bi'l-vefâ ile muâmele-i şer'iyye (bey'u'l-înenin, iki kişi arasında cereyan eden malın peşin satılıp daha pahalı fiyata vadeli geri alınması ile üç kişi arasında geçen uygulama şekilleri) oranları, çalışmanın üçüncü bölümünde yer alan “Muâmele-i şer'iyyenin Diğer Nakit İşletme Yöntemlerine Oranı” başlığında incelenecektir.

II. KAVRAMSALLAŞMA SÜRECİ

Çalışmanın bu başlığında bey'u'l-îne kavramının neye tekabül ettiği, tarihi süreçte ona hangi manaların yüklendiği bulunmaya çalışılacaktır. Bunu yaparken şu soru bizim için hareket noktası olacaktır: “Îne, birçok benzer alışverişi içerisine alan şemsiye bir kavram mıdır, yoksa çerçevesi belirlenmiş olan belli bir alışverişin adı mıdır?” Bu soruya verilecek cevap, bizi meseleye dair daha açık cümleler kurmaya götürecektir. Sorunun cevabına ise ilk dönem İslam tarihi kitaplarından, lügatlardan ve hadis sözlüklerinden başlamak üzere kaynaklardaki bilgileri tarayarak cahiliye döneminden başlayıp mezheplerin teşekkül ettiği klasik fıkıh dönemine kadar olan bilgilerle ulaşmaya çalışacağız. Bu bölümde, önce tespit ettiğimiz kadarıyla hadis ve fıkıh eserleri dışındaki kaynaklarda geçen îne ile ilgili bilgileri aktaracak, sonra da hadis ve fıkıh eserlerindeki bilgilerle Hz. Peygamber döneminden başlayarak sonraki dönemlerde bu kavrama yüklenen anlamları açıklayacağız.

A. Genel Bakış

Îne kelimesi, câhiliye döneminden itibaren insanlar arasında kullanılmıştır. Bu yargıya, câhiliye dönemi ticaretini konu edinen bazı bilgilerden ve yine aynı döneme ait bazı şiirlerden ulaşıyoruz. Ancak geçtiği yerlere bakıldığında tümünde bu kelime ile aynı anlamın kastedilmediğini de görüyoruz. Birkaç örnekle bunu göstermeye çalışalım.

İçeriğin detaylı anlatılmaması nedeniyle nasıl bir satış türünden bahsedildiği tam olarak anlaşılmasa da cahiliye döneminde îne kavramının bir satım akdi olduğunu, bu akdin uygulandığını şu olaydan öğreniyoruz: “Kureyş'in büyüklerinden Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm adındaki kişi, ihtiyacı olan parayı borç alma yoluyla bulamayınca oğlunu çarşıya gönderip îne yapmasını istemişti. O da çarşıya gidip îne yoluyla mal alıp satmış ve bu şekilde çok sermaye elde etmişti. Çarşıda günlerce oğlu

dışında başka kimse ne buğday ne de zeytinyağı satmıştı. Böylece istedikleri parayı elde etmişlerdi.”¹¹¹

Bazı âlimler, bu olayda geçen îne sözcüğüyle satım akdi değil satıma konu olan malın kendisinin kastedildiğini söylemişlerdir. Buna göre Abdurrahman b. Hâris adındaki kişi, olayda geçen “bana bir îne al” sözüyle oğlundan vade ile bir mal almasını istemiş, o da aldığı malı çarşıda satarak ihtiyaç duyulan parayı babasına kazandırmıştır. Bu anlama göre îne, Arapça’da aynen kırık parça, ekmek parçası anlamındaki kisre (كِسْرَة) ve verilen şey, hediye anlamına gelen minha (مِنْحَة) sözcüklerinde olduğu gibi “fi’le” (فِعْلَة) kalıbında gelmiş olan bir isim olmaktadır.¹¹²

Mutezile bilginlerinden Câhız (ö. 255/869), kendi döneminde cimrilikle ünlü olmuş kişileri anlattığı *el-Buhalâ* adlı eserinde, yaşadığı şehir olan Basra’da cimrilerin başı olan Ebû Said el-Medâinî adlı bir şahıstan bahsederken şunları ifade eder: “Bu şahıs, oranın varlıklılarından (مِيَّاسِير) ve îne yapanlarının başında gelen biridir. Öyle ki bu şahsın îne ashabı denilen ve sözde toplumun ıslahını müzakere eden cimrilerden oluşan bir arkadaş halkası da vardı.”¹¹³

İsfahânî de (ö. 356/967) İslam’da îneye ilk başvuran kişinin Amr b. Osman b. Affan olduğunu rivayet ederek îne kavramından bahseder. Amr, ziyaretine gelen bir arkadaşının elbiselerinin eskiyip çürümüş olduğunu görünce vekilini çağırıp bir yerden biraz borç para bulmasını istemiştir. Vekil, “Heyhat! Tacirler bize karşılıksız bir şey vermezler.” deyince, Amr, vekilden tüccara istedikleri kadar kâr vermesini ister. Bunun üzerine vekil 10 bin dirhem ödemeye karşılık 8 bin dirhem borç para alır.¹¹⁴ Olayda geçen “İslam’da îneye ilk başvuran kişi” sözünde geçen îne ile mevzu bahis ettiğimiz îne satışı kastedilebileceği gibi faizli borç para verme işlemi de olabilir. Zira rivayetin sonundaki 10 bine karşılık 8 bin borç para alma eylemiyle, yapılanın faizli bir karz işlemi olduğu ihtimali ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, îne kelimesi burada sözlük anlamlarından biri olan faiz manasında kullanılmıştır, değerlendirmesi yapılabilir.

¹¹¹ Zübeyrî, *Nesebü Kureyş*, I, 304; Ali, *el-Mufasssal*, XIV, 83.

¹¹² İbn Teymiye, *el-Fetâvâ’l-kübrâ*, VI, 46.

¹¹³ Câhız, *el-Buhalâ*, I, 180.

¹¹⁴ İsfahânî, *el-Eğânî*, XIV, 143.

İlk dönemlere ait olduğu söylenen ve birçok kaynakta geçen daha önce de tamamını aktardığımız bir şiir şöyledir:

أَنْدَانُ أَمْ نَعْتَانُ أَمْ يَنْبِرِي لَنَا .. فَتَى مِثْلُ نَصْلِ السَّيْفِ أُبْرَزَةُ الْغَمْدِ

“Borç para mı isteyelim (ya da vade ile bir mal mı alalım) veya îne mi yapalım. Yoksa borcumuzu üstlenen, kınından çıkmış kılıcın keskin ucu gibi cömert biri çıkar mı?” şeklinde tercüme edilebilecek olan bu şiirde نعتان (na'tânu) kelimesi geçmektedir. نعتان, dilciler tarafından “îne yapalım” olarak yorumlanmıştır. Fakat îne yapmanın içerik yönüyle tam olarak neye tekabül ettiği üzerinde görüş birliği oluşmamıştır. Bazı dil alimleri îne yapmaktan maksadın iki kişinin birbirleriyle önce vadeli sonra da daha düşük bedelle peşin surette gerçekleştirdikleri îne satışı olduğunu söylerken¹¹⁵ diğerleri îneden maksadın sözlük anlamlarından biri olan vadeli satış olduğunu iddia etmiştir.¹¹⁶ İlk sözcük olan أَنْدَانُ, borç para isteme anlamına geldiği gibi bir şeyi vadeli satın alma anlamına da gelmektedir.¹¹⁷ Vadeli satın alma kastedildiği takdirde îne yapmaktan maksadın vadeli satıp peşin geri alma biçimindeki îne satışı olduğu biraz daha kuvvetlenmiş olmaktadır.

İçerisinde îne sözcüğünün geçtiği yine ilk dönem şiirlerinden başka birinde de şöyle denilmektedir:

أَشْفَقُّ عَلَى الدَّرْهِمِ وَالْعَيْنِ .. تَسْلَمُ مِنَ الْعَيْنَةِ وَالذَّيْنِ
فَقْوَةُ الْعَيْنِ بِإِنْسَانِهَا .. وَقْوَةُ الْإِنْسَانِ بِالْعَيْنِ

Yani “Altın ve gümüşe acı ... borç ve îneden kurtul ...”.¹¹⁸ Burada borç ve îne iki ayrı şey olarak zikredildiği için her ikisine farklı anlamların yüklendiği anlaşılmaktadır. Bu durumda îne ile ya faiz ya vadeli alım ya da terim anlamını verdiğimiz satış türü kastedilmiş olmaktadır. Zira kişi ancak bu üç durumda zararlı çıkmış olmaktadır.¹¹⁹

¹¹⁵ Ezherî, *ez-Zâhir*, 142.

¹¹⁶ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*, IV, 204.

¹¹⁷ Ezherî, *ez-Zâhir*, 142.

¹¹⁸ Bu şiirin ne amaçla söylendiği, geçtiği kaynaklarda açıklanmadığı için sadece bizi ilgilendiren tarafı açıklamaya çalıştık.

¹¹⁹ Bkz. Saâlibî, *Yetmetü't-dehr*, IV, 382.

B. Kavramsallaşma Dönemleri

Bu başlık altında Hz. Peygamber'den günümüze kadarki fıkıh tarihi süreci içerisinde îneye yüklenen anlam veya anlamlardan bahsedeceğiz. Bunu yaparken imkanlar yettiğince, ulaşabildiğimiz ve çalışmamıza değer katacak hiçbir veriyi göz ardı etmemeye çalışacağız.

1. Hz. Peygamber Dönemi

Îne, Hz. Peygamber (s.a.) zamanında da bilinen bir kavram olmuştur. Birazdan vereceğimiz hadislerden de anlaşılacağı üzere îne, Hz. Peygamber tarafından dile getiriliyor ve insanların ondan uzak durması isteniyordu. Ancak hadislerde îne sözcüğünün anlamının ne olduğu ve onunla hangi tür alışverişin kastedildiği açıklanmamıştır. Yalnızca bir hadiste înenin faiz olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle olsa gerek Hz. Peygamber'den sonra îne kavramının içeriği üzerinde İslam hukukunda mezhepler arasında bir ittifak sağlanamamıştır. Burada Hz. Peygamber'den (s.a.) konuyla ilgili rivayet edilen hadisler, iki kategoride tek tek zikredilecektir.

a. Hadis Literatüründe Geçen Rivayetler

Bu kategoride beş hadis bulunmaktadır:

□ “Sizler îne alışverişi yapar, sığırların ardına takılır, ziraatle meşgul olup cihadı terk ederseniz; Allah size öyle bir zillet verir ki dininize dönmediğiniz sürece o zilleti sizden kaldırmaz.”¹²⁰

Bazı Hanefî fıkıh kaynaklarında, başka bir rivayette hadisin sonundaki “Allah size öyle bir zillet verir ki dininize dönmediğiniz sürece o zilleti sizden kaldırmaz” sözü yerine “Üzerinize kötüleriniz musallat olur. Bunun üzerine iyileriniz dua eder de

¹²⁰ Ebû Davud, *Sünen*, “İcâre”, 46; Bezzâr, *Müsned*, XII, 205; Taberânî, *Müsned*, III, 328:

"إِذَا تَبَايَعْتُمْ بِالْعَيْنَةِ وَأَخَذْتُمْ أَذْنَابَ الْبَقَرِ وَرَضَيْتُمْ بِالزَّرْعِ وَتَرَكْتُمُ الْجِهَادَ سَلَطَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ ذُلًّا لَا يَنْزِعُهُ حَتَّى تَرْجِعُوا إِلَى دِينِكُمْ"

dualarınız kabul olmaz.” dendiği aktarılmaktadır.¹²¹ Ancak hadis kaynaklarında biz böyle bir ifadeye rastlayamadık.¹²²

□ “Öyle bir zaman gelecek ki insanlar o zamanda faiz yiyeceklerdir. O zamanda kurtuluşa erecek kişi, faizin tozunun bulaştığı kişi olacaktır.” Hadisin râvisi Ebû Hüreyre (ö. 57/676), “İne, faizin tozundandır.” yorumunda bulunmuştur.¹²³

□ İbn Ömer (ö. 73/692), “Daha önce (Hz. Peygamber zamanında) dinar ve dirhem bizim için müslüman kardeşimizden daha değerli olmadığını göürdüm. Ama bugün insanlar arasında dinar ve dirhem müslüman kardeşimizden daha değerli olduğunu görüyorum.” dedikten sonra Hz. Peygamber’den şu hadisi aktarmıştır: “Eğer sizler öküzün kuyruğuna takılır, îne akdi yapar ve Allah yolunda cihadı terk ederseniz Allah sizlere öyle bir zillet verir ki daha önce bulunduğunuz duruma (Allah’ın (c.c.) emrine) dönüp tevbe edinceye (ya da ölünceye¹²⁴) kadar bu zillet sizden kaldırılmaz.”¹²⁵

□ “İnsanlar dinar ve dirhem konusunda çok cimri olup (birbirlerine maddi konuda yardım etmeyip) îne akdi yaparlar ve öküzün kuyruğuna takılıp Allah yolunda cihadı terk ederlerse Allah onlara öyle bir zillet gönderir ki dinlerine dönünceye kadar bu zilleti onlardan kaldırmaz.”¹²⁶

¹²¹ Bkz. Aynî, *el-Binâye*, VIII, 462; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, VII, 213; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 305; İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 326. İfade şu şekildedir:

"وَفِي رِوَايَةٍ سَلَطَ عَلَيْكُمْ شِرَارُكُمْ فَيَدْعُوا خِيَارَكُمْ فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ"

¹²² Hanefî fikhına dair yapılan tahrir türü eserlerde de bu ifade bulunmamaktadır. Bkz. Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, IV, 16-17; İbn Hacer, *ed-Diraye*, II, 151; Tehânevî, *Î'lâü's-sünen*, XIV, 177.

¹²³ Taberânî, *Müsned*, I, 324:

"عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «سَيَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَأْكُلُونَ فِيهِ الرَّبَا، النَّاجِي مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ الَّذِي يُصِيبُهُ غُبَارُهُ» قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ الْعَيْنَةُ مِنْ غُبَارِهِ"

¹²⁴ İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 183.

¹²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX, 396:

"عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ يَقُولُ لَقَدْ رَأَيْتُنَا وَ مَا صَاحِبِ الدِّينَارِ وَالِدِرْهَمِ بِأَحَقَّ مِنْ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ ثُمَّ لَقَدْ رَأَيْتُنَا بِأَخْرَةِ الْأَنْ وَالدِّينَارِ وَالِدِرْهَمِ أَحَبُّ إِلَيَّ أَحَدِنَا مِنْ أَخِيهِ الْمُسْلِمِ وَلَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ "لَيْنَ أَنْتُمْ اتَّبَعْتُمْ أَذْنَابَ الْبَقَرِ وَتَبَايَعْتُمْ بِالْعَيْنَةِ وَتَرَكْتُمُ الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لِيَلْزَمَنَّكُمْ اللَّهُ مَذَلَّةً فِي أَعْنَاقِكُمْ ثُمَّ لَا تُنْرَعُ مِنْكُمْ حَتَّى تَرْجِعُونَ إِلَى مَا كُنْتُمْ عَلَيْهِ وَتَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ"

¹²⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned*, X, 29; Taberânî, *el-Mucemu'l-kebîr*, XII, 432.

□ Buharî de (ö. 256/870) *Tarih*'inde İbn Ömer'in (ö. 73/692) Hz. Peygamber'den îne konusunda bir rivayette bulunduğunu aktarmış ama herhangi bir hadis metni vermemiştir.¹²⁷

b. Diğer Kaynaklarda Geçen Rivayetler

Bu kategoride üç adet hadis bulunmaktadır:

□ “Kıyametin bazı alametleri vardır. Birisi de înenin yani faiz yemenin yayılmasıdır. ...”¹²⁸

□ Hanbelî fakihî ve muhaddis İbn Batta'nın (ö. 387/997) rivayetine göre, konuyla ilgili *mürsel* bir rivayette Hz. Paygamber'in “Öyle bir zaman gelecek ki insanlar alışverişle faizi helal kılmaya çalışacaklardır” buyurduğunu söyleyen Evzâî (ö. 157/774), alışverişten maksadın îne olduğunu belirtmiştir.¹²⁹

□ Muhaddis Mutayyen'in (ö. 297/909) eserinden nakledildiğine göre “Enes b. Mâlik'e (ö. 93/711) îne hakkında sorulmuş o da: “Hiç kimse Allah'ı aldatamaz. Bu, Allah ve resulünün haram kıldığı bir şeydir.” demiştir.¹³⁰

2. Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi

Hız. Peygamber'in (s.a.) vefatından sonra sahâbe ve tabiûnin konuyla ilgili görüşlerini aktaracağımız bu bahiste de Hız. Peygamber döneminde olduğu gibi înenin içeriği tam bir netlik kazanmamıştır. Ancak bu dönemde hem îneye yüklenen bazı anlamların hem de înenin hükmü ile ilgili bazı açıklamaların sonraki dönemler için dayanak teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca zikredilen görüşlerden, îne akdinin birkaç şeklinin olduğu intibâî da doğmaktadır. Biz bu başlıkta kaynaklarda geçen rivayetleri ve teyit amacıyla sahabe ile tabiinin îne kavramına yükledikleri anlamların Arapça sözlüklerde yer bulup bulmadığını aktarmaya çalışacağız.

¹²⁷ Buharî, *et-Târihu'l-Kebir*, I, 381.

¹²⁸ Semerkandî, *Tenbihü'l-gâfilin*, I, 576:

"جاء رجلٌ إلى النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَارَسُولَ اللهِ مَتَى السَّاعَةُ؟ قَالَ مَا الْمَسْتُوْلُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ وَلَكِنْ لَهَا أَشْرَاطٌ تَقَارِبُ الْأَسْوَاقَ يَعْنِي كَسَادَهَا وَمَطَرٌ وَلَا نَبَاتَ وَتَفْشُو الْعَيْنَةُ يَعْنِي أَكْلَ الرِّبَا ..."

¹²⁹ Bkz. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *et-Ta'likatu'l-kebîre*, III, 337; İbn Teymiye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, VI, 41; İbnü'l-Kayyim *Î'lâmu'l-muvakkûn*, III, 132.

¹³⁰ Bkz. Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *et-Ta'likatu'l-kebîre*, III, 337; İbnü'l-Kayyim *Î'lâmu'l-muvakkûn*, III, 131. Enes, burada înenin haram olduğunu Allah'a ve Hız. Peygamber'e nispet ettiği için biz bu rivayeti Hız. Peygamber dönemi başlığında zikretmeyi uygun gördük.

Bu dönemde înenin içeriği ile ilgili yapılan açıklama ve yorumlar, aşağıdaki birkaç başlıkta toplanabilir.

a. Veresiye satılan bir malın satıcı tarafından aynı kişiden daha düşük fiyata peşin olarak geri alınması şeklindeki muâmele.

İne kavramının bu şekildeki alışveriş için kullanıldığının en somut delili Hz. Aişe'den (ö. 58/678) gelen bir haberdir. Olayı Aliye bint Eyfa' adlı kadın aktarmaktadır. Bu kadın birkaç kadınla birlikte hac yolunda Hz. Aişe'ye uğrar. İçlerinde bulunan Ümmü Mahabbe isimli Zeyd b. Erkam'ın (ö. 68/688) ümmü'l-veledi olan kadın ile Hz. Aişe arasında bir konuşma gerçekleşir. Zeyd'in eski cariyesi Hz. Aişe'ye der ki: "Ey mü'minlerin annesi! Benim bir cariyem vardı. Onu Zeyd'e 800 dirheme yıllık maaş olan atâ zamanına kadar vadeli sattım. Daha sonra o cariyeyi 600 dirheme peşin olarak Zeyd'den geri aldım. 600 dirhemini ödedim ve 800 dirhemi borç olarak yazdım. (Bunda herhangi bir sakınca var mıdır?)" Hz. Aişe şöyle cevap verir: "Yaptığın bu alışveriş ne kadar kötü bir alışverıştır. Zeyd'e de söyle tövbe etmedikçe Allah¹³¹ onun Hz. Peygamber'le (s.a.) yaptığı cihadını boşa çıkarmıştır." Hz. Aişe'nin bu cevabı üzerine kadın der ki: "Peki eğer sadece verdiğim 600 dirhem olan ana paramı alıp arada oluşan fazla parayı geri versem (bir sakınca olur mu)?" Hz. Aişe ise bu soruya, "Kime Rabb'inden bir öğüt gelir ve o kişi faizden uzak durursa, ..." ¹³² ayetini veya "Eğer (yapmış olduğunuz faizli muâmeledeki faiz miktarından) vazgeçip dönerseniz, ana paranızı (faiz dışındaki hakkınızı) alabilirsiniz. ¹³³" ¹³⁴ ayetini okuyarak karşı tarafa ödediği 600 dirhemi almasında herhangi bir sakınca olmadığını söylemiştir. ¹³⁵

¹³¹ "Allah" lafzı, rivayetin geçtiği kaynakların çoğunda bulunmasa da bazısında bulunmaktadır. "Allah'ın cihadı boşa çıkarması" anlamı daha uygun görüldüğü için "Allah" lafzının geçtiği rivayeti tercih ettik. Allah lafzının geçtiği kaynaklar için bkz. Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, 186; Beyhakî, *Marifetü's-sünen ve'l-âsâr*, VIII, 135.

¹³² Bakara, 2/275.

¹³³ Ayetin bu şekildeki tefsiri için bkz. Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, I, 272; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, I, 212; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, I, 147-148.

¹³⁴ Bakara, 2/279.

¹³⁵ Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, 186; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 184-185; Dârekutnî, *Sünen*, III, 477; Beyhakî, *es-Sünen*, V, 539. Hadisin *Musannef*'teki metni şöyledir:

"أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرُ وَالثَّوْرِيُّ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ امْرَأَتِهِ أَنَّهَا دَخَلَتْ عَلَى عَائِشَةَ فِي نِسْوَةٍ فَسَأَلَتْهَا امْرَأَةً فَقَالَتْ يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ كَأَنْتِ لِي جَارِيَةٌ فَبِعْتَهَا مِنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ بِتَمَانٍ مِائَةٍ إِلَى أَجَلٍ ثُمَّ اشْتَرَيْتُهَا مِنْهُ بِسِتِّ مِائَةٍ فَتَقَدَّتُهُ السِّتْمَانَةَ وَكَتَبْتُ عَلَيْهِ تَمَانَ مِائَةٍ فَقَالَتْ عَائِشَةُ " بَيْسَ وَاللَّهِ مَا اشْتَرَيْتِ وَبَيْسَ وَاللَّهِ مَا اشْتَرَيْتِ أَخْبَرِي زَيْدَ بْنِ أَرْقَمَ أَنَّهُ قَدْ أَبْطَلَ جِهَادَهُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا أَنْ يَتُوبَ " فَقَالَتْ الْمَرْأَةُ لِعَائِشَةَ

İbn Abbas da (ö. 65/684) îneyi bu şekilde tanımlamıştır. Muhammed (İbn Sîrîn¹³⁶)'in yanında îneden bahsedilmiş, o da İbn Abbas'ın îneyi şöyle açıkladığını aktarmıştır: “Bu, araya bir ipek parçası konulup paraya karşı para mübadelesidir.”¹³⁷

İbnü'l-Kayyim'in (ö. 751/1350) aktardığına göre, İbn Abbas'a atfedilen yukarıdaki söz, hadis âlimi Mutayyen'in (ö. 297/909) kitabında bizzat İbn Abbas'ın ağzından şöyle rivayet edilmiştir: “Bu îneden sakının. Araya ipek parçası koyarak paraya karşı para satmayın.”¹³⁸

İbn Abbas'tan gelen bu rivayet hakkında birçok kaynakta açıklayıcı malumat bulunmaktadır.¹³⁹ Örneğin İbnü'l-Esîr (ö. 606/1209), eserinin (س - ر - ق) maddesinde konuyu şöyle açıklamaktadır: İbn Abbas, "Bir ipek parçasını sattığınızda onu geri almayın." demiştir. Yani ipek parçasını vadeli sattığınızda onu geri satın almayın demek istemektedir. Bazı tüccarların bir ipek parçasını vadeli sattıktan sonra onu daha ucuza geri aldıkları şeklinde akit yaptıkları İbn Abbas'a ulaşınca o da özellikle ipek sözcüğünü kullanarak konuyla ilgili görüşünü söylemiştir. Oysa bu hüküm bütün eşyalar için geçerlidir. İşte bu akit, îne diye adlandırılan akittir.¹⁴⁰

Tabîinden Mesrûk da (ö. 63/682) araya bir ipek kumaş konularak yapılmış olan alışverişi îne saymıştır.¹⁴¹

b. Peşin satılan bir malın aynı kişiden daha yüksek fiyatla vadeli olarak geri alınması şeklindeki muâmele.

أَرَأَيْتَ إِنْ أَخَذْتُ رَأْسَ مَالِي وَرَدَدْتُ عَلَيْهِ الْفَضْلَ؟ قَالَتْ «مَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى» {الآيَةُ أَوْ قَالَتْ} إِنْ تَبَيْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ»

¹³⁶ Bu rivayette Muhammed isimli râvinin kim olduğu açıkça söylenmemektedir. Ancak başka eserlerden bu şahsın meşhur tâbiî İbn Sîrîn (ö. 110/729) olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, V, 163; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fasl*, II, 747; Yücel, “İbn Sîrîn”, *DİA*, XX, 358; a.mlf., “İbn Avn”, *DİA*, XIX, 340.

¹³⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 282:

«حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ مُعَاذٍ عَنْ أَبِي عَوْنٍ قَالَ: ذَكَرُوا عِنْدَ مُحَمَّدِ بْنِ الْعَيْنَةِ فَقَالَ: نُبَيْتُ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ كَانَ يَقُولُ «دَرَاهِمُ بِدَرَاهِمٍ وَيَبَيْتُهُمَا حَرِيرَةٌ»»

¹³⁸ Bkz. İbnü'l-Kayyim *Î'lâmu'l-muvakkûn*, III, 131.

¹³⁹ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Garîbü'l-hadis*, II, 141; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 333-334; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 132; İbn Teymiye, *Mecmûü'l-fetâvâ*, XXIX, 432.

¹⁴⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 362.

¹⁴¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 283:

«حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ مَسْرُوقًا: «كَرِهَ الْعَيْنَةُ وَالْحَرِيرَةُ»»

Tâvus (ö. 106/725), şöyle demiştir: “Her kim, başka bir kişiden bir malı vadeli satın alırsa o malı ona (peşin) satmasın. Her kim de bir kişiden bir malı peşin satın alırsa o malı ona vadeli satmasın.”

Tâvus’tan nakledilen bu görüşte îne kelimesi geçmemekle beraber muhaddis Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211/827) Tâvus’un bu sözünü, içerisinde îne sözcüğü açıkça geçen rivayetlerle birlikte aynı başlık altında göstermiştir.¹⁴²

c. Vadeli satın alınan bir malın müşteri tarafından çarşıda satıcı dışındaki üçüncü bir şahsa daha ucuza peşin satılması şeklindeki muâmele.

İneyi bu şekilde tarif eden kişi, İyas b. Muâviye' dir (ö. 122/740). İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/850) eserinde “İyas b. Muâviye teverruku yani îneyi caiz görürdü.”¹⁴³ şeklinde teverrukun ne anlama geldiğinin açıklanmadığı bir rivayet vardır. Başka kaynaklarda ise “İyas b. Muâviye teverruku caiz görürdü.” rivayeti aktarılıp teverruk kavramının içeriği de verilmektedir. Buna göre teverruk, mesela 100 dirheme ihtiyaç duyan birinin çarşıya gidip bir malı 120 dirheme satın alması, sonra da bu malı başka birine 100 dirheme satmasıdır. Böylece 100 dirheme kavuşan bu kişi, 120 dirhem borçlanmış olmaktadır.¹⁴⁴

d. Satıcının, kendisinde bulunmayan bir malı talep üzerine üçüncü bir kişiden satın alıp müşteriye vadeli satması şeklindeki muâmele.

¹⁴² Abdurrezzak, *el-Musannef*, VIII, 141-144:

"بَابُ الرَّجُلِ يَبِيعُ السِّلْعَةَ ثُمَّ يُرِيدُ اشْتِرَاءَهَا بِنَقْدٍ
- عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَاوُسٍ قَالَ: «مَنْ اشْتَرَى سِلْعَةً بِنَظْرَةٍ مِنْ رَجُلٍ، فَلَا
يَبِيعُهَا إِيَّاهُ، وَمَنْ اشْتَرَى بِنَقْدٍ فَلَا يَبِيعُهَا إِيَّاهُ بِنَظْرَةٍ»
- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْمَاعِيلَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، «لَمْ يَكُنْ يَرِيَانِ بِالْعَيْنَةِ
بِأَسَا»

¹⁴³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 282:

"حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ إِيَّاسِ بْنِ مُعَاوِيَةَ «أَنَّه كَانَ يَرَى التَّوْرُقَ يَعْنِي الْعَيْنَةَ"

Bu eserin bazı nüshalarında teverruk sözcüğü yerine çarşı anlamına gelen "السوق" sözcüğünün geçtiği "İyas b. Muâviye çarşığı yani îneyi caiz görürdü." ibaresi geçmektedir. Ancak yapılan taramalara göre bunun yanlışlıkla yazılmış bir sözcük olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁴⁴ Vekî', *Ahbâru'l-Kudât*, I, 372:

"كَانَ إِيَّاسُ بْنُ مُعَاوِيَةَ يَرَى التَّوْرُقَ، وَالتَّوْرُقُ أَنْ يَحْتَاجَ الرَّجُلُ إِلَى مِائَةِ دَرَاهِمٍ، فَيَجِيءُ إِلَى السُّوقِ فَيَشْتَرِي مَتَاعًا،
بِعِشْرِينَ وَمِائَةً، فَيَبِيعُهُ بِمِائَةِ دَرَاهِمٍ، فَيَنْصَرِفُ إِلَى أَهْلِهِ وَلَيْسَ مَعَهُ إِلَّا الْمِائَةُ"

Bazı nüshalarda bu rivayette t harfi yerine b harfinin yazıldığı البورق diye bir sözcük de yazılmıştır. Bu, nasihlerin yapmış olduğu bir noktalama hatasıdır.

Bir kişi; Kasım (b. Mâlik)'e (ö. 102/720)¹⁴⁵, “Bir kişi benden buğday ve zeytinyağı almak istiyor ama benim yanımda bunlar bulunmuyor. Ancak her ikimiz de fiyatı biliyoruz (bir fiyat üzerinde anlaşıyoruz). Daha sonra gidip onun istediği malı satın alıp ona vadeli satıyorum.” diye sormuş, O da “Evet, caizdir.” diye cevap vermiştir. Bu rivayet, İbn Ebî Şeybe (ö. 235/850) tarafından “İneyi caiz görenler” başlığı altında zikredilmiştir.¹⁴⁶

e. Bir malı vadeli satma şeklindeki muâmele.

İbn Sîrîn'e (ö. 110/728) îne sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Kişi çarşıya bir mal götürür. (Bu) Malını peşin de satabilir vadeli de satabilir.”¹⁴⁷

İbrahim en-Nehâî de (ö. 96/714) îne yapıldığında rehin almanın hükmü konusunda şunu söylemiştir: “Peygamber efendimiz vefat ettiğinde (borcuna karşı) zırrı rehin verilmişti.”¹⁴⁸

Rivayetlerdeki bu anlam, çok fazla bilinmediği için ilk bakışta biraz garipsense de înenin sözlük anlamı bahsinde de geçtiği üzere bazı kaynak sözlüklerce teyit edilmektedir. Bu sözlüklere göre îne sözcüğü borç anlamına gelmekte, îne satışı ile de “bir şeyi borca (vadeli) satın alma” anlamı kastedilmektedir.¹⁴⁹

f. Kabzedilmemiş bir malı satma şeklindeki muâmele.

İmam Mâlik (ö. 179/796), *Muvatta*'da “îne ve benzerleri” başlığı altında bazı hadisleri bize aktarmaktadır. Burada bulunan bütün rivayetlerde, bir kimsenin satın almış olduğu bir malı, kabzetmeden önce başkasına satmasının caiz olmadığı

¹⁴⁵ Bu kişi, büyük ihtimalle Ebu Ca'fer Kasım b. Mâlik el-Müzeni el-Kufî'dir. Bkz. Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî, *Kitabü't-tezkire*, III, 1377.

¹⁴⁶ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 451-452:

"مَنْ رَحَّصَ فِي الْعَيْنَةِ
حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ خَالِدٍ عَنِ أَفْلَحَ قَالَ قُلْتُ لِلْقَاسِمِ: الرَّجُلُ يَطْلُبُ مِنِّي الْخِنْطَةَ وَالزَّيْتِ وَلَيْسَ
عِنْدِي، إِلَّا أَنَّهُ قَدْ عَرَفَ سِعْرَهُ وَعَرَفْتُهُ، وَاشْتَرَيْتُهُ ثُمَّ أْبَيْعُهُ إِيَّاهُ إِلَى أَجَلٍ؟ قَالَ: «نَعَمْ»"

¹⁴⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 452:

سئل ابن سيرين عن العينة، قال: «كان الرجل يخرج ساعة إلى السوق فيبيع بالتقدي ويبيع بالنسيئة»

¹⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 452:

حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ قَالَ حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ، قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَرْزُوقِ التَّمِيمِيِّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ فِي الرَّهْنِ فِي الْعَيْنَةِ
«تُؤْفَى النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَدِرْعُهُ مَرْهُونَةٌ»

¹⁴⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, II, 255; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, I, 223.

işlenmiştir.¹⁵⁰ Bu tasnife göre îne, kişinin henüz sahip olmadığı bir malı satması demektir.

3. Mezheplerin Oluşum Dönemi

Bu başlıkta her bir mezhep incelenirken önce îne sözcüğünün kullanılmasıyla ilgili olarak mezhep imamlardan bize ulaşan rivayetler aktarılmaya çalışılacaktır. Daha sonra îne akdinin mezhep literatürüne hangi içerikle yerleştiğine bakılacak, varsa îneyi farklı tarif edenlerin görüşleri aktarılacaktır. Ayrıca her bir mezhep imamının îneye yüklediği anlamla mezhep içerisinde yerleşmiş olan îne anlamı arasında uyum olup olmadığı da ortaya konmaya gayret edilecektir. Mezhepler îneyi birbirlerinden farklı şekillerde tanımlamışlardır. Ancak her mezhep înenin içeriğini kendi içerisinde netleştirdiği için mezhepler açısından konuyla ilgili herhangi bir kapalılık söz konusu değildir.

a. Hanefî Mezhebi

İne kavramı etrafında en fazla tartışma, Hanefî fukahası arasında cereyan etmiştir. Buna binaen Hanefî mezhebi ile ilgili bilgiler, birkaç başlıkta verilecektir.

1. Kurucu İmam ve Öğrencilerinden Nakledilen İne Tanımları

Bizzat îne kavramı ile ilgili olarak İmam Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) herhangi bir rivayet gelmezken Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in îne adını zikrederek görüş bildirdikleri, mezhep literatüründe aktarılmaktadır. Ancak bu rivayetlerde înenin ne olduğu yani hangi tür alışverişe îne denildiği değil sadece hükmü açıklanmaktadır.

Ebû Yusuf (ö. 183/798) konuyla ilgili olarak şunu söylemiştir: “İne caizdir ve mekruh da değildir. Yapan sevap kazanır. Zira birçok sahâbî îne akdini faizli bir muâmele saymayıp yapmış ve yapanları övmüşlerdir. Hatta bir kimse bir kağıdı, (piyasa fiyatının çok üstünde) 1000'e satmış olsa yine de caizdir ve bu mekruh değildir.” Ebu Yusuf'tan aktarılan bu görüş, bazı Hanefî kaynaklarında عَنْ أَبِي يَوْسُفٍ şeklinde harfi cerri ile geçmekte ise de bu kanaatimizce rivayetin zayıflığını göstermek için değildir. Çünkü bu görüş diğer birçok kaynakta قَالَ أَبُو يَوْسُفٍ şeklinde

¹⁵⁰ Mâlik, *Muvatta*, IV, 925-929.

geçmektedir. Ayrıca *عَنْ أَبِي يُوسُفَ* olarak veren eserler, rivayetin Ebu Yusuf'a nispetinin zayıf olup olmadığına değinmemişlerdir.¹⁵¹

İmam Muhammed'den (ö. 189/805) gelen rivayet ise şu şekildedir: “Bu alışveriş (îne) kalbimde dağlar kadar büyüktür, kınanmıştır. Bunu faizciler uydurmuşlardır.”¹⁵²

Bu rivayet dışında İmam Muhammed, kendi eserlerinde îne kavramına birden fazla yerde ama farklı tabirlerle temas etmiştir. İki yerde bizzat îne sözcüğünü kullanırken diğer yerlerde ise îneyi ifade etmek için *تَعَيَّنَ* (teayyene) fiilini zikretmiştir.

İne sözcüğünün geçtiği yerlerden biri, mufâvada şirketi¹⁵³ bahsidir: “Şayet mufâvada şirketi ortaklarından biri îne yaparsa veya bir yiyeceği vadeli satın alırsa, her iki ortak da bu borçtan sorumlu olur. Dolayısıyla borç her ikisinden de istenebilir.

Ancak inan şirketinde bu böyle değildir.”¹⁵⁴ İneye değindiği ikinci konu olan vekalet babında, vekalet verenin (müvekkil) yapılan işlemde sorumlu olduğunu şu cümlelerle ifade etmiştir: “Eğer bir şahıs başka şahsı, îne yaparak dirhem (nakit) bulması için belli bir mal alması hususunda vekil tayin eder ve rehin vermesi için de bir şeyi ona teslim ederse, alacağı şeyde de serbest bıraksa, buna bağlı olarak vekil de gidip îne yapıp rehin verse, bu durumda o îne (mal), emri veren müvekkile ait olur. Yani borç ödeme zamanı geldiğinde para vekilden değil müvekkilden istenir”¹⁵⁵

Teayyene (*تَعَيَّنَ*) fiilini ise rehin ve kefalet bahislerinde kullanmıştır. Rehın bahsinde îne yapan vasinin yetimin bir evini rehin vermesi durumunda, bu vasinin

¹⁵¹ Bkz. Kâdihân, *Fetâvâ*, II, 167; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, VII, 213; İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 576:

"وَقَالَ أَبُو يُوسُفَ رَحِمَهُ اللَّهُ لَا يُكْرَهُ هَذَا الْبَيْعُ لِأَنَّهُ فَعَلَهُ كَثِيرٌ مِنَ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَحَمِدُوا ذَلِكَ وَلَمْ يَعْدُوهُ مِنَ الرِّبَا حَتَّى لَوْ بَاعَ كَاعِدَةً بِأَلْفٍ يَجُوزُ وَلَا يُكْرَهُ"

¹⁵² Kâdihân, *Fetâvâ*, II, 167; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, VII, 213; İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 576:

"وَقَالَ مُحَمَّدٌ هَذَا الْبَيْعُ فِي قَلْبِي كَأَمثالِ الْجِبَالِ ذَمِيمٌ اخْتَرَعَهُ أَكَلَةُ الرِّبَا وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ «إِذَا تَبَايَعْتُمْ بِالْعَيْنَةِ وَاتَّبَعْتُمْ أَذْنَابَ الْبَقَرِ دَلَلْتُمْ وَظَهَرَ عَلَيْكُمْ عَدْوُكُمْ»"

¹⁵³ “Sermaye, kâr-zarar paylaşımı, tasarruf ehliyeti, yetki ve sorumluluk bakımından ortakların eşit olduğu şirket türü.” Kudûrî, *el-Muhtasar*, 110.

¹⁵⁴ Şeybânî, *el-Asl*, IV, 106.

¹⁵⁵ Şeybânî, *el-Asl*, XI, 332-333.

sözleşmeye neler yazması gerektiğini zikretmiştir.¹⁵⁶ *el-Câmiu's-sağîr*'de kefalet konusunu işlerken de teayyene fiilini kullanmış, asilin kefilden îne yapmasını istemesi üzerine îne sonucu oluşan zarardan vekalet akdinin aksine, kefilin sorumlu olduğu görüşünü kabul etmiştir.¹⁵⁷

Hanefî fakihleri, özellikle Merginânî'den itibaren kefalet bölümünde geçen bu تَعَيَّن fiilini “îne alışverişi yapma” olarak anlamışlar ve îne kavramına kefalet bahsinde değinmişlerdir.¹⁵⁸

Daha önce “Hz. Peygamber Dönemi” bölümünde aktardığımız ve îne kelimesinin müfred kalıbıyla geçtiği “*Îne satışı yapıp öküzlerin kuyruğuna takılır ...*” hadisi, İmam Muhammed'in bazı eserlerinde, în (عَيْن) biçiminde çoğul kalıbıyla¹⁵⁹ geçmektedir. İmam Muhammed'in înenin muhtevasına değinmediği bu rivayet¹⁶⁰ Hanefî fukahası tarafından îne bahsinde kanıt olarak kullanılmıştır.¹⁶¹

Görüldüğü gibi bazı Hanefî imamları, bizzat îne terimini kullansalar da onunla hangi tür alışverişi kastedtiklerini açıklamamışlardır. Ancak Hanefî kaynaklarının çoğunda Ebû Yusuf'un olumlu görüşü ile İmam Muhammed'in olumsuz görüşü yorumsuz verilmiş ve îne kavramı, aşağıda geleceği üzere mezhepte yerleşmiş olan îne içeriklerine göre yani “vadeli satılan bir malın müşteri tarafından üçüncü bir kişiye peşin ve daha ucuza satılması” ya da “vadeli satılan bir malın müşteri tarafından üçüncü bir kişiye peşin ve daha ucuza satılması, üçüncü kişinin de aynı malı ilk sahibine aldığı fiyattan peşin olarak satmasıdır” biçiminde açıklanmaya çalışılmıştır.¹⁶² Bununla beraber bazıları, iki kişi arasında yapılp malın ilk sahibine döndüğü “peşin satılan bir malın aynı müşteriden daha yüksek fiyata vadeli bedelle

¹⁵⁶ Şeybânî, *el-Asl*, III, 187.

¹⁵⁷ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, I, 373:

"رجل كفل عن رجل بأمره فأمره أن يتعين عليه حريراً فالشري للكفيل والريح الذي ربحه البائع فهو عليه"

¹⁵⁸ Bkz. Merginânî, *el-Hidâye*, III, 94; Zeylaî, *Tebyinu'l-hakâik*, IV, 163; Bâbertî, *el-Înâye*, VII, 212.

¹⁵⁹ Serahsî, *Şerhu's-Siyerü'l-kebir*, I, 22.

¹⁶⁰ Şeybânî, *el-Kesb*, 63; a.mlf., *es-Siyerü'l-kebir*, I, 22.

¹⁶¹ Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 36; Zeylaî, *Tebyinu'l-hakâik*, IV, 163; Bâbertî, *el-Înâye*, VII, 212.

¹⁶² Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 36; Kâdihân, *Fetâvâ*, II, 166-168; Merginânî, *el-Hidâye*, VII, 211; Zeylaî, *Tebyinu'l-hakâik*, IV, 163; Bâbertî, *el-Înâye*, VII, 212; Aynî, *el-Binâye*, VIII, 462; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 212-213; Şeyhîzâde, *Mecmau'l-enhur*, II, 139; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, V, 263.

satın alınması” anlamındaki înenin de cevazını Ebû Yusuf’a atfen dillendirmiştir. Mesela ileride de geleceği üzere Kâdîhân’ın meseleyi vaz’ı bu doğrultuda olmuştur.¹⁶³

Osmanlı şeyhülislamlarından Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574) ise farklı bir yaklaşım sergileyerek Ebû Yusuf’un olumlu görüşü ile İmam Muhammed’in olumsuz görüşünü uzlaştırmak istemiştir. Ona göre Ebû Yusuf’un sözü, satılan malın satıcıya geri dönmediği îne, İmam Muhammed’in sözünün ise satılan malın tekrar ilk sahibine dolaylı olarak döndüğü îne ile ilgilidir.¹⁶⁴

Zâhid el-Kevserî de (ö. 1952), Ebussuûd’un adını zikretmeden bu minvalde bir açıklama getirmiş, îne meselesinde Ebû Yusuf ile İmam Muhammed arasında esasen bir ittifak olduğunu söylemiştir. Zira Ebû Yusuf’un îneyi caiz gördüğüne dair sözü, bazı âlimlerce te’vil edilmiştir. Bu te’vile göre Ebû Yusuf’un meşru kabul ettiği îne, “satın alınmış malın üçüncü kişiye satılıp ilk sahibine dönmediği îne” satışıdır.¹⁶⁵ Bu te’ville, Ebû Yusuf’tan rivayet edilmiş sözün içerisinde bizzat îne kelimesi geçse de onun îne ile malın ilk sahibine dönmediği şekli kastedtiği fikrinin mezhep içerisinde ağırlık kazandığı görülmektedir.¹⁶⁶

Aslında bu yorumla, her iki Hanefî imamından rivayet edilmiş olan ve birbirinin tam tersi görünen iki görüşün Ebussuud tarafından ilmi bir ustalıkla birbiriyle uzlaştırıldıkları görülmektedir. Zira kaynaklardan da öğrenmiş bulunduğumuz üzere îne, sahabe ve tabiin dönemlerinde “birinden vadeli bir mal aldıktan sonra bu malı hem satıcıya hem de bir başkasına daha az bir bedelle peşin satmaya” denilmekteydi.¹⁶⁷ Buna ilaveten bu yorum Hanefî mezhebinin îneye yüklediği anlamla da uyumludur. Hanefîler, yukarıda söylediğimiz gibi müşterinin vadeli aldığı bir şeyi üçüncü bir kişiye peşin sattıktan sonra üçüncü kişinin bu şeyi ilk sahibine satıp satmaması arasında fark gözetmeyip bu akde îne ismini kullanmışlardır.

Ancak her ne kadar Ebussuud ve Kevserî, imameynin görüşlerini birbirine yaklaştırıp uzlaştırmak isteseler de konunun mezhep kaynaklarındaki aktarımı, “Hanefîler’in Çoğunluğunca Benimsenen İne” başlığında görüleceği gibi buna imkan

¹⁶³ Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ*, II, 166.

¹⁶⁴ İbn Abidîn, *Reddû'l-muhtâr*, VII, 654.

¹⁶⁵ Bkz. Kevserî, *Hüsnü't-tekâdî*, 188-189.

¹⁶⁶ Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 375.

¹⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 301.

vermemektedir. Çünkü Hanefî kaynakları, her iki imamın aynı mahiyetteki akde farklı hüküm verdiklerini söylemektedirler.

Burada şunu da kaydedelim ki Hanefî mezhebinde imameyn dışında Züfer (ö. 158/775) veya başka bir kurucu isimden îne ile ilgili herhangi bir nakil yapılmamıştır.

2. Klasik Hanefî Eserlerindeki İne Anlayışı

Hanefî mezhebinde îne kavramına üç farklı açıklama getirilmiştir. Evvela mezhepte egemen olan ve çoğunluğun kabul etmiş olduğu tanımlama, “îneyi farklı tanımlayan Hanefîler” başlığında ise diğer farklı iki tanımlama verilecektir.

Hanefî hiyerarşisinde muteber sayılan¹⁶⁸ fıkıh eserlerinin genelinde îne, “veresiye satın alınan bir malın müşteri tarafından üçüncü bir kişiye peşin olarak daha ucuza satılıp nakde dönüştürülmesi” şeklinde tanımlanmıştır. Bu alım satım meydana gelmeden önce nakde ihtiyaç duyan Ahmet, mal sahibi olan Mehmet’ten 100 lira borç ister. Mehmet ise kâr elde etmek istediği için borç vermek istemez ve Ahmet’e 100 liralık bir malını 150 liraya vadeli satıp ona çarşıda satmasını teklif eder. Ahmet de kabul ederek bu işlemi gerçekleştirir. Neticede Ahmet istediği nakit parayı, Mehmet de istediği fazla parayı elde etmiş olur.¹⁶⁹ Bu tanım, İslam hukuku literatüründe “teverruk” diye adlandırılan alışveriş akdi için yapılmaktadır. Dolayısıyla muteber Hanefî kaynaklarında görülen îne kavramı, bugün İslam hukukunda yerleşmiş içerikteki îne kavramıyla karıştırılmamalıdır.

Aşağıda aktaracağımız bilgilerden anlaşılacağı üzere Hanefîlerin çoğu, bu verdiğimiz tanımın dışına çıkmayacak şekilde înenin iki şeklinin daha olduğunu söylemişlerdir. Bütün bu tanımlara baktığımızda hepsinin ortak yönünün mezkur akdin mutlaka üç kişi arasında cereyan etmesi, alıcı tarafın nakit elde etmesi, satıcı tarafın ise malın değerinden daha fazla para kazanması olduğunu görmekteyiz.

¹⁶⁸ Hiyerarşi için bkz. Yaman, *Fetva Usûlü*, 120-121.

¹⁶⁹ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XI, 211; Neseî, *Tilbetü't-talebe*, 112; Merginânî, *el-Hidâye*, VII, 211; a.mlf., *Muhtârâtü'n-nevâzil*, 533; Gaznevî, *el-Hâvi'l-kudsî*, II, 127; Burhaneddin el-Buhârî, *el-Muhtâr*, VII, 139; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 163; Şeyhizâde, *Mecmau'l-Enhur*, II, 139; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 654. Zeylaî'deki ifade şöyledir:

"وَصَوْرَتُهُ أَنْ يَأْتِيَ هُوَ إِلَى تاجرٍ فَيَطْلُبُ مِنْهُ الْقَرْضَ وَيَطْلُبُ التَّاجِرُ الرِّبْحَ وَيَخَافُ مِنَ الرِّبَا فَيَبِيعُهُ التَّاجِرُ ثَوْبًا يُسَاوِي عَشْرَةَ مَثَلًا بِخَمْسَةِ عَشَرَ نَسِيئَةً لِيَبِيعَهُ هُوَ فِي السُّوقِ بَعَشْرَةَ فَيَصِلَ إِلَى الْعَشْرَةِ وَيَجِبُ عَلَيْهِ لِلْبَائِعِ خَمْسَةَ عَشَرَ إِلَى أَجَلٍ"

Çoğunluğa göre înenin ikinci şekli, “bir kişinin başka bir kişiden bir miktar borç para alıp bu parayla borç verenin bir malını değerinden fazla paraya peşin satın alması ve çarşıda daha ucuza satması”dır. Bu alışverişte örneğin Ahmet, Mehmet’ten 150 lira borç para almakta, daha sonra Mehmet’in 100 lira değerindeki bir malını 150 liraya peşin alarak parasını ödemektedir. Ahmet, aralarındaki alışverişi bu şekilde bitirdikten sonra çarşıda malı 100 liraya peşin satmakta ve nakit ihtiyacını gidermektedir.¹⁷⁰

Hanefî çoğunluğun îneye dair yaptıkları, “bir kişinin başka bir kişiden herhangi bir malı değerinden fazla fiyata veresiye satın alıp üçüncü bir kişiye daha ucuza satması, üçüncü kişinin de aynı malı aldığı fiyattan ilk sahibine peşin olarak satması” tanımı ise înenin üçüncü şeklini oluşturmaktadır. Bu şekildeki alışverişte satılan mal ilk satıcıya tekrar dönmekte ama araya üçüncü bir kişi konularak akit yapılmaktadır. Araya üçüncü bir kişi konmadan müşterinin malı ilk satıcıya doğrudan satması durumunda akit Hanefî mezhebince fasit sayılacağından üçüncü kişi aracılığıyla alışveriş tamamlanmış olmaktadır. Bu alışveriş tam olarak şöyle gerçekleşmektedir: Nakit paraya ihtiyaç duyan Ahmet, Mehmet’ten piyasada 100 liraya olan bir malı 150 liraya vadeli satın alır. Teslim aldıktan sonra malı üçüncü bir kişiye örneğin Ali’ye 100 liraya satar. Ali de aynı malı ilk sahibi olan Mehmet’e 100 liraya peşin satıp parasını alır ve Ahmet’e öder. Sonuçta kendisine para lazım olan Ahmet böylece 100 lira nakit elde etmiş olur. Malın sahibi Mehmet ise 100 liralık değeri olan bir maldan 50 lira fazla para kazanmış olur.¹⁷¹

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Mademki bu son şekildeki înede, satılan mal ilk sahibine dolaylı da olsa tekrar dönüyor öyleyse bu şekil, Hanefîler’in fasid alışverişlerden biri olarak gördükleri “satılan malın, henüz bedeli alınmadan

¹⁷⁰ Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik*, IV, 163; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 304; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 654:

"أَوْ يُقْرِضُهُ حَمْسَةَ عَشْرٍ دِرْهَمًا ثُمَّ يَبِيعُهُ الْمُقْرِضُ ثَوْبًا يُسَاوِي عَشْرَةَ بَحْمَسَةَ عَشْرَةٍ، فَيَأْخُذُ الدَّرَاهِمَ الَّتِي أَقْرِضَهُ عَلَى أَنَّهَا مِّنَ الثَّوْبِ فَيَبْقَى عَلَيْهِ الْحَمْسَةُ عَشْرَ قَرِصًا"

¹⁷¹ Burhaneddin el-Buhârî, *el-Muhtâr*, VII, 139; Bâbertî, *el-Înâye*, VII, 212; Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, V, 4; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 212-213; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 576:

"وَقَالَ بَعْضُهُمْ هِيَ أَنْ يُدْخَلَ بَيْنَهُمَا ثَالِثًا فَيَبِيعُ الْمُقْرِضُ ثَوْبَهُ مِنَ الْمُسْتَقْرِضِ بِأَثْنَيْ عَشَرَ دِرْهَمًا وَيُسَلِّمُهُ إِلَيْهِ ثُمَّ يَبِيعُهُ الْمُسْتَقْرِضُ مِنَ الثَّالِثِ بِعَشْرَةٍ وَيُسَلِّمُهُ إِلَيْهِ ثُمَّ يَبِيعُهُ الثَّالِثُ مِنْ صَاحِبِهِ وَهُوَ الْمُقْرِضُ بِعَشْرَةٍ وَيُسَلِّمُهُ إِلَيْهِ وَيَأْخُذُ مِنْهُ الْعَشْرَةَ وَيُدْفَعُهَا لِلْمُسْتَقْرِضِ فَيَحْصُلُ لِلْمُسْتَقْرِضِ عَشْرَةٌ وَلِصَاحِبِ الثَّوْبِ عَلَيْهِ اثْنَا عَشَرَ دِرْهَمًا"

müşteriden daha ucuza peşin fiyata geri alınması” **وَشَرَاءَ مَا بَاعَ بِأَقْلٍ مِّمَّا بَاعَ قَبْلَ نَقْدٍ**

(الثلث الأول) şeklindeki akde çok yakın görünmektedir. Dolayısıyla malın ilk satıcısına döndüğü her durumda akdin fasid sayılması gerekmez mi? Bu soruyu şöyle cevaplamak mümkündür: Evet, satılan mal tekrar ilk sahibine dönmektedir fakat burada üçüncü bir kişi aracılığıyla olmaktadır. Hanefilere göre cevaz ve meşruiyet bakımından odaklanmamız gereken nokta, ilk sahibi tarafından satılan malın müşteri tarafından ilk sahibine değil de başka birine yani üçüncü bir kişiye satılmasıdır. Üçüncü kişinin malı ilk sahibine geri satması, onu îne olmaktan ve dolayısıyla sahih olmaktan çıkarmaz. Oysa mal, üçüncü kişi araya konmadan müşteri tarafından ilk sahibine geri satılırdı bu onların nezdinde îne olmayacaktı, fasid bey olacaktı.¹⁷²

3. İneyi Farklı Tanımlayan Hanefiler

Hanefî mezhebinde iki satış türünün daha îne sayıldığı görülmektedir. Satışlar şunlardır:

- Hanefî mezhebinin temel eserlerinin çoğunda değinilmeyen fakat yine muteber sayılan kaynaklardan Kâdîhân'ın *Fetâvâ* ile Merginânî'in *Muhtârâtün-nevâzil* adlı eserleri başta olmak üzere başka bazı eserlerde de geçen açıklamada îne, “önce bir malı peşin satmak, mal ve semenin tesliminden sonra da aynı malı belli bir vadeye kadar alıcıdan daha yüksek fiyata geri almak” demektir.¹⁷³ Bir önceki “İlk Hanefî Eserlerindeki İne Yaklaşımı” başlığından da anlaşılacağı üzere mezhep içerisinde pek itibar gösterilmemişse de, bu tanımdaki akde Osmanlı döneminde ulema tarafından özel bir ehemmiyet verilerek muâmele-i şer’iyye uygulamaları içerisinde en basit ve en önemlisi olarak yerini almıştır. “Osmanlı Dönemi” bölümünde bu satış ayrıntılı olarak değerlendirilecektir.

- Bazı Hanefî kitaplarında yine çoğu Hanefî kaynağının aksine înenin, “vadeli satılan bir malın, henüz ücreti ödenmemişken müşteri tarafından tekrar satıcıya peşin ve daha düşük fiyatla satılması” olarak tanımlandığını görmekteyiz.¹⁷⁴ Ancak bu kitaplardan

¹⁷² Bâbertî, *el-İnâye*, VII, 212; İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr*, VII, 576, 654.

¹⁷³ Kâdîhân, *Fetâvâ*, II, 166; Merginânî, *Muhtârâtü'n-nevâzil*, 533; Aynî, *el-Binâye*, VIII, 461; Hâdimî, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye*, IV, 192-193. Aynî'nin ifadesi şöyledir:

"صورتہ أن یبیع المستقرض سلعاً من المقرض بعشرة ویسلم إلیه، ثم قال المستقرض یعنی باثني عشر فباعه جاز"

¹⁷⁴ Neseffî, *Tulbetü't-talebe*, 112; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 163; Zeylaî, *Nasbü'r-râye*, IV, 16; Ali el-Kârî, *Fethu bâbi'l-înâye*, II, 340.

bazıları, vakıya da uygun olduğu üzere înenin bu tanımının mezhepte sahih olan tanım olmadığını belirtmişlerdir.¹⁷⁵ Bu tanım, fıkıh ıstılahında meşhur olan îne tanımıdır.

4. Mezhep İçi Sonraki Eleştiri ve Tartışmalar

Hanefî ulemasından muhakkık İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Hanefîler'in cumhurunun îne diye kabul ettiği "bir malın vadeli satıldıktan sonra müşteri tarafından satıcı dışındaki birine alınan fiyattan daha ucuz bir fiyata peşin satılması" biçimindeki satış türüne îne denilmesinin yanlış olacağını ileri sürerek çoğunluğun bu tutumuna yani îne teriminin bu anlamda kullanılmasına karşı çıkmıştır. O, sadece satılan malın üçüncü kişi aracılığıyla tekrar ilk sahibine dönmesi halinde yapılan akde îne denileceğini, aksi takdirde îne denilmeyeceğini söylemiştir. Çünkü ona göre, aksi durumda her alışverişe îne denme ihtimali doğar ki bu da imkansız bir şey olmaktadır.¹⁷⁶

Meseleyi ele alanlardan biri de Osmanlı dönemi âlimlerinden Hâdimî'dir (ö. 1176/1762). Hâdimî, îne konusunu ayrıntılı olarak incelemiş, önce îne akdinin birkaç türünden bahsetmiş sonra da bu satışların mekruh sayılmaması gerektiğini söylemiştir. Fakat Hanefî çoğunluğun îne tanımına (müşterinin satın almış olduğu malı üçüncü bir kişiye satması) yer vermemiştir. İne satışı için "Bir malı peşin satma sonra da daha yüksek bedelle aynı kişiden veresiye geri alma.", "Bir malı vadeli sattıktan sonra üçüncü kişi aracılığıyla peşin fiyata daha ucuza satın alma.", "Bir malı vadeli satın müşteriden daha düşük fiyata peşin olarak geri alma." biçiminde üç farklı içerik

¹⁷⁵ Neseî, *Tilbetü't-talebe*, 112; Zeylaî, *Tebyinü'l-hakâik*, IV, 163. Neseî'nin ifadesi şöyledir:

"وَفِي الْحَدِيثِ «كُرِهَ بَيْعُ الْعَيْنَةِ» قِيلَ هِيَ شِرَاءُ مَا بَاعَ بِأَقْلٍ مِمَّا بَاعَ قَبْلَ نَقْدِ الثَّمَنِ وَقِيلَ وَهُوَ الصَّحِيحُ هِيَ أَنْ يَشْتَرِيَ ثَوْبًا مِثْلًا مِنْ إِنْسَانٍ بَعَشْرَةَ دَرَاهِمٍ إِلَى شَهْرٍ وَهُوَ يُسَاوِي ثَمَانِيَةً ثُمَّ يَبِيعُهُ مِنْ إِنْسَانٍ نَقْدًا بِثَمَانِيَةٍ فَيَحْصُلُ لَهُ ثَمَانِيَةٌ وَيَحْصُلُ عَلَيْهِ عَشْرَةُ دَرَاهِمٍ دَيْنٌ"

¹⁷⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 211-213:

"قَوْلُهُ وَمَنْ كَفَلَ عَنْ رَجُلٍ بِالْفِ بِأَمْرِهِ فَأَمْرُهُ) أَي فَا مَرَّ الْكَفِيلُ (الْأَصِيلُ أَنْ يَتَعَيَّنَ عَلَيْهِ حَرِيرًا) أَي أَنْ يَشْتَرِيَ لَهُ حَرِيرًا بِطَرِيقِ الْعَيْنَةِ وَهُوَ أَنْ يَشْتَرِيَ لَهُ حَرِيرًا بِثَمَنٍ هُوَ أَكْثَرُ مِنْ قِيمَتِهِ لِيَبِيعَهُ بِأَقْلٍ مِنْ ذَلِكَ الثَّمَنِ لِعَبْرِ الْبَائِعِ ثُمَّ يَشْتَرِيهِ الْبَائِعُ مِنْ ذَلِكَ الْعَبْرِ بِالْأَقْلِ الَّذِي اشْتَرَاهُ بِهِ وَإِنَّمَا وَسَطَا الثَّانِي تَحَرُّرًا عَنْ شِرَاءِ مَا بَاعَ بِأَقْلٍ مِمَّا بَاعَ قَبْلَ نَقْدِ الثَّمَنِ... وَمَا لَمْ تَرْجِعْ إِلَيْهِ الْعَيْنُ الَّتِي خَرَجَتْ مِنْهُ لَا يُسَمَّى بَيْعَ الْعَيْنَةِ لِأَنَّهُ مِنَ الْعَيْنِ الْمُسْتَرْجَعَةِ لَا الْعَيْنِ مُطْلَقًا وَإِلَّا فَكُلُّ بَيْعٍ بَيْعُ الْعَيْنَةِ"

vermiştir.¹⁷⁷ Hâdimî, îne satışı için bu üç çeşidi örnek verir fakat bununla beraber bazı Hanefî fakihlerinden bütün bu çeşitleri içine alacak biçimde “faizden kaçma uğruna hile yapmak menduptur” v.b. genel ifadeleri de aktarır. İne satışının sakıncalı olmadığını ispat sadedinde yaptığı bu alıntılardan kendisinin de îne ile belirli bir alım satımı değil faizden uzak durmak için başvurulmuş hileli muâmeleleri kastedtiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁸ Kendisinin îne diye aktardığı satımlarda kerahet olmadığını ise şu birkaç gerekçeyle ispatlamaya çalışmıştır. Ona göre “Kâdîhân (ö. 592/1196), bu satışın cevazı yönünde görüş bildirip bunun Hz. Peygamber’den nakledildiğini söylemiş, Ebû Yusuf’tan ecir kazandıracağına dair rivayet gelmiş, Belh uleması înenin çarşıdaki birçok satıştan daha hayırlı olduğunu kabul etmiş ve *Bezzâziyye* müellifi akdin mutlak olarak caiz olduğunu söylemiştir. Hadisteki îne kelimesinin delaletinin de açık olmayıp onunla normal alım satım kastedilmiş olabileceği de bir ihtimaldir. Şayet gerçekten burada îne akdi (bir önceki paragrafta verilen îne örneklerini de içine alan hileli muâmeleler) kastedildiği kabul edilse dahi, bunun müslümanların sayıca az olmalarından dolayı cihadın sekteye uğramamasını temin için înenin men edildiği düşüncesi yatmış olabilir. Müslümanlar çoğalıp güçlendiklerinde nasıl ki ziraatle uğraşmanın men edilmesi kalktıysa aynı şekilde îne hakkındaki men edilme hükmü de kalkmış olmaktadır.”¹⁷⁹

Bir diğer Osmanlı âlimi Muhammed b. Hamza el-Aydî (ö. 1122/1710), bu meseleye dair müstakil bir risale yazarak mevzuyu derinlemesine işlemesine rağmen Hanefî mezhebinde înenin içeriği hakkındaki egemen görüşe (müşterinin vadeli aldığı malı üçüncü kişiye peşin satması) değinmemiştir. Aydinî, dört mezheb imamının

¹⁷⁷ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, IV, 192-194:

— "وَمِنْهَا الْعَيْنَةُ صُورَتُهَا رَجُلٌ لَهُ عَلَى آخِرِ عَشْرَةِ دَرَاهِمٍ فَأَرَادَ أَنْ يَجْعَلَهَا ثَلَاثَةَ عَشَرَ إِلَى أَجَلٍ قَالُوا يَشْتَرِي مِنَ الْمَدْيُونِ شَيْئًا بِتِلْكَ الْعَشْرَةِ وَيَقْبِضُ الْمَبِيعَ، ثُمَّ يَبِيعُ مِنَ الْمَدْيُونِ بِثَلَاثَةِ عَشَرَ إِلَى سَنَةٍ فَيَقْعُ التَّحَرُّزُ عَنِ الْحَرَامِ." —
— "وَعَنِ الْمَوَاهِبِ إِنْ بَاعَ الْمُشْتَرِي مِنْ آخِرِ فَاشْتَرَاهُ مِنَ الْآخِرِ الْبَائِعِ الْأَوَّلِ خُرُوجَ عَنْ ذَلِكَ." —
— "إِذَا تَبَايَعْتُمْ بِالْعَيْنَةِ بِكَسْرِ الْمُهِمْلَةِ وَسُكُونِ الْمُثَنَّاةِ تَحْتَ وَنُونِ أَنْ يَبِيعَ سَلْعَةً بِثَمَنِ مَعْلُومٍ لِأَجَلٍ، ثُمَّ يَشْتَرِي مِنْهُ بِأَقَلِّ لِيَبْقَى الْكَثِيرُ فِي ذِمَّتِهِ."

¹⁷⁸ Bkz. Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, IV, 194:

— "وَذَكَرَ الرَّاهِدِيُّ الْإِحْتِيَالَ لِلْفِرَارِ مِنَ الْحَرَامِ مَنْدُوبًا." —
— "وَفِي النَّفَايَةِ كُلِّ حِيلَةٍ لَا تُؤَدِّي إِلَى ضَرَرٍ تَجُوزُ تَخَلُّصًا مِنَ الرَّبَا وَلَا يَأْتُمُّ بِذَلِكَ، وَإِنْ كَانَتْ تُؤَدِّي إِلَى الضَّرَرِ لَا تَجُوزُ فِي الدِّيَانَةِ وَإِنْ جَارَتْ فِي الْفَتْوَى"

¹⁷⁹ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, IV, 194.

înenin hükmüne dair görüşlerini aktararak meseleye giriş yapmış ama sonra mevzuyu Hanefî mezhebi ekseninde tartışmıştır. Bey’u’l-înenin tarifini kendisi yapmadan Hanefî eserlerinden *el-Fetâvâ’l-Bezzâziyye*’den naklettiği îneye dair yapılan “Bir kimse diğer bir kimseden ribh ile karz ister, müstakriz (borç alan) mukrize (borç veren) bir malını ona satar ve malı mukrize teslim eder. Sonra mukriz aynı malı müstakrize on ikiye satar. Bu alışveriş caizdir.”¹⁸⁰ tanımını kabul edip Resulullah’ın (s.a.), “Menfaat sağlayan her karz faizdir.”¹⁸¹ hadisini zikrederek bu akitte karzdan menfaat elde edildiği yorumunda bulunmuştur. Aydınî, son olarak “İslam dininde ticaret yapılırken faizden, menfaat elde edilen karzdan ve rehinden faydalanma gibi faize benzeyen şeylerden ve faiz konusunda yapılan hilelerden sakınılması gerekir.”¹⁸² şeklindeki kanaatiyle de îne ile muayyen bir akit yerine hileli muâmeleler anlamamız gerektiğine işaret etmiştir.

Aydınî, înenin içeriğine böylece değindikten sonra artık onun hükmünün ne olduğunu ortaya koymaya girişmiştir. Başlangıçta lehte ve aleyhteki delilleri sıralamış, en sonunda kendi tercihinin İmam Muhammed’in görüşü olduğunu ve bey’u’l-îneyi (yukarıda bir örneği verilen hileli akitleri) mekruh gördüğünü beyan etmiştir. Tabi burada mekruh denilince ona göre tahrimen mekruh anlamamız gerekir. Çünkü bu akdin mekruh olduğunu söyleyenlerin delil getirdikleri hadiste yer alan tehdit ve sakındırma ile bey’u’l-îneye karşı çıkarken kullanmış oldukları kesin ve ağır ifadelerden bunu rahatlıkla anlıyoruz. Aydınî, kanaatini şu cümlelerle noktalar: “Ebu Yusuf’un ‘Sahabenin birçoğu bunu yapmış, hatta övmüşlerdir ve faiz olarak kabul etmemişlerdir.’ sözüne cevabımız şöyle olur: Bu sözün sabit olduğu varsayılsa bile, Allame İbnü’l-Kayyim *İğâse* isimli eserinde İbn Abbas’tan bu görüşün hilafını, yani sahabenin bu akdi faiz kabul ettiklerini rivayet eder. Usul ilminde herkes tarafından kabul edilen bir kaide vardır: *Aralarında ihtilaf olan konuda sahabeden belli birini taklid etmek vacip (zorunlu) değildir* (Görüşlerden herhangi biri tercih edilir).¹⁸³ Bu kaide kabul edildiğine göre, onların sözü İbn Abbas’ın sözüne aykırıdır, deriz. Üstelik hibrü’l-ümme (ümmetin bilgini) lakabıyla anılan, müfessirlerin imamı, fakih ve muhaddis dört Abdullah’tan biri olan İbn Abbas’ın sözü onlarınkine tercih edilir. Zira bize göre usulde tercih, *delilin çokluğuna değil kuvvetine göredir*. Ayrıca onların

¹⁸⁰ Bkz. Bezzâzî, *el-Fetâva’l-Bezzâziyye*, V, 3.

¹⁸¹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübra*, V, 571-573.

¹⁸² Aydınî, *Bey’u’l-îne Risalesi*, 108.

¹⁸³ Sadrüşşerîa *Tenkihü’l-usûl*, II, 33; İbnü’l-Hümâm, *et-Tahrir*, II, 310.

sahabeye dair rivayetleri mevkuftur. Mevkuf, merfu olan rivayete denk değildir. Yine usulden bilindiği üzere *bir şeyin haram olduğunu gösteren delil, mubah olduğunu gösteren delile tercih edilir.*¹⁸⁴

5. Hanefîler'in Çoğunluğunca Benimsenen İne

Hanefîler, İne diye adlandırdıkları yani iki kişi arasında cereyan eden *bir malın vadeli satıldıktan sonra müşteri tarafından üçüncü bir kişiye daha düşük fiyata peşin olarak satılması* ile üç kişi arasında cereyan eden *bir malın vadeli satıldıktan sonra müşteri tarafından üçüncü bir kişiye daha düşük fiyata peşin satılıp üçüncü kişinin de aynı malı aldığı bedelle ilk sahibine peşin olarak satması* konusunda ikiye ayrılmışlardır. Bazıları bu iki akdi mekruh saymış, bazıları da kerahet olmadan caiz kabul etmiştir.

a. Mekruh Sayanlar

Hanefî mezhebi âlimleri İnenin mahiyeti ve buna bağlı olarak da hükmü konusunda farklı kanaatler ızhâr etmişlerdir. Meselenin sunumundan Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) İnenin her türlüşünü meşru gördüğü anlaşılmaktadır. Şeybânî'nin (ö. 189/805) ise teverruk uygulaması dışındaki şekillerini mekruh gördüğünü söyleyebiliriz. Zira malın üçüncü kişiye satıldığı teverruk uygulamasının caiz olmadığı yönünde bir görüşün ona atfı, satım akdinin tabiatı ve uygulaması bakımından çok mümkün görünmemektedir.

Hanefîler'in çoğunluğu İmam Muhammed'e tabi olmuş ve bu alışverişi mekruh saymıştır. Serahsî (ö. 483/1090), konuyla ilgili olarak Şa'bî'den (ö. 104/722) bir nakil yaptıktan sonra bu akdin "menfaat sağlayan borç"¹⁸⁵ yasağının altına girdiği için mekruh olduğunu söylerken,¹⁸⁶ diğerleri satıcının cimrilik yaparak müşteriye karşılıksız borç (karz-ı hasen) verme iyiliğinde bulunmadığı için bu satışı mekruh

¹⁸⁴ Aydınî, *Bey'u'l-İne Risalesi*, 108-109.

¹⁸⁵ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, V, 571-573: "كُلُّ قَرْضٍ جَرٍّ مَنْفَعَةٌ فَهُوَ رِبًا"

¹⁸⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 36:

"وَذَكَرَ عَنِ الشَّعْبِيِّ أَنَّهُ كَانَ يَكْرَهُ أَنْ يَقُولَ الرَّجُلُ لِلرَّجُلِ: أَقْرِضْنِي فَيَقُولُ لَا حَتَّىٰ أُبَيْعَكَ وَإِنَّمَا أَرَادَ بِهَذَا إِثْبَاتَ كَرَاهَةِ الْعَيْنَةِ وَهُوَ أَنْ يُبَيْعَهُ مَا يُسَاوِي عَشْرَةَ بِخَمْسَةِ عَشَرَ لِيُبَيْعَهُ الْمُسْتَقْرِضُ بِعَشْرَةٍ فَيَحْصُلُ لِلْمُقْرِضِ زِيَادَةٌ وَهَذَا فِي مَعْنَى قَرْضٍ جَرٍّ مَنْفَعَةٌ"

kabul etmiştir.¹⁸⁷ Karz-ı haseni terk etme tek başına mekruh olmadığı gibi kâr elde etme gayesiyle cimrilikte bulunma da tek başına mekruh sayılmadığından her iki durumun birleşmesi, burada kerahete sebebiyet vermiş olmaktadır.¹⁸⁸

Osmanlı fakihlerinden Aydınî de, îne akdini mekruh sayıp Hanefî mezhebinin önemli eserlerinden *Hidâye, Kâfi* (Ebü'l-Berekât Neseî), Zeylaî (Tebyînu'l-hakâik) ve birçok Hidâye şerhinin îne akdinde ittifakla kerahet olduğunu zikrettiklerini aktarır ve daha sonra da tek tek bu eserlerde geçen ifadeleri nakleder.¹⁸⁹

Burada şunu da söyleyelim ki Aydınî'nin yukarıda bahsettiği *el-Kâfi* adlı eser, Hâkim eş-Şehîd Mervezî'ye (ö. 334/945) değil Ebü'l-Berekât Neseî'ye (ö. 710/1310) aittir. Zira Aydınî'nin naklettiği şu ifadeler "*Kâfi*'de, bey'u'l-înenin karz-ı hasenden uzaklaşma anlamı taşıdığı için mekruh sayıldığı söylenir ve 'Bey'u'l-înenin sakının çünkü o lanetlenmiştir, faiz yiyenlerin icadıdır.' denilir.",¹⁹⁰ Ebü'l-Berekât Neseî'nin *el-Kâfi* kitabında yer almaktadır.¹⁹¹ Yazma nüshaları bulunan Hâkim eş-Şehîd Mervezî'ye ait *el-Kâfi*'de yaptığımız taramalarda ise bu ifadelere de Ebü Yusuf ve Şeybânî'nin îne ile ilgili daha önce geçen sözlerine de rastlanmamıştır.¹⁹² Mervezî,

¹⁸⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, III, 94; Burhaneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 139; Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, IV, 163; Babertî, *el-Înâye*, VII, 211-213; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 576. *el-Muhît*'teki ifade şöyledir:

"اختلف المشايخ في تفسير العينة تفسيرها ... ولكن أبيعك هذا الثوب إن شئت باثني عشرة درهم وقيمته في السوق عشرة لبيع في السوق بعشرة، فيرضى به المستقرض، فيبيعه المقرض منه باثني عشر، ثم يبيعه المشتري في السوق بعشرة فيحصل لرب الثوب ربح درهمين بهذه التجارة ويحصل للمستقرض قرض عشرة سمي هذا العقد بالعينة لأنه أعرض عن الدين إلى بيع العين قال بعضهم: تفسيرها أن يدخل بينهما ثالثاً فيبيع المقرض ثوبه من المستقرض باثني عشر درهماً ويسلمه إليه ثم يبيع المقرض من الثالث الذي ادخله بينهما بعشرة ويسلم الثوب إليه ثم إن الثالث يبيع من صاحب الثوب وهو المقرض بعشرة ويسلم الثوب إليه ويأخذ منه العشرة، ويدفعها إلى طالب القرض فيحصل لطالب القرض عشرة دراهم ويحصل لصاحب الثوب عليه اثنا عشر درهماً وهذا حيلة من حيل الربا"

¹⁸⁸ Babertî, *el-Înâye*, VII, 211.

¹⁸⁹ Bkz. Aydınî, *Bey'u'l-îne Risalesi*, 104.

¹⁹⁰ Aydınî, *Bey'u'l-îne Risalesi*, 104.

¹⁹¹ Bkz. Neseî, *el-Kâfi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüseyin Paşa, nr. 205, II, 260a-260b: <https://down.ketabpedia.com/files/bqrth/616daf3214b14.pdf> (27.03.2022):

و تفسير المسئلة ان المكفول عنه أمر الكفيل ببيع العينة. وهو مكروه لما فيه من الاعراض عن مبرة الاقراض. و قيل اياك و العينة فأثما لعينة.

¹⁹² Bkz. Hâkim eş-Şehîd, *el-Kâfi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr. 580. Bu yazma nüsha için bkz.: <https://archive.org/details/4-5951524942137788473-1/mode/2up> (15.02.2021).

İmam Muhammed'in eserlerinde geçtiği gibi sadece îne ve teayyene (تَعَيَّنَ) sözcüklerini zikretmiştir.¹⁹³

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İmam Muhammed'in görüşüne ilk olarak Serahsî (ö. 483/1090) değinmiştir. Serahsî, İmam Muhammed'in *es-Siyerü'l-kebir* adlı eseri üzerine yazdığı şerhte, Hanefî çevrelerinde şöhret kazanmış olan İmam Muhammed'in sözüne (îne, faiz yiyicilerin icat ettiği zemmedilmiş bir satıştır) isim vermeden temas etmiştir. İmam Ebû Yusuf'un görüşüne ise hiç değinmemiştir.¹⁹⁴ İlk kez her iki imamın görüşünü bir arada veren kişinin ise elde edilen veriler ışığında Kadîhân (ö. 592/1196) olduğunu tahmin etmekteyiz. Kadîhân, faizden uzak durmak için başvurulabilecek birkaç hileli muamele örneği verdikten sonra "Bu hileler, İmam Muhammed'in bahsetmiş olduğu înedir." demiş, ardından da Ebû Yusuf'un "İne caizdir, sevaptır. Sevap kazandırması, haramdan kaçmaya vesile olması sebebiyledir." dediğini aktarmıştır.¹⁹⁵

b. Mekruh Saymayanlar

Hanefî fakihlerinden İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), üç kişi arasında gerçekleşip malın ilk sahibine döndüğü îneyi mekruh sayarken, Hanefî çoğunluğun kabul ettiği îne tanımını olan "bir malın vadeli satıldıktan sonra müşteri tarafından üçüncü bir kişiye daha düşük fiyata peşin olarak satılması" şeklindeki alışverişte ise kerahet olmadığını benimsemiştir. Satıcı, nakde ihtiyaç duyan müşteriye borç para verme iyiliğini yapmayıp sahip olduğu malı değerinden fazlaya satarak müşteriye böyle bir alışverişe zorladığı için bu akit sadece hilaf-ı evladır. Nitekim Belh ulemâsından Muhammed b. Seleme (ö. 279/892), tüccara "Hadiste geçen îne sizin yaptığımız alışverişlerden daha hayırlıdır." demiştir. İbnü'l-Hümâm'a göre Muhammed b. Seleme'nin bu sözü doğrudur. Zira bal, zeytinyağı ve tahin gibi kapalı kaplar içerisinde tartılıp satılan birçok malın darası da hesaba katılmak üzere belli bir

¹⁹³ Bkz. Hâkim eş-Şehîd, *el-Kâfi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr. 580, vr. 162a:

"ولو تَعَيَّنَ أَحَدُ الْمُتَافِضِينَ عَيْنَةً أَوْ اشْتَرَى طَعَامًا بِنَسِيئَةٍ كَانَ الْمَالُ عَلَيْهِمَا"

vr. 360a:

"وَإِنْ وَكَّلَ الرَّجُلُ رَجُلًا أَنْ يَتَّعِينَ لَهُ دَرَاهِمَ فِي شِرَاءِ شَيْءٍ مَعْلُومٍ وَأَعْطَاهُ رَهْنًا يَرْهَنُهُ وَقَالَ لَهُ مَا صَنَعْتَ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ جَائِزٌ فَتَعَيَّنَ الرَّجُلُ وَرَهَنَ الرَّهْنِ فَإِنَّ الْعَيْنَةَ لِلْمُؤَكَّلِ"

Bkz.: <https://archive.org/details/4-5951524942137788473-1/mode/2up> (15.02.2021).

¹⁹⁴ Serahsî, *Şerhu's-Siyerü'l-kebir*, I, 22:

"العينُ جمع عينة. وهو نوع يبيع أحدثه البخلاء من أكلة الربا للتحرُّز من محض الربا"

¹⁹⁵ Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ*, II, 168.

miktar azaltılmak suretiyle satımı yaygınlaşmıştır. Halbuki bu durumda bey' fâsid olmaktadır. Şüphe yok ki fâsid bey' de haram olan gasp hükmündedir. Dolayısıyla kerâheti ihtilafli olan bey'u'l-înenen daha kötüdür.¹⁹⁶

Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), İbnü'l-Hümâm'ın bu yaklaşımını kabul etmiş ve mekruh sayanların görüşlerine de temas ederek mevzuu şöyle izah etmiştir: “Yine bir kimse bir şahsa mesela bin kuruş para borç verip yüz kuruşluk bir malını da ona üç yüz kuruşa satsa o da bu malı yüz kuruşa Zeyd'e satsa Zeyd de yine yüz kuruşa o kimseye satsa bu satışlar sahih olur. Çünkü bunlar, birer bey' ve şira mahiyetindedir. Bu maksatla olan bey'e, “bey'u'l-îne” denir. Bu suretle borç alana iki yüz kuruş kâr yüklenmiş olur. Mamafih bu muâmele de kerahetten hâli görülemez. Hatta bazı zevata göre bu muâmele haramdır, bir riba meselesidir. Fakat bu muâmeleler Ebû Yusuf'a göre caizdir. Ve bunlar bir hayırlı işe hizmet için yapıldığı ve ayrıca bir bey' ve şira mahiyetinde bulunduğu cihetle övülen bir iştir. Ribadan kurtulmak için bir şer'î kurtuluş yoludur. Bunlar menfaat sağlayan bir ikraz (borç) muâmelesi değil, belki menfaat celbeden birer satış muâmelesidir. Akitler başka başka mahiyetleri haiz olduğundan bir akdin meşru olmamasından diğerinin de meşru olmaması gerekmez. Vakıa karz-ı hasen yani borç verene menfaat sağlamayan rızayı ilâhiye dayanan bir borç muâmelesi pek güzeldir. Fakat her zaman bu yüksek insanî vazifeyi ifa edecek zatlar bulunamaz. Artık insanların ihtiyacını kolaylaştırmak için böyle bir şer'î çıkış yoluna müracaat, azimet yoluna ters olsa da ruhsat yoluna ters olmaz.”¹⁹⁷

b. Mâlikî Mezhebi

Mâlikî mezhebine mensup fakihlerin eserlerinde verilen bilgiler, İmam Mâlik'ten sonra înenin içeriğine dair iki farklı yaklaşım olduğunu göstermektedir. Aşağıda îneyle ilgili mezhep içindeki veriler incelenecektir.

¹⁹⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, VII, 211-213:

"ثُمَّ الَّذِي يَقَعُ فِي قَلْبِي أَنَّ مَا يُخْرِجُهُ الدَّافِعُ إِنْ فَعَلَتْ صُورَةٌ يَعُودُ فِيهَا إِلَيْهِ هُوَ أَوْ بَعْضُهُ فَمَكْرُوهٌ وَإِلَّا فَلَا كَرَاهَةَ إِلَّا خِلَافُ الْأُولَى عَلَى بَعْضِ الْإِحْتِمَالَاتِ كَانَ يَجْتَاجُ الْمَدْيُونُ فَيَأْبَى الْمَسْتُوْلُ أَنْ يُقْرِضَ بَلَّ أَنْ يَبِيعَ مَا يُسَاوِي عَشْرَةَ بِخَمْسَةِ عَشَرَ إِلَى أَجَلٍ فَيَشْتَرِيهِ الْمَدْيُونُ وَيَبِيعُهُ فِي السُّوقِ بِعَشْرَةِ حَالَةٍ وَلَا بَأْسَ فِي هَذَا فَإِنَّ الْأَجَلَ قَابِلُهُ قَسَطٌ مِنَ الثَّمَنِ وَالْقَرْضُ غَيْرٌ وَاجِبٌ عَلَيْهِ دَائِمًا بَلَّ هُوَ مَنْدُوبٌ"

¹⁹⁷ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, VI, 100-101.

1. Kurucu İmam ve Öğrencilerinden Nakledilen İne Tanımları

Mâlikî mezhebinin kurucusu İmam Mâlik'ten (ö. 179/796) konuyla ilgili bazı rivayetler bulunmaktadır. İmam Mâlik'in eseri olan *Muvatta*'da îne kavramının zikredildiği “İne ve ona benzeyen alışverişler bâbı” başlığıyla bir bölüm bulunsa da bölümün içerdiği hadislerde îne sözcüğü geçmemektedir. Bu bölüm, kişinin yanında bulunmayan (madum) veya satın alınan herhangi bir şeyin kabzedilmeden önce müşteri tarafından satılmasının caiz olmadığına delalet eden hadisleri içermektedir.¹⁹⁸ Buradan anlaşıldığına göre müşterinin kabzetmediği bir malı satması, İmam Mâlik'in yanında îne kapsamı içerisine girmektedir. Zaten Mâlikî mezhebinin eserlerinde de satın alınan bir şeyin kabzedilmeden önce satılmasının, kendilerince mekruh sayılan înenin bir çeşidi olduğu açıkça söylenmektedir.¹⁹⁹

Mâlikîlerin ikinci temel kaynağı sayılan ve İmam Mâlik'in öğrencilerinden biri olan İbnü'l-Kâsım'dan (ö. 191/806) aktarılan görüş ve rivayetlerin derlendiği *el-Müdevvene*'de ise İmam Mâlik'in, îne ile uğraşan kişiler olan ehl-i înenin kim olduğuyla ilgili yaptığı bazı tanımlardan bahsedilmektedir. Mâlik'e göre ehl-i îne, insanlar tarafından tanınan ve iki tür akit yapan kişilerdir. Birincisi, kendisinden borç para istendiğinde bunu kabul etmeyip borç isteyen kişiye şunu söyleyendir: “Bir malı çarşıdan alıp şu fiyata sana satarım. Daha sonra da senden şu fiyata geri alırım.” İkincisi ise, bir kişiden bir şey satın alıp daha sonra o malı aynı kişiye daha pahalıya vadeli satan kişidir.²⁰⁰

Bu ehl-i îne tanımlarına bakıldığında İmam Mâlik'in îneyi, “piyasadan satın alınan bir malın, nakit ihtiyacı olan kişiye vadeli satılıp ondan tekrar peşin geri alınması” ya da bundan ayrı olarak “nakit ihtiyacı olan kişinin bir malını peşin satın alıp daha sonra aynı malı sahibine daha yüksek bir bedelle vadeli satma” şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁹⁸ Mâlik, *Muvatta*, “Büyü”, 22-30. Örnek olarak bir hadis metni şöyledir:

"(الْعَيْنَةُ وَمَا يُشْبِهُهَا)"

عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «مَنْ ابْتِئَاعَ طَعَامًا فَلَا يَبِيعُهُ حَتَّى يَسْتَوْفِيَهُ»

¹⁹⁹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, III, 18; İbn Abdülber, *el-Kâfi*, II, 672.

²⁰⁰ Sahnûn, *el-Müdevvene*, III, 134-135; İbnü'l-Berâzî, *et-Tehzib*, III, 71:

"قُلْتُ صِفْ لِي أَصْحَابَ الْعَيْنَةِ فِي قَوْلِ مَالِكٍ قَالَ أَصْحَابُ الْعَيْنَةِ عِنْدَ النَّاسِ قَدْ عَرَفُوهُمْ يَا بَنِي الرَّجُلِ إِلَى أَحَدِهِمْ

فَيَقُولُ لَهُ أَسْلَفْنِي مَالًا فَيَقُولُ مَا أَفْعَلُ وَلَكِنْ أَشْتَرِي لَكَ سِلْعَةً مِنَ السُّوقِ فَأَبِيعُهَا مِنْكَ بِكَذَا وَكَذَا ثُمَّ ابْتِئَاعَهَا

مِنْكَ بِكَذَا وَكَذَا أَوْ يَشْتَرِي مِنَ الرَّجُلِ سِلْعَةً ثُمَّ يَبِيعُهَا إِيَّاهُ بِأَكْثَرِ مِمَّا ابْتِئَاعَهَا مِنْهُ"

2. Klasik Mâlikî Eserlerindeki İne Anlayışı

Mâlikî mezhebine ait eserlerdeki İne tanımı ise İmam Malik'ten aktarılan yukarıdaki tanımlardan farklıdır. Yapılan tanımlara bakıldığında Mâlikîler'in birbirinden çok farklı satım işlemlerine İne tabirini kullandıkları görülmektedir. Bu başlıkla birlikte aşağıda gelecek olan 3 numaralı başlıkta mezhep içindeki farklı tür ve tanımları sergileyeceğiz.

Mâlikî mezhebinde çoğunluğa göre İne, “bir kimsenin, kendisinden istenen bir malı kendisinde bulunmadığı için üçüncü bir kimseden satın alıp üzerine kâr koyarak malı isteyen şahsa veresiye ya da peşin satması” şeklindeki alışverişe denilmiştir.²⁰¹ Onlara göre bu alışverişe İne denilmiştir; çünkü İne kelimesi “yardım etme” anlamındaki “avn” (عَوْن) kökünden gelmektedir. Satıcının bu alışverişi yapmasındaki maksadı da az para ödeyip karşılığında çok para kazanmaktır. İşte satıcı bu alışverişte hedefine ulaşmak için müşteriden bir nevi yardım almış olmaktadır.²⁰² Diğer açıdan baktığımızda satıcı, bu işlemi gerçekleştirerek paraya ihtiyaç duyan zor durumdaki müşteriye yardım etmiş olmaktadır.²⁰³

Mâlikîler'in bey'u'l-İne dedikleri satış türü (bir malı, satın alma talimatıyla alış fiyatının veya maliyetinin üzerine kâr ekleyerek satma), fakihlerin çoğunluğunca *murâbaha* olarak adlandırılmıştır.²⁰⁴ Günümüzde katılım bankalarındaki adı ise *el-Murâbaha li'l-âmiri bi's-şirâ*'dır.²⁰⁵ Esasen murâbaha, müşterinin satın alma talimatı verip vermemesine bağlı olarak iki şekilde cereyan edebilir. Şöyle ki; kendisinden mal istenen şahıs (satıcı), satıma konu olacak mala önceden sahip de olabilir olmaya da bilir. Eğer sahipse üzerine kâr koyup müşteriye satar ve akdi bitirir. Ama eğer sahip

²⁰¹ Kâdî Abdülvehhâb, *el-Maûne*, I, 1004; İbn Abdülber, *el-Kâfi*, II, 672; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, VII, 86-89; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 88. Derdîr'in tanımı şöyledir:

"وَالْعَيْنَةُ بِكَسْرِ الْعَيْنِ الْمُهْمَلَةِ فَيَاءٌ تَحْتِيَّةٌ فَتُونٌ هِيَ يَبِيعُ مَنْ طَلَبَتْ مِنْهُ سَلْعَةً قَبْلَ مَلِكِهِ إِذَاهَا لِطَالِبِهَا بَعْدَ شَرَايِهَا"

²⁰² Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 88.

²⁰³ Desûkî, *Haşiyeye*, III, 88.

²⁰⁴ Örnek olarak bkz. Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 57; Merginânî, *el-Hidâye*, III, 56; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 266; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibin*, 104. Halebî, *Mülteka*, 106; Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri*, 399; Cebeci, *Modern İslam İktisadî Literatüründe Murabaha Tartışmaları*, 200.

²⁰⁵ Bkz. Takî Osmânî, *Fikhu'l-büyü*, 614; Haslân, *Fikhu'l-muâmelât*, 108; Mısırî, *et-Temvilü'l-İslâmî*, 91; Hammâd, *Fikhu'l-muâmelât*, 81; İbn Abdülaziz el-Muaccel, “Lemehât mine't-tecribeti'l-Mâliziyye”, 30: <https://www.imamjournals.org/index.php/jshs/article/view/444/375> (06.05.2021); MFİ; <https://www.iifa-aifi.org/ar/1751.html> (06.06.2021).

değilse başka birinden alıp üzerine kâr koyarak murâbahayı gerçekleştirir.²⁰⁶ Cumhura göre alıcı tarafından satın alma talimatı olsa da olmasa da yapılan satış murâbaha iken²⁰⁷ Mâlikî mezhebinde sadece satın alma talimatı olmadan satıcının elinde hazır olan malın taraflar arasında anlaşılan kârla satımına murâbaha denir.²⁰⁸ Talep üzerine malı başkasından alıp belirlenen fazlalıkla malı almayı vaad eden kişiye satmaya ise Mâlikîler’ce murâbaha değil îne adı verilmiştir. Bu nedenle Mâlikîler’e ait fıkıh kitaplarında geçen îne babı hakkında okumalar yapılacaksa verdiğimiz bu mühim bilginin gözardı edilmemesi gerekir. Bey’u’l-îne konusu incelenirken birçok kişinin içine düştüğü hata, îneyi İslam hukukundaki meşhur şekliyle (bir metaı veresiye satıp müşteriden daha ucuz fiyata peşin olarak geri alma) anlamaya çalışmalarıdır. Halbuki konuya yaklaşırken her mezhebin kavrama yüklediği anlam çerçevesinde izahatlar yapılmalı, delillendirmeler ve hükümler buna göre açıklanmalıdır. Bazı sözcükler insanlar arasında veya bir ilim dalındaki bilginler arasında belli bir muhtevayla meşhur olabilir. Fakat ıstılahî kavramlarda toptan bir yaklaşımda bulunmak ilmî açıdan sağlıklı bir bakış açısı değildir.

Birazdan hükmü ile ilgili bilgiler vereceğimiz akit, Mâlikîler’e göre îne, cumhura göre ise murâbaha manasına gelen satıştır. Fakat cumhurun îne deyip Mâlikîler’in *büyük’u’l-âcâl* içerisinde saydığı satışın (vadeli satıp müşteriden daha ucuza peşin olarak geri alma) hükmü ise tezin ikinci bölümü olan “Bey’u’l-înenin Hukuki Mahiyeti ve Hükmü” başlığında incelenecektir.

Sadece Mâlikîler tarafından îne alışverişiyle uğraşanlar için kullanılan *ehl-i îne* kavramına da burada değinmemiz gerekmektedir. Zira Mâlikî mezhebi kaynaklarında îne ve onun gibi hileli görünen alışverişlerde ehl-i îne kavramı çokça geçmektedir. Ehl-i îne, müşteri için kendi yanında bulunmayan bir malı tüccardan satın alıp üzerine kâr koyarak müşteriye genelde vadeli satan kişilere denir. Bu kişiler kendilerini bu işe adadıklarından dolayı onlar için özel bir isimlendirmede bulunulmuştur. Bu işle daha

²⁰⁶ Bkz. BNM, *Şer’i Standartlar*, 8, 13; TKBB, *Katılım Finansı Standartları No: 3 (Murâbaha)*, s. 4, 10: <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/ac2e3876713408175ef81c949f8bacdf.pdf> (07.06.2021).

²⁰⁷ Bkz. Mâverdî, *el-Hâvi’l-Kebîr*, V, 279; Şîrâzî, *el-Mühezzeb*, II, 57; Merginânî, *el-Hidâye*, III, 56; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 266; Nevevî, *Minhâcü’t-tâlibin*, 104. Cebeci, *Modern İslam İktisadi Literatüründe Murabaha Tartışmaları*, 30, 34-35.

²⁰⁸ Bkz. İbn Abdülber, *el-Kâfi*, II, 705; Lahmî, *et-Tebşıra*, X, 4585; İbn Rüşd, *el-Mukaddimât*, II, 125; İbn Cüzey, *el-Kavânînu’l-fikhiyye*, 174.

az uğraşan bir kişi eğer îne akdini (başkasından mal alıp üzerine kâr ekleyerek mal talebinde bulunan kişiye satma) yaparsa ona ehl-i îne denmez.²⁰⁹

3. İneyi Farklı Tanımlayan Mâlikîler

Mâlikî mezhebi içerisinde bir kısım fakih, îne için aşağıdaki iki tanımı da yapmıştır:

- “Bir şahsın, sahibi olmadığı bir malı satması.”²¹⁰
- “Bir miktar para karz verilip karşılığında belli bir vadeyle daha fazla alınması gayesiyle bir malın göstermelik alım satımı.” İneyi açıklamaya yönelik yapılan bu genel tanımın içerisine, hile düşüncesiyle yapılmış olan benzer akitler dahildir.

Mesela veresiye alınmış bir malın daha düşük fiyata aynı satıcıya peşin olarak geri satılması, hileli akitlerden biridir.²¹¹

4. Mâlikîler’in Çoğunluğunca Benimsenen İnenin Hükümü

Mâlikî çoğunluğu tarafından îne denilen “bir kimsenin, müşterinin talebi üzerine sahibi olmadığı bir malı başka birinden satın alıp üzerine kâr koyarak müşteriye satma” akdinin birkaç çeşidi vardır. Bunlardan bazıları meşru, bazıları ise haram kabul edilmiştir. Bu taksimi yaparken Mâlikîler’in dikkate aldıkları durum, Günay’ın da ifade ettiği üzere ön anlaşmada semenin belirlenip belirlenmemesidir. Yani semen belirtilmemişse sözleşmeden önceki vaadleşme, akit şüphesi olarak kalmakta ve dolayısıyla îne caiz veya mekruh olmaktadır. Ama semen miktarı ön anlaşmada açıkça belirtilmişse bu ön anlaşma, akit hüviyeti kazanmakta ve yapılacak olan satımı doğrudan etkileyerek haram kılmaktadır.²¹²

Buna göre Mâlikîler’ce caiz görülen îne şöyledir: Bir kişi, ehl-i îne denilen kişilerden birinin yanına gidip ondan kendisine veresiye bir mal satmasını ister. Ehl-i îne denilen kişi de “bu mal bende yok” diyerek müşteriye olumsuz cevap verir ve aralarında herhangi bir anlaşma olmadan birbirlerinden ayrılırlar. Ancak ayrıldıktan

²⁰⁹ İbn Rüşd, *Bidâye*, II, 118; Derdîr, *eş-Şerhu’l-kebîr*, III, 88. Derdîr’in ibaresi şöyledir:

"وَأَهْلُ الْعَيْنَةِ قَوْمٌ نَصَبُوا أَنْفُسَهُمْ لَطَلْبِ شِرَاءِ السِّلْعِ مِنْهُمْ وَلَيْسَتْ عِنْدَهُمْ فَيَدُوهُونَ إِلَى التُّجَّارِ فَيَشْتَرُونَهَا مِنْهُمْ لِيَبِيعُوهَا لِمَنْ طَلَبَهَا مِنْهُمْ"

²¹⁰ İbn Abdülber, *el-Kâfi*, II, 672; İbn Cüzey, *el-Kavânînü’l-fikhiyye*, 171; İbn Arafe, *el-Muhtasar*, V, 387.

²¹¹ Karâfi, *el-Furûk*, III, 276; Rassâ’, *el-Hidâyetü’l-kâfiye*, 266.

²¹² Bkz. Kâdî İyâz, *et-Tenbîhât*, II, 1011; Karâfi, *ez-Zahîre*, V, 17; Cebeci, *Modern İslam İktisadi Literatüründe Murabaha Tartışmaları*, 37, 76-77; Günay, “Çağdaş Murâbaha Uygulamaları”, 219.

sonra ehl-i îne olan kişi gidip herhangi bir tüccardan müşterinin istediği malı alır ve malın şu anda kendisinde olduğunu müşteriye haber vererek aldığı fiyatın üzerine kâr koyarak müşteriye satar.²¹³

Ancak eğer müşteri ehl-i îneye, “Git bir bir mal al ve üzerine kâr koyup bana vadeli sat.” deyip herhangi bir kâr oranı belirtmezse ehl-i îne de kabul edip malı satın alsın ve işlem aralarında satış anında karar verdikleri fiyat üzerinden gerçekleşirse, bu durumda mekruh olan îne meydana gelmiş olur.²¹⁴

Mâlikîler haram saydıkları îne satımını altı şekilde tasnif etmektedirler. Bunlardan konumuzla ilgili olanı aşağıdaki durumdur. Diğerleri konumuzu ilgilendirmedikleri için değerlendirme ihtiyacı hissedilmemiştir.

Haram olan înede müşteri, ehl-i îne denilen şahıstan özellikleri belli bir malı, “Git al.” veya “Git benim için al.” diye isteyip ne kadar kâr vereceğini önceden söylemektedir. Örneğin müşteri, ehl-i îneye “Git şu malı 10 liraya peşin al ve bana 12 liraya veresiye sat.” dediğinde, bu akit îne olup caiz olmamaktadır. Ama akit bu şekilde meydana gelirse, satın alınan mal hakkında Mâlikîler’in iki görüşü vardır. Bazı Mâlikîler’e göre, müşteri ehl-i îneden istediği malı 12 liraya veresiye almak zorundadır. Diğer bazı Mâlikîlere göre ise bey’ fesholur ve eğer mal varsa malın kendisi verilir, şayet mal telef olmuşsa müşterinin malı kabzettiği günün kıymeti hemen ehl-i îneye iade edilir.²¹⁵

²¹³ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, VII, 86; İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-fikhiyye*, 171. İbn Rüşd’ün ifadesi şöyledir:

"فالجائزة أن يأتي الرجل إلى الرجل منهم فيقول له عندك سلعة كذا وكذا تبيعها مني بدين؟ فيقول لا، فيذهب عنه فيبتاع المسئول تلك السلعة ثم يلقاه فيقول له عندي ما سألت فيبيع ذلك منه"

²¹⁴ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, VII, 86; İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-fikhiyye*, 171. İbn Rüşd’ün ifadesi şöyledir:

"والمكروهة أن يقول له عندك كذا وكذا تبيعه مني بدين؟ فيقول لا، فيقول له: أتبيع ذلك وأنا أبتاعه منك بدين وأربحك فيه، فيشتري ذلك ثم يبيعه منه على ما تواعدا عليه"

²¹⁵ Kâdî Abdülvehhâb, *el-Maîne*, I, 1004; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, VII, 86-87; a.mlf., *el-Mukaddimât*, II, 55-59; İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-fikhiyye*, 171. İbn Rüşd’ün *el-Beyân ve't-tahsîl*’deki ifadesi şöyledir:

"والمحظورة أن يقول الرجل للرجل اشتري سلعة كذا وكذا بكذا وكذا، وأنا أشتريها منك بكذا وكذا، وهذا الوجه في ست مسائل تفترق أحكامها بافتراق معانيها ... والثانية: أن يقول له: اشتر سلعة كذا بعشرة نقدا، وأنا أبتاعها منك باثني عشر إلى أجل، فهذا لا يجوز، إلا أنه اختلف فيه إذا وقع على قولين ..."

Mâlikîler'in bey'u'l-îne tanımı, kendisine mal temini için başvuru ve İslam hukukunda murâbaha denilen akdin tanımıyla aynı görünse de Mâlikîler'e göre îne denilen akitte aslında mal temini yerine nakit temin gayesi bulunmaktadır. Şöyle ki sözleşmeden önce semenin belirlenmesi sebebiyle Mâlikîler tarafından bağlayıcı sayılan vaadleşme nedeniyle îne satımı meşru sayılmamaktadır. Meşru olmamasının birkaç gerekçesi Mâlikî fakihlerince mezhep eserlerinde sıralanmıştır.²¹⁶ Fakat biz burada sadece araştırmamızla ilişkili olan gerekçeye değineceğiz. Satıcı ile müşteri arasındaki ön anlaşma, sonraki iki satışı (tüccardan alıp kârına müşteriye satma) birbirine bağlayıp mürekkep hale getirmektedir. Bu mürekkepliğin doğurduğu sonuçlardan biri, son iki akitteki bedellerin birbirlerine karşılık ödenmiş durumuna gelmiş olmalarıdır. Böyle olunca da az para karşılığında çok para kazanma durumu ortaya çıkmakta yani faiz yapılmış olmaktadır. Mâlikîlerin “selef cerre nef’an”²¹⁷ veya “selef bi ziyade”²¹⁸ diye ifade ettikleri bu durum, onlar tarafından şöyle açıklanmıştır: Müşteri, satıcıdan kendisine satması için başka birinden bir mal almasını ister ve bu malı satıcıdan alacağına dair aralarında bir vaadleşme olur. Vaadleşme bağlayıcı değilse yapılacak akitte herhangi bir sakınca yoktur. Ancak vaadleşmenin kesinleştirilip bağlayıcı kılınması sorun teşkil etmektedir.²¹⁹ Zira Mâlikîler'e göre vaadleşmedeki bu kesinlik nedeniyle satıcı bir nevi müşteriye borç para (karz) temin etmiş sayılıp malı kendi şahsı yerine müşteri adına almış olmaktadır. Satın alınan mal müşteriye alış fiyatının üzerinde verince sonuç olarak satıcı, verdiği borçtan daha fazlasını geri almış olmaktadır. Eğer kesin bir ön anlaşma olmayıp bu akitler mürekkep değil de müstakil yapılmış olsaydı böyle bir durum ortaya çıkmayacaktı. Zira satıcı, aldığı fiyatın üstüne kâr koyarak malını satmış dolayısıyla meşru bir akit gerçekleştirmiş olacaktı.²²⁰

²¹⁶ Karâfî, *ez-Zahîre*, V, 17; Mevvâk, *et-Tâc ve'l-iklîl*, VI, 296.

²¹⁷ Haraşî, *eş-Şerhu's-sağîr*, V, 107.

²¹⁸ Karâfî, *ez-Zahîre*, V, 17; Haraşî, *eş-Şerhu's-sağîr*, V, 108.

²¹⁹ Bkz. AAOIFI, “Murâbaha Standardı, No:8”, *Meâyir*, 205; Takî Osmânî, *Fıkhu'l-büyû'*, 619; Hâmid b. Hasan, *Ukûdü't-temvîl*, 69-70; Cebeci, *Modern İslam İktisadî Literatüründe Murabaha Tartışmaları*, 76-77.

²²⁰ Günay, “Çağdaş Murâbaha Uygulamaları”, 219; Cebeci, *Modern İslam İktisadî Literatüründe Murabaha Tartışmaları*, 171-172. Nitekim modern murabahaya yapılan en önemli eleştirilerden biri, günümüz katılım bankalarının, başta vaadleşme olmak üzere bir takım şartlar ve işlemlerle murâbaha satışından doğabilecek bütün riskleri üstlerinden atıp mal satımı gerçekleştirmedikleri, bunun yerine müşteriye kredi sağlayıcı rolü üstlendikleridir. Yani aslında murabaha, katılım bankalarınca faizle borç para verme işlemine aracı yapılmış olmaktadır. Bkz. Cebeci, *Modern İslam İktisadî Literatüründe Murabaha Tartışmaları*, 171-173, 175.

c. Şâfiî Mezhebi

Şâfiî mezhebinde îne kavramının hangi akit için kullanıldığını ve akde hangi hükümün verildiğini gösteren bilgilerden yola çıkarak, îne konusunun fazlaca tartışılmadığını söyleyebiliriz.

1. Kurucu İmam ve Öğrencilerinden Nakledilen İne Tanımları

İmam Şâfiî'den (ö. 204/820) aktarılmış olan, bizzat îne teriminin geçtiği herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Ancak Şâfiî mezhebinde îne diye nitelendirilen "satıcının, vadeli sattığı bir malı müşteriden daha ucuza peşin geri alması" şeklindeki alışveriş, Şâfiî'nin kendi eserinde yer alsa da o, bu alışveriş için îne adını değil *bey'u'l-âcâl* adını kullanır.²²¹ Bu alışveriş, Şâfiî'den sonra mezhep literatürüne îne diye yerleşmiştir. Buna göre Şâfiî mezhebi kaynaklarında îne üzerine yapılan tartışmalar, Şâfiî'nin kendi eserinde serdettiği görüşler etrafında dönmektedir.

Şâfiî'nin önde gelen öğrencilerinden Büveytî (ö. 231/846) ve Müzenî de (ö. 264/878) eserlerinde îne terimini kullanmamışlardır. Mezhebe sonradan îne adıyla yerleşen satışa (satıcının, vadeli sattığı bir malı müşteriden daha ucuza peşin geri alması) yer vermişler ama özel bir adlandırmada bulunmamışlardır.²²²

2. Klasik Şâfiî Eserlerindeki İne Anlayışı

Mezhep literatüründe ilk olarak Mâverdî'nin (ö. 450/1058) eserinde îne terimine rastlamaktayız. Mâverdî, başlangıçta înenin Hz. Peygamber (s.a.) tarafından nehyedildiğini söyleyerek konuyla alakalı şöret bulmuş olan "İne alım satımı yapar, öküzlerin kuyruğuna takılır, ..." hadisini aktarmıştır. Daha sonra înenin tanımını yapmış ancak bu tanımla îneden neyi kastedtiği tam olarak anlaşılammıştır. O, îneyi

²²¹ Bkz. Şâfiî, *el-Üm*, III, 78-79:

"(بَابُ بَيْعِ الْأَجَالِ)"

قَالَ الشَّافِعِيُّ وَأَصْلُ مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ مَنْ ذَهَبَ فِي بَيْعِ الْأَجَالِ أَنَّهُمْ رَوَوْا أَنَّ عَالِيَةَ بِنْتَ أَنْفَعٍ أَنَّهَا

سَمِعَتْ عَائِشَةَ أَوْ سَمِعَتْ امْرَأَةً أَبِي السَّقَرِ تَرْوِي «عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ امْرَأَةً سَأَلَتْهَا عَنْ بَيْعِ بَاعْتَهُ مِنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمٍ ...»

²²² Bkz. Büveytî, *Muhtasar*, 688; Müzenî, *Muhtasar*, VII, 183. Birbirine çok yakın olan ibarelerden Büveytî'ninki şöyledir:

"ومن باع سلعة الى أجل فأراد ان يشتريها بأقل مما باعها فلا بأس اذا كان غير دلسة منهما"

Müzenî'nin ifadesi ise şöyledir:

"بَابُ الرَّجُلِ يَبِيعُ الشَّيْءَ إِلَى أَجَلٍ ثُمَّ يَشْتَرِيهِ بِأَقْلٍ مِنَ الثَّمَنِ"

قَالَ الشَّافِعِيُّ وَلَا بَأْسَ بِأَنْ يَبِيعَ الرَّجُلُ السِّلْعَةَ إِلَى أَجَلٍ وَيَشْتَرِيهَا مِنَ الْمُشْتَرِي بِأَقْلٍ بِنَقْدٍ وَعَرَضٍ وَإِلَى أَجَلٍ

“üzerine kâr konularak bir şeyin alınması” (هُوَ أَخَذَ الْعَيْنَ بِالرَّيْحِ) şeklinde tarif etmiş ama bu alışverişin nasıl gerçekleştiğini net bir şekilde açıklamamıştır.²²³ İlk bakışta bu tariftten, “kişinin sattığı bir şeyi daha fazla ödeyerek geri alması” anlamı belki çıkarılabilir. Fakat Mâverdî bu anlama gelen alım satımdan, eserinin başka bir yerinde “bir adam bir malı peşin veya vadeli satarsa, akabinde o malı hem daha fazla fiyata hem de daha düşük fiyata geri alabilir” diyerek bahsetmiştir.²²⁴ Dolayısıyla Mâverdî'nin, "هُوَ أَخَذَ الْعَيْنَ بِالرَّيْحِ" ifadesiyle satılan malın daha fazla para ödenerek geri alınmasını kasetmediği sonucu çıkmaktadır.

Bu ifadeyi, genel anlamda bir malı değerinden fazla bir fiyata alma²²⁵ şeklinde de anlamak mümkün görünmekle birlikte Beyhakî (ö. 458/1066), Mâverdî'nin tanımını (أَخَذَ الْعَيْنَ بِالرَّيْحِ) açıklama mahiyetinde bazı bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre îne, bir kimsenin parası olmadığı için elinde nakit bulunan birinin yanına gidip almak istediği malı ona göstererek satın almasını ve üzerine kâr koyarak kendisine satmasını istediği akittir.²²⁶ Bu tarife göre Şâfiî fıkhında Beyhakî'ye gelinceye kadar bey'u'l-îne, muhteva bakımından günümüzde murâbaha diye bilinen akit gibi kabul edilmiştir. Ancak Mâverdî ve Beyhakî murâbaha gibi tanımladıkları înenin haram

²²³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, V, 338:

"وَصُورَةُ بَيْعِ الْعَيْنَةِ هُوَ أَخَذَ الْعَيْنَ بِالرَّيْحِ مَشْتَقٌ مِنَ الْمَعْنَى"

²²⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, V, 287:

"بَابُ الرَّجُلِ يَبِيعُ الشَّيْءَ إِلَى أَجَلٍ ثُمَّ يَشْتَرِيهِ بِأَقْلٍ مِنَ الثَّمَنِ
قَالَ الْمَاوَرِدِيُّ: وَهَذَا كَمَا قَالَ إِذَا بَاعَ الرَّجُلُ سِلْعَةً بِثَمَنِ حَالٍ أَوْ مُؤَجَّلٍ فَافْتَرَقَا عَلَى الرِّضَا بِهِ جَازَ أَنْ يَبْتَاعَهَا
مِنَ الْمُشْتَرِي قَبْلَ قَبْضِ الثَّمَنِ وَبَعْدَهُ بِمِثْلِ ذَلِكَ الثَّمَنِ وَبِأَكْثَرٍ مِنْهُ أَوْ أَقْلَ، مِنْ جِنْسِهِ أَوْ غَيْرِ جِنْسِهِ حَالًا وَمُؤَجَّلًا
وَبِهِ قَالَ مِنَ الصَّحَابَةِ ابْنُ عُمَرَ وَزَيْدُ بْنُ أَرْقَمَ وَجُلُّ التَّابِعِينَ وَجُمْهُورُ الْفُقَهَاءِ"

²²⁵ Bkz. Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, IV, 163.

²²⁶ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 516-517; a.mlf., *Şuabu'l-îmân*, VI, 92. *es-Sünenü'l-kübrâ*'da müstakil bir bab açıp meseleyi açıklayan Beyhakî'nin ifadeleri şöyledir:

"بَابُ مَا وَرَدَ فِي كَرَاهِيَةِ التَّبَاعِ بِالْعَيْنَةِ"

10704 - "... وَرَوَى عَنِ ابْنِ عُمَرَ مَوْفُوفًا أَنَّهُ كَرِهَ ذَلِكَ وَنَهَى أَنْ يَأْتِيَ الرَّجُلُ فَيَقُولُ: اشْتَرَيْتَ كَذَا وَكَذَا وَأَنَا

أَشْتَرِيهِ مِنْكَ بِرَيْحٍ كَذَا وَكَذَا"

10705 - "عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ قَالَ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ يَا بُنَيَّ الرَّجُلُ يَسْأَلُنِي الْبَيْعَ لَيْسَ عِنْدِي أَبِيعُهُ مِنْهُ ثُمَّ

أَتَكَلَّمُهُ لَهُ مِنَ السُّوقِ قَالَ: لَا تَبِعْ مَا لَيْسَ عِنْدَكَ"

olduğunu söylememişlerdir. Bir önceki paragrafta geçtiği üzere, akdin hükmüyle ilgili herhangi bir görüş belirtmeyen Mâverdî, sadece Hz. Peygamber'in înenen nehyettiğini belirtmiştir. Bir şeyden kaçınmayı ifade eden nehiy kavramı ise, Şâfiîler nezdinde bazen nehyedilen şeyin haram olduğunu bazen de mekruh olduğunu ifade eder.²²⁷ Beyhakî ise înenin nehyedildiğini gösteren rivayetlerden yola çıkarak akdi mekruh olarak değerlendirmiştir.

Şâfiî hukukçularından Cüveynî (ö. 478/1085), daha önce zikrettiğimiz Hz. Aişe ve Zeyd b. Erkam'ın içerisinde bulunduğu rivayetteki olayda geçen “vadeli satılan malın daha düşük fiyata aynı kişiden peşin bedelle geri satın alınması” şeklindeki alışverişi îne diye adlandırmıştır.²²⁸

Şâfiî fıkıh kaynaklarından çıkardığımız sonuca göre îne kavramının Cüveynî tarafından bu şekilde tanımlanması (malın vadeli satılıp ardından aynı kişiden daha düşük bedelle geri alınması), ondan önce başka Şâfiî fakihleri tarafından yapılmamıştır.²²⁹ Mezhepte Cüveynî ile başlayıp Rûyânî (ö. 502/1108)²³⁰ ve Gazzâlî (ö. 505/1111)²³¹ ile devam eden bu yaklaşım, Râfiî (ö. 623/1226) ile tam bir netliğe kavuşmuştur. Zira daha sonra Şâfiî mezhebindeki hüküm hiyerarşisinde en mutemed kişiler sayılan Nevevî (ö. 676/1277), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Hatib eş-Şirbînî (ö. 977/1540) ve Remlî (ö. 1004/1596)²³² gibi mezhebin muteber bilginleri, Râfiî'ye tabi olmuş ve kavram Râfiî'nin yaptığı bu tanımla mezhepte yerini almıştır. Buna göre Şâfiî mezhebinde îne, “herhangi bir kişinin başka bir kişiye vadeli bir mal

²²⁷ Bkz. Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 397; İbn Hacer el-Heytemî, *Tühfetü'l-muhtâc*, IV, 291; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 378.

²²⁸ Cüveynî, *et-Telhîs*, III, 195, 369.

²²⁹ Bkz. Şâfiî, *el-Üm*, III, 78-79; Büveytî, *Muhtasar*, 688; Müzenî, *Muhtasar*, VII, 183; İbnü'l-Mehâmîlî, *el-Lübâb*, 218; Süleym b. Eyyüb, *el-İşâre*, 101; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, V, 287; Beyhakî, *Marifetü's-sünen*, VIII, 135-139; Şirâzî, *en-Nüket*, I, 522.

Ayrıca yine Cüveynî öncesi müelliflerden Ebü'l-Kâsım el-Fürânî, *el-İbâne*'nin büyü' bölümünde (bkz. yazma nüsha s. 111b-132a): https://www.alukah.net/manu/files/manuscript_6102/makhtotah.pdf; Mâverdî, *el-İknâ*'ın büyü' bölümünde (bkz. 91-101); Şirâzî de *et-Tenbîh* (bkz. 87-100) ve *el-Mühezzeb*'in büyü' bölümlerinde (bkz. II, 3-86) îne diye bir kavramdan da “bir malın vadeli satılıp aynı kişiden peşin olarak tekrar geri alınması” şeklindeki bir alışveristen de bahsetmemektedirler.

²³⁰ Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, IV, 574.

²³¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, I, 146-147.

²³² Şâfiî mezhebindeki bu hiyerarşi ve fetvaya esas olan görüş ve hükümlerin detayı için bkz. Yaman, *Fetvâ Usûlü*, 125-127.

satıp teslim ettikten sonra henüz bedelini almadan malı daha ucuza peşin olarak geri alması” diye anlaşılmıştır.²³³

3. İneyi Farklı Tanımlayan Şâfiîler

İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449),²³⁴ *Fethü'l-bârî*'de İneyi “peşin satılan bir malın daha ucuza aynı kişiden geri alınması” olarak tanımlamıştır.²³⁵ Böyle bir işlemin nakit ihtiyacı olan kişiye nasıl bir menfaat sağlayacağını tasavvuru güç olmakla birlikte bu tanım da literatürde yerini almıştır.

Fıkıh ilminde asıl tartışılanın, peşin satılan bir malın daha pahalı bir fiyata geri alınması meselesi iken İbn Hacer bu eserinde tam tersi bir durumdan söz etmiştir. Oysa ki bir şeyin peşin satılıp daha ucuza geri alınması durumunda hem mal sahibinin hem de nakde ihtiyaç duyan kişinin kendi maksadına ulaşma imkanı bulunmamaktadır. Yaptığımız taramalar sonucunda bu tanımı ondan başka kimsenin yaptığını göremedik. İbn Hacer bir diğer hadis eseri olan *Bulûgu'l-merâm*'da ve tarih alanındaki eseri olan *İnbâü'l-ğumr*'da da İnenen bahsetmetsine rağmen herhangi bir tanım yapmamıştır.²³⁶ Kanaatimizce yapılan tanımın başında geçen “peşin satılan” sözünde ya yazarın düşüncesinde ya da yazım sırasında bir hata söz konusu olmuştur. Ancak bu sözün nasihlerin yaptığı bir yazım hatası olma ihtimali daha yüksek görünmektedir. Zira İbn Hacer, Râfî'nin (ö. 623/1226) *eş-Şerhu'l-kebîr*'i ile Mergînanî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye*'sinin hadislerini tahrir ettiği eserlerinde kendisi İne tanımı yapmamış fakat tahrir ettiği her iki eserde geçen “vadeli satılan bir

²³³ Bkz. Râfî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VIII, 321; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 418; İbn Hacer el-Heytemî, *Tühfetü'l-muhtâc*, IV, 322-323; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 396; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, III, 477. Râfî konuyu şöyle ifade etmiştir:

"وليس من المنافي بيع العينة وهو أن يبيع شيئا من غيره بثمان مؤجلٍ ويسلمه إلى المشتري ثم يشتريه قبل قبضه
للثمن بأقل من ذلك نقدا"

²³⁴ İbn Hacer, her ne kadar hadis alanında daha yetkin olup birçok eser telif etmiş olsa da onun Şâfiî fıkıhına dair eserler telif ettiği ve dolayısıyla fakih olma yönünün de olduğu bilinmektedir. O yüzden onun görüşünü de buraya almayı uygun gördük. Ancak onun *Şerhu'r-Ravza*, *en-Nüket alâ Şerhi'l-Mühazzeb*, *en-Nüket alâ Şerhi'l-Umde* ve *en-Nüket alâ Nüketi'l-Umde* gibi fıkıha dair eserlerinin matbu veya yazma nüshalarının mevcudiyeti bilinmediğinden bu eserlerde İne hakkında neler söylediği ortaya konamamıştır.

²³⁵ Eserin farklı baskılarında aynı ifade geçmektedir. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, IV, 400-401 (Beyrut 1379 h); IV, 318 (Beyrut 1402 h.); IV, 506 (Riyad 2000); V, 226 (Dimeşk 2013):

"واستدل به على جواز بيع العينة وهو أن يبيع السلعة من رجل بنقد ثم يشتريها منه بأقل من الثمن"

²³⁶ Bkz. İbn Hacer, *Bulûgu'l-merâm*, I, 247; a.mlf., *İnbâü'l-ğumr*, II, 197.

malın daha düşük bir bedel karşılığında müşteriden peşin fiyatla geri alınması” biçimindeki satımı îne kabul ederek tartışmalara girişmiştir.²³⁷

4. Şâfiî’lerin Çoğunluğunca Benimsenen İnenin Hükümü

Şâfiî uleması, înenin hükümü üzerinde ayrılığa düşmemiş ve îneyi caiz görmüştür. Mezhep içerisinde ilke olarak înenin cevazına muhalefet eden yoktur. Fakat bazı şartlarda karşı çıkanlar vardır.²³⁸ Şâfiîler’in konuya yaklaşımlarının detayları, tezin ikinci bölümünde bulunan “Bey’u’l-îne’yi caiz görenler” başlığında gelecektir.

d. Hanbelî Mezhebi

Hanbelî mezhebinde de Şâfiîler’de olduğu gibi îne akdinin içeriği ve hükümü üzerinde çok fazla tartışma yaşanmamıştır.

1. Kurucu İmam ve Öğrencilerinden Nakledilen İne Tanımları

İmam Ahmed b. Hanbel’e (ö. 241/855) nispet edilen bir görüşte îne, “herhangi bir malı vadeli satma” şeklinde tanımlanmıştır. Ona göre bir kişi, malını hem peşin hem de vadeli satabiliyorsa hesabına geldiğinde vadeli satarsa bu satışta herhangi bir sorun yoktur. Ama malını hiçbir şartta peşin satmayıp sadece veresiye satıyorsa bu satış înedir ve mekruhtur.²³⁹ Mekruh olmasının nedeni ise veresiye satışın faize benzemesi nedeniyle. Çünkü veresiye satış yapma dışında herhangi bir ticari işle uğraşmayan kişi, vade sayesinde daha fazla para kazanma arzusunu taşımaktadır.²⁴⁰

Başka bir rivayete göre ise Ahmed b. Hanbel’in îne kavramını literatürde teverruk diye bilinen “veresiye satın alınan bir malın alıcı tarafından üçüncü bir kişiye peşin satılması” şeklindeki bey’ için kullandığını görmekteyiz. Bu rivayette Ahmed b. Hanbel’e, “Satılan mal tekrar satıcıya dönmese yine de bu aliverişe îne denilir mi?” diye sorulmuş, o da “Evet, îne denilir.” diye cevap verip şu açıklamada bulunmuştur:

²³⁷ Bkz. İbn Hacer, *Telhisü’l-habîr*, III, 48; a.mlf., *ed-Dirâye*, II, 151.

²³⁸ Râfiî, *eş-Şerhu’l-kebîr*, VIII, 321; Nevevî, *Ravzatü’t-tâlibîn*, III, 534.

²³⁹ el-Kevsec, *Mesâil*, VI, 2588-2589:

"قلت العينة وأي شيء هي؟"

قال البيع النسبيته قال إذا كان يبيع بنقد ونسيته فلا بأس وأما رجل لا يبيع إلا بنسيته فهذا مما أكرهه"

²⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 128:

"وقال ابن عقيل إنما كرهه النسبيته لمضارعتها الربا فإن الغالب أن البائع بنسيته يقصد الزيادة بالأجل"

“Eğer müşteri, almış olduğu malı satmak istemiyorsa bunda herhangi bir sakınca yoktur. Ama satmak istiyorsa bu satış îne olur.”²⁴¹

Ahmed b. Hanbel'in îne ile ilgili üçüncü açıklaması, “bir adamın peşin sattığı bir malı, aynı kişiden vadeli geri alması” şeklinde olmuştur. Ahmed b. Hanbel'e, “Eğer bir kişi bir elbisesini peşin satsa daha sonra da o elbiseye ihtiyaç duyup onu vadeli olarak geri alsa bunda herhangi bir sakınca var mı?” diye sorulmuş, o da: “Elbiseyi satıp daha sonra alan kişi, bununla göstermelik bir alışveriş (faiz yapma görüntüsünden kaçmak için) kastetmemişse (bir sakınca yoktur)” diye cevaplamıştır.²⁴²

İne konusunda Ahmed b. Hanbel'in öğrencilerinden herhangi bir görüş nakledilmemiştir.

2. Hanbelî Eserlerindeki İne Anlayışı

Hanbelî mezhebinde îne, “bir şahsın başka bir şahsa vadeli bir mal satıp ondan daha ucuza peşin geri alması” şeklinde tarif edilmiştir. Bu tarif mezhepte genel kabul görmüştür.²⁴³ Ancak bazı Hanbelî fakihleri, bir önceki başlıkta zikredildiği gibi Ahmed b. Hanbel'in îne için “vadeli satış” dediği rivayetini de aktarmışlardır. Bu bilginlere göre, bu rivayet göz önüne alındığında îne sözcüğünün hem “vadeli satılan bir malın aynı kişiden daha ucuza peşin olarak geri alınması” satışına hem de “vadeli

²⁴¹ Ebû Dâvud, *Mesâil*, 192:

"بَابُ الْعَيْنَةِ

سَمِعْتُ أَحْمَدَ سُئِلَ عَنِ الرَّجُلِ يَبِيعُ الْمَتَاعَ فَيَحِثُّهُ الرَّجُلُ يَطْلُبُ الْمَتَاعَ يَنْسُوهُ فَيَقُولُ أَيْبَعُكَ بِدَهْ شَارِدَهُ وَ دَهْ دَاوَرْدَهُ؟ فَلَا يُعْجِبُنَا أَنْ يَكُونَ بَيْعُهُ هَذَا، هَذَا فِي الْعَيْنَةِ قُلْتُ: يُقَالُ لَهَا عَيْنَةٌ وَإِنْ لَمْ يَرْجِعْ إِلَيْهِ؟ قَالَ نَعَمْ سَمِعْتُ أَحْمَدَ قَالَ وَإِنْ كَانَ لَا يُرِيدُ بَيْعَ الْمَتَاعِ الَّذِي يَشْتَرِي مِنْكَ فَهُوَ أَهْوَنُ وَإِنْ كَانَ يُرِيدُ بَيْعَهُ فَهِيَ الْعَيْنَةُ"

²⁴² Ebû Dâvud, *Mesâil*, 192:

"بَابُ الْعَيْنَةِ

سَمِعْتُ أَحْمَدَ سُئِلَ عَنِ رَجُلٍ بَاعَ تَوْبًا بِنَقْدٍ ثُمَّ اِحْتَجَّ إِلَيْهِ يَشْتَرِيهِ بِنَسِيئَةٍ؟ قَالَ إِذَا لَمْ يَرِدْ بِذَلِكَ الْحَيْلَةَ قَبْلَ لَمْ يَرِدْ؟ فَكَأَنَّهُ لَمْ يَرِ بِهِ بَأْسًا"

²⁴³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 127-128; a.mlf., *el-Kâfi*, II, 17; İbnü'l-Kayyim, *Î'lâmu'l-muvakkûn*, II, 159. İbn Kudâme'de geçen tarif şöyledir:

"مَسْأَلَةٌ: بَاعَ سَلْعَةً بِتَمَنٍ مُؤَجَّلٍ ثُمَّ اشْتَرَاهَا بِأَقْلٍ مِنْهُ نَقْدًا وَهَذِهِ الْمَسْأَلَةُ تُسَمَّى مَسْأَلَةَ الْعَيْنَةِ"

satışa” ad olabilme ihtimali vardır. Ancak vadeli satış ittifakla caizdir. Eğer mal sahibi olan kişi, her zaman sadece vadeli satış yapıyorsa bu satış mekruh sayılmaktadır.²⁴⁴

3. Hanbelîler’de İnenin Hükümü

Hanbelîler îne satışının (bir şahsın başka birine vadeli bir mal satıp ondan daha ucuza peşin bedelle geri alması) caiz olmadığını ittifakla kabul etmişlerdir. İne hakkındaki görüş ve açıklamalarının detayları, ikinci bölümde “Bey’u’l-îne’yi caiz görmeyenler” başlığında aktarılacaktır.

e. Zâhirî Mezhebi

İbn Hazm (ö. 456/1064) îne kavramını, “Kitabü’s-selem” başlığında incelemiştir. “İne, ancak *selem* veya *vadeli satış* anlamında olabilir. Vadeli satış ittifakla meşru olduğuna göre înenin selem demek olması dışında başka bir seçenek kalmamış olmaktadır.” açıklamasıyla²⁴⁵ îneyi, paranın peşin verilip malın daha sonra teslim alındığı *selem* akdi ile eş anlamlı saymıştır.

İbn Hazm bu iddiasını, içerisinde îne kelimesinin geçtiği ve yer yer îneye olumsuz yaklaşıldığı birkaç rivayete dayandırmaktadır. İbn Hazm’ın îne ile selemi muhteva bakımından eşit saydığı icthadının dayandığı ve tümünü İbn Ebî Şeybe’den (ö. 235/849) naklettiği rivayetlere göre İbn Ömer (ö. 73/692) înenin yasaklandığı söylerken, bir rivayette Mesrûk (ö. 63/682) ve Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/719), înenin haram olduğu görüşündedirler. Ömer b. Abdülaziz bir kişiye gönderdiği mektupta, îneyi faizin kardeşi olarak nitelemiş böylece înenin haram olmasının illetini de açıklamıştır. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve İbn Sîrin (ö. 110/728) ise îneyi hoş karşılamamışlardır.²⁴⁶

İçerik yönünden selem ile înenin bir tutulmasıyla ilgili sahabe ve tabiinden hiçbir açıklama gelmediği gibi kaynak eserlerde de böyle bir yaklaşım yer almamaktadır. Bu itibarla İbn Hazm’ın zayıf bir icthadda bulunduğu kanaatindeyiz.

²⁴⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 127-128:

"وَيَجُوزُ أَنْ تَكُونَ الْعَيْنَةُ اسْمًا لِهَذِهِ الْمَسْأَلَةِ وَلِلْبَيْعِ بِنَسِيئَةٍ جَمِيعًا لَكِنَّ الْبَيْعَ بِنَسِيئَةٍ لَيْسَ مَحْرَمًا اتِّفَاعًا وَلَا يُكْرَهُ إِلَّا أَنْ لَا يَكُونَ لَهُ تِجَارَةٌ غَيْرُهُ"

²⁴⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 41:

"الْعَيْنَةُ هِيَ السَّلْمُ نَفْسُهُ أَوْ بَيْعُ سَلْعَةٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى . وَلَا خِلَافَ فِي هَذَا فَبَقِيَ السَّلْمُ"

²⁴⁶ Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 282-283.

f. Değerlendirme

Tüm bu veriler, Hanefî mezhebinde îne denilince genellikle “Nakit paraya ihtiyaç duyan bir kişinin, herhangi bir malı bir kişiden piyasa fiyatının üstünde vadeli olarak satın alması ve ardından çarşıda üçüncü bir kişiye aldığı fiyatın altında peşin satması.” olduğu kanaatini oluşturmaktadır. Hanefîler’in çoğunun îne kavramında özellikle üstünde durduğu detaya baktığımızda, müşterinin aldığı malı kesinlikle doğrudan ilk sahibine tekrar geri satmadığı görülmektedir. Eğer satarsa bu satışa Hanefî çoğunluğunca îne de denmez, tezin ikinci bölümünde değinileceği gibi bu satış fâsid bey’ denilen ayrı bir kategoride mütalaa edilerek ittifakla caiz de görülmez. Ama mal üçüncü bir şahsın mülkiyetine geçince, işte o andan itibaren mal sahibi, müşteri ve üçüncü kişi arasında meydana gelen mürekkep akde îne isimlendirmesi yapılır. Artık üçüncü kişinin bu malı ilk sahibine satıp satmaması hiçbir şekilde bu isimlendirmeyi etkilemez.

Mâlikî mezhebindeki hâkim görüşe göre îne denince “bir kimsenin sahibi olmadığı bir malı başka birinden satın alıp üstüne bir miktar kâr koyarak malı isteyen kişiye satması” anlaşılmaktadır. Mâlikî çoğunluğun benimsemiş olduğu bu tanım, înenin İmam Malik’ten sonra değişikliğe uğradığına işaret etmektedir. Zira bu tanım ile Mâlik’ten aktardığımız îne tanımları tam anlamıyla örtüşmemektedir. Mâlik’ten gelen rivayetlerde, satılan mal tekrar sahibine geri satılınca îne olurken mezhebe yerleşmiş olan îne muhtevasında bu noktadan hiç bahsedilmemektedir.

Şâfiî mezhebinde bey’u’l-îne Cüveynî’ye kadar, bugün İslam borçlar hukukunda murâbaha adıyla bilinen akit için kullanılmışken Cüveynî ile birlikte “belli bir vadeye kadar satılmış bir malın daha sonra aynı kişi tarafından daha ucuza peşin fiyatla ilk sahibine tekrar satıldığı akdin” adı olmuştur. Bu nedenle Şafii fıkıh kitaplarının incelendiği araştırmalarda, konuyla ilgili isabetli sonuçlara varabilmek için bu iki dönemin yaklaşımı mutlaka gözönünde tutulmalıdır.

Hanbelî mezhebi ittifakla bey’u’l-îne adını “vadeli satılan malın aynı kişiden daha ucuza peşin olarak geri alınması” satışı için kullanmışlardır.

Zâhirîler ise *selem* olarak bilinen “para peşin mal vadeli” şeklindeki alışveriş bey’u’l-îne demişlerdir.

5. Osmanlı Dönemi

Osmanlı döneminde bey'u'l-îne, para vakıflarıyla beraber gündeme gelmeye başlamış ve bu akit türü para vakıflarının işleyişinde temel alınıp kullanılmıştır. IV. yüzyılda ilk olarak ortaya çıkan para vakıflarının işleyişinde tek başına kullanılmamakla birlikte en çok uygulanan yöntem, îne yöntemi olmuştur. Ancak bu dönemde Arapça yazılan eserlerde îne diye geçen bu akit, Osmanlıca yazılan eserlerde muamele-i şer'iyye olarak geçmektedir.²⁴⁷ İnenin bu dönemdeki kullanımı, “Osmanlı Tatbikatı” başlığında geniş bir şekilde ele alınacaktır.

Osmanlı fakihleri genellikle îneyi Hanefî mezhebindeki ıstılah anlamına bağlı kalarak açıklamışlardır.²⁴⁸ Hanefîler’de înenin tanımları “Hanefî mezhebi” başlığında geçmişti. Mesela Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574), kendisine muâmele-i şer'iyyenin nasıl olacağı sorulunca, başta Kâdihân’da (ö. 592/1196) geçen îne tanımlarına işaret etmiş akabinde de en kolay yolu şöyle önermiştir: “Gerçi Kâdihân’da birkaç tarîk yazılmıştır. Amma tarîk-i esheli mesela Zeyd, Amr’a bin akçe idâne edüb ve yüz elli akçe kıymetlü bir meta’ı Amr’a üç altmış ecel ile bey u teslîm edüb Amr dahi ol metâ’ı Bekr’e hibe ve teslîm eder. Bekr dahi Zeyd-i dâiyine hibe ve teslîm eder.”²⁴⁹

Ancak bazı Osmanlı fakihleri, înenin mahiyetini Hanefî mezhebine tamamen bağlı kalmayarak farklı biçimlerde vermişlerdir. Örneğin daha önce de geçtiği gibi Aydınî (ö. 1122/1710), belli tanım veya tanımlar yerine genel anlamda faiz veya menfaat elde etmek gayesiyle yapılan hileli muâmeleleri înenin içine dahil etmiştir.

Önceki dönem Osmanlı fakihleri arasında bey'u'l-îne etrafında cereyan eden şiddetli tartışmalara hâkim olan Hâdimî (ö. 1176/1762), eserinin bir yerinde îne akdinin tanımını, “Bir adamın başka bir adam üzerinde 10 dirhem alacağı vardır ve süreyi uzatıp bu alacağını 13 dirheme çıkarmak ister. Demişler ki, alacaklı bu 10 dirhemine karşılık borçludan bir şey satın alıp kabzeder. Sonra bu şeyi bir yıllığına 13 dirheme borçluya geri satar.” şeklinde verirken birkaç satır sonra “İne bir eşyayı bir

²⁴⁷ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 15; a.mlf., “Aydınî’nin Bey’u’l-îne Risalesi”, 100; Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 56-57, 59; Osmanlıca örnek için bkz. Abdullah Efendi, *Behcetü’l-fetâvâ*, 365; Arapça örnek için bkz. Hâdimî, *el-Berikatü’l-Mahmûdiyye*, IV, 192-194.

²⁴⁸ Bkz. Birgivî, *İnkâzü’l-hâlikîn*, 124; Aydınî, *Bey’u’l-îne Risalesi*, 108. Düzenli, *Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, 113.

²⁴⁹ Düzenli, *Ebussuûd Efendi ve Fetvâları*, 113.

süreye kadar belli bir bedelle satmak, müşterinin zimmetinde daha fazla para kalsın diye sonra da müşteriden daha az bedelle almaktır.” diye açıklamıştır.²⁵⁰

Osmanlı tecrübesini Cumhuriyet dönemine taşıyanlardan biri olan²⁵¹ Ömer Nasuhi Bilmen de (ö. 1971), îneye dair iki ayrı mahiyette tanım yapmış, bir yerde îneyi “Bir malı belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak satıp teslim-tesellümden sonra aynı malı peşin parayla ve daha az bir bedelle geri satın alarak aradaki fiyat farkıyla kâr elde etmek.”²⁵² şeklinde, başka bir yerde ise “Bir kimse bir şahsa mesela bin kuruş para borç verip yüz kuruşluk bir malını da ona üç yüz kuruşa satsa, o da bu malı yüz kuruşa Zeyd’e satsa Zeyd de yine yüz kuruşa o kimseye satsa bu satışlar sahih olur. Çünkü bunlar, birer bey’ ve şira mahiyetindedir. Bu maksatla olan bey’e, ‘bey-i îne’ denir.”²⁵³ biçiminde tarif etmiştir.

6. Çağdaş Dönem

Klasik dönemde mezhepten mezhebe farklılık arzeden îne tanımları, çağdaş dönemde artık yerini belirli bir tanıma bırakmıştır. Bugün îne denince, ister vadeli olsun ister peşin olsun satılmış bir malın, ilk sahibi tarafından tekrar geri alındığı alışveriş anlaşılmaktadır. Bu içeriğe sahip îne, şu üç şekilde icra edilmektedir: “*bir kimsenin kendi malını başka bir kişiye vadeli satıp malı teslim etmesi ve daha sonra aynı malı aynı kişiden daha ucuza peşin bir şekilde geri satın alması*”²⁵⁴ veya bunun tam tersi olan “*peşin satılmış bir malın aynı kişiden daha yüksek fiyata vadeli olarak*

²⁵⁰ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, IV, 193.

²⁵¹ Yazıcı, *Klasik-Modern Yorum Açısından Bilmen ve Ateş Tefsirlerinin Mukayesesi*, 45-46; Yaran, “Bilmen”, *DİA*, VI, 162.

²⁵² Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye Kâmusu*, VI, 13.

²⁵³ Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye Kâmusu*, VI, 100-101.

²⁵⁴ *Karârâtü Mecmai'l-Fikhiyyi'l-İslâmî*, 320: <https://ia600900.us.archive.org/26/items/FP116/116.pdf> (27.02.2021); AAOFI, “Tevrük Standardı, No:30”, *Meâyir*, 767; BNM, *Shariah Resolutions In Islamic Finance*: https://www.bnm.gov.my/microsite/fs/sac/shariah_resolutions_2nd_edition_EN.pdf (07.06.2020);

İFSB: https://www.ifsb.org/ar_terminologies.php (10.03.2021); TKBB, *Faizsiz Finans Sözlüğü*, s. 2 : https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/FAIZSIZ_FINANS_SOZLUGU-GUNCEL.pdf (27.02.2021); a.mlf, *Katılım Finansı Standartları No:2 (Tevrük)*: <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/261eb8a7e33cef972f75d41890acb31e.pdf> (27.04.2021); Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, I, 163, 217; Sâlûs, *el-Kadâya'l-fikhiyyetü'l-muâsıra*, 581; Mısrî, *et-Temvilü'l-İslâmî*, 194; Affâne, *Fikhu't-tâcir*, 126; Dübyân, *el-Muâmelâtü'l-mâliyye*, XI, 388; Semhân, *el-Ameliyyâtü'l-masrifîyye*, 265; Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 371; Çakır, *Tevrük İşlemleri*, 15; *Mv.F.*, “Bey’u'l-îne”, IX, 96; “Tevrük”, XIV, 147; Darîr, “Hükmü't-tevrük”, 71; Tarîkî, “Hükmü bey’i'l-îne” 263; Bayındır, “Şâfiî Fukahâsının Bey’u'l-îne Hakkındaki Yaklaşımı”, 121; a.mlf., “Tevrük ve Ges’in Fikhî Tahlili”, 156; Turan, “Bey’u'l-îne ile Mukayeseli Olarak Repo”, 129.

geri alınması”²⁵⁵ ya da “satılan malın, müşteri tarafından üçüncü bir kimseye satılması ardından da üçüncü kişinin aynı malı ilk sahibine geri satması”²⁵⁶ Ancak unutulmamalıdır ki modern dönemde kabul gören bu îne tanımları, yeni türemiş bir anlam değildir. Zira bu anlam, önceki başlıklarda geçtiği gibi ilk dönemlerden itibaren rivayetlerde bulunan ve mezheplerin teşekkül etmiş olduğu klasik dönemde Şâfiîler ve Hanbelîler’in kabul etmiş olduğu tanımdır. İnenin hem çarşıda insanlar arasındaki hem de finans piyasalarındaki kullanım çeşitleri ve çağdaş âlimlerin îneye bakışı üçüncü bölümde ayrıntılarıyla açıklanacaktır.

C. Genel Değerlendirme

Bey’u’l-îne kavramına, aktardığımız bilgilerden de anlaşılacağı üzere İslam hukukunun klasik döneminde birçok farklı anlam yüklenmiştir. Bunun nedeni, mezheplerin teşekkül devrinden önce îne bilinmesine rağmen onunla ne kastedildiğine dair hem Hz. Peygamber’den (s.a.) hem sahâbeden hem de tâbiinden net bir tanımlamanın gelmemiş olmasıdır. İne kavramının geçtiği rivayetlerdeki kapalılıklar ve farklı tanımlamalar ile mezhep imamlarından gelen birbirinden farklı açıklamalar, înenin hangi tür alışverişin kastedildiğini karmaşık hale getirmiştir. Bunun sonucunda da mezhepler tarafından Şâfiîler ve Hanbelîler’inki aynı, Hanefiler, Mâlikîler ve Zâhirîler’inki ise ayrı olmak üzere çeşitli içeriğe sahip toplamda dört îne tanımı yapılmıştır.

Ancak ilk dönemlerden başlayarak aktardığımız bütün bu bilgiler, araştırmamıza başlarken belirttiğimiz ve esas aldığımız, “İne, birçok benzer alışverişin içerisine alan şemsiye bir kavram mıdır, yoksa çerçevesi belirlenmiş olan belli bir alışverişin adı mıdır?” sorusu ışığında bizi doğal olarak bir sonuca götürmektedir.

²⁵⁵ *Karârâtü Mecmai’l-Fıkhiyyi’l-İslâmî*, 369: <https://ia600900.us.archive.org/26/items/FP116/116.pdf> (02.04.2021); AAOIFI, “Satılan Malın Geri Alınması Standardı, No:58”, *Meâyir*, 1360; BNM, *Shariah Resolutions In Islamic Finance*: https://www.bnm.gov.my/microsite/fs/sac/shariah_resolutions_2nd_edition_EN.pdf (07.06.2020); İFSB: https://www.ifsb.org/ar_terminologies.php (10.03.2021); Dübyân, *el-Muâmelâtü’l-mâliyye*, XI, 388; Çakır, *Tevevruk İşlemleri*, 15; Samar, *İslam Hukukunda Akitlerin Birleştirilmesi (Safkatayn) Yasağı*, 121; Bayındır, “Şâfiî Fukahâsının Bey’u’l-îne Hakkındaki Yaklaşımı”, 121; a.mlf., “Tevevruk ve Ges’in Fikhî Tahlili”, 156; Turan, “Bey’u’l-îne ile Mukayeseli Olarak Repo”, 129.

²⁵⁶ Bkz. *Karârâtü Mecmai’l-Fıkhiyyi’l-İslâmî*, 426-427: <https://ia600900.us.archive.org/26/items/FP116/116.pdf> (02.04.2021); AAOIFI, “Satılan Malın Geri Alınması Standardı, No:58” *Meâyir*, 1376; TKBB, *Katılım Finansı Standartları Standart No: 2, (Tevevruk)*, 7: <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/261eb8a7e33cef972f75d41890acb31e.pdf> (10.04.2021); Süveylim, *et-Tevevruk ve t-tevevruku’l-munazzam*, *MMFI*, 263.

Ulaşabildiğimiz verileri esas alarak bizde hâsıl olan kanaate göre îne, çerçevesi belirlenmiş olan belli bir alışveriştir. Bey'u'l-îne de yapılmak istenen, malın satıldıktan sonra tekrar ilk sahibine satış yoluyla geri dönmesidir. Malın geri döndürülme ise şu üç şekilde olabilir. Malın veresiye satılıp müşteriden peşin olarak geri alınması, malın peşin satılıp müşteriden veresiye olarak geri alınması ya da satılan malın müşteri tarafından üçüncü bir kişiye satılması, üçüncü kişinin de aynı malı ilk sahibine geri satması.

Buna göre îne, “*Satılan malın tekrar ilk sahibine döndüğü, esasen iki kişi arasında cereyan edip biri vadeli diğeri ise peşin ve daha ucuza olmak üzere iki satışın birleşmesiyle ama bazen de aynı sonucu verecek biçimde üçüncü bir kişi aracı kılınarak üç satışla gerçekleştirilen mürekkep akdin adıdır.*”

Bu tanımın altına üç uygulama girmektedir. Ancak birinci tanım, înenin asıl ve en meşhur şekli kabul edilmektedir. Uygulamada bunların hangileri olduğu ve onların îne olduklarının gerekçeleri şöyledir:

1. Bir kimsenin vadeli sattığı bir malı; henüz bedelini almadan sattığı kişiden daha ucuza peşin olarak geri alması.

İbn Abbas (ö. 65/684), Mesrûk (ö. 63/682),²⁵⁷ ehl-i îne kavramını açıklarken İmam Mâlik (ö. 179/796),²⁵⁸ ilk dönemlerde yazılan birçok lügat,²⁵⁹ bazı ilk dönem fıkıh ve hadis sözlükleri,²⁶⁰ Şâfiî mezhebinin çoğunluğu²⁶¹ Hanbelîler ittifakla²⁶² ve Osmanlı ulemasından bir kısmı²⁶³ îneyi, “vadeli satılmış bir malın daha düşük bedelle müşteriden peşin şekilde geri alınması” olarak tarif etmişlerdir.

²⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IV, 282-283.

²⁵⁸ Sahnûn, *el-Müdevvene*, III, 134-135; İbnü'l-Berâziî, *et-Tehzib*, III, 71.

"قُلْتُ: صِفْ لِي أَصْحَابَ الْعَيْنَةِ فِي قَوْلِ مَالِكٍ قَالَ: أَصْحَابُ الْعَيْنَةِ عِنْدَ النَّاسِ قَدْ عَرَفُوهُمْ بِأَيِّ الرَّجُلِ إِلَى أَحَدِهِمْ فَيَقُولُ لَهُ أَسْلَفْنِي مَالًا فَيَقُولُ مَا أَفْعَلُ وَلَكِنْ أَشْتَرِي لَكَ سِلْعَةً مِنْ السُّوقِ فَأَيُّعُهَا مِنْكَ بِكَذَا وَكَذَا ثُمَّ أُبْتَاعَهَا مِنْكَ بِكَذَا وَكَذَا ..."

²⁵⁹ Ezherî, *Tehzib*, III, 131; Kâdi İyaz, *Meşâriku'l-envâr*, II, 107; Mutarrızî, *el-Muğrib*, I, 335; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 375.

²⁶⁰ Ezherî, *ez-Zâhir*, 142-143; Herevî, *el-Garîbeyn*, IV, 1354; Neseffî, *Tilbetu't-talebe*, I, 112; İbnü'l-Cevzî, *Garibu'l-hadis*, II, 141; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 237.

²⁶¹ Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VIII, 321; Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, III, 534.

²⁶² İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 127-128; İbnü'l-Kayyim, *Î'lâmu'l-muvakkîn*, II, 159.

²⁶³ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, IV, 193; Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye Kâmusu*, V, 47-50.

Abdurrezzak b. Hemmâm (ö. 211/827), *Musannef*'inde "Kişi bir eşya satıyor, daha sonra o eşyayı peşin almak istiyor." başlığıyla bir bölüm açıp bu tür alışverişten bahseden sahabe ve tabiinden birden fazla rivayeti aktarmış ve bizzat "îne" ismi geçen rivayetleri de bu başlık altında zikretmiştir.²⁶⁴ Bu yaklaşım, ilk devirlerden itibaren "vadeli satılan bir şeyin, satıcı tarafından aynı kişiden daha ucuza peşin bedelle geri alındığı" akit için îne denildiğinin önemli bir kanıtıdır.

Hanefî mezhebinde de îne için yapılan birden çok tanımlamadan biri bu şekilde yapılmıştır. Bu tanımlama her ne kadar Hanefiler'de sahih olmayan îne tanımı olarak kabul edilse de, înenin Hanefî muhitinde böyle de bilindiğine delalet etmektedir.²⁶⁵

2. Bir kimsenin peşin sattığı bir malı; aynı kişiden daha yüksek bir fiyata vadeli olarak geri alması.

Tâbiinden gelen bazı rivayetlerden,²⁶⁶ İmam Mâlik'ten aktarılan bir görüşten,²⁶⁷ bir rivayete göre Ahmet b. Hanbel'den,²⁶⁸ bazı kaynak sözlüklerden,²⁶⁹ birkaç Hanefî kaynağından²⁷⁰ ve Şâfiî²⁷¹ ile Hanbelî eserlerinden²⁷² bey'u'l-înenin böyle tanımlandığını da görmekteyiz.

²⁶⁴ Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, VIII, 141-144:

"(بَابُ: الرَّجُلُ يَبِيعُ السِّلْعَةَ ثُمَّ يُرِيدُ اشْتِرَاءَهَا بِنَقْدٍ)
- عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ طَاوُسًا عَنْ رَجُلٍ بَاعَ مِنْ رَجُلٍ مَتَاعًا، أَيَشْتَرِيهِ مِنْهُ قَبْلَ أَنْ يُنْفِدَهُ؟ قَالَ «رَخَّصَ فِيهِ نَاسٌ وَكَرِهَهُ نَاسٌ، وَأَنَا أَكْرَهُهُ»
- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنِ الثَّوْرِيِّ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ عَنِ الشَّعْبِيِّ لَمْ يَكُونَا يَرِيَانِ بِالْعَيْنَةِ بَأْسًا"

²⁶⁵ Bkz. Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 163.

²⁶⁶ Abdurrezzak, *el-Musannef*, VIII, 141-144:

- عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَاوُسٍ قَالَ: «مَنْ اشْتَرَى سِلْعَةً بِنَظْرَةٍ مِنْ رَجُلٍ، فَلَا يَبِيعُهَا إِيَّاهُ، وَمَنْ اشْتَرَى بِنَقْدٍ فَلَا يَبِيعُهَا إِيَّاهُ بِنَظْرَةٍ»
- أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْمَاعِيلَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، «لَمْ يَكُونَا يَرِيَانِ بِالْعَيْنَةِ بَأْسًا»

²⁶⁷ Sahnûn, *el-Müdevvene*, III, 134-135; İbnü'l-Berâziî, *et-Tehzib*, III, 71.

"قُلْتُ: صِفْ لِي أَصْحَابَ الْعَيْنَةِ فِي قَوْلِ مَالِكٍ؟ قَالَ: أَصْحَابُ الْعَيْنَةِ عِنْدَ النَّاسِ ... أَوْ يَشْتَرِي مِنَ الرَّجُلِ سِلْعَةً ثُمَّ يَبِيعُهَا إِيَّاهُ بِأَكْثَرِ مِمَّا ابْتَاعَهَا مِنْهُ"

²⁶⁸ Ebû Dâvud, *Mesâil*, 192.

²⁶⁹ Kâdi İyaz, *Meşârik*, II, 107.

²⁷⁰ Kâdihân, *Fetâvâ*, II, 166. Merginânî, *Muhtârâtu'n-nevâzil*, 533; Aynî, *el-Binâye*, VIII, 461.

²⁷¹ Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VIII, 321; Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, III, 419; Sübkî, *Fetâvâ*, I, 327; Sübkî, *Tekmilâtü'l-mecmû'*, X, 158.

3. Vadeli satılan bir malın müşteri tarafından üçüncü bir kişiye peşin olarak daha ucuza satılması, üçüncü kişinin de aynı malı aldığı fiyattan veya biraz daha düşük fiyata ilk sahibine peşin olarak geri satması.

Birkaç kaynak lugatta²⁷³ ve Hanefî mezhebindeki tanımlardan biri olarak²⁷⁴ îne bu şekilde de tarif edilmiştir.

Ayrıca Hanefî fakihlerinden İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), Hanefî mezhebinde çoğunlukça kabul görmüş îne tanımına (vadeli alınmış bir malın çarşıda satıcı dışındaki birine daha ucuza peşin satılması) karşı çıkarak farklı bir ictihadda bulunmuştur. İbnü'l-Hümâm, yalnızca üçüncü kişinin araya konulup satılan malın tekrar ilk satıcıya dönmesi halinde yapılan akde îne denileceğini, aksi takdirde îne denilmeyeceğini söylemiştir. Çünkü ona göre, aksi durumda Hanefîler'in yaptığı tarif olan "vadeli alınmış bir malın piyasada başka bir kişiye peşin satılmasına" bakıldığında her alışverişe îne denilme ihtimali doğar ki bu da imkansızdır.²⁷⁵

Tüm bu saydığımız gerekçeler, verilen üç alışveriş türünün "îne" adıyla isimlendirildiğinin ilk asırlardan sonraki asırlara kadar ilim dünyasında bilindiğini ortaya koymaktadır. Bazı mezhepler îneyi başka tanımlarla açıklamış olsalar da, îne için verdiğimiz tanımların da kullanıldığından haberdar olduklarını net bir şekilde öğrenmiş olmaktadır.

Yukarıdaki üç uygulamayı kapsayan tarif dışında îneye dair yapılan diğer tanımlamalar ise hadis, fıkıh ve dil alanında telif edilmiş kaynak eserlerin kâhır ekseriyeti tarafından bey'u'l-îne sayılmadığından ve belirli bir kâr oranıyla nakit temin etme gayesi de gerçekleşmediğinden kanaatimizce problemlili gözükmektedirler. Problemlili gördüğümüz bu tanımlar, daha önce "Sahabe Dönemi" ve her bir mezhep başlığında aktarılmışlardı.

²⁷² İbn Kudâme, *el-Kâfî*, II, 17; İbn Müflih, *Kitabü'l-fürû'*, VI, 316; İbn Teymiye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXIX, 431-432.

²⁷³ Ezherî, *Tehzîb*, III, 131; Herevî, *el-Garîbeyn*, IV, 1354; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 334.

²⁷⁴ Burhaneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 139; Bâbertî, *el-Înâye*, VII, 212; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 212-213; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 576:

²⁷⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, VII, 213:

"وَمَا لَمْ تَرْجِعْ إِلَيْهِ الْعَيْنُ الَّتِي خَرَجَتْ مِنْهُ لَا يُسَمَّى بَيْعَ الْعَيْنَةِ لِأَنَّهُ مِنَ الْعَيْنِ الْمُسْتَرْجَعَةِ لَا الْعَيْنِ مُطْلَقًا وَإِلَّا فَكُلُّ بَيْعٍ بَيْعِ الْعَيْنَةِ"

İKİNCİ BÖLÜM BEY'U'L-İNE'NİN HUKUKİ MAHİYETİ

I. BEY'U'L-İNE'NİN MAHİYETİ VE HÜKMÜ

Tezin bu bölümünde bey'u'l-îne akdinin önce içeriği ve mezheplerin bu tür satış hakkında verdikleri hükümler zikredilecek, son olarak da mezheplerin görüşleri irâde ve niyet teorileri açısından ele alınıp onların ulaştıkları hükümlerin bu teorilere uygunluğu ifade edilecektir.

A. Bey'u'l-îne'nin Şartları

Bey'u'l-îne içerik yönüyle farklı biçimlerde tarif edilmiş olsa da burada tartışma konusu edilecek olan “Genel Değerlendirme” başlığında benimsemiş olduğumuz ve üç uygulamayı kapsayan tarifi yansıttığı kavram olacaktır. Buna göre lügat, hadis ve fıkıh âlimlerinin çoğunluğunca taraflar arasında yapılan bir alım satım akdinin îne diye adlandırılması için aşağıdaki şartların bulunması gerekli görülmüştür:

1. İne bir alışveriş çeşidi olduğu için ilk olarak mutlaka satıma konu olan bir malın bulunması gerekir. Ortada bir malın alım satımı yoksa orada înenen bahsedilemez.²⁷⁶
2. İnenin diğer bir şartı, satılan malın doğrudan²⁷⁷ veya üçüncü kişi vasıtasıyla ilk satıcıya tekrar geri dönmesidir. Üçüncü kişi, yalnızca ilk satış veresiye olduğunda devreye girer ve yaptığı iş, aldığı malı ilk sahibine satmaktan ibarettir.²⁷⁸ Akdin tarafları bütün satımlarda aynı kişiler veya onların vekilleri²⁷⁹ olmak zorundadır. Diğer satış çeşitlerine nazaran înenin ayırt edici özelliklerinden biri olması bakımından önemli şartlardan birinin bu olduğu gözükmektedir.

²⁷⁶ Bkz. Ezherî, *ez-Zâhir*, 142; Herevî, *el-Garîbeyn*, IV, 1354; Kâdî İyaz, *Meşârik*, II, 107; Kâdihân, *Fetâvâ*, II, 166; İbnü'l-Cevzî, *Garîbü'l-hadîs*, II, 141; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 333-334; Rafîî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VIII, 231; Feyyûmî, *el-Misbâh*, II, 440; Buhâtî, *Keşşâfu'l-kinâ*, III, 185-186; Desûkî, *Hâşiye*, III, 76.

²⁷⁷ Bkz. Ezherî, *Tehzîb*, III, 131; Herevî, *el-Garîbeyn*, IV, 1354; Kâdî İyaz, *Meşârik*, II, 107; a.mlf., *et-Tenbîhât*, II, 1011; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 333-334; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, XIII, 306.

²⁷⁸ Bkz. Ezherî, *Tehzîb*, III, 131; Herevî, *el-Garîbeyn*, IV, 1354; Kâdî İyaz, *Meşârik*, II, 107; a.mlf., *et-Tenbîhât*, II, 1011; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 333-334; Burhaneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 139; Sübkî, *Fetâvâ*, I, 327.

²⁷⁹ Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, II, 505; Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 124-125; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 128; Karâfî, *el-Furûk*, III, 276; Haccâvî, *el-İknâ*, III, 185; Ali el-Kârî, *Fethü bâbi'l-înâye*, II, 340.

3. İne; iki alışverişin birleşmesiyle oluştuğunda malın semeni akitlerden birinde mutlaka vadeli, diğerinde ise peşin olmalıdır.²⁸⁰ Burada hangisinin önce olduğu önemli değildir.²⁸¹ Her iki akitte de semen peşin veya vadeli olursa bu satıma İne denmez.

4. Birinci akit vadeli olduğunda, malın bedelii henüz ödenmeden ikinci akde geçilirse ancak bu takdirde alışveriş İne olur. Ama vade dolup malın bedeli ödendikten sonra, olağan bir ticaret eylemi olması hasebiyle artık malın ilk satıcıya veya başka birine satılması arasında bir fark olmadığı gibi artık akit İne diye de isimlendirilmez.²⁸²

5. İne akdinde vadeli satıştaki malın fiyatı, peşin satıştan mutlaka fazla olmalıdır. Eğer vadeli ve peşin satıştaki fiyatlar aynı ise veya malın peşin satış fiyatı vadeli fiyatından daha fazla olursa akdin adı İne olmaz.²⁸³

6. Her iki akitteki bedeller aynı cinsten olmalıdır. Yani birinci akitteki bedel para, diğer akitteki bedel mal olursa veya her iki akdin bedeli de mal olursa bu akit İne olmaktan çıkar.²⁸⁴ Ancak bedellerden birinin dinar, diğerinin dirhem olması gibi farklı para cinsleriyle yapılan satılarda çoğunluğun görüşü, akdin İne olmaktan çıkmadığıdır. Yani altın, gümüş ve diğer para çeşitleri semeniyet vasfı itibariyle aynı cins sayılmaktadırlar.²⁸⁵ Farklı para cinsleriyle yapılan satış üzerindeki tartışmalar, ileride “İnenin Caiz Olduğu Bazı durumlar” başlığında izah edilecektir.

²⁸⁰ Bkz. Ezherî, *Tehzib*, III, 131; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *et-Ta'likatu'l-kebîre*, III, 336-337; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, IV, 574; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 237; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 128; Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, III, 418-419; Karâfî, *el-Furûk*, III, 276; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, XIV, 131;

²⁸¹ Bkz. İbnü'l-Arabî, *Kitâbü'l-Kabes*, 826; Kâdî İyaz, *Meşârik*, II, 107; Kâdihân, *Fetâvâ*, II, 166; Rafîî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VIII, 231; Sübkî, *Fetâvâ*, I, 327; Aynî, *el-Binâye*, VIII, 462.

²⁸² Bkz. Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 77; Ezherî, *ez-Zâhir*, 142; Rafîî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VIII, 231; Zencânî, *Tahrîcü'l-fürû'*, 180; Karâfî, *el-Furûk*, III, 276; Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, II, 193.

²⁸³ Bkz. Ezherî, *Tehzib*, III, 131; Herevî, *el-Garîbeyn*, IV, 1354; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *et-Ta'likatu'l-kebîre*, III, 336; İbn Hübeyre, *el-İfsâh*, I, 404; İbnü'l-Cevzî, *Garîbü'l-hadîs*, II, 141; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 362; III, 334; Mutarrızî, *el-Muğrib*, 335; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 132; Rafîî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VIII, 231; Karâfî, *el-Furûk*, III, 276; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, XIV, 131; İbn Teymiye, *el-Kavâidü'n-nürâniyye*, 175; Zeylâî, *Nasbü'r-râye*, IV, 16; Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, II, 193.

²⁸⁴ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 123; Merginânî, *el-Hidâye*, III, 47; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 128; Karâfî, *el-Furûk*, III, 276; Haccâvî, *el-İknâ*, III, 185; Ali el-Kârî, *Fethü bâbi'l-înâye*, II, 341.

²⁸⁵ Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, II, 506; Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 123; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, V, 199; İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 126-127; Bâbertî, *el-İnâye*, VI, 434-435; İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 434.

7. Her iki akdin yapılması konusunda satıcı ve müşterinin daha önce anlaşış anlaşmaması, akdin îne olarak adlandırılmasını etkilemez.²⁸⁶ Fakihlerin merkeze aldıkları husus, malın ilk satıcısına dönüp dönmemesi meselesidir. Bu itibarla önceden anlaşmanın olup olmaması veya akitlerin aynı mecliste yapılıp yapılması hususları, cumhur nazarında önemli değildir.

B. Bey'u'l-îne'nin Hükümü

Hükümüne geçmeden önce tekrar belirtelim ki, bey'u'l-îne denince anladığımız ve ondan kasdettiğimiz, aralarında benzerlik bulunan ve “Genel Değerlendirme” başlığında zikredilen üç uygulamadır.

Fıkıh mezhepleri bu satışların hükümleri üzerinde ittifak etmemişlerdir. Bundan dolayı her bir satış türünün hükmü ayrı ayrı incelenecektir. Ancak en fazla tartışma, înenin en fazla bilinen anlamı olan “malın vadeli satılıp ardından daha düşük fiyata aynı şahıstan peşin olarak geri alınması” üzerinde cereyan ettiği için asıl odaklanma înenin bu şekli üzerinde olacaktır. Buna binaen önce, tartışmaların çok fazla yaşanmadığı înenin diğer iki anlamına dair ortaya konulmuş görüşler paylaşılacaktır.

1. Malın Önce Peşin Sonra Vadeli Satıldığı Îne

İnenin türlerinden biri, “bir malın peşin satılıp bedelinin teslim alınmasından sonra aynı malın aynı kişiden daha pahalıya vadeli satın alınmasıdır.”²⁸⁷ Kendisine nakit para lazım olan bir kişi, sahibi olduğu bir malı elinde nakit fazlası bulunan kişiye peşin satarak parayı teslim alıyor. Fakat malı alan kişi, satıma konu olan mala ihtiyaç duymadığı için onu tekrar ilk sahibine geri satıyor. İlk sahibi de nakit ödeme yapamadığı için vadeli almak zorunda kalıyor.

Hanefî mezhebi, peşin satılan bir malın bedeli ödendikten sonra sahibi tarafından vadeli olarak daha pahalıya geri alınmasını caiz görmektedir. Satım akdinde malın bedeli verildiğinde o mal üzerinde müşterinin mülkiyeti gerçekleşmiş olmakta ve böylece müşterinin serbest tasarruf hakkı doğmaktadır. Hanefî

²⁸⁶ Bkz. Ezherî, *Tehzîb*, III, 131; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 333-334; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 127-128; Rafîî, *eş-Şerhu'l-kebir*, VIII, 231; İbn Teymiye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXIX, 30; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, III, 603; Haccâvî, *el-İknâ*, III, 185; Desûkî, *Hâşiye*, III, 76.

²⁸⁷ Kâdî İyâz, *Meşârik*, II, 107; Kâdîhân, *Fetâvâ*, II, 166; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, II, 25-26; Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, III, 419. Kâdî İyâz'ın ibaresi şöyledir:

"أَوْ يَبِيعَهَا مِنْهُ نَقْدًا ثُمَّ يَشْتَرِيهَا مِنْهُ إِلَى أَجَلٍ"

mezhebince müşteri istediği gibi tasarrufta bulunup bu malı ilk sahibine veya başka birine satabilir. Bir de bedelin verilmiş olması nedeniyle bu satışta önceki ve sonraki akitlerdeki bedeller birbirlerine karşılık olarak görülemezler. Dolayısıyla burada faiz şüphesi de oluşmamaktadır.²⁸⁸ Malını peşin satmış kişi, malın ücretini henüz teslim almamışken müşteriden daha yüksek fiyata geri almışsa, bu da Hanefî mezhebine göre caiz görülmüştür.²⁸⁹

Mâlikîler'e göre bir kişi malını peşin bir şekilde birine satıp daha sonra vadeli bedelle aynı kişiden daha yüksek fiyata geri alırsa bu durumda bakılır. Eğer alıcı ve satıcı her ikisi veya ikisinden biri "ehl-i îne"²⁹⁰ ise bu akit caiz olmaz. Yok eğer her ikisi de "ehl-i îne" değilse o zaman caiz olur. Zira ehl-i îne denilen kişiler paradan para kazanmak için bu tür alışverişleri aracı bir yol mahiyetinde kullanan kişiler olarak tanındıkları için onların faizli kazanç elde etme gibi bir gayelerinin olduğuna dair güçlü bir zan bulunmaktadır. Ama ehl-i îne olmayanlar hakkında böyle bir zan söz konusu değildir.²⁹¹ Görüldüğü gibi Mâlikî mezhebi, ilk satışın peşin ikincisinin daha pahalıya ve vadeli olduğu satışın hükmünde genel bir tutum takınmamış, meşru olup olmamasını bazı şartlara bağlamıştır.

Mâlikîler'in, önce peşin sonra da yüksek fiyata vadeli satışla gerçekleşen îneye belli şartlarda verdikleri cevaz hükmü, aslında onlar açısından bir çelişki gibi görünmektedir. Zira ileride înenin asıl anlamı olan "bir malın veresiye alınıp ardından aynı kişiye peşin ve daha düşük fiyata geri satılması"nı caiz görmemelerinin illeti olarak saydıkları nedenler, înenin bu şekli için de geçerli olacak nedenlerdir. Mesela onların hükümlerde esas aldıkları "sedd-i zerâî" ilkesine göre bir metaı peşin satıp veresiye daha pahalı fiyata geri alma da karşılıksız fazla para elde etme sonucuna götürdüğü için haram sayılmalıdır. Ancak onlar bu durumda sadece tarafların veya taraflardan birinin "ehl-i îne" olması durumunda akdin caiz olmayacağını söylemişlerdir. Oysa "ehl-i îne" olmayan kişilerin de faiz elde etme niyetlerinin

²⁸⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, V, 199; Kâdihân, *Fetâvâ*, II, 166; Merginânî, *Muhtârâtü'n-nevâzil*, 533; Bezzâzî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, V, 3; Aynî, *el-Binâye*, VIII, 172, 461; İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadîr*, VI, 433; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, V, 75.

²⁸⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, V, 199; Aynî, *el-Binâye*, VIII, 172. Aynî'nin ifadesi şöyledir:

"وبعد نقد الثمن يجوز عندنا أيضا وبالمثل أو الأكثر يجوز بالإجماع سواء كان قبل نقد الثمن أو بعده"

²⁹⁰ "Kendisinde bulunmayan bir malı tüccardan satın alıp üzerine kâr koyarak müşteriye vadeli satan kişilere verilen ad." Bkz. "İlk Mâlikî Eserlerindeki İne Yaklaşımı" başlığı.

²⁹¹ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümeħhidât*, II, 42; Karâfî, *ez-Zahîre*, V, 16; Ruaynî, *Mevâhibu'l-celîl*, IV, 393; Desûkî, *Hâşiye*, III, 77.

olabileceği muhtemeldir. Onların diğer bir gerekçeleri olan “menfaat sağlayan her borcun faiz olduğu” ilkesinin de her iki îne çeşidi için söylenebileceği açıktır. Sonuçta burada bir taraf, akit sonucunda verdiğiinden daha fazla kazanmaktadır. Bunu yaparken kendi malını vadeli satıp müşteriden daha ucuza geri alması ile müşterinin bir malını peşin satın alıp sonra ona daha pahalıya vadeli satması arasında herhangi bir fark yoktur.

Hanbelî mezhebinde Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivâyete göre peşin satılan bir malın aynı kişiden daha fazla bedelle geri alınması, caiz değildir ve geçersizdir. Çünkü bu akdin faiz elde etmek için aracı kılındığı görülmektedir.²⁹² Ancak İbn Kudâme, akdin kendi olağan seyri içerisinde gerçekleşmesi durumunda yani uygulanan bölgede faizli kazanç elde etme gayesiyle sürekli yapılan bir alışveriş değilse veya tarafların kanuna karşı hile gibi bir amaçları yoksa, malın peşin satıldıktan sonra daha fazla bedelle aynı şahıstan vadeli alınmasının caiz olabileceğini savunmuştur. Çünkü aslolan alım satım akdinin meşru olmasıdır. İnenin çoğunluk tarafından kabul görmüş anlamı olan malın vadeli satılıp daha ucuza aynı kişiden peşin olarak alınmasının haram olup geçersiz sayılmasının temel gerekçesi, konuyla ilgili varid olan Hz. Aişe haberidir. Oysa malı peşin satıp yüksek fiyata vadeli almanın Hz. Aişe haberiyle doğrudan ilişkisi yoktur. Ayrıca insanlar faize ulaşma hedeflerini gerçekleştirmek için vadeli satıp ucuza peşin almayı çokça, peşin satıp yüksek fiyata vadeli almayı ise daha az kullanmaktadırlar. Öyleyse az uygulanan çok uygulanan gibi görülemez.²⁹³

İbn Kudâme her iki alım satım arasında fark gözetse de faiz amacı taşıdığıında her iki çeşit alım satımın da tarafları rahatlıkla hedefe ulaştıracağı âşikardır. Vakıa da bunu göstermiştir. Nitekim üçüncü bölümde görüleceği üzere Malezya faizsiz finans sektöründe bankalar tarafından müşterilere kredi sağlanırken bazen bir mal kredi almak isteyene vadeli satılıp daha düşük fiyata ondan geri

²⁹² İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 133; İbn Müflih, *Kitâbü'l-fürû*, VI, 316; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, III, 606; Buhûti, *Keşşâfu'l-kınâ*, III, 186.

²⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 133-134:

"وَيَحْتَمِلُ أَنْ يَجُوزَ لَهُ شِرَاؤها بِجِنْسِ الثَّمَنِ بِأَكْثَرِ مِنْهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ عَنْ مُوَاطَاةٍ أَوْ حِيلَةٍ فَلَا يَجُوزُ. وَإِنْ وَقَعَ ذَلِكَ اتِّفَاقًا مِنْ غَيْرِ قَصْدٍ جَازَ لِأَنَّ الْأَصْلَ حِلَّ الْبَيْعِ وَإِنَّمَا حَرَّمَ فِي مَسْأَلَةِ الْعَيْنَةِ بِالْأَثَرِ الْوَارِدِ فِيهِ وَلَيْسَ هَذَا فِي مَعْنَاهُ وَلِأَنَّ التَّوَسُّلَ بِذَلِكَ أَكْثَرَ فَلَا يَلْتَحِقُ بِهِ مَا دُونَهُ وَاللَّهُ أَعْلَمُ"

alınmakta, bazen de kredi alacak kişinin bir malı peşin alınıp daha fazla fiyata tekrar ona vadeli satılmaktadır.

Şâfiî ve Zâhirî mezhepleri, Hanefî mezhebiyle aynı görüşü paylaşarak bir malın peşin satımından sonra aynı şahıstan daha yüksek bedelle veresiye alınmasının meşru olduğunu savunmuşlardır. Meşruiyet hükmü için herhangi bir şart da ileri sürmemişlerdir. Zâhire itibar eden her iki mezhebin yaklaşımına göre, peşin olan ilk satımla doğal bir alışveriş gerçekleşmiş ve mülkiyet el değiştirmiştir. Malı mülkiyetine geçiren kişinin de tasarruf hakkı olduğuna göre malı istediği kişiye istediği fiyattan satmasında sakıncalı bir durum hiçbir surette söz konusu değildir.²⁹⁴

Modern kuruluşlardan konuya temas eden AAOIFI, şayet işlem taraflar arasında faize başvurmak için hile olarak kullanılıyorsa ya da örfte uygulama bu biçimde yaygın ise bu şekilde uygulanan akdi meşru kabul etmemiştir. Kurulun vermiş olduğu karar şu şekildedir:

- “Birinci ya da ikinci akitte vadeli bedelin daha fazla olması durumunda satılan malın satıcıya geri dönmesini sağlayan örf ya da muvâzaa bulunmamalıdır. Çünkü bu îne satışı anlamına gelir. İkinci satıcının ilk müşteri olup olmaması hükmü değiştirmez.”
- “Muvâzaa veya örfün bulunması durumlarında caiz olmayan bazı işlem şekilleri şunlardır: “Bir malı peşin satan satıcının daha fazla bir bedelle vadeli geri alması ...”²⁹⁵

2. Üç Kişi Arasında Gerçekleşen İne

İne, araya üçüncü kişinin konulmasıyla yani üç akdin birleşmesiyle de meydana gelebilir. İki türlü olabilir ve biri şöyle gerçekleşir: Nakit paraya ihtiyaç duyan Mehmet ile nakit fazlası olan Ahmet beraberce yanında mal bulunan bir tüccara giderler. Ahmet, o tüccardan (mesela 100 liraya) bir mal alır ve bu malı üzerine kâr ekleyerek (örneğin 110 liraya) nakit paraya ihtiyacı olan Mehmet’e vadeli satar. Mehmet de aldığı bu malı ilk sahibine yani tüccara aldığı fiyattan daha ucuza peşin satıp parayı alır. Böylece Ahmet, istediği nakit paraya ulaşmış; Mehmet, daha fazla

²⁹⁴ Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, V, 287-288; Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, III, 534, İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 548.

²⁹⁵ AAOIFI, “Satılan Malın Geri Alınması Standardı, No:58”, *Meâyir*, 1360.

para kazanmış, üçüncü şahıs olan tüccar ise kazançlı²⁹⁶ veya kazanç elde etmeden bu alışverişte aracılık görevi görmüş olur.²⁹⁷

Araya üçüncü kişinin konulması şöyle de gerçekleşebilir: Nakde ihtiyaç duyan Mehmet, satıcı olan Ahmet'ten piyasa değeri 100 liraya olan bir malı 110 liraya vadeli olarak alır. Mehmet teslim aldıktan sonra malı üçüncü bir kişiye örneğin Ali'ye 100 liraya satar. Daha sonra Ali aynı malı ilk sahibi olan Ahmet'e 100 liraya peşin satın parasını alır ve Mehmet'e öder, alışveriş de sona ermiş olur. Sonuçta kendisine para lazım olan Mehmet 100 lira nakit elde etmiş olurken, malın sahibi Ahmet ise, 100 liralık değeri olan bir maldan 10 lira fazla para kazanmış olur. Üçüncü kişi ise hiçbir kâr ve zarar elde etmeden bu alışverişte aracı görevini görmüş olur.²⁹⁸

Üç ayrı satımdan oluşan bu mürekkep îne, Hanefî mezhebince sahihtir. Buna göre eğer müşteri, satın aldığı malı başkasına satarsa, hibe ederse veya vasiyet yoluyla bırakırsa mal sahibi de gidip bu üçüncü kişiden aynı malı satın alsa bu akit caiz olmuş olur. Zira onlara göre malın el değiştirmesi, malın aynı mal olmadığı anlamı taşır.²⁹⁹

Mâlikîler, satılmış olan malın müşteri dışında başka birinden alınmasını, akdin aynı mecliste cereyan etmesi durumunda caiz saymamaktadırlar. Aynı mecliste olmadığı durumda ise akdi geçerli sayarlar. Bu hükümlerle ilgili İmam Mâlik'ten şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: İmam Mâlik'e, "Bir kişi bir şeyi vade ile bir kişiye sattı. Müşteri malı kabzettikten sonra yanlarında hazır bulunan üçüncü bir kişi bu malı müşteriden peşin satın aldı. Daha sonra ilk satıcı aynı malı bu üçüncü kişiden aldı ve bu akitler aynı mecliste oldu." diye yapılan akdin hükmü soruldu. O da "Bunda hayır yoktur. Üçüncü kişi sanki akdi caiz kılmak için konmuştur." şeklinde cevapladı.³⁰⁰ Mâlikîler, bu alışveriş, sedd-i zerâi ilkesine binaen caiz görmezler. Çünkü faiz niyetinde olan kişiler, kendi aralarında göstermelik bir satış yapabilecekleri gibi üçüncü bir kişiyi araya koyarak da bu niyetlerini gerçekleştirmek isteyebilirler.³⁰¹ Ancak kanaatimizce, faize ulaşma hedefi için akdin aynı mecliste meydana gelip

²⁹⁶ İbn Teymiye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXIX, 439-448.

²⁹⁷ Ezherî, *Tehzîb*, III, 131; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, III, 334.

²⁹⁸ Burhaneddîn el-Buhârî, *el-Muhîr*, VII, 139; Bâbertî, *el-Înâye*, VII, 212; İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 576.

²⁹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 122; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, V, 199; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, V, 74-75.

³⁰⁰ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, VII, 177; Kâdî İyaz, *Meşârik*, II, 107; a.mlf., *et-Tenbihât*, II, 1011.

³⁰¹ Ruaynî, *Mevâhibu'l-celîl*, IV, 394.

gelmemesi sonucu değiştirmeyiz. Bu yüzden akde cevaz vermemeyi aynı mecliste olmaya bağlamak, sedd-i zerâi ilkesiyle çelişkili durmaktadır.

şâfiiler ve Zâhiriler, çnc kişinin aracı kılındığı înenin cevazında ittifak etmiştir. Onlara göre ortada birbirinden bağımsız üç tane sahih satış vardır. Satışların haram bir amaç uğruna yapıldığına dair herhangi bir niyet izharı da söz konusu değildir. Dolayısıyla caiz olmadığını söylemek yanlış bir icthad olmaktadır.³⁰²

Hanbeliler, satılan malın aynı kişiden tekrar geri alınmasına karşı çıkarken müşteri dışındaki üçüncü şahıstan alınmasında ise herhangi bir sakınca görmezler.³⁰³ İbn Teymiye (ö. 728/1328) ve öğrencisi İbnü'l-Kayyim (ö. 751/1350) ise bu konuda Hanbeli ulemasından farklı düşmüşlerdir. Her iki âlime göre de înenin ayırt edici özelliği olan vadeli satılmış olan bir malın henüz bedeli ödenmemişken ilk satıcısına daha ucuz fiyata geri dönmesi durumu mevcut olduğu sürece, bu malın ilk müşteri den doğrudan veya üçüncü bir şahsın araya girmesi vasıtasıyla satın alınması arasında bir fark yoktur.³⁰⁴

AAOIFI, çnc kişinin araya konulmasıyla gerçeleştirilmiş îne akdine ancak tarafların planlı hareket etmeleri şartıyla olumsuz yaklaşmaktadır. Üç taraf birbiriyle anlaşıp sözleşme yapmamışlarsa meydana gelen akitte haramlık söz konusu olmayacaktır. Karar şöyledir:

“Satılan malın vadeli bedelden daha düşük bir bedelle ilk satıcısına dönebilmesi için üçüncü taraflarla örtülü anlaşmalar yapılması haramdır. Çünkü bu îne için hile yapmaktır. çnc tarafın işleme dâhil olması hakikatte hiçbir değişiklik yapmamaktadır. Zira onun bu işleme dâhil olması malın ilk satıcısına dönmesini temin etme amacına yöneliktir.”³⁰⁵

Râbita'ya bağlı Fıkıh Kurulu ve TKBB de verdikleri kararlarda üç satıştan mürekkep îne satışını caiz kabul etmemişlerdir. Her iki kurula göre, bankaların

³⁰² Müzenî, *el-Muhtasar*, VIII, 183; Râfiî, *eş-şerhu'l-kebîr*, VIII, 232; Sübkî, *Tekmileti'l-mecmû*, X, 154-155; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 548.

³⁰³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 132; *el-Kâfi*, II, 17.

³⁰⁴ İbn Teymiye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXIX, 44; İbnü'l-Kayyim, *İ'lamu'l-muvakkîn*, III, 135.

³⁰⁵ AAOIFI, “Satılan Malın Geri Alınması Standardı, No:58”, *Meâyir*, 1362.

uyguladığı ve üç tarafın katılımıyla yürütülen organize teverruk işlemleri, yasaklanan îne satışı sonucunu doğurmaktadır.³⁰⁶

3. Malın Önce Vadeli Sonra Peşin Satıldığı İne

Bey’u’l-îne denince en başta fakihlerin çoğunluğu tarafından kabul edilmiş olan “bir kimsenin veresiye sattığı bir malı henüz parası kendisine ödenmeden sattığı fiyattan daha düşük bir fiyata müşteriden geri alması” anlamındaki satış gelmektedir. Bundan böyle çalışmanın kalan bölümünde îne denildiğinde her hangi bir açıklamaya yer verilmemişse bu içerik kastedilecektir.

İlk dönemlerden itibaren müctehidler arasındaki tartışma konularından biri olan bir malın vadeli satımından sonra müşteriden daha ucuz bedelle ilk sahibine geri dönmesi ile alakalı mezhep imamı olmayan müctehidler görüşleri, *hilâf (ihtilâf)* türü eserlerde bulunurken,³⁰⁷ mezhep imamlarının görüşleri ise hem *hilâf* türü³⁰⁸ hem de mezhebe ait eserlerde ortaya konulmuştur. Mezhepler bu konuda ikiye ayrılmışlardır.

a. Caiz Görmeyenler

İnenin sahih olmadığını savunan mezhepler, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleridir. Aşağıda, akdi caiz görmemelerinin delilleri, delillere yapılan itirazlar ve hangi şartlarda inenin hükmünün değişerek caiz görüldüğü zikredilecektir.

1. Görüşler ve Deliller

Hanefîler îne akdinde sadece bedeli nakit ödenen ikinci satışın geçersiz olduğunu savunurlar. Buna göre bir kimse vadeli sattığı bir malını, henüz malın bedelinin tamamını almadan aynı kişiden daha ucuza peşin geri satın alırsa bu geri satın alma fâsid bir bey’ sayılırken vadeli olan ilk satış ise geçerli olmaktadır. Satıcının bizzat kendisinin veya onun vekilinin malı satması ile malın müşterinin kendisinden veya vekilinden alınması da hüküm yönüyle Hanefî mezhebinde aynı görülmektedir.³⁰⁹

³⁰⁶ *Karârâtü Mecmai’l-Fıkhîyyi’l-İslâmî*, 426-427:

<https://ia600900.us.archive.org/26/items/FP116/116.pdf>; TKBB, *Katılım Finansı Standartları No:2 (Teverruk)*, s. 7:

<https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/261eb8a7e33cef972f75d41890acb31e.pdf> (02.04.2021).

³⁰⁷ Bkz. Tahâvî, *İhtilâfî’l-ulemâ*, III, 113; Kudûrî, *et-Tecrîd*, V, 2513.

³⁰⁸ Bkz. Tahâvî, *İhtilâfî’l-ulemâ*, III, 113; İbn Hübeyre, *el-İfsâh*, I, 404.

³⁰⁹ Şeybânî, *el-Asl*, V, 203; Kudûrî, *et-Tecrîd*, V, 2513; Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ*, II, 57; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, V, 199; Merginânî, *el-Hidâye*, III, 47; İbn Abidîn, *Reddü’l-muhtâr*, V, 74.

Hanefî mezhebine göre bir mal belli bir fiyata satılsa ardından da aynı fiyata başka bir malla beraber müşteriden geri alınsa, bu durumda geri dönüşe konu olan malın alınması yine caiz olmaz. Örneğin bir kimse bir arabasını 1000 liraya vadeli sattıktan sonra arabanın ücretini henüz almadan müşteriden hem o arabayı hem de başka bir arabayı aynı fiyattan 1000 liraya geri alırsa, sattığı arabayı geri alması fasid sayılırken müşterinin sahip olduğu diğer arabayı alması ise sahih kabul edilmektedir. Zira ilk satıcı 1000 liraya bir mal satmış ama yine 1000 liraya iki mal satın almıştır. Bu ise, ücretin bir bölümünün (örneğin 100 lira) mutlaka ikinci mala tekabül etmesini gerektirir. Böylece ilk satıcı 1000 liraya satmış olduğu arabayı daha düşük bir fiyata (örneğin 900 liraya) geri almış olmaktadır. Ancak diğer mal kendisi tarafından müşteriye satılmadığı için onu müşteriden satın almasında sattığı fiyattan daha düşük bir fiyata aldığından bahsedilemez. Fasid olan satışın hükmü, fasid olmayana da geçmez. Zira satılmış malın tekrar sahibine dönmüş olduğu satışın hükmünün fasid olması ictihâfîdir. Fesad sebebi ise faiz şüphesi taşımasıdır. Her iki durumda da fesad hükmü zayıf olup kati olmadığı için başka bir satışa sirayet edemez. Dolayısıyla bu ikinci malın satışı caizdir.³¹⁰

Hanefiler, İmam Şâfiî'nin bu akdi caiz gördüğünü naklettikten sonra onun görüşünün kıyasa daha uygun olduğunu kabul ederler. Çünkü satış akdinde mülkiyet, icab-kabul ile gerçekleşir. Müşteri de kendi malında istediği gibi tasarrufta bulunabilir. Ancak Hanefiler kıyasa ters düşen kendi görüşlerini temellendirmek için hem naklî hem de aklî gerekçeler ileri sürerler. Yani Hanefiler bu meselede *istihsân* deliline başvurumaktadırlar.³¹¹

Hanefiler'in aklî gerekçeleri "Faiz Şüphesi Taşınması" başlığında gelecektir. Naklî yönden ise ilk olarak konuyla ilgili kaynaklarda geçen Hz. Aişe (r.a.) haberini delil getirmişlerdir. Bu olayda Hz. Aişe, yapılan alışveriş sebebiyle Zeyd'in Hz. Peygamber'le yaptığı cihadının (ve haccının³¹²) boşa gittiğini söylemiştir. Bu uyarı üzerine Zeyd Hz. Aişe'ye gelip yanlış yaptığını itiraf etmiştir.³¹³ Hanefiler'e göre Hz. Aişe'nin bu sözü kendi reyine göre söylemiş olması düşünülemez. Yani bu söz tevkîfidir. Çünkü böyle ağır bir karşılığın olacağı, ancak haram bir fiil işlenmişse

³¹⁰ Merginânî, *el-Hidâye*, III, 48; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 55-56; İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 74.

³¹¹ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 122.

³¹² Rivayetteki bu hac kaydı, Hanefî kaynaklarında geçmektedir. Bkz. Merginânî, *el-Hidâye*, III, 47.

³¹³ Bkz. Bâbertî, *el-İnâye*, VI, 433.

söylenbilir. Söylenildiğine göre, demek oluyor ki bu akit haramdır ve Hz. Aişe, konunun hükmünü Hz. Peygamber'den (s.a.) duymuştur. Ayrıca Hz. Aişe hem alışı hem de satışı “kötü” diye nitelmiştir. Oysa sahih olan bey’ değil aksine ancak fasid olan bey’ bu şekilde nitelendirilebilir.³¹⁴

Hanefîler’in ikinci naklî delili, înenin “zararına katlanılmayan bir şeyden kâr elde etme” (رَبْحُ مَا لَمْ يُضْمَنْ)³¹⁵ yasağının altına girmiş olmasıdır. Şöyle ki; vadeli satış olan ilk akitteki malın semeni henüz teslim edilmediği için mal sahibinin tasarruf yetkisinde değildir. Satılan mal hiçbir değişime uğramadan sahibine geri dönünce, satıcının alacağı ile ödemiş olduğu bedelin birbiriyle karşılaştırılması zorunluluğu ortaya çıkmış olmaktadır. İki fiyat karşılaştırıldığında ise mal sahibinin eline karşılıksız bir kazanç geçmiş olmaktadır. Bu da az önce bahsi geçen hadisle yasaklanmıştır.³¹⁶

Mâlikî mezhebinde îne akdi, vadeli satışlardan (بيوع الأجال) biri olarak ele alınmaktadır. Onların vadeli satışlardan kastı, şartlarına uygun yapılmış ama sonuç itibariyle harama götüren satışlardır. Mezhebin îne akdinin içerisinde bulunduğu vadeli satışları caiz görmemesi, genel anlamda “sedd-i zerâyi” ilkesine dayanmaktadır. Bu ilkeye göre Mâlikîler, harama götüren mübah fiilleri de haram sayarlar. Çünkü Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de “Başka insanların Allah dışında taptıkları ilahlarına sövmeyin. Sonra onlar da düşmanlık namına bilmeden Allah’a söverler.”³¹⁷ buyurmaktadır. Görüldüğü gibi Yüce Allah kendisine sövmeye vesile olacağı için kâfirlerin ilahlarına sövmeyi yasaklamıştır. Ayrıca bu gibi fiilleri yapmada, haram bir neticeye ulaşmanın kastedildiğine dair güçlü bir zan bulunmaktadır. Güçlü zanna dayanarak hüküm vermek onlara göre İslam hukukunda muteberdir. Örneğin fakihler, babanın oğlu lehine veya oğlun baba lehine şahitliğine

³¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 122; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi’*, V, 199; Merginânî, *el-Hidâye*, III, 47; Zeylaî, *Tebyinü’l-hakâik*, IV, 53-54; Şeyhîzâde, *Mecmaul-ehur*, II, 60-61.

³¹⁵ Ebu Yusuf, *el-Asar*, I, 181; Ahmed. b. Hanbel, *Müsned*, XI, 253 322.

³¹⁶ Aliyyü’l-Kâri, *Fethü bâbi’l-inâye*, II, 340.

³¹⁷ En’âm, 6/108.

karşı çıkmışlardır. Aynı şekilde babasını kasıtlı olarak öldüren kişinin babasına mirasçı olamayacağı hükmünü vermişlerdir.³¹⁸

Mâlikîler de sedd-i zerâi ilkesinin îne satışını da kapsadığını ispat etmeye çalışırken özel olarak yukarıda geçen Hz. Aişe ile Zeyd b. Erkam'ın içinde olduğu haberi delil olarak sunarlar. Sedd-i zerâi ilkesinin îneyi kapsamasını ise şöyle açıklarlar. Vadeli satılan bir mal, peşin olarak aynı kişiden daha düşük fiyata geri alınırsa sonuç itibariyle ortada karşılıksız bir fazlalık yani faiz meydana gelmiş olmaktadır. Öyleyse bu akit, şekil şartları açısından kusursuz olsa da meşru olmayan bir sonuca götürdüğü için geçersiz olup haram sayılmalıdır. Satıcı ile müşterinin bizzat satışın tarafı olmalarıyla satışın onların vekilleri tarafından gerçekleştirilmesi aynı şeydir. Dolayısıyla burada vekâlet, butlan hükmünü değiştirmez.³¹⁹

Ancak îne akdini oluşturan her iki akdin mi yoksa sadece îne içerisindeki ikinci akdin mi geçersiz sayılacağı, Mâlikîler nezdinde ihtilafıdır. İmam Mâlik'in önde gelen öğrencilerden İbnü'l-Kasım'a (ö. 191/806) göre îneyi oluşturan her iki alışveriş de geçersiz sayılırken diğer bazılarına göre ise sadece peşin yapılan ikinci alışveriş geçersiz olur. Bu ihtilaf, malın satıldıktan sonra ortada bulunup bulunmaması yönüyle oluşmuştur. İlk görüşün dayanağı, İbnü'l-Kasım'ın İmam Malik'ten yaptığı bir rivayettir. Bu rivayete göre eğer satışa konu olan mal ikinci satıştan sonra bir şekilde artık ortada yoksa her iki akit de feshedilir ve ilk satıcıya sadece ikinci akitte peşin ödediği semen ödenir. Ama eğer mal hâlen bulunuyorsa bu durumda mal, sahibine geri verilip ikinci akit olan peşin akit feshedilir.³²⁰

Bu görüşe mukabil malın ortada bulunup bulunmaması durumlarına göre farklı görüşler oluşmuştur. Bazı Mâlikîler, mal ortada bulunmadığında sadece peşin olan ikinci satışın geçersiz olduğu hükmünü vermişlerdir. Bu durumda malın kendisi iade edilemeyeceği için malın kıymeti ilk sahibine verilir. Mesela 100 bin liraya bir yıllığına vadeli satılmış bir araba, aynı kişi tarafından satıcıya 75 bin liraya peşin olarak geri satılsa ve bu araba bir şekilde müşterinin elinden çıkmışsa, araba içinde bulunduğu zamanın piyasa değeri ile hesaplanır. Malın piyasa değeri peşin satımındaki fiyatından düşükse örneğin 60 bin liraysa bu para peşin fiyatı olan 75 bin

³¹⁸ İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, II, 39; Karâfi, *el-Furûk*, III, 268; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 76.

³¹⁹ Karâfi, *el-Furûk*, III, 268; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 76.

³²⁰ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsil*, VII, 95-96.

liraya tamamlanıp ilk satıcıya ödenir. Ama eğer piyasa değeri peşin satış fiyatından fazlaysa örneğin 80 bin liraysa 80 bin lira ödenir. Bazı Mâlikîler ise malın var olması durumunda her iki satışın da geçersiz olup feshedileceğini savunurlar. Bu durumda mal ilk satıcıya verilir ve hiç birinin diğer kişide herhangi bir borcu kalmaz. Daha önce bahsi geçen Hz. Aişe'nin Zeyd b. Erkam'ın cariyesine söylediği “Yaptığın satış ve alış ne kötüdür.” sözü bu en son görüşe delil olmaktadır. Zira mal henüz ortadan kaybolmamış ve Hz. Aişe hem satışı hem de alışını kötümüşür. Öyleyse her iki alışveriş de geçersiz sayılmalıdır. Ancak bazı rivayetlerde Hz. Aişe'nin sözü, “ve” (و) edatı yerine “veya” (أَوْ) edatının kullanılıp “Yaptığın satış veya alış ne kötüdür.” şeklinde geçmektedir. Bu durumda bu sözün her iki satışın geçersiz olmasına delil olma yönü ortadan kalkar.³²¹

Hanbelî mezhebi de îne akdindeki ikinci satışı caiz görmemekte ve onu geçersiz saymaktadır.³²² Caiz görmemelerinin başında gelen naklî gerekçeleri, daha önce bahsi geçen Hz. Aişe haberidir. Onlara göre bu haber sahihtir ve Hz. Aişe'nin Zeyd'i ağır şekildeki tenkid etmesi sebebiyle açıkça înenin haram olduğunu kanıtlamaktadır. Hz. Peygamber'in daha önce bahsi geçen şu hadisi de: “Eğer îne alışverişi yapar, sığırların kuyruklarına yapışır, ziraatle meşgul olur ve cihadı terk ederseniz Allah dininize dönünceye kadar sizden kaldırmayacağı bir zillet verir.”³²³ mezhebin diğer naklî gerekçesidir.³²⁴ Son hadisin içerisinde îne kelimesi geçmesine rağmen îne kavramının tanımını ekoller farklı yorumladıkları için Hanefî ve Mâlikî mezhepleri bu hadisi “malı önce vadeli satıp sonra daha ucuza aynı müşteriden peşin alma” şeklinde olan alım satım için delil olarak kullanmamaktadırlar.

Hanbelîler, birinci akdin yapılmasındaki maksadın ikinci akdi gerçekleştirme olması durumunda ise her iki akdi de batıl saymaktadırlar. Zira böyle bir durumda ikincisi gibi ilk akit de faize aracılık için meydana gelmiş olmaktadır.³²⁵ Ancak İbn Teymiye dışındaki Hanbelîler bunu söylerken birinci akdi yapmadaki niyetin nasıl anlaşılacağına değinmemişlerdir. Oysa hukuken bir muameleye batıl deyip onu geçersiz sayabilmemiz için mutlaka dışa yansıyan bir gerekçesinin bulunması gerekir.

³²¹ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, VII, 95-96.

³²² Hırakî, *el-Muhtasar*, 67; Hâşimî, *el-İrşâd*, 195; Ebû Ya'la el-Ferrâ, *et-Ta'likatu'l-kebîre*, III, 336-337; Kelvezânî, *el-Hidâye*, 243.

³²³ Ebû Davud, *Sünen*, “İcâre”, 46.

³²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 132; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşi*, III, 602.

³²⁵ Buhâtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, III, 186.

Evet, tarafların ilk akdi yapımlarındaki maksatlarının faizi uygulama arzusu olması halinde bu kişilerin haram işleyip günah kazanacakları âşikardır. Ancak bunu sadece Yüce Allah bilebileceği için böyle bir olasılık temel alınarak birinci akdin geçersizliğine hükmetmek hukukun tutarlılığı açısından zihinlerde soru işareti bırakmaktadır.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ise îne mutlaka taraflar arasında açıkça veya örfen bir anlaşma olduğunu savunmuştur. Bir bölgede bu tür bir alışveriş sürekli yapıyorsa veya satılan malın satıcısına tekrar döneceği biliniyorsa bu tarafların niyetlerinin gerçek bir bey' niyeti olmadığını dolayısıyla ortada örfi bir şart koşulduğunu göstermektedir. Ama sürekli yapılan bir alışveriş olmadığı takdirde, bu mal ihtiyaçtan dolayı müşteri tarafından alınmış ancak daha sonra şartların değişmesiyle müşterinin malı satma gereği doğmuş ve böylece peşin satılmıştır. Yani olağan şartlarda geliştiğinde satan ile alan arasında zımnî sözleşme olmamış demektir.³²⁶

İbn Teymiyye, îne akdi gibi fakihler arasında tartışmalı olan akitleri caiz gören fakihlere uyulduğu takdirde, akdi yapan kişinin kazandığı parayı kullanmasının caiz olduğunu savunmuştur. Ona göre îne akdi, kişinin kendi içtihamı veya tabi olduğu mezhebinin görüşü ya da bir âlimin verdiği cevaz fetvasına uyma sonucu yapılmışsa akit icra edildikten sonra caiz olmadığı ortaya çıksa dahi ondan elde edilen gelir helaldir. Çünkü akit başlangıçta caiz görüldüğü için yapılmıştır. Mesela Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır. *"Ey iman edenler! Eğer mü'minseniz Allah'tan korkun ve kalan faizlerinizi terk edin."*³²⁷ Ayette Yüce Allah mü'minlerden daha önceleri faizden kazandıkları gelirlerini iade etmelerini istememekte aksine ayet indikten itibaren varsa geriye kalan faiz alacaklarını bırakmalarını emretmektedir. Ayrıca kâfirler için geçerli olan bir durumun Müslümanlar için de geçerli olması çok doğaldır. Mesela kâfirler, kendi aralarında faizli muâmele yaparak veya içki ve domuz alım satımını gerçekleştirerek para kazansalar, daha sonra da Müslüman olsalar bu kazançlarını yemelerinde bir beis yoktur. Zira bu muameleler, yapıldığı zamanda kâfirler tarafından kendi inançlarına göre helal sayılıyordu.³²⁸

³²⁶ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXIX, 30; *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, VI, 49-50.

³²⁷ Bakara, 2/278.

³²⁸ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXIX, 443.

Hanefîler mevzubahis akdimizin kapsamına girmeyen ama meydana geldiğinde mal sahibine aynen îne gibi karşılıksız kazanç veya fayda sağlayan iki alışverişten daha bahsederler. Bilindiği üzere îne akdindeki alışverişlerden biri vadeli diğeri ise peşin olur. Ancak her ikisi de peşin olsa veya vadeli olsa bu durumda nasıl bir hüküm ortaya çıkacaktır? Birinci tür alım satım, yani mal sahibi malını peşin satsa henüz malın bedelini almadan daha düşük fiyata yine peşin fiyata geri alsın Hanefîler'e göre bu caiz görülmez. Diğeri ise örneğin mal sahibi malını bin liraya iki yıllığına vadeli satmışsa ve daha sonra aynı malı aynı fiyata ama daha kısa vadeyle örneğin bir yıl sonra geri almışsa bu ikinci akit de onlar nezdinde yine fasid sayılmış olur.³²⁹

Mâlikîler, vadeli satılan malın sahibi tarafından aynı kişiden daha ucuza alınmasında ikinci akdin peşin olmasına karşı çıktıkları gibi daha kısa bir vadeyle gerçekleşmesine de karşı çıkarlar. 150 liraya bir yıl vadeyle satılan bir malın 100 liraya bir ay sonra satıcı tarafından müşteriden geri alınması, buna örnek gösterilebilir. Ayrıca nakde ihtiyaç duyan kişinin bir malı 50 liraya bir aylığına satması ama aynı malı aynı kişiden 100 liraya bir yıllığına geri satın alması gibi örneklerde olduğu üzere ilk alışverişin vadeli, ikincisinin ise daha uzun vadeyle daha yüksek fiyata yapılması da onlara göre caiz değildir.³³⁰

2. Delillere Yapılan İtirazlar

a. Rivayetlere Yapılan İtirazlar

Burada önce Şâfiî ve Zâhirîler'in itirazları sonra da bu itirazlara verilen cevaplar aktarılacaktır.

1. Hz. Aişe Haberine Yapılan İtirazlar

Hem İmam Şâfiî hem de İbn Hazm, îneyi caiz saymayanların delil olarak sundukları Hz. Aişe'den gelen rivayetin sened ve içerik bakımından delil olamayacağını savunmuştur. Öncelikle bu rivayet onlara göre sahih değildir. Sahih olduğunun kabul edilmesi durumunda ise bu haber îneyle alakalı değildir.

İmam Şâfiî kendi ifadesiyle, bu rivayeti sahih gören kişiye (Hanefî bir fakih³³¹), kadın bir râvi olan Aliye bt. Eyfa'ı tanıyıp tanımadığını sormuş o da

³²⁹ Burhânuddîn el-Buhârî, *el-Muhît*, VI, 385-388; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 55-57.

³³⁰ Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 78.

³³¹ Bu kişinin adı verilmemiştir. Bu fakih, hadisi rivayet eden kadını tanımadığını söyleyince İmam Şâfiî, "tanımadığın bir kadının rivayetini nasıl kabul edebilirsin" demiş ve Ebû Hanîfe'nin kadınlardan

tanımadığını söyleyince, “öyleyse nasıl muhacir ve faziletiyle bilinen Bûsre bt. Safvân’ın rivayetini kabul etmeyip hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığın bir kadının aktardığı olayı kabul ediyorsun?” diyerek bu konuda tutarsız olduğunu ona söylemiş ve bu şekilde sıhhatle ilgili itirazını dile getirmiştir.³³²

Rivayetin sahih olduğunun kabul edilmesi durumunda ise İmam Şâfiî şu tenkidi yapmaktadır: “Eğer bu rivayet doğruysa Hz. Aişe, Zeyd b. Erkam’a (ö. 68/688) vadeli mal satıp aynı malı daha ucuza ondan geri aldığı için değil, meçhul bir vakte kadar vadeli satış yaptığı için cariyeyi satan kadını kınamıştır. Zira kadın, devletin verdiği yıllık maaş olan atâ zamanında malın bedelini almak üzere Zeyd ile anlaşmıştır. Atâ zamanı ise kesin olmadığı için Hz. Aişe bunu caiz görmemektedir. Aslında vadesi atâ vaktine kadar olan alışverişlere birçok kişinin cevaz verdiği rivayet edilmiştir fakat bazılarından da tam tersi görüş rivayet edilmiştir. Biz (Şâfiî kendisini kastediyor), atânın bazen erken bazen de geç ödenmesinden dolayı atâ zamanına kadar olan vadeli satımı caiz görmüyoruz.”³³³

Muhteva açısından da böyle bir rivayetin Hz. Aişe’ye dayandırılmaması gerektiğini iddia eden İmam Şâfiî şöyle der: “Zeyd, kendi düşüncesinde ancak helal olan bir alım satım yapmıştır. Bu durumda bir kişi caiz gördüğü bir alım veya satım gerçekleştirip bizim düşüncemize göre onun alımı veya satımı haram olsa bile Hz. Aişe’nin Zeyd’e yaptığı gibi Allah’ın o kişinin iyi amellerini boşa çıkardığını iddia edemeyiz.”³³⁴

İmam Şâfiî, içeriğe yönelik diğer eleştirisini şöyle yapmaktadır: “Kaldı ki Hz. Peygamber’in ashâbı arasında bir konuda ihtilaf olursa içlerinden kimin görüşü kıyasa uygunsu onun görüşünü benimseriz. Bu meselede de kıyasa uygun olan Zeyd’in görüşüdür. Zeyd’in görüşünün kıyasa uygun olduğunu ise şuradan anlarız. İlk satışta mal veresiye satılmış ve malın bedeli Zeyd’in üzerinde borç olarak kalmış, bu alım satım böylece sona ermiştir. Peşin yapılan ikinci satış, birinci satışın devamı olmadığı için ayrı bir satıştır. İkinci satış herhangi bir nedenle batıl olursa mal iade edilir ama

---

sadece Hz. Aişe ve Ümmü Seleme’nin (ö. 61/667) rivayetlerini kabul ettiğini hatırlatmıştır. Bkz. Mâverdi, *el-Hâvi’l-kebîr*, V, 288.

³³² Şâfiî, *el-Üm*, III, 79.

³³³ Şâfiî, *el-Üm*, III, 79.

³³⁴ Şâfiî, *el-Üm*, III, 79.

ilk alışverişte borç müşterinin zimmetinde kalır. Dolayısıyla ilk alışveriş hala yürürlüktedir ve ikinci satışla bir alakası olamaz.”³³⁵

Zâhirî müctehid İbn Hazm da, ilk olarak olayı aktaran Aliye bint Eyfa’ın tanınmayan bir kadın³³⁶ olup sadece Hz. Aişe olayında bir senede göre eşinin, diğer bir senede göre ise oğlunun ondan rivayette bulunduğunu söylemiştir. Onun diğer itirazı, bu olayın bizzat Aliye tarafından duyulmamış olmasıdır. Zira başka bazı rivayetlerde bu kadın, bu olayı Zeyd b. Erkam’ın cariyesinden duyduğunu aktarmaktadır.³³⁷ Dolayısıyla kadın olay anında orada bulunmamış olmaktadır.³³⁸

İbn Hazm böyle bir rivayetin Hz. Aişe’den sabit olmaması gerektiğinden yola çıkarak metin tenkidi de yapmış, meseleyi detaylandırarak eleştirilerini Şâfi’ye nispeten daha da ileriye götürmüştür. Ona göre bu rivayetin apaçık uydurma olduğunun bir göstergesi, rivayette geçen ve Hz. Aişe’ye dayandırılan ‘Zeyd’e söyleyin eğer bu alışverişten dolayı tövbe etmezse Hz. Peygamber ile yaptığı cihadı boşa gitmiştir.’ sözüdür. Oysa Zeyd, Hz. Peygamber’le birçok savaşa katılmış, Mekke’nin fethinden önce İslam’a hizmet etmiş ve son olarak Hüdeybiye’de gerçekleşen Rıdvân biatına katılmıştır. Yüce Allah da, Rıdvân biatına katılanlardan razı olduğunu, onların samimi olduklarını ve onları cennete koyacağını bildiren ayeti³³⁹ indirmiştir. Öyleyse İslam’dan çıkma dışında hiçbir günah, Zeyd’in bu salih amellerini boşa çıkaramaz. Yüce Allah ondan razı olduğunu bildirerek de onu irtidattan korumuştur. Böyle bir durumda Allah Hz. Aişe’yi de böyle bir sözü söylemekten korumuştur. Bahsi geçen rivayetin yalan olduğunu gösteren başka bir neden de yapılan fiilin günaha sebebiyet vermediğidir. Zira bu rivayetin doğruluğunu esas alıp Zeyd’in açık bir faiz işlemi yapmış olduğunu söylesek dahi, -ki açık bir faiz de yapmamıştır-, Zeyd, haram olduğunu bilmediğinden dolayı günah değil bilakis bir sevap kazanmış olur. Halbuki sahabeden bazıları, bilmedikleri için açıkça faizli muamele yapmalarına rağmen diğer sahabe tarafından sadece uyarılmışlar ve uyarın sahabenin hiçbiri faizli muamele yapanların bırakın cihadlarını, tek bir amellerinin boşa gittiğini bile iddia etmemiştir. Peki nasıl olur da kendi ichtihadıyla

³³⁵ Şâfiî, *el-Üm*, III, 79.

³³⁶ Dârekutnî de, bu kadın ile Hz. Aişe’ye soruyu soran kadının tanınmayan kadınlar olduğunu, bu nedenle onların aktardıkları haberlerin delil sayılamayacağını söylemiştir. Bkz. Dârekutnî, *Sünen*, III, 477.

³³⁷ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VIII, 185.

³³⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 550-551.

³³⁹ Fetih, 48/18.

gerçekleştirdiği bir eylem nedeniyle Zeyd b. Erkam'ın cihadının boşa gittiği iddiasını Hz. Aişe'ye nispet edebiliriz. Sonuç olarak kesin olan bu yalanı Hz. Aişe'ye nispet edip bu rivayet nedeniyle Allah'ın haram kılmadığı bir şeyi haram kılan kişinin Allah'a tövbe etmesi gerekli bir durumdur.³⁴⁰

İbn Hazm'ın diğer itirazı sahabe ihtilafı çerçevesinde olmuştur. Ona göre bu olayda iki sahâbi bulunmaktadır. Hz. Aişe derece bakımından Zeyd'den üstün olsa da anlaşmazlık halinde onun görüşü Zeyd'in görüşünden daha üstün değildir. Zira Yüce Allah, '*Herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Resul'üne götürün*'³⁴¹ buyurmaktadır. İbn Hazm'a göre daha vahim bir yanlış da Hz. Aişe'nin bu akit sebebiyle Zeyd'in cihadının boşa gittiğini söylemesinden Hz. Aişe'nin bu malumatının tevkifi olduğu yani konuyla ilgili Hz. Peygamber'den almış olduğu bir bilgiye sahip olduğu iddiasıdır. Eğer böyle bir şey olsaydı Allah'ın emirlerinden birini gizlemiş olurdu ancak Hz. Aişe bundan uzaktır. Buna binaen Hz. Peygamber'e söylemediği bir söz de isnad edilmiş olacaktır. Şayet gerçekten Hz. Peygamber böyle bir bilgiyi Hz. Aişe'ye aktarmış olsaydı, bu bilgi Allah'ın korumasında olduğu için ümmete ulaşmış olurdu.³⁴²

Hz. Aişe haberini delil sayanlar, yukarıdaki itirazlara bazı cevaplar vermişlerdir. Onlara göre rivayetin sened açısından sahih olmadığı şeklindeki iddia, isabetli bir görüş değildir. Zira olayı aktaran Aliye bint Eyfa isimli kadın, tanınmış ve değerli kişilerdendir.³⁴³ Ondan bu olayı rivayet eden kocası tâbiî Ebû İshâk es-Sebîî (ö. 127/745), kendi döneminde Müslümanların ilmi önderlerinden biriydi. Oğlu Yunus (ö. 157/774) da hadis rivayetinde güvenilirliği ile tanınmış şahsiyetlerinden biridir.³⁴⁴ İbn Sa'd (ö. 230/845) da *Tabakat*'ında bu kadının adını zikrettikten sonra onu güvenilir olmama yönünden hiçbir tenkide tabi tutmamıştır.³⁴⁵ Rivayetlerin çoğunda da bu kadın bizzat olaya şahid olduğunu açıkça söylemektedir.³⁴⁶ Bu demektir ki, böyle bir durumda kadının olay anında Hz. Aişe'nin meclisinde hazır olmadığına dair gelen bir rivayet ekseninde herhangi bir hükme varılması mümkün değildir.

³⁴⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 551-552.

³⁴¹ Nisa, 4/59.

³⁴² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 551-552.

³⁴³ Zehebî, *Tenkîh*, II, 90-91.

³⁴⁴ Kudûrî, *et-Tecrid*, V, 2515-2516.

³⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII, 354.

³⁴⁶ Ebû Yusuf, *el-Âsâr*, 186; Abdurrezâk, *el-Musannef*, VIII, 184-185; Dârekutnî, *Sünen*, III, 477.

İmam Şâfiî'nin, Hz. Aişe'nin sözünün meçhul bir vakit olan atâ zamanına kadar olan veresiye satışla ilgili söylenmiş olma ihtimalinin olduğu görüşü de yanlış bulunmuştur. Olayın çoğu rivayetinde, Hz. Aişe'nin yapılan alışverişe şiddetli karşı çıkışından sonra soruyu soran kadın, “Ne dersin, eğer fazlalık dışında kalan anaparamı alırsam (Yine de günah var mı?).” diye Hz. Aişe'ye tekrar sormuş; Hz. Aişe, faizden bahseden Bakara suresi 75. ayetini okumuş ve bu durumda herhangi bir günah olmayacağını söylemiştir. İşte bu son sözler, Hz. Aişe'nin yapılan alışverişini faiz gördüğüne ve bundan ötürü Zeyd'i ayıpladığına delildir.³⁴⁷

Hz. Aişe'nin akit sebebiyle Zeyd'in cihadının boşa gittiğini söylemesine yapılan itiraza da şöyle bir cevap verilmiştir. Hz. Aişe, Zeyd tevbe edip bu alım satımdan dönmediği takdirde onun Hz. Peygamber'le beraber yaptığı cihadının boşa gideceği şeklindeki şiddetli tenkidiyle, yaptığı yanlış akde karşı bir nevi ceza miktarı belirlemiştir. Halbuki İslam'da cezaların miktarları ancak ve ancak nakil yoluyla bilinebilir. Hiç kimse akli bir çıkarım yaparak ceza belirleyemeyeceğine göre Hz. Aişe de herhalde bununla ilgili Hz. Peygamber'den bir şeyler duymuş olacak ki mezkur tenkidi yapma ihtiyacı duymuştur.³⁴⁸ Hz. Peygamber'den duymaya gelince bu, Hz. Aişe'nin faizli muamelelerinin haramlığını kati surette bildiren hadislerden yola çıkması biçiminde genel anlamda veya îne satımını bildiren meşhur hadisten yola çıkarak özel anlamda olmuş olabilir.³⁴⁹

Bu itiraza Karâfî de (ö. 684/1285) cevap vermektedir. Ona göre, “Cihadını boşa çıkardı.” cümlesinde geçen boşa gitme manasındaki *ihbât* (إحباط) kelimesinin anlamı iki yönlüdür. Biri, bütün amellerin boşa gitmesi anlamıdır ki bu sadece küfre düşme ile meydana gelir. Buna “ihbât-ı iskât” (إحباط إسقاط) denir. Kâfir olan kişinin hiçbir iyiliği ahiret hayatında ona fayda vermeyecektir. Kelimenin diğer anlamı ise sadece salih amellerin boşa gitmesidir. Hesap zamanı iyiliklerle kötülükler karşılıklı tartılacak, kötülüklerin fazla olması halinde cehenneme, iyiliklerin daha çok çıkması halinde ise cennete girilecektir. İşte bu iyiliklerin düşmesinin adı “ihbât-ı muvâzene” (إحباط موازنة) dir. Hz. Peygamber'in (s.a.) “Kim ikindi namazını kılmazsa onun ameli

³⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 122; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, III, 604.

³⁴⁸ Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, III, 78; Kudûrî, *et-Tecrid*, V, 2515.

³⁴⁹ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, V, 244.

boşa gider."³⁵⁰ hadisi bu düşünceye güzel bir kanıttır. İşte bu haberdeki Hz. Aişe'nin 'Cihadı boşa gitmiştir' sözü, işlenen salih amellerin sevaplarının kaybedilmesi şeklindeki ikinci anlamıyla kastedilmiştir. Peki Zeyd'in yapmış olduğu bu alışveriş nasıl bir ameldir ki onun cihadını boşa çıkaracak kadar bir etkisi olmuştur? Karâfi'nin buna cevabı da iki şekildedir: İlk olarak diyebiliriz ki Hz. Aişe burada hakiki anlamda cihadının boşa gittiğini değil de yapılan faaliyetin çok kötü olduğunu ifade etme gayesiyle böyle bir söz tercih etmiştir. Ya da bu satış sebebiyle cihad sonucu kazandığı sevapların hepsinin değil bilakis bir kısmının kalacağını söylemek istemiştir. Hatta sahabî olması hasebiyle Zeyd'in insanlara önder olma konumu da bulunmakta, insanların ona tabi olması durumunda riba kapısının açılmasına sebebiyet verdiği için Zeyd'in günahları daha da artmış olacaktır. Sonuç olarak hata ettiği için de tövbe etmediği sürece bunun böylece kalacağına vurgu yaparak yapılan işlemin masiyet olduğunu ve bunu kabul etmesinin mümkün olmadığını izhar etmiştir.³⁵¹

Son olarak, Zeyd'in kıyasa uygun davrandığını dolayısıyla onun düşüncesinin daha doğru olduğu şeklindeki Şâfî'nin görüşü de pek makbul görülmemiştir. Çünkü olayın anlatıldığı hiçbir kaynakta Zeyd'in Hz. Aişe'nin yaptığı bu sert itiraza cevap verip karşı çıktığına dair bir bilgi geçmemektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere Zeyd'in bu tür alışverişlerle ilgili bir bilgisi bulunmamakta, genel olarak alım satım akdinin caiz olduğu esasına göre hareket etmiş olmaktadır. Zaten Hz. Aişe'nin tenkidi de, yapılan alışverişten dönülmeyip devam edilmesine yönelik olmuştur.³⁵²

Zeyd'in görüşünün kıyasa daha uygun olduğu bir an kabul edilse dahi kıyasa uygunluğun sahabî görüşünü desteklediği ilkesinin İslam hukukunda herkesçe kabul edilen bir yaklaşım olmadığını da söylemek gerekir. Hatta Hanefîler ve Hanbelîler sahabe görüşü konusunda, bu ilkenin tam tersi olan yani '*sahabî kavli, kıyasa uygun olmadığında isabetlidir.*' ilkesini³⁵³ benimsemişlerdir. Bu iki mezhebin fakihlerine göre sahabî kavlinin kıyasa uygun olmadığı durumda, o kavlin sahabînin kendi düşüncesi olmadığı ve onu Hz. Peygamber'den duymuş veya görmüş olduğu

³⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXVIII, 57: "مَنْ تَرَكَ صَلَاةَ الْعَصْرِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ"

³⁵¹ Karâfi, *el-Furûk*, III, 267.

³⁵² Zerkeşî, *Şerhu 'z-Zerkeşî*, III, 604.

³⁵³ Bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 256; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, IV, 1196.

sonucuna varılır.³⁵⁴ Yani Hz. Aişe'nin görüşü, kıyasa uygun olmadığı için Zeyd'in görüşüne tercih edilir.

2. İne Hadisi ile İlgili İtirazlar

İneyi meşru görmeyenler içinde Hanbelîler'in delil olarak kullandıkları “*Eğer ine alım satımı yapar, öküzlerin kuyruklarına yapışır, ziraatle uğraşmaya razı olup cihadı terk ederseniz Allah size öyle bir zillet verir ki dininize dönünceye kadar o zilleti sizden almaz.*” hadisine yönelik olarak sened yönünden tenkitler yapılarak söz konusu hadis zayıf kategorisinde değerlendirilmiştir. Birkaç farklı isnadla gelmiş olan hadisin bazı isnadlardaki râvileri cerh edilirken bazı isnadlardaki râvileri ise güvenilir bulunmuştur. Dolayısıyla hadisin zayıf olduğuna yönelik tenkit, bütün isnadlar için geçerli değildir. Münzirî (ö. 656/1258), hadisin Ebû Dâvud rivayetindeki isnadında³⁵⁵ bulunan Ebû Abdurrahman İshak b. Üseyd el-Horasanî'yi hadisi kabul edilmez bir şahıs olarak görürken bir diğer râvi Atâ el-Horasânî'yi de sika bir râvi görmemiştir.³⁵⁶ Ahmed b. Hanbel rivayetinde geçen râviler ise sika görülmüş, hadisin İbnü'l-Kattân (ö. 628/1231) gibi hadis bilginleri tarafından sahih kabul edildiği aktarılmıştır.³⁵⁷ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye ise her iki isnadda zikredilen şahısların güvenilir olduklarını söyleyerek farklı tariklerin birbirlerini desteklediklerini savunmaktadır.³⁵⁸

c. Hukuki İlkeye İtirazlar

Mâverdî, ineyi caiz görmeyen Hanefîler'in ileri sürdükleri başka bir delil olan, örtülü faiz olarak da anlayabileceğimiz “*zararına katlanılmayan bir şeyden kâr elde etme (ربح ما لم يُضْمَن)*” ilkesinin bu işlemde olmadığını ileri sürmektedir. Zira ayrı ayrı akitlerde fiyatlar birbirleriyle karşılaştırılmaz ki böyle bir şey denebilsin. Netice itibariyle ine bir alışveriş olduğu için faize vesile değil bilakis faize engeldir. Faize engel olan şey de menduptur. Mesela Hayber hurmaları ile ilgili hadiste Hz. Peygamber (s.a.), kaliteli hurmaya karşılık iki katı kalitesiz hurma verilerek yapılan alışverişi faiz sebebiyle yasaklamış, kalitesiz hurmaların satılıp onların paralarıyla

³⁵⁴ Bkz. Tahâvî, *İhtilâfî'l-ulemâ*, III, 115; Kudûrî, *et-Tecrîd*, V, 2515; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, III, 60; Gaznevî, *el-Gurretü'l-münîfe*, 84.

³⁵⁵ Ebû Dâvud, *Sünen*, “İcâre”, 46.

³⁵⁶ Münzirî, *Muhtasar*, II, 475.

³⁵⁷ İbn Hacer, *Bulûğu'l-merâm*, 247; San'anî, *Sübülü's-selâm*, II, 57; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, V, 244-245.

³⁵⁸ İbnü'l-Kayyim, *Tehzîb*, IX, 245.

kaliteli hurma almayı önermiştir. Görüldüğü gibi faizi alışveriş akdiyle engellemiştir.³⁵⁹

Mâverdî'nin bu itirazına, îne satışını faizle ilişkilendirenlerin verdikleri cevap şöyledir: Birinci satışın bedeli henüz alınmadığı için ikinci satış olan peşin satışın bedeli, birinci satış olan vadeli satışın bedeline mukabil sayılmalıdır.³⁶⁰

Esasen îne satışının faizle ilişkilendirilmesi etrafında aklî yönden yapılan tartışmalar, mezheplerin her birinin iki akde olan bakış açılarının bir sonucudur. Faiz olduğunu savunanlar, vadeli satış ile peşin satışın birbirlerine karşılık yapıldığı sonucunun çıktığını savunarak söz konusu akde cevaz vermemekte, faiz diye bir şey oluşmadığını söyleyenler ise her bir akdin diğeriyle bağının olmadığını kabul ederek îneyi meşru addetmektedirler. Dolayısıyla burada yöntem farklılığı bulunduğu için verilen hükümler doğal olarak birbirine ters düşmektedir.

3. Caiz Görmeyenlerce Onaylanan Bazı Durumlar

İneyi caiz görmeyen mezhepler, bazıları kuruluş bazıları da sonuç itibariyle oluşan aşağıdaki durumları istisna etmişler ve îneyi caiz görmüşlerdir:

a. Bedelin Tamamının Ödenmesi

İlk satış olan vadeli satışta şayet malın bedeli tamamen ödenirse müşterinin aynı malı sahibine daha ucuza satması caizdir. Ama bedelin bir kısmı, hatta çoğu alınmışsa dahi fesad hükmü değişmez, yani bedel hiç alınmamış gibi o malın peşin bedelle daha düşük fiyata geri alınması caiz olmaz.³⁶¹

b. Malın Mülkiyet Değiştirmesi

Şayet mal müşterinin mülkünden bir şekilde çıkmış ama daha sonra bey', hibe veya miras yoluyla tekrar mülküne geçmişse müşterinin, aynı malı aldığından daha düşük fiyata satıcıya satmasında bir sakınca yoktur. Bu malın müşteriye görme veya şart muhayyerliğinden kaynaklı fesih yoluyla tekrar dönmesi halinde ise müşterinin onu ilk sahibine tekrar satması caiz değildir. Zira fesih, yapılan akdin hükmünü

³⁵⁹ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, V, 287-290.

³⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 132-133; İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr*, V, 74.

³⁶¹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, V, 199-201; Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VI, 385-388; İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr*, V, 74-75.

ortadan kaldırdığı için malın mülkiyeti yine ilk müşteride kalmış olmaktadır. Öyleyse müşterinin aynı malı sahibine satmasının fasidlik hükmü baki kalmaktadır.³⁶²

c. Bedellerden Birinin Mal Olması

Şayet mal ikinci akitte peşin alınırken parayla değil de misli veya kıyemi bir mala karşılık alınırsa bu akit caiz olur. Çünkü iki fiyat arasındaki fazlalık ancak aynı cinsler ölçüldüğünde ortaya çıkar. Malın karşılığı birinde para, diğerinde eşya ise aralarında bir karşılaştırma yapılamayacağından fazlalıktan bahsedilemez.³⁶³

d. Malın Değişime Uğraması

İkinci akdin caiz olmamasının bir şartı da vadeli satılan malın hiçbir değişime uğramadan, olduğu gibi müşteri tarafından mal sahibine geri satılmasıdır. Ama mal, örneğin kölenin zayıflayıp çalışmaması, elbisenin eskimesi gibi özelliklerinden bazılarını yitirdiği için fiilen bir değişime uğrayıp kıymeti düşerse, malı daha ucuza almakta bir beis yoktur.³⁶⁴

e. Usûl veya Furûun Müşteri Olması

Satıcının usûlü, fûruu, mükâtebi³⁶⁵ veya kölesi gibi kişi lehine şahitliği caiz olmayan kimselerin, malı müşteriden kendileri için almaları da Ebû Hanife'ye göre sahih değildir. Zira bunlarla satıcı arasında menfaat birliği vardır. Ancak Ebû Yusuf ve Muhammed, sahip oldukları malların doğrudan efendilerinin malı sayılması sebebiyle sadece mükâteb ile kölenin satın alımlarını geçersiz sayarlar. Satıcının usul ve fûrunun ise mülkiyet bağımsızlığı söz konusu olduğundan usûl ve fûru, kendileri için satın aldıklarında satıcıyla kesin bir alakadan bahsedemeyiz.³⁶⁶

Hanefiler'in aksine Hanbelîler, satıcının babasının, oğlunun, hanımının ve kölesinin satılan malı aynı müşteriden geri alması halinde bu akdin caiz olduğunu kabul ederler. Ama satıcı ile malı alan babası veya diğerlerinden biri arasında bir anlaşma olmaması gerekir.³⁶⁷

³⁶² Merginânî, *el-Hidâye*, III, 47; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, V, 199; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, V, 74.

³⁶³ Burhânuddîn el-Buhârî, *el-Muhît*, VI, 385-388; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 132-133.

³⁶⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 132-133; İbnü'l-Murtazâ, *el-Ezhâr*, 513; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, V, 74-75.

³⁶⁵ Efendisi tarafından bir miktar para karşılığında kendisiyle özgür kalma anlaşması yapılan köle. Merginânî, *el-Hidâye*, III, 250.

³⁶⁶ Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 55-57; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, V, 74-75.

³⁶⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 132.

f. Satıcının Ölmesi

Vadeli satılmış olan mal, satıcı öldükten sonra onun usul ve fûrû dışındaki varisi tarafından müşteriden satın alırsa bu geçerlidir. Çünkü varis, sadece miras bırakılan şeylerde ölenin yerine geçer. Bu akit de miras bırakılmadığı için varisin malı almasında herhangi bir sakınca yoktur.³⁶⁸

Hanefî mezhebinin aksine Mâlikîler, satıcının ölmesi durumunda onun bütün varislerinin malı müşteriden daha ucuza alamayacaklarını savunmuşlardır.³⁶⁹

g. Müşterinin Ölmesi

Hanefî mezhebinde eğer mal sahibi sattığı malı müşterinin varisinden satın almışsa bu akit caiz olmaz. Zira varis müşteriden geriye kalan mala mirasçı olmuştur. Mal da aynı mal olduğu için satıcıya geri dönmüş olmaktadır.³⁷⁰

Mâlikîlere göre ise satıcı, mal el değiştirdiği için aynı malı müşterinin varislerinden daha ucuza alabilmektedir.³⁷¹

h. Farklı Para Birimleriyle Alışveriş

Taraflar arasındaki mal alışverişinin farklı para birimleriyle yapılması da ikinci akdin caiz olmasını sağlayamaz. Mesela birinci akit altın para olan dinarla, peşin olan ikinci akit ise gümüş para olan dirhemle yapılmışsa ve dirhemın değeri dinardan daha düşükse bu durumda peşin olan ikinci akit yine fasid sayılmaktadır. Dirhem ve dinar farklı birer cins olsalar da her ikisi de para olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple bu akitte aralarında eşitlik olmak zorundadır.³⁷² Ancak Hanefî imamlarından Züfer (ö. 158/775), dinar ve dirhemın farklı birer cins para olduklarını kabul ederek bu hükme muhalefet etmiştir. Ona göre dirhem ve dinar farklı para cinsleri oldukları için aralarında fazlalıktan bahsedilemez. Dolayısıyla birinin kıymetinin diğerinden fazla olması faiz sayılamaz.³⁷³

İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) aktarımına göre Hanbelî uleması burada farklı bir tavır takınıp bedellerin birbirinden farklı para cinsleriyle olması durumunda, İslam

³⁶⁸ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 55-57; Şeyhîzâde, *Mecmaul-ehur*, II, 60-61.

³⁶⁹ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsil*, VII, 177.

³⁷⁰ İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, V, 74-75.

³⁷¹ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsil*, VII, 177.

³⁷² Şeybânî, *el-Asl*, II, 506; Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 122; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, V, 20,199.

³⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 122; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 55; Bâbertî, *el-Înâye*, VI, 435; Ali el-Kârî, *Fethü bâbi'l-înâye*, II, 341.

borçlar hukukunda alışverişlerde farklı para cinsleri arasında fazlalılığın faiz kabul edilmeyip caiz görülmesi sebebiyle, îne akdinin caiz olduğunu kabul ederler.³⁷⁴ Ancak İbn Kudâme (ö. 620/1223), farklı para cinsleri arasındaki fazlalık meşru görülse de aralarında vade caiz olmadığı için akdin geçersiz sayılabilmek ihtimali olduğunu söyler.³⁷⁵ Hanbelîler burada Hanefîlerle aynı düşünmeyip altın ve gümüşü farklı cins olarak görmüşler ve bu hükme varmışlardır. Oysa Hanefîler, para olma yönünden altın ile gümüşü aynı kategoriye koyup bedellerin karşılıklı altın ve gümüşle olması durumunda îneyi caiz görmezler.³⁷⁶ İbn Kudâme, Hanefîlerin bu yaklaşımını daha sahih bulmaktadır.³⁷⁷

B. Caiz Görenler

Bey’u’l-îneyi sahih sayanlar Şâfiîler ve Zâhirîler’dir. Önce onların görüşleri ve delilleri sonra da delillerine yapılan itirazlar aktarılacaktır.

1. Görüşler ve Deliller

İnenin sahih olduğu görüşünü savunanların başında Şâfiî mezhebi gelmektedir. Şâfiîler, înenin geçerli ama mekruh bir akit olduğunu savunurlar.³⁷⁸ Bu akdin caiz görülmesi için ileri sürdükleri tek şart, malın ilk sahibine geri satılmasının akit esnasında bir şart olarak açıkça dile getirilmemesidir. Eğer akit esnasında böyle bir şart zikredilmişse, înenin batıl olması konusunda mezhep içinde ittifak vardır.³⁷⁹

Şâfiî mezhebinin mezkur satışa dair sıhhat görüşü, tamamen İmam Şâfiî’nin *el-Ûm* adlı eserinde konuyla ilgili serdettiği açıklamalara dayanmaktadır. Şâfiî’nin hukukî işlemlerle ilgili temel felsefesi, bu işlemlerin objektif kurallar ışığında değerlendirilmesinin gerektiğidir. O, genel olarak akitlerden bahsederken herhangi bir akdin sıhhati konusunda zahire itibar edeceğini, kişilerin niyetlerine ise itibar etmeyeceğini açıkça ifade etmiştir. Şâfiî, objektif kurallara göre geçerli olan bir akdi ne tarafların içlerinde gizledikleri akdin sıhhatini bozan niyetlerinden ne de böyle bir akdin sürekli aralarında yapılıyor olmasından dolayı geçersiz sayar.³⁸⁰

³⁷⁴ Bkz. Kelvezânî, *el-Hidâye*, 243.

³⁷⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 132-133.

³⁷⁶ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 122; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi*, V, 199.

³⁷⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 132-133; a.mlf., *el-Kâfi*, II, 17.

³⁷⁸ Nevevî, *Ravzatu’t-tâlibîn*, III, 421; İbn Hacer el-Heytemî, *Tühfetü’l-muhtâc*, IV, 322-323; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, II, 396; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc*, III, 477.

³⁷⁹ Ezherî, *ez-Zâhir*, 143; Sübkî, *el-Mecmû*, X, 157.

³⁸⁰ Şâfiî, *el-Ûm*, III, 75; VI, 215.

İne akdine gelince İmam Şâfiî, onu *bey'u'l-âcâl* şeklinde adlandırarak genel felsefesinin bir tezahürü olarak konuya zahire itibar yönüyle yaklaşmaktadır. Buna göre eğer bir kişi vadeli sattığı bir malı, müşteri kabzettikten sonra aynı kişiden daha ucuza peşin satın alırsa bunda herhangi bir sakınca yoktur. Zira birinci akit ile ikinci akit birbiriyle bağlantılı değildir. Satıcı malını vadeli sattıktan sonra bu akit sona ermiştir. Dolayısıyla müşteri kabzettiği malın sahibidir ve bu malı istediği gibi kullanabilir. Bu malı satıcının dışındaki birine satması ne kadar doğalsa aynı şekilde satıcıya geri satması da o kadar doğaldır. Satıcıya peşin veya vadeli olsun aldığı fiyattan daha ucuza veya daha pahalıya ya da bir mal karşılığında satması arasında da hiçbir fark yoktur. Farz edelim ki müşterinin vadeli satın aldığı mal bir cariye olsun; müşterinin bu cariyeyle beraber olması, onu başkasına hibe etmesi, onu azat etmesi veya onu istediği kişiye satması nasıl ki onun hakkıysa başka bir şey aldığı da onda istediği gibi tasarruf etmesi hakkıdır. Eğer ilk satıcıya tekrar satılamaz denirse bu, Allah'ın helal kıldığı bir şeyi haram kılmak demektir. Oysa Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır. Bu akit de alışverişin ta kendisidir, faiz değildir.³⁸¹

Şâfiî fukahâsından Mâverdî (ö. 450/1058); sahâbeden İbn Ömer (ö. 73/692) ve Zeyd b. Erkam (ö. 68/688) ile tabiîn ve fukahânın çoğunluğunun İnenin cevazına hükmettiklerini savunarak ilk başta Şâfiî'nin görüşünü selef ile temellendirmek istemiş, daha sonra da cevazın aklî gerekçelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre İnenin caiz olmasının nedeni, öncelikle bu akdin Yüce Allah'ın helal kıldığı olduğu satım işlemi olmasıdır. Taraflar arasında rıza varsa akitler geçerli, rıza yoksa geçersizdir. Her ikisinde de satılan malın bedeli ödendiğinde tarafların kabul etmeleri gereklidir. Netice olarak bu sebeplerden ötürü her iki bey' müstakil birer bey' olmaktadır. Buna dayanarak bir eşyayı; bir şahsa bir mal karşılığı satmak ne kadar caizse o eşyayı malın kıymeti ile satmak da caizdir. Müstakil olduklarına göre malın bir satımdaki bedelinin diğer satımdakinden fazla olması³⁸² sebebiyle fiyatın belirlenmesi konusunda akit yapana hesap da sorulamaz.³⁸³

Şâfiî mezhebinin önde gelen fakihlerinden Râfiî (ö. 623/1226) ve Nevevî (ö. 676/1277) ile mezhepte İne kavramının içeriği netleşmiş ve İne akdine olan bakış açısı

³⁸¹ Şâfiî, *el-Üm*, III, 78-79.

³⁸² Zira her fazlalık, faiz değildir. Mesela zina ile kast edilen amaç, nikahla da meydana gelmektedir. Oysa nikah helaldir. Bkz. Ebu Şüca', *Takvîmü'n-nazar*, II, 261-262.

³⁸³ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, V, 288-290.

mezhebe tam olarak yerleşmiştir. Buna göre bir malın veresiye satımından sonra aynı şahıstan daha düşük bedelle geri alınması olarak tarif ettikleri îne satışı, şartlarına uygun bir şekilde yapıldığı için sahihtir. İnenin adet haline gelerek insanlar arasında sürekli yapılan bir akit olması veya ilk defa yapılıyor olması arasında da hüküm yönüyle hiçbir fark mevcut değildir.³⁸⁴

Aslında bir şahsın başka birine herhangi bir şey satması veya ondan satın alması caiz olan bir eylemdir. Satıcı; sattığı malın ücretini, alıcı da aldığı malı kullanmak suretiyle her ikisi de ihtiyaçlarını giderebilir. Fakat îne satışında mal sahibi, ilk akitte vadeli sattığı için malın parasını henüz almadan malını tekrar müşteriden peşin fiyatla geri aldığında, tekrar alacağın bir malı niye sattın? diye bir soru akıllara gelebilir. Müşteriye de ihtiyacın olan bir malı niye geri sattın veya ihtiyacın olmayan bir malı niye en başta satın aldın, denilebilir. İşte burada gerçek niyetler ortaya çıkmaktadır. Elinde nakit fazlası olan kişi, borç para isteyen kişiye borç verip karşılığında verdiğiinden daha fazla para alarak faiz almak istemekte ama bunu hiçbir şekilde lafızlarla ifade etmemektedir. Ayrıca bunu doğrudan yapmayı helal olan alışveriş akdini faize aracı yapmaktadır. Mesela 100 lira verip 120 lira almak isteyen bir kişi, îne akdini yapıp rahatlıkla aynı sonuca ulaşabilmektedir. Taraflar alışveriş akdi yaptıklarını söyleseler de içinde bulunan duruma (دلالة الحال) ve sonuca baktığımızda niyetlerinin faiz akdi olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu sebepten olsa gerek fıkıh eserlerinden *Ravzatü't-tâlibîn*'de sadece mezhepteki yerleşik görüş olan înenin caiz olduğunu dile getiren³⁸⁵ ve diğer fıkıh eseri olan *Minhâcü't-tâlibîn*'de ise îneye hiç yer vermeyen³⁸⁶ Şâfiî mezhebinin en önemli fakihlerinden biri olan Nevevî (ö. 676/1277), *Sahih-i Müslim*'in şerhinde îneyi, bazı insanların faiz hedefine ulaşmak için yaptıkları hileli bir alışveriş olarak nitelemiştir.³⁸⁷

Şâfiî mezhebinin bu katı şekildeki zahire bağlanma düşüncesinin bazı olumsuz sonuçlar doğurabileceği ihtimalinden olmalı ki bazı Şâfiîler, mezhebin înenin sıhhati yönündeki bu olumlu yaklaşımının aksine, bazı durumlarda îneye çekinceli yaklaşmışlardır. Şâfiî fakihlerinden Ebu İshak el-İsferâyinî (ö. 418/1027) ve Şeyh Ebu

³⁸⁴ Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebir*, VIII, 231; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 418-419,; İbn Hacer el-Heytemî, *Tühfetü'l-muhtâc*, IV, 322-323; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 396; Remlî, *Nihayetü'l-muhtâc*, III, 477.

³⁸⁵ Bkz. Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 419.

³⁸⁶ Bkz. Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 94-165.

³⁸⁷ Bkz. Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 21.

Muhammed (ö. 438/1047), înenin piyasada gelenek haline gelip her zaman yapılan bir akit olması durumunda her iki satışın da batıl olduğunu savunmuşlardır. Zira onlara göre înenin adet haline gelmesi, ikinci akdin birinci akitte şart koşulduğu anlamına gelmektedir. Yani malın vadeli satıldığı ilk alışverişte hem satıcı hem de alıcı o malın tekrar sahibine daha ucuza geri döneceğini bilmektedirler. Bu durumda satıcı, malını kendisine tekrar satmak şartıyla müşteriye vermiş olmaktadır. Böyle bir şart da akdi geçersiz kılmaktadır.³⁸⁸

Bu iki fakih dışında mezhebin görüşüyle ters düşme konusunda, mezhep içerisinde önemli bir konumu olan Münâvî de (ö. 1031/1622) isim vermeden bazı Şafii fakihlerinin îne satımını caiz görmediklerinden bahsetmektedir. Münâvî'nin aktardığına göre bu fakihler, daha önce birkaç defa zikrettiğimiz îne satışının şiddetli bir şekilde yerildiği meşhur hadisi sahih görmüşler ve bunu înenin haram oluşuna kuvvetli bir delil saymışlardır. Bu icthadlarına da Şâfiî'nin "Benim görüşüm sahih hadise ters düşerse görüşüme uymayın" sözünü dayanak olarak göstermişlerdir.³⁸⁹

Şâfiîler înenin sahih olduğunu kanıtlamak için içerisinde ne îne adının ne de îne diye bilinen alışveriş biçiminin (bir kimsenin veresiye satmış olduğu malı daha ucuz bedelle aynı müşteriden tekrar satın alması) geçtiği şu hadisi de delil olarak gösterirler: "Hz. Peygamber, Hayber'i idare için bir adam görevlendirmişti. Bir ara adam bir miktar kaliteli hurma ile Hz. Peygamber'in yanına geldi. Hz. Peygamber, 'Hayber'in bütün hurmaları mı böyle?' diye adama sorunca adam 'Hayır' dedi ve iki sa'³⁹⁰ kalitesiz hurmaya karşılık bir sâ' iyi hurma ya da üç sâ' kalitesiz hurmaya karşılık iki sâ' kaliteli hurma satın aldıklarını ekledi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, 'Böyle yapma. Onun yerine kalitesiz hurmaları sat, daha sonra git onun parasıyla kaliteli hurma satın al.' dedi."³⁹¹ Bu sözünde Hz. Peygamber 'Git o parayla kaliteli

³⁸⁸ Rafîf, eş-Şerhu 'l-kebir, VIII, 232; Nevevî, Ravzatü 't-tâlibîn, III, 419.

³⁸⁹ Bkz. Münâvî, Fezû 'l-Kadîr, I, 313.

³⁹⁰ Sâ', eski bir ölçektir. 1 sâ' genel olarak 3 kg'a yakın bir ölçüdür. Ancak sâ'ın tam olarak kaç grama tekabül ettiği ihtilaflıdır. Detaylar için bkz. Maçın, "Güncel Fıtır Sadakası (Fitre) Miktarının Tespitine Dair Bir Değerlendirme", 216-217; Kallek, "Sâ'", DİA, XXXV, 319-322.

³⁹¹ Buharî, Sahih, "Büyü", 89; Müslim, Sahih, "Müsâkât", 95:

"وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَعْمَلَ رَجُلًا عَلَى خَيْبَرَ فَجَاءَهُ بِتَمْرٍ جَنِيبٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَكُلْتُ تَمْرَ خَيْبَرَ هَكَذَا؟ قَالَ لَا وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لَنَأْخُذُ الصَّاعَ مِنْ هَذَا بِالصَّاعَيْنِ وَالصَّاعَيْنِ بِالثَّلَاثَةِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «لَا تَفْعَلْ بَعْ الْجَمْعَ بِالذَّرَاهِمِ ثُمَّ ابْتَعْ بِالذَّرَاهِمِ جَنِيبًا»

hurma al.' diye uyarırken kimden satın alacağı konusunda kalitesiz hurmaları alan kişi veya başka bir kişi arasında ayırım yapmamıştır. Şâfîlere göre pekala kaliteli hurmayı satan kişi ile kalitesiz hurmayı alan kişi aynı olabilir. Öyleyse îne olduğu gibi satıcı ile alıcı her iki alışverişte de aynı kişi olmaktadır.³⁹²

Bu hadisin înenin sıhhatine delil olduğu iddiası, Şâfî âlimlerinin yazdıkları hadis kitaplarında ifade edilmektedir. Sübkî'nin (ö. 756/1355) îneyi diğer mezheplerle karşılaştırmalı olarak değerlendirmesi³⁹³ dışında yaptığımız okumalara göre, Şâfî mezhebine ait fıkıh eserlerinde bu olayın îne ile ilişkili olduğuna dair herhangi bir malumata rastlayamadık. Sadece Mâverdî konuyu işlerken înenin faize ulaşmak için bir vesile olduğunu savunanlara karşı verdiği cevapta, înenin bir alım satım akdi olması hasebiyle bilakis faizi engelleyen bir vesile olduğunu söylemiş ve iddiasını ispat etmek için îne satımını bu olayla kıyas ederek hüküm beyan etmiştir. Ona göre, nasıl ki bu olayda Hz. Peygamber hurma alışverişi yapan kişiyi faiz yapmaktan alıkoyup onu bey' akdine yönlendirmişse biz de îneyi sahih görerek borç verip faiz yapanları faizden kurtarmak için alışveriş yapmaya sevk etmiş olmalıyız.³⁹⁴ Görüldüğü gibi Mâverdî tarafından burada ne doğrudan ne de dolaylı olarak bu olay ile îne akdinin cevazı arasında herhangi bir irtibat kurulmuştur. Burada înenin sadece bir satış akdi olduğu vurgulanmak istenmiştir.

İne akdinin sahih olduğunu savunanlardan bir diğeri de Zahirî mezhebidir. Zahirî mezhebi de aynen Şâfî mezhebi gibi dışta görünen durumu esas alıp buna göre konunun hükmünü açıklamaya çalışmaktadır. Zahirî mezhebini sistematize eden İbn Hazm (ö. 456/1064), konuyu şöyle izah etmektedir: "Vadeli satılan bir malın bedeli henüz ödenmeden müşteri tarafından daha ucuza ve peşin olarak sahibine tekrar satılması, caizdir ve mekruh da değildir. Davud ez-Zâhirî de (ö. 270/884) bu görüştedir. Zira Yüce Allah alışverişi helal kılmış³⁹⁵ ve insanlara neleri haram kıldığını açıkladığını³⁹⁶ söylemiştir. Bu akit de bir alışveriştir ve haram olduğuna dair ne Kur'an'da ne de Hz. Peygamber'in sünnetinde açık bir nas bulunmaktadır. Yüce Allah, '*Rabbin hiçbir şeyi unutan değildir.*'³⁹⁷ buyurduğuna göre bu akit haram

³⁹² Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 21; İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, IX, 400-401.

³⁹³ Bkz. Sübkî, *Tekmilatü'l-Mecmû*, X, 155.

³⁹⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebir*, V, 289.

³⁹⁵ Bakara, 2/275.

³⁹⁶ En'âm, 6/119.

³⁹⁷ Meryem, 19/64.

değildir. Ancak bu akdin caiz olması için sahibine tekrar satmanın akit esnasında açıkça şart koşulmamış olması gerekir. Böyle bir şart açıkça sunulmuşsa bu akit geçersizdir ve alınan para ile mal gasp hükmüne girmiş olmaktadır. Hz. Peygamber'in, yüz tane şart da olsa Allah'ın kitabında olmayan hiçbir şartın geçerli olmadığını bildirmesi bilinen bir husustur."³⁹⁸

2. Delillere Yapılan İtirazlar

Bilindiği üzere Şâfiî ve Zâhirî mezheplerinin dayandıkları en önemli gerekçe, zahire itibar ilkesiydi. Bu iki ekolün sadece lafızlara itibar eden bu zahir görüşleri elbette bazı sakıncalar doğurmaktadır. En başta, haram olan şeylere ulaşmak için bazı yollara kapı aralanmaktadır. Bir kimsenin haram olan bir fiili bazen doğrudan bazen de mübah bir fiili vesile kılarak işleyebilmesi imkan dahilindedir. Burada hedef, haram olan şey olduğu için netice gözönüne alındığında her iki durum da aynıdır. Fail bunu söylemese de netice onun kasıt ve niyetini ortaya çıkarmaktadır. Sadece lafızlar önemsenip ortaya çıkan sonuca itibar edilmezse hukukun kendisinin kanuna karşı bir hile aracı haline gelmesi kaçınılmazdır. Ayrıca Şâfiîlerin savundukları gibi kişinin niyetinin sadece lafızlarla anlaşılabilceğini iddia etmek de doğru bir yaklaşım gibi gözükmemektedir. Evet lafızlar insanların maksatlarını anlamak için en bariz vasıtalar olabilir fakat îneyi caiz görmeyenlerin iddia ettiği gibi lafızlar dışında başka delillerle de maksatlar anlaşılabilir. Hatta maksatlar lafızlar dışındaki karinelerle ortaya çıktığında artık lafızlar o maksatlar ışığında yorumlanır.³⁹⁹

Şâfiîlerin îne satışının sıhhati ile ilgili getirdikleri delillerden biri de Hayber hurmasını konu edinen hadis idi. Bu hadisin înenin geçerliliği için delil olamayacağı aslında âşikardır. Olayın içerisinde îne sözcüğü de îne tanımına uygun düşen bir alım satım da bulunmamaktadır. Zira înede cereyan eden her iki akitte de akdin konusu olan mal ve akdin tarafları (satıcı-müşteri) aynıdır. Hadisin îne ile alakalı olduğuna itiraz edenler de konuya bu noktadan yaklaşmaktadırlar.⁴⁰⁰ Şâfiîlerin bu hadisi înenin sıhhatine gerekçe göstermesi pek tatmin edici görünmemesinden olsa Nevevî, hadisin şerhinde sadece Şâfiî fakihlerinin bu olayı înenin meşruiyetine dair delil diye sunduklarını söyleyerek konuya kısaca değinmiş, bu olayın îne ile ilişkisini etraflıca

³⁹⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 548.

³⁹⁹ Zeydan, "Eseru'l-kusûd", 371-372.

⁴⁰⁰ Karâfî, *el-Furûk*, III, 268; İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, IX, 401.

açıklamamıştır.⁴⁰¹ Kendi fıkıh eserindeki îne bölümünde ise bu hadise hiç değinmemiştir.⁴⁰² Şevkânî de (ö. 1250/1834), bu hadisin Şâfîîlerin iddiasına delalet etmediğini belirtmiştir.⁴⁰³

II. BEY'U'L-ÎNE'NİN MEŞRUIYET TARTIŞMALARININ GEREKÇELERİ

Bir önceki başlıkta mezheplerin kendi usulleri çerçevesinde konuya bakışlarını incelenmişken bu başlıkta îne satışının meşruluğunun tartışılmasına sebep olan genel bazı ilkeler zikredilmeye çalışılacaktır.

A. Safkateyn Sayılması

İne satışının meşru bir akit olup olmamasıyla ilgili önemli tartışma konularından biri, onun “safkateyn” sayılıp sayılmamasıdır. Safka (الصَّفْقَة), sözlükte “elleri birbirine vurmak, satış ve akit” anlamlarında kullanılmaktadır. Aslında kelimenin anlamı kök itibarıyla ellerini birbirine çarpmak iken daha sonraları tarafların anlaşmalarını ve yapılan akdin artık yürürlüğe girdiğinin alameti olarak akdin sonunda tokalaşmaları sebebiyle alışveriş ve diğer sözleşmeler için de safka sözcüğü kullanılmaya başlanmıştır. Bu anlamıyla صَفَقَ الْبَيْعِ (safaka'l-bey') denilmesi, ‘bir kişi müşteri ile anlaşıp alışverişi bitirdi’ anlamına gelmektedir.⁴⁰⁴

İslam hukukunda tartışmalı satışlardan biri de bir satış içerisinde iki satışın yapıldığı satış türüdür. Literatürde bu şekildeki satış, “safkateyn” olarak nitelendirilmiştir. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'den (s.a.) nakledilen iki hadis vardır. Bir tanesi şöyledir: “Resûlullah, bir safka içinde iki safkayı yasakladı.”⁴⁰⁵ Hadisteki safka sözcüğü ile yukarıda geçen sözlük anlamları gözönüne alındığında dar anlamda satış kastedilmiş olabileceği gibi geniş anlamda akit de kastedilmiş olabilir. Dolayısıyla hadisin kapsamına giren akitlerin mutlaka satış akdi olması gerekmez. Mesela satıcı malın bedelini daha sonra ödediğinde malı geri alma şartıyla yapılan satış ve rehin akitlerinden oluşan bey' bi'l-vefâ akdi de hadisin kapsamına girebilir. Satış ve kira akitlerinden oluşan malı satıcısına kiralamak şartıyla yapılan bey' bi'l-

⁴⁰¹ Nevevî, *el-Minhâc*, XI, 21.

⁴⁰² Bkz. Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 418-419.

⁴⁰³ Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, 520.

⁴⁰⁴ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, II, 890; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X, 200.

⁴⁰⁵ Ahmet b. Hanbel, *Müsned*, VI, 324. Bezzâr, *Müsned*, V, 384:

"نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَفْقَتَيْنِ فِي صَفْقَةٍ وَاحِدَةٍ"

istiğlâl de bu kapsamda değerlendirilebilir.⁴⁰⁶ Ayrıca bir miktar borç vermesi şartıyla bir malı müşteriye satma işlemi de *safkateyn* kabul edilebilir. Zira biri ivazlı diğeri teberru akitlerinden olan iki akit, aynı sözleşmede bir araya getirilmiştir.⁴⁰⁷

Konuyla alakalı diğere hadis ise sarîh şekilde alim satıma değinmekte, dolayısıyla doğrudan meselemize tesir edebilecek bir ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Hadis şöyledir: “Allah’ın elçisi, bir satış içinde iki satışın yapılmasını yasakladı.”⁴⁰⁸ Bu hadisin hangi anlama geldiğiyle ilgili kaynaklarda birden çok farklı tanım yapılmıştır. Çoğunluğun hadisten anladığı, satıcının satacağı malın fiyatını söylerken vadeli olacaksa bir fiyat, peşin olacaksa farklı ve daha düşük bir fiyat belirlemesi fakat tarafların ayrılmadan önce bu fiyatlardan biri üzerinde anlaşmaya varmamasıdır. Mesela mal sahibi, “bu elbiseyi vadeli olursa 20 liraya, peşin olursa 10 liraya satarım” dese ama müşteri iki fiyattan herhangi birini kabul etmeden her ikisi de akit meclisinden ayrılırsalar, herhangi bir satış sözleşmesi gerçekleşmiş olmaz.⁴⁰⁹

Yapılan yorumlardan biri de çalışmamızı ilgilendiren îne satışının, Hz. Peygamber’in yasakladığı bu tür bir akdin kapsamında olduğudur. İne akdinin bir safka/satış içinde yapılmış olan iki safka/satış olduğunu savunanların başında İbn Teymiyye ve öğrencisi İbnü’l-Kayyim gelmektedir. Onlara göre bir kimse bir malını belli bir vadeyle sattıktan sonra aynı müşteriden peşin parayla daha düşük fiyata geri aldığında zahiren iki akit yapıyor gibi görünse de gerçekte bir akit içinde iki akit yapmış olmaktadır. Çünkü birinci akit yapılırken ikincisi de amaçlanmaktadır. Hz. Peygamber’in konuya dair “Her kim bir satış içerisinde iki satış yaparsa o kişi için ya iki fiyattan en düşük olanı veya faiz vardır.”⁴¹⁰ hadisi de bu görüşü desteklemektedir. Bu durumda, örneğin satıcı, malı veresiye 100 liraya sattıktan sonra müşteriden 75 liraya peşin aldığında bu durumda eğer 75 lirayı öderse 100 lira alacağı olduğu için paradan para kazanmış ve faiz elde etmiş olmaktadır. Eğer faiz korkusuyla 100 liradan vazgeçip 75 liraya razı olursa, bu sefer de düşük fiyatı kabul etmiş olmaktadır.

⁴⁰⁶ Samar, *İslam Hukukunda Akitlerin Birleştirilmesi (Safkateyn) Yasağı*, 266-267; Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 246-247.

⁴⁰⁷ Samar, *İslam Hukukunda Akitlerin Birleştirilmesi (Safkateyn) Yasağı*, 129,151.

⁴⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 203; Tirmizî, *Sünen*, “Büyü”, 26:

نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعَتَيْنِ فِي بَيْعَةٍ

⁴⁰⁹ Tirmizî, *Sünen*, “Büyü”, 26; Hattâbî, *Meâlimü’s-sünen*, III, 123; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, VI, 450.

⁴¹⁰ Abdurrezzak, *el-Musannef*, VIII, 137; Ebû Davud, *Sünen*, “Büyü”, 135:

مَنْ بَاعَ بَيْعَتَيْنِ فِي بَيْعَةٍ فَلَهُ أَوْكُسُهُمَا أَوْ الرِّبَا

İşte bu, Hz. Peygamber'in “*Fiyatlardan en düşüğünü alır veya faiz yapmış olur*” dediği şeyin ta kendisidir.⁴¹¹

Her ne kadar Samar reddetse de⁴¹² Karadâğî'ye göre İbn Teymiyye ve İbnü'l-Kayyim'in *safkateyn* hadislerini îne ile açıklamaları, çok isabetli bir ictihaddir.⁴¹³ Bizim kanaatimiz de bu yöndedir. Zira bir üst paragrafta geçen ve *safkateyn* durumunda faize düşme ihtimalinden bahseden “*Her kim bir satış içerisinde iki satış yaparsa o kişi için ya iki fiyattan en düşük olanı veya faiz vardır.*” rivayet, cumhurun *safkateyn* kavramına dair yaptığı “malın vadeli fiyatının ayrı, peşin fiyatının da ayrı söylenip fiyatlardan biri üzerinde anlaşmama” biçimindeki te'viline göre açıklanmamış olmaktadır.⁴¹⁴

B. Faiz Şüphesi Taşınması

İne akdinin meşruiyetinin sorgulanmasının nedenlerinden biri de bu akdin sonucunda faiz şüphesinin oluşmasıdır. Buradaki faizden maksat, fazlalık faizidir. İne akdinde birinci akdin bedeli belli bir süreye kadar borç olduğu için kabzedilmemiş, dolayısıyla henüz satıcının tasarrufuna geçmemiştir. Satmış olduğu mal hiçbir değişime uğramadan peşin olan ikinci akitle kendisine geri dönünce ortaya karşılıklı para değişimi yapıldığı sonucu çıkmış olmaktadır. Paralar karşılaştırıldığında verdiğinden daha fazla ona döneceği için satıcının eline karşılıksız bir fazlalık geçmektedir. Bu da faiz demektir. Ancak faiz, her bir akitle tek başına değil de her iki akdin yapılmasıyla ortaya çıktığı için ayrı ayrı her bir akitte faiz şüphesi oluşmaktadır. Şüphesiz ise faiz meselesinde kesin gibi değerlendirilir.⁴¹⁵ Hatta bazı mezhepler İnenin bizzat faize aracı kılındığını savunmaktadırlar. Akdin faize aracı yapıldığı ise neticeden anlaşılmaktadır.⁴¹⁶

İbn Abbas (ö. 65/684), “Bir mala peşin bir fiyat belirleyip onu peşin satarsan bu satışta bir sıkıntı yoktur. Ama eğer peşin fiyat biçip vadeli satarsan bu satışta hayır yoktur. Çünkü bu, parayı paraya karşı satmaktır.” demiştir. Malın peşin

⁴¹¹ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXIX, 441; İbnü'l-Kayyim, *Tehzîb*, IX, 247; Karadâğî, *Buhûs fî fikhi'l-muâmelât*, 390; Samar, *İslam Hukukunda Akitlerin Birleştirilmesi (Safkateyn) Yasağı*, 121.

⁴¹² Samar, *İslam Hukukunda Akitlerin Birleştirilmesi (Safkateyn) Yasağı*, 177-180.

⁴¹³ Bkz. Karadâğî, *Buhûs fî fikhi'l-muâmelât*, 390.

⁴¹⁴ Karadâğî, *Buhûs fî fikhi'l-muâmelât*, 389-390

⁴¹⁵ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, V, 199-200; İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 74.

⁴¹⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 132-133; a.mlf., *el-Kâfî*, II, 17; İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 74.

değerlendirilip vadeli satılmasının anlamı, müşterinin peşin para elde edip karşılığında bir vadeye kadar daha fazla para ödeme amacı taşıdığıdır.⁴¹⁷

Evvâî'den (ö. 157/774) rivayet edilip daha önce “Hz. Peygamber Dönemi” başlığında geçen hadiste, “Öyle bir zaman gelecek ki insanlar alım satımla faizi kendilerine helal kılacaklardır.” buyrulmuştur. Evvâî hadisteki bey’ kelimesini îne ile te’vîl etmiştir.⁴¹⁸ Bu rivayet, îne benzeri zahiren meşru alışveriş görülen ama hakikatte faizli olan muâmelelerin haram olduğunun apaçık göstergesidir. İbn Teymiyye’ye göre bu hadis her ne kadar sahabî atlanıp doğrudan Hz. Peygamber’e dayandırılmış olsa da fakihler mürsel rivayetin delil olacağını kabul etmişlerdir.⁴¹⁹

Çağdaş İslam tarihçilerinden Dûrî de (ö. 2010) bu noktaya temas edenlerdendir. Ona göre İslam’da faizin yasak olması, kredi (الإئتمان\التسليف) ve bankacılığın (الصيرفة) önünde bir engel teşkil etmekteydi. Toplumsal ilişkilerin ve ihtiyaçların genişlemesi ve gelişmesi, fakihleri bu sorunu çözmek için meşru yöntemler bulmaya sevk etmiştir. İşte bu sorun tarihi süreçte birden fazla yolla aşılmıştı. Bunlardan biri de faizi meşrulaştırmanın yolu olan bey’u’l-îne akdi olmuştur.⁴²⁰

C. Muvâzaa (Kanuna karşı hile) Şüphesi

Sözlük anlamı, kişinin herhangi bir meselenin çözümünde bulduğu çare, kurnazlık, çıkış yolu olan *hile* (الحيلة) çoğulu *hiyel*,⁴²¹ terim anlamıyla şer’i yönden haram kılınmış olan bir hedefe ulaşmak veya farz olan bir hükmü düşürmek ya da helal olan bir fiili haram kılmak amacıyla yapılan ve şeklen meşru olan muâmeleeye denmiştir.⁴²² Bu kavram, daha özet olarak “şekil bakımından hukuka uygun bir işlemi

⁴¹⁷ İbnü’l-Kayyim, *Tehzîb*, IX, 248.

⁴¹⁸ Ebû Ya’lâ el-Ferrâ, *et-Ta’likatu’l-kebîre*, III, 337.

⁴¹⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûu’l-fetâvâ*, VI, 41.

⁴²⁰ Dûrî, *Târîhu’l-İrâk el-iktisâdî*, 140.

⁴²¹ Neseffî, *Tilbetü’t-talebe*, 171; Feyyûmî, *el-Misbâh*, I, 157; Seyyid Şerif el-Cürçânî, *et-Tarifât*, I, 94; Zebîdî, *Tâcu’l-arûs*, XXVIII, 368.

⁴²² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 116-117; Şâtibî, *el-Muvâfakât*, III, 106.

vasıta kılarak, yasaklanmış bir sonucu elde etmek amacıyla yapılan muamele” şeklinde tanımlanmış ve fıkıh terimi olarak çoğul olan *hiyel* kalıbıyla yerleşmiştir.⁴²³

Burada hileden kastımız, İslam hukuku literatüründe hud’a, tağrîr, gaşş (veya gışş), tedlis veya mekr ile ifade edilip akitlerde bir tarafın karşı tarafı aldatması⁴²⁴ anlamındaki hile değildir. Kast edilen, iki tarafın gerçekte aralarında var olmayan bir muâmeleyi, herhangi bir maksatla varmış gibi göstermeyi önceden kararlaştırıp daha sonra yapmaları anlamına gelen “muvâzaa”,⁴²⁵ başka bir deyişle “kanunen men edilmiş bir neticenin, kanunen müsaade edilmiş vasıtalarla elde edilmesi” olarak tanımlanan ve modern hukuktaki karşılığı, “kanuna karşı hile” tabiri⁴²⁶ olan hile kavramıdır.

“Davranışları dış görünüş ve şekil şartları yönünden dinî-hukukî esaslara uygun düşürme ve bu çerçevede bir çözüm üretme şeklinde açıklanabilen”⁴²⁷ hîle-i şer’iyye ise hem meşru hem de gayrimeşru bir sonuca ulaşmayı içermesi, ayrıca ticari muameleler dışındaki davranışları da içine alması hasebiyle daha geniş kapsamlı bir kavram olarak meşhur olmuştur.

Burada bir noktaya temas etmekte fayda vardır. Farz olan bir hükmün düşmesine veya gayri meşru bir amacın elde edilmesine, hile ile ulaşılabildiği gibi sedd-i zerâi ilkesi kapsamında ele alınan, yasağa ulaşma vesileleri yani mübah muâmeleler olan zerîa (الذريعة) ile de ulaşılabılır. Ancak zerîa ile hile arasındaki temel fark, hilede kastın olmasıdır. Yani hileli muamele yapan taraflar, akdi bizzat gayri meşru sonuca ulaşmak için kötü niyetle yapmaktadırlar. Ama zerîada haram olan bir neticeye ulaşma gibi kötü bir niyet gözükmemektedir. Bu ilkeyle, mübah olan bir fiil, haram olan bir sonucu vermesi sebebiyle yasaklanmış olmaktadır. Tarafların mübah olmayan bu sonucu elde etme gayelerinin olup olmadığına bakılmamaktadır.⁴²⁸ Hileli muameledeki bu önemli noktaya Köse şöyle dikkat çekmektedir: “Kanuna karşı

⁴²³ Bkz. Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 84-85, 105. a.mlf., “Hiyel”, *DİA*, XVIII, 170.

⁴²⁴ Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 87-92; Arı, *İslam Hukukunda Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk*, 166-167.

⁴²⁵ Özcan, *Hukuk Sözlüğü*, 451; Tekin, *Hukuk Sözlüğü*, 217.

⁴²⁶ Bkz. Özcan, *Hukuk Sözlüğü*, 344; Yaman, *Fetvâ Usûlü*, 192.

⁴²⁷ Köse, “Hiyel”, *DİA*, XVIII, 170-178. Ayrıca bkz. Korkmaz, *Eski Hukukumuzda Muamele-i Şer’iyye*, 54-56; İnanır, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer’iyye*, 89-90; TDK, “Hileişeriye”, *Güncel Türkçe Sözlük*:: <https://sozluk.gov.tr/> (05.04.2021).

⁴²⁸ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, VII, 5258; Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 109.

hilenin üç unsuru vardır. a) yapılan muamelenin şekil bakımından kusursuz ve hukuka uygun olması. b) Kanun koyucunun vazettiği normun maksadına aykırı bir sonuç doğurması. c) Hile kastı. Örneğin borç vereceği kişiden borcuna karşılık faiz almak isteyen bir kimsenin herhangi bir malını ona 100 liraya veresiye satıp aynı malı 75 liraya peşin satın alması gibi. Burada şekil yönünden hukuka uygun iki alışveriş arkasına gizlenmiş, alışverişin meşruiyetinin amacına aykırı bir sonuç olan faiz elde edilmiş ve bu muamele o maksadı gerçekleştirmek üzere yapılmıştır. Kanuna karşı hilenin en önemli unsuru hile kastıdır. Bu tür muâmelelerde böyle bir kasıt yoksa hile gerçekleşmez.”⁴²⁹

Hile bazen, ‘hukuk kurallarına uyarak meşru çıkış yolu’ anlamındaki *mahrec* sözcüğüyle de ifade edilmiştir. Fakihlerin üzerinde ısrarla durdukları nokta, mahrec ile görünürde meşru olan bir işlemle şer’î hükümlere aykırı bir sonuca ulaşılmaması gerektiğidir.⁴³⁰ Örneğin bir kişi, “Ramazanda eşimle cinsel ilişkide bulunmazsam eşim üç talakla boş olsun.” demiş, Hz. Ali bu evliliği kurtaran bir çıkış yolu olarak o kişiye, eşiyile beraber sefere çıkıp seferde iken bu sözünü yerine getirmesini önermiştir. Bu öneri harama götürmediği için meşru bir öneridir. Ancak oldukça hassasiyet gerektiren böyle bir konuda zaman içinde duyarlı olmayan bazı kişiler tarafından hukukî yönden meşru görülen ama sonuç itibarıyla harama ulaştıran bazı fetvâlar verilmiştir. Böyle fetvaları veren kişilere “müfti-yi mâcin” denmiştir. Kocasından boşanmak isteyen bir kadına, hedefine ulaşması için dinden çıkmayı tavsiye etmek bunun güzel bir örneğidir.⁴³¹ Yani *mahrec* kavramı, zamanla hem meşru hem de gayri meşru sonuçlara ulaştıran hukuka uygun çözümler olarak değişime uğramıştır. Bu itibarla mahrec terimi, sadece gayri meşru sonuçlara ulaştıran hukuka uygun çözüm yolu demek olan *hile* kavramından daha geniş içeriğe sahiptir.

İşte İslâm hukukunda bu şekilde sakıncalı görülen hile, îne satışında da merkezi bir yer kaplamaktadır. İne satışının gayri meşru olduğunu iddia eden fakihlerin en önemli gerekçelerinden biri, bu satışla faiz yasağının hileli bir yolla aşılmış olmasıdır. Bu iddia sahiplerinden biri de İbn Teymiyye’dir (ö. 728/1328). İbn Teymiyye, îne satışında hile kastı bulunduğunu insanların alışveriş yapmadaki

⁴²⁹ Köse, *İslam Hukukunda Kanuna Karşı Hile*, 105; a.mlf., “Hiyel”, *DİA*, XVIII, 171.

⁴³⁰ Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, XXX, 209-210.

⁴³¹ Yaman, *Fetvâ Usûlü*, 192-194.

amaçlarına vurgu yaparak açıklamıştır. Zira ona göre yalnızca şu üç şey için herhangi bir mal alınır veya satılır:

1. Ticaret: Satın alınan malı biraz bekletip değeri arttıktan sonra satarak kâr elde etmek için satmak.
2. İhtiyaç: Bir malı yeme, giyinme veya barınma gibi bir sebeple ihtiyaç duyulduğundan dolayı satın almak.
3. Nakit ihtiyacı: Nakit elde etmek için bir malı vadeyle satın alıp daha ucuza peşin satmak.

Birinci ve ikinci maddeler, hayatın devamı anlamında insanların ihtiyaçlarının karşılanması için meşru araçlar iken üçüncü maddede mutlak olarak aynı şeyi söylemek mümkün görünmemektedir. Zira bir mal satın alınıp nakit ihtiyacı giderilecekse bu durumun şer'î yönden meşru kabul edilmeyen yollarla olma ihtimali de vardır. Buna göre, nakit elde etme gayesiyle bir mal satın alındığı zaman bakılır. Eğer akit netice itibariyle taraflardan birine karşılıksız bir kazanç sağlıyorsa bu akdin faiz elde etmeye aracı yapıldığı anlaşılır. Böyle bir sonuç ortaya çıkmıyorsa bu akit mübahlık vasfı kazanır. Buna göre vadeli satın alınan mal, henüz parası ödenmeden sahibine daha düşük fiyata tekrar dönüyorsa ortaya karşılıksız bir fazlalık çıkmış oluyor ki bu faizin ta kendisidir. Dolayısıyla bu akit haram olup geçersiz olmaktadır. Ancak teverruk diye adlandırılan yine bir malın vadeli satın alınması ama malın henüz bedeli verilmeden ilk sahibine değil de üçüncü bir kişiye satılması, fakihlerin bir kısmına göre mekruh diğer bir kısmına göre ise kerahet olmadan caizdir. Zira kişiler değiştiği için birbirinden bağımsız iki ayrı akit gerçekleşmiş olmakta, böylece faiz konusu mevzu bahis olmamaktadır.⁴³²

İbnü'l-Kayyim de (ö.751/1350) hocası İbn Teymiyye'nin izinden giderek İne'de hukuki bir yasağı çiğneme kastıyla hile yapıldığını uzun uzadıya işlemektedir. Ona göre asıl maksadın mal olmayıp paraya karşı para kazanmak olduğu, satıma konu olan malın asıl fiyatının ne olduğunun gündeme gelmemesinden de rahatlıkla anlayabiliriz. Akdin tarafları, müşterinin ihtiyaç duyduğu nakit parayı ve satıcının istediği fazlalığı mevzu bahis etmekte, malın söylenen fiyattan çok daha değerli veya

⁴³² İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-fetâvâ*, XXIX, 439-442.

ucuz olmasına bakmamaktadırlar. Oysa gerçek satım da satıcı malını olabildiğince pahalıya vermek, müşteri de olabildiğince düşük fiyata elde etmek istemektedir.⁴³³

Yahudiler açıkça faiz yasağını ihlal ederken Yüce Allah onları maymuna çevirmemiştir. Ancak ne zaman ki cumartesi günü balıkları avlamak için hile yapmaya kalkışmışlar, Allah o zaman onları maymuna çevirmiştir. Halbuki cumartesi yasağını çiğneyip balık avlamak, faiz yemekten daha hafif bir suç gibi akla gelmektedir. Böylece anlaşılmaktadır ki harama bulaşmak için hile yapmak, açıkça haram işlemekten daha ağır bir suçtur. Tabiînden fakih ve muhaddis Eyüp es-Sahtiyânî (ö. 131/749), hile yapanların insanları aldatır gibi Yüce Allah'ı aldatmaya çalıştıklarını söylemektedir. Ona göre bazı kişilerin yasak olan şeyleri açıkça işlemesi, hile yapmalarından daha hafif bir günah olmaktadır.⁴³⁴ Buhârî şarihlerinden Kirmânî (ö. 786/1384), “Çünkü bu durumda din, aldatmaya alet yapılmış olmaktadır.”⁴³⁵ şeklinde yorumda bulunmuştur.⁴³⁶

Mâlikî âlim Şâtibî de (ö. 790/1388) îne satışını hileli bir akit sayıp onu caiz görmeyenlerden biridir. Hileli muâmelelerin haram olduğuna kanıt olarak birçok ayet ve hadis zikreden Şâtibî, îneyle birlikte birçok hileli uygulama örneği vererek îne satışının hükmünü makâsîd ilkesiyle açıklamıştır.⁴³⁷ Ona göre âlim, şâriin hükümleri koymadaki gayelerini gözden kaçırdığı için ichtihadında yanılığa düşmektedir. Şâriin maksadlarının bilinmemesi, bazen özel bir meselede verilen hükmün şariatın temel esaslarından birine ters olmayı doğurmaktadır.⁴³⁸ Şâtibî'nin ichtihadında temel aldığı bu makâsîd ilkesine göre hükümler, şâri tarafından kulların faydası için konulmuştur. Haramlara veya helallere ulaşma gayesiyle vasıta yapılan fiiller de böyle değerlendirilir. Yani yapılan fiil hem zahir hem de bâtın (sağladığı yarar) yönüyle meşru ise herhangi bir sorun yok demektir. Ama fiil zahiren meşru olsa fakat verdiği sonuç itibariyle şâriin istediği maslahata uymuyorsa bu fiil sahih de değildir, meşru da değildir.⁴³⁹

⁴³³ İbnü'l-Kayyim, *Tehzîb*, IX, 243.

⁴³⁴ Buhârî bu sözü senedsiz biçimde yani muallak olarak zikretmiştir. Bkz. Buhârî, *Sahih*, “Bâbu mâ yunhâ ani'l hida' fi'l-büyû”.

⁴³⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XII, 336.

⁴³⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, XXIX, 445; Süveylim, *et-Tevrük ve't-tevrükü'l-munazzam*, *MMFI*, 269-272.

⁴³⁷ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, III, 107-109.

⁴³⁸ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, V, 135-142.

⁴³⁹ Şâtibî, *el-Muvâfakât*, III, 120.

D. Diğer Gerekçeler

İne akdi (malın vadeli satılıp aynı şahıstan daha ucuza peşin olarak geri satın alınması) genellikle nakde ihtiyaç duyanların başvurduğu bir yöntemdir. Nakde ihtiyaç duyan kişi bu ihtiyacını, bazen karz-ı hasen ile giderebilir. Karz-ı hasen bulamadığında ya doğrudan faizli borç alacak ya da faiz sonucuna götüren bir alım satım yapmak zorunda kalacaktır. Bu durumda nakit paraya ihtiyaç duyan kişi, darda kalmış (muztar) olmaktadır. Oysa Hz. Peygamber (s.a.) darda kalmış kimsenin alım satım yapmasını yasaklamıştır. Hz. Ali şöyle demiştir: “*Öyle bir yokluk zamanı gelecek ki zengin kişi elindeki parayı tutacak, muhtaç olanlara yardım etmeyecektir. Halbuki ona (din tarafından) böyle emredilmemiştir. Yüce Allah Kur’an’da ‘Aranızda iyilik yapmayı unutmayın.’⁴⁴⁰, ‘(Allah yolunda) Her ne harcarsanız Allah onun yerini doldurur. Allah en hayırlı rızık verendir.’⁴⁴¹ buyurmuştur. O zamanda kötüler yücelecek, iyiler zelil görülecek ve darda kalanlar (muztarlar) alım satım yapacaktır. Halbuki Allah’ın elçisi dara düşenin (muztar) alım satımını, içinde aldatma olan alım satımı ve henüz olgunlaşmadan ağaç üzerindeki meyvenin satımını yasaklamıştır.*”⁴⁴² Hatta bu sebeple, İne akdine veya zor durumda olan kimseyle alım satım akdi yapmaya sebebiyet vermemek için bazı âlimler, kişinin sürekli veya çoğunlukla malını vadeli satmasını hoş karşılamamışlardır.⁴⁴³

Hz. Peygamber (s.a.), “*Menfaat sağlayan her borç, faizdir.*” buyurmuştur.⁴⁴⁴ Mâlikîler, bu nassa dayanarak İnenin, karşılığında çıkar elde edilen borç verme sonucunu doğuran bir akit olduğunu savunmaktadırlar. Örneğin 10 liraya vadeli bir mal alan kişi, aynı malı sahibine 5 liraya peşin satarsa eline 5 lira geçmiş ama 10 lira borçlu olmuş olur. Bu ise, 5 lira borç verip karşılığında 10 lira alarak faiz yapma ile eş değerdir.⁴⁴⁵

Hz. Peygamber’in (s.a.) bir hadisinde değinilen “*bir satım içerisinde iki şartın yasaklandığı*”⁴⁴⁶ akdin nasıl bir akit olduğuyula ilgili yorumlardan biri de bu akdin İne ile paralellik arz ettiği yorumudur. İne akdindeki satışlardan biri mutlaka vadeli, diğeri ise peşin olmak zorundadır. Her ikisi veresiye veya peşin olsa bunun adı İne

⁴⁴⁰ Bakara, 2/237.

⁴⁴¹ Sebe, 34/39.

⁴⁴² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 252.

⁴⁴³ İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, VI, 49-50.

⁴⁴⁴ Haris b. Ebû Usâme, *el-Müsned*, I, 500; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, V, 571-573.

⁴⁴⁵ Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 76-77.

⁴⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XI, 253.

olmamaktadır. İkinci satış, birinci satışın ayrılmaz bir parçası olduğu için burada bir satış içinde iki şart beraber koşulmuş olmaktadır.⁴⁴⁷

III. İRADE VE NİYET TEORİLERİ AÇISINDAN BEY'U'L-İNE

Çalışmamızın bu başlığında îne satışı, bu akdi yapan kişilerin niyet ve kasıtları yönünden incelenecektir. Zira îne akdini tartışmalı hale getiren en önemli unsur, akdin gerçekten alışveriş niyetiyle mi yoksa faizli nakit temin etme niyetiyle mi yapıldığı konusunun tartışmalı olmasıdır. İlgili soruların cevabı ancak akdi yapanların amaçlarının ne olduğunun ortaya çıkarılmasıyla anlaşılacaktır. Dolayısıyla önce kişinin akit yapmaya karar vermesi olan irade ve niyet ile o kişiyi bu karara sevk eden kasıt ve saike değinilecek, daha sonra kastın ve saikin akitlere olan etkisi ve konu etrafında oluşan görüşler açıklanacaktır.

A. İrade ve Niyetin Tanımı

İrade, İslam hukukunda “herhangi bir şeyi yapmaya karar verme”⁴⁴⁸ veya “bir şeyi yapmaya karar verip ona yönelme”⁴⁴⁹ şeklinde tanımlanmıştır. Niyet⁴⁵⁰ ve azim kavramları da aralarında bazı ince farklarla beraber irade ile aynı anlama gelmektedirler.⁴⁵¹ Ayrıca niyet, kişiyi bir eylem yapmaya sevk eden ve eylem sonucunda elde edilmek istenen kasıt anlamında da kullanılmaktadır. Mesela Hz. Peygamber’in (s.a.) “*Ameller ancak niyetlere göre değerlendirilir. ...*”⁴⁵² hadisi, bu anlamdadır.⁴⁵³ Burada bizi ilgilendiren husus, bir işlem yapma kararı vermek olan irade veya o irade sonucunda yapılmış olan sözleşme değil, onların arkasında bulunup onları yönlendiren amaçtır. Daha açık bir ifadeyle, kişinin bir akdi yapmaya karar verip onu gerçekleştirmesi yerine, o kişiyi etkileyip akdi yapmaya sevk eden kasıt, niyet veya diğer bir ifadeyle saik bizim için önem arz etmektedir. Zira hukuki bir sonuç doğuran işlemler iki yönden değerlendirilir. Öncelikle işlemin hukukun koyduğu şartlara uygun bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğine, ikinci olarak ise

⁴⁴⁷ İbnü'l-Kayyim, *İğâse*, I, 363.

⁴⁴⁸ Feyyûmî, *el-Misbâh*, I, 245; Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, 74; Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 197; Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, I, 151; *Mv.F.*, “Azm”, XXX, 88; Apaydın, “İrade”, *DİA.*, XXII, 384.

⁴⁴⁹ Ebu'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, 74; Zühaylî, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, II, 789; Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 196; Apaydın, “İrade”, *DİA.*, XXII, 384.

⁴⁵⁰ Ezherî, *Tehzîb*, XV, 399; İbn Fâris, *Hilyetü'l-fukahâ*, 40; Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 199; Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, I, 151.

⁴⁵¹ Ezherî, *ez-Zâhir*, 24; İbn Fâris, *Hilyetü'l-fukahâ*, 40; Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, I, 151; *Mv.F.*, “Azm”, XXX, 88.

⁴⁵² Buhari, *Sahih*, “Bed'ü'l-vahy”, 1: “إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِءٍ مَا نَوَى”

⁴⁵³ İbn Fâris, *Hilyetü'l-fukahâ*, 40; Karadâğî, *Mebdeü'r-rızâ*, 200; Zeydan, “Eserü'l-kusûd”, 353; Şafak, “Kasıt”, *DİA*, XXIV, 559-560.

yapılan bu hukuki işlemin hukuk düzeninin gözettiği amaçlara uygun olup olmadığına bakılır. İrade, hukuki işlemin kurucu unsurlarından biri olması hasebiyle birinci yönle alakalıdır. Araştırmamız ise hukuki işlemin kurulmasının hukuka uygunluğu değil, şartlarına uygun kurulmuş hukuki işlemin hukuk düzeninin amaçlarına uygun düşüp düşmediğiyle ilgilidir.

İnsan bir konuda sözleşme yapmaya karar verirken mutlaka bir düşünce veya duygu ile yani amaçla hareket eder. Örneğin satım sözleşmesinde mal sahibinin maksadı, malını satarak para kazanıp çeşitli ihtiyaçlarını gidermek olabilir. Müşteri ise ihtiyaç duyduğu bir şeye sahip olmak veya yatırım yapıp ileride kâr elde etmek gayesiyle bir şey satın alabilir. İşte kişiyi sözleşme yapmaya sevk eden bu ve benzeri duygu ve düşünceler yani niyet ve saikler, hukuka uygun olan (meşru) ve hukuka uygun olmayan (gayri meşru) diye ikiye ayrılmaktadır. Eğer niyet ve saik, hukuka uygunsa herhangi bir sorun yok demektir. Ama eğer hukuka aykırılık arz ediyorsa bu durumda, yapılan sözleşmenin geçerli olup olmayacağı problemi ortaya çıkmış olmaktadır.⁴⁵⁴

Aralarında içerik farkı bulunsa da araştırmamız içerisinde irade, niyet, kasıt veya saik kelimeleriyle, akdi yapan kişilerin kastı ve amacı kastedilecektir.

B. İrade'nin Boyutları ve İrade Beyanı

İrade, kişinin iç dünyasında oluşan karar verme eylemidir. Bu sebeple irade, sahibinden başka herkes için gizlidir; kimsenin onu bilmesine imkan yoktur. İradenin anlaşılması ve ona hukuki bir sonuç bağlanması için mutlaka onun dışa aksettirilmesi lazımdır. Bu açıdan iradenin iki yönü bulunmaktadır. Biri iradenin varlığı, diğeri ise iradenin ortaya konulmasıdır. Kişinin iç dünyasında oluşmuş olan iradesine “gerçek irade” veya “iç irade”, bu iradesini açığa çıkarmasına ise “dış irade” veya “irade beyanı” denilmektedir.⁴⁵⁵

Klasik kaynaklarda “ıcab” ve “kabul” kavramlarıyla ifade edilen dış irade, çağdaş İslam hukuku literatüründe ise “irade beyanı” olarak terimleşmiştir.⁴⁵⁶ İrade beyanı kavramı, bir işlemin yapılmasına ilişkin kişinin iç dünyasında oluşan

⁴⁵⁴ Arı, “İslam Hukukunda Saik”, 203.

⁴⁵⁵ Arı, *Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk*, 25-26, 32; Apaydın, “İrade”, *DİA*, XXII, 384-385.

⁴⁵⁶ Zühaylî, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, I, 201; Arı, *Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk*, 35, 37-38; Apaydın, “İrade”, *DİA*, XXII, 384.

iradesinin söz veya söz yerine geçen vasıtalarla açıklanması olup hem iç iradenin dışa yansıtılmasını hem de bu yansıtmanın biçimlerini ifade etmektedir. İrade beyanının, diğer bir ifadeyle îcab ve kabulün sözle yapılması “lafız” diye geçerken söz dışında olanları ise “yazı”, “teâtî” (hiçbir şey söylenmeden ücretinin bırakılarak bir malın alınması), “işaret” ve “sükût” gibi çeşitlere ayrılmıştır.⁴⁵⁷

C. İrade ile İrade Beyanı arasında Uyuşmazlık

İrade ve niyet meselesinin konumuzla alakası, irade ile irade beyanı arasında bir uyuşmazlık şüphesinin oluşması durumunda görülmektedir. Buna göre herhangi bir akdin, dolayısıyla îne alışverişinin caiz olup olmadığına hüküm vermek için kişinin iç iradesi olan niyeti mi, yoksa dışa vurduğu irade beyanı mı esas alınacaktır? Öncelikle belirtmek gerekir ki akit yapan şahsın niyet ve kastının, dile getirdiği irade beyanına ters olduğuna dair herhangi bir delil bulunmuyorsa, verilecek hükmün açıkça söylenen sözlere veya davranışa göre olacağı konusunda ihtilaf yoktur. Mesele, gerçek niyetle irade beyanı arasında bir uyuşmazlık olduğuna dair karine yani delil olması durumunda neye göre karar verileceğidir.⁴⁵⁸ İrade beyanı, akit yapan kişinin kastının herkesçe bilinmesine vesile olan en açık araç sayılırken irade beyanı dışında kişinin niyetini ortaya çıkarma ihtimali bulunan “içerisinde bulunulan durumun delaleti”nin (دلالة الحال) veya “satıma konu olan malın asıl niteliğinin”⁴⁵⁹ karine sayılıp sayılmayacağı İslam hukukunda tartışmalıdır.

D. İrade ve Niyet Teorileri

Eğer “içinde bulunan durum”, açıklanan iradeye ters görünüyorsa bu durumda neye göre hareket edilecektir? Tarafları bu hukuki işlemi yapmaya sevk eden niyetlerini dikkate almadan sadece açığa çıkardıkları akit sözlerine veya söz yerine geçen diğer irade beyanı vasıtalarına mı bakacağız? Yoksa tarafların niyetlerini yani onları bu akde sevkeden sâikleri mi gözönünde bulunduracağız?⁴⁶⁰ Burada şu iki teori söz konusu olmaktadır: “Hukukun (teamülün) İstikrarı” ve “Niyetin Muteberliği (İradenin Saygınlığı)”. Birinci teori, Şâfiî mezhebinin tercihi, ikinci teori Mâlikîler ile Hanbelîler’in tercihidir. Hanefîler ise aslen birinci teoriyi benimsemekle beraber bazı

⁴⁵⁷ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 2932; Arı, *Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk*, 35; Apaydın, *İslam Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü*, 12-13.

⁴⁵⁸ Zeydan, “Eserü'l-kusûd”, 371.

⁴⁵⁹ Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, VI, 29.

⁴⁶⁰ Ahmed Said Havva, *Suverü't-tahâyül*, 56; Zeydan, “Eserü'l-kusûd”, 357.

meselerde (özellikle temel niteliği itibariyle kendisiyle olumsuz işler yapılan savaş aleti gibi malların satımı konusunda⁴⁶¹) niyete itibar etmektedirler.⁴⁶²

1. “Hukukun (Teâmülün) İstikrarı” Teorisi

Hukukun İstikrarı teorisine göre, alışverişler ve onların dışındaki hukuki işlemler objektif kurallara yani zahire göre ele alınır. Bu görüşü savunanlara göre herhangi bir akit yapılırken akdin geçerliliği için gereken şartlar tamamen yerine getirilmişse o akit geçerlidir.⁴⁶³ Zira yapılan akitlerde kişinin niyetinin ne olduğunu ancak söz veya söz yerine geçen irade beyanlarıyla anlarız. Söz veya söz yerine geçen bir şeyle irade beyan edilmişse bunun dışında irade beyanı ile uyuşmayan bir niyetin varlığını gösteren bir karîne dahi olsa niyete göre hüküm verilmez. Bu yaklaşımla hâkim veya fakih, akdi yapan kişilerin iç dünyalarında gizli kalan niyet ve saiki araştırma yükünden kurtulmuş, muhakeme gücünü de bütünüyle objektif kriterlere yoğunlaştırmış olmaktadır.⁴⁶⁴

Bu düşüncüyü benimsemiş olan İmam Şâfiî, “kargaşa zamanında öldürücü aletler satmanın hükmü” bölümünde konuyla ilgili görüşlerini açık bir şekilde şöyle ifade etmiştir: “Benimsediğim görüşlerimin temel kuralı şudur: Zahiren sahih olan bir akdi, ne zanna (tarafaların gayrimeşru niyeti hakkında tahmin) göre ne de taraflar arasında süregelen bir adetten dolayı bâtil sayarım. Akdin şekil şartları yerine getirilmişse o akdi geçerli sayarım. Eğer taraflar, açığa çıkarıldığı takdirde akdi bozacak bir niyet taşıyorlarsa bu niyeti sadece mekruh sayarım (akdi bozan bir neden saymam). Öldürmek için kılıç satın alan kişinin öldürme niyetini de mekruh sayarım. Ancak satıcı için haksız yere adam öldüreceğine kanaat getirdiği bu kişiye kılıç satması haram değildir. Çünkü kılıcı alan kişi, onunla birini öldürmeyebilir. Bu satış işlemini geçersiz de saymam. Şarap yapacağını zannettiği birine üzüm satmayı da satıcı için mekruh görürüm. Ancak bu satışı geçersiz saymam. Zira satıcı helal bir şeyi satmıştır. Müşteri, üzümü şarap yapmayabilir. Kılıcı satın alan kişi de onunla kimseyi öldürmeyebilir. Müt’a nikahını da bu şekilde geçersiz sayarım. Yani eğer bir adam bir

⁴⁶¹ Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, VI, 29: “المعصية تقع بعين السلاح”

⁴⁶² Bkz. Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 216, 218; Arı, *Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk*, 117-119; Zeydan, “Eserü'l-kusûd”, 357-373; Köse, “Şâfiî Zâhiriliğinin Analizi”, 19.

⁴⁶³ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 217; Ahmed Said Havva, *Suverü't-tahâyül*, 56; Arı, *Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk*, 75.

⁴⁶⁴ Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 218; Arı, *Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk*, 75-76; a.mlf., “İslam Hukukunda Saik”, 206; Köse, “Şâfiî Zâhiriliğinin Analizi”, 16.

kadınla sahîh bir nikah kıyıp evlense ama niyeti kadınla bir günden daha az, bir gün veya bir günden daha fazla beraber kalma ise bu nikahı geçersiz saymam. Bu nikahı, ancak geçersiz bir akit şeklinde (nikahın süreli olacağı belirtilmişse) yapıldığında geçersiz sayarım.”⁴⁶⁵

Bu teoriyi benimseyenler, Kur’an ve sünnetten bazı ayet ve hadisleri görüşlerinin ispatı için delil getirirler. Kur’an-ı Kerim’de Yüce Allah Hz. Peygamber’e münafıkların kimler olduğunu ve onların cehennemde en alt tabakasında azap göreceklerini bildirdiği halde⁴⁶⁶ Hz. Peygamber Allah’ın emriyle, onların dıştaki söz ve davranışlarına bakarak onları Müslüman kabul etmiş ve onlara Müslüman muamelesi yapmıştır.⁴⁶⁷

Sünnette ise Hz. Peygamber (s.a.) bir hadisinde kendisinin de bir beşer olup kendisine intikal eden davalarda zahire göre hüküm vereceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: *“Sizler anlaşmazlıklarınızı bana taşıyorsunuz. Olabilir ki biriniz delillerini diğerine göre daha iyi bir şekilde ortaya koyup kendisini daha iyi savunur, ben de sizin anlattıklarınıza bakarak karar veririm. Bu durumda eğer verdiğim karar, haksız bir karar olup Müslüman kardeşinin bir hakkını gasp etmeye sebep oluyorsa lehine karar verilen kişi o hakkı almasın. Çünkü bu hak, onun için ateşten bir parçadır.”*⁴⁶⁸ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber bu sözyle sadece zahire itibar edeceğini açıklıkla ifade etmiştir.⁴⁶⁹

Bu teoriyi benimseyenlerin en önemli aklî gerekçesi ise hukuki işlemlerde niyet yerine zahire göre hüküm vermenin kanun koyucu tarafından konulan kurallarda anlam sapmasına karşı tedbir alıp hukuki istikrar ve güveni sağlamasıdır. Ayrıca bu şekilde hukuk, ihtimal dahilinde olan kanun uygulayıcılarının keyfî yorumlarından da korunmuş olur.⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ Şâfiî, *el-Üm*, III, 75.

⁴⁶⁶ Nisa, 4/145.

⁴⁶⁷ Şâfiî, *el-Üm*, I, 296; V, 137; Zeydan, “Eserü’l-kusûd”, 358.

⁴⁶⁸ Buhârî, *Sahih*, “Ahkâm”, 20:

"قال إنما انا بشرٌ و إنكم تختصمون اليّ ولعلّ بعضكم ان يكون ألحنّ بحجته من بعضٍ فأقضي نحو ما أسمع فمن قضيتُ له بحقّ أخيه شيئاً فلا يأخذه فإنما أقطع له قطعةً من النار"

⁴⁶⁹ Şâfiî, *el-Üm*, V, 137.

⁴⁷⁰ Arı, *Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk*, 76, 105-106; Köse, “Şâfiî Zâhiriliğinin Analizi”, 19.

2. “Niyetin Muteberliği (İradenin Saygınlığı)” Teorisi

Dini kaynaklara göre insan hem bağımsız hem de sorumlu bir varlıktır. İslam’ın insana verdiği özgür iradeyle hareket etme, özel mülkiyet ve dokunulmazlık hakları, onun bağımsız olduğunun bir göstergesidir. Bununla beraber insanın bağımsızlığı mutlak değildir. Zira Yüce Allah, insanı diğer insanlarla iyilik ve yardımlaşma içerisinde bulunmakla yükümlü kılmıştır. Bu bakımdan onun topluma karşı sorumluluğu bulunmaktadır. Ayrıca hem başkalarının şahsına hem de topluma zarar vermekten uzak durması da İslam’ın insana verdiği bir görevdir. İnsanlara fayda sağlama ve onlara zarar vermekten kaçınma şeklinde özetlenecek bu iki emir, “*İyilik ve takvada birbirinizle yardımlaşın. Günah ve haddi aşmada birbirinizle yardımlaşmayın.*”⁴⁷¹ ayetinin bir gereğidir. İşte İslam hukukçularının bir kısmı, ayetten çıkardıkları iyilikte ve takvada yardımlaşma ilkesini bütün hukuki işlemleri kapsayan genel bir kural olarak kabul etmişler, buna dayanarak da hukuki işlemlerde, kişileri işlem yapmaya sevk eden saik ve kastın muteber olması gerektiğine hükmetmişlerdir. Zira hukukun izin vermediği bir maksatla yapılan işlemler, ayette geçen “günahta yardımlaşma” kavramı içerisinde kendine yer bulmaktadır.⁴⁷²

İradenin Saygınlığı teorisine göre, hem şâri’in maksadına uygun olması hem de adaletin tecellisi için akit yapanların niyet ve kasıtları gözönüne alınmalıdır. Bu düşünceyi kabul edenlerce kasıt ve niyet, bir şeyin helal veya haram; geçersiz veya sahih olmasını sağlar. Evet, hukuki işlemlerin geçerli sayılabilmesi için elbette o işlemleri meydana getiren başta akit sözleri olmak üzere diğer şekil şartlarının harfiyen yerine getirilmesi gerekir. Fakat bu tek başına yeterli değildir. Çünkü eğer kişilerin niyetleri gözönüne alınmayıp sadece dışa vurdukları irade beyanları hesaba katılırsa bu durumda hukuk, şekil şartları yerine getirilerek şâri’in yasaklamış olduğu birçok amaca ulaşmak için bir “hile ilmi” haline dönüşebilir. İşte bu düşüncenin amacı, topluma ve bireye zarar verdiği için insanları kanun koyucunun yasakladığı işlemlerden uzak tutmaktır. Bununla beraber akitlerde niyet ve kasta itibar edilmesi görüşünde olanlar, bu niyet ve kastın mutlaka bir şekilde ortaya çıkmış olmasını şart koşarlar. Yoksa sırf zan ile hareket edip hiçbir delil olmadan şahsi yoruma dayanarak niyet araştırmasına girişmezler. Aksi takdirde hüküm vermenin, içinden çıkılmaz bir

⁴⁷¹ Maide, 5/2.

⁴⁷² Bkz. İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsil*, XVIII, 613; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, III, 296; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, I, 219; IV, 3036; Arı, “İslam Hukukunda Saik”, 205.

hal alacağı âşikardır. Dolayısıyla hukuki işlemlerde niyet ve kasta itibar edilecekse yine bazı somut ölçütlerin olması zorunludur.⁴⁷³

Hukuki işlemleri oluşturan lafızlar olan icab ve kabul ifadeleri, tarafların maksatlarını ortaya çıkardığı için muteberdir. Ancak niyetin açığa çıkması sadece lafızlarla olmaz. Tarafların gerçek niyetleri, “içinde bulunulan durumun delaleti” veya “alışveriş akitlerinde satışı yapılan şeyin temel özelliği” gibi başka bir karine ile de ortaya çıkabilir. Ortaya çıktığında ise ifade kalıpları bu niyete göre yorumlanıp sınırlanır.

İradenin saygınlığı kuralını benimseyenler, öncelikle Kur’an’dan delil getirirler. “Onları (boşadığınız kadınları), zarar vererek haksızlık etmek için yanınızda tutmayın.”⁴⁷⁴ ve “... eğer kocaların maksatları ıslah ve barışmak ise kocaları (boşamış oldukları) hanımlarını geri almakta daha çok hak sahibidirler.”⁴⁷⁵ ayetleri bunlardan bazılarıdır. Bu ayetlerden açıkça anlaşılmaktadır ki niyetinin iyi geçinme olması durumunda kocanın kadını geri alması istenmiştir.⁴⁷⁶

Hadislere gelince Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “Ameller ancak niyetlere göredir. Kişiye ancak niyet ettiği şey vardır.”⁴⁷⁷ Bu hadis; haram ve batıl olan hedeflere ulaşmak için yapılan sahih ve helal işlemlerin geçersiz olduğunu net bir şekilde ortaya koyan ve bu konuda temel olan esastır.⁴⁷⁸ Ayrıca Hz. Peygamber’in sünnetinden şu olay da ilgili teori için bir kanıttır:⁴⁷⁹ Hz. Peygamber İbnü’l-Lütbiyye adlı şahsı bazı kabilelerin mallarının zekatlarını toplaması için görevlendirmişti. Geri dönünce Hz. Peygamber’in yanına gelip yanında bulunan malları ikiye ayırdı ve “Şu taraftaki mallar zekat, diğer tarafta bulunanlar ise benim şahsıma hediye edilenlerdir.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber hemen minbere çıkarak isim vermeden şöyle buyurdu: “Görevlendirdiğim bazı zekat memurlarına ne oluyor ki gelip topladıkları mallarının bir kısmının zekat olduğunu bir kısmının da kendisine hediye verildiğini söylüyor. Bu şahıs anne babasının evinde oturmuş olsaydı bu mallar kendisine yine

⁴⁷³ Ahmed Said Havva, *Suverü't-tahâyül*, 56; Zühaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, I, 218, 220; Arı, *Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk*, 76; a.mlf., “İslam Hukukunda Saik”, 205; Zeydan, “Eserü'l-kusûd”, 368-371.

⁴⁷⁴ Bakara, 2/231.

⁴⁷⁵ Bakara, 2/228.

⁴⁷⁶ İbnü'l-Kayyim, *İ'lamü'l-muvakkîn*, III, 79.

⁴⁷⁷ Buharî, *Sahih*, “Bed’ü'l-vahy”, 1: “انما الأعمال بالنيات وانما لكل امرئ ما نوى”

⁴⁷⁸ İbnü'l-Kayyim, *İ'lamü'l-muvakkîn*, III, 91; Ahmed Said Havva, *Suverü't-tahâyül*, 57.

⁴⁷⁹ Zeydan, “Eserü'l-kusûd”, 371.

hediye verilecek miydi? Allah'a yemin olsun ki bu mallar, kıyamet gününde böyle yapanların boynunda yük olacaktır."⁴⁸⁰

Her iki teorinin gerekçelerine baktığımızda niyete itibar edenlerin görüşünün daha isabetli olduğu kanaatini taşımaktayız. Zira sadece lafızlara itibar edilip hüküm verilirse, en başta faiz v.b. dinen yasak olan şeyler göstermelik akit veya tasarruflarla çok rahatlıkla işlenebilir. Özellikle bahsi geçen son olayda Hz. Peygamber'in (s.a.) zekat memurunun söylediği şeyleri kabul etmemesi ve üstüne ona kızıp yaptığı yanlışını açıkça ifade etmesi, kişilerin bir şekilde ortaya çıkan niyetlerinin hüküm vermede önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

E. Her İki Teori Açısından Bey'u'l-İne

Niyet ve kasıt konusundaki her iki teori açısından değerlendirilen hülle nikahı, ölüm hastalığında boşamanın varis olmaya etkisi, şarap üreticisine üzüm satma ve suç işlemesi muhtemel birine silah satma gibi bazı meseleler vardır. Bunlardan biri de bey'u'l-İne'dir.

Hem zahire itibar eden "hukukun istikrarı" teorisi hem de kasıt ve saike itibar eden "niyetin muteberliği" teorisi, bahsi geçen konularda olduğu gibi bey'u'l-İne (malın vadeli satıldıktan sonra aynı kişiden daha düşük fiyata peşin olarak tekrar satın alınması) konusunda da genel anlamıyla birbirine karşıt düşüncededir. Birinci teoriyi savunanlar, zikrettiğimiz konularda olduğu gibi İne konusunda da yapılan akdin hukuk kurallarına uygunluğu üzerinden meseleye yaklaşmışlardır. İkinci teoriyi benimseyenler ise hukuk kurallarına uymakla beraber, ortaya çıkan karinelere dayanarak diğer akitler gibi İnenin de hukukun amacına aykırı olup olmadığını gözönüne alarak meseleyi açıklamaya çalışmışlardır. Çalışmamızın ana konusu olması hasebiyle, bu iki bakış açısına sahip ekollerin her birinin bey'u'l-İne ile ilgili verdikleri hükümleri ve bu hükümlerin dayandıkları delilleri "bey'u'l-İnenin hükmü" başlığında detaylı bir şekilde ortaya koymaya çalışmıştık.

⁴⁸⁰ Buhârî, *Sahih*, "Hiyel", 26:

"اسْتَعْمَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا عَلَى صَدَقَاتِ بَنِي سُلَيْمٍ يُدْعَى ابْنَ اللَّتْيِيَّةِ فَلَمَّا جَاءَ حَاسِبَهُ قَالَ هَذَا مَالِكُمْ وَهَذَا هَدِيَّةٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَلَّا جَلَسْتَ فِي بَيْتِ أَبِيكَ وَأَمَكَ حَتَّى تَأْتِيكَ هَدِيَّتُكَ إِنْ كُنْتَ صَادِقًا ثُمَّ خَطَبْنَا ... "

Burada yalnızca şu mühim noktayı zikretmekte yarar görüyoruz: Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerin îneyi yorumlayışı, savundukları teoriyle paralellik arz etmektedir. Niyete itibar eden Mâlikî⁴⁸¹ ve Hanbelî⁴⁸² mezhepleri, kişileri îne yapmaya sevk eden nedeni sorgulamışlar, îneyle ilişkili gördükleri nasları temel alıp akli çıkarımlarla bir neticeye varmak istemişlerdir. Niyeti önemsemeyen Şâfiîlerin geneli⁴⁸³ ve Zâhirîler,⁴⁸⁴ bunun tam tersine sadece zahire bakarak hüküm vermeye çalışmışlar, îneyle doğrudan veya dolaylı şekilde ilişkili olan nasları ise kabul ettikleri teoriyi nakzetsiz biçimde yorumlamışlardır.

Hanefîler'e gelince onlar, yapılan alışverişin şekil açısından hukuk kurallarına uygun yapılmasına rağmen înenin meşruiyeti aleyhine naklî bir delilin mevcudiyetine binaen bu satışı sahih bir satış saymamışlardır. Yani Hanefî mezhebi, kıyasa bağlı olan genel teorilerinin tam aksine bir netice verse de sahih bir nas varken kıyası terk etme ilkesini benimsemiş yani *istihsan* anlayışıyla tutarlı bir içtihad çabası içine girmiştir.⁴⁸⁵

Daha önce geçtiği üzere bazı Şâfiîler de mezhepte çoğunlukla benimsenen görüşe karşı çıkıp îne satışının batıl olması gerektiğini hükmetmiştir. Bunlardan bazıları, bir bölgede bu satışa daima başvurulmasını, geri satışın şart koşulması olarak gördüğü için akde karşı çıkmış, böylece mezhebin “zahire itibar” ilkesini çiğnemediğini iddia etmişlerdir.⁴⁸⁶ Kanaatimizce *Mecelle*'de kabul edilen aşağıdaki maddeler bu yaklaşımı da kapsamaktadır:

- “Örfen maruf olan şey şart kılınmış gibidir.”
- “Tüccar arasında maruf olan şey aralarında meşrut gibidir.”⁴⁸⁷

Kimi Şâfiîler ise îneyi zemmeden meşhur hadisin sahih olduğu kabulüyle, zahire itibarı nakzeden bir nassın bulunmasından yola çıkarak îne alım satımını caiz görmemişlerdir.⁴⁸⁸

⁴⁸¹ Bkz. İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, II, 39; Karâfî, *el-Furûk*, III, 268; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebîr*, III, 76.

⁴⁸² Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 132; Zerkeşî, *Şerhu'z-Zerkeşî*, III, 602.

⁴⁸³ Bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, III, 78-79; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VIII, 232; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 419.

⁴⁸⁴ Bkz. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 548.

⁴⁸⁵ Bkz. Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi'*, V, 199; Merginânî, *el-Hidâye*, III, 47; İbn Abidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 74.

⁴⁸⁶ Bkz. Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, VIII, 232; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, III, 419.

⁴⁸⁷ *Mecelle*, md. 43-44.

⁴⁸⁸ Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, I, 313.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BEY'U'L-İNE'NİN OSMANLI DÖNEMİ VE GÜNÜMÜZDEKİ UYGULAMALARI

Çalışmanın son bölümünde, Hz. Peygamber (s.a.) döneminden itibaren bilinip toplumda bireysel olarak yapılan îne akdinin kurumsal hale geldiği Osmanlı dönemi ve günümüzdeki uygulamalar işlenecektir. Önce Osmanlı dönemine sonra da günümüzde katılım bankalarındaki işlemlere değinilecektir.

I. OSMANLI TATBİKATI

Osmanlı döneminde îne kavramı, para vakıflarıyla beraber gündeme gelmiştir. Bu sebeple konuyu aydınlatmak için önce vakıf kavramı ile ilgili tanımları ve vakfedilen malların özelliklerine kısaca değinilecektir. Daha sonra para vakıflarının hangi tür vakfa dahil olduğundan yola çıkılarak îne akdi ile para vakıfları arasındaki münasabet açıklanacaktır.

Vakıf, herhangi bir malı Allah rızası için Allah yoluna vermektir. Burada Allah yolundan maksat, insanlara fayda sağlayan bütün hayır işleridir. Teknik olarak şöyle tarif edilmiştir: “Vakıf, menfaati Allah’ın kullarına tahsis edilmek üzere bir aynî, ebedî olarak Cenab-ı Hakk’ın mülkü hükmünde bırakmaktır.”⁴⁸⁹

Hanefî mezhebinde vakıfta ebedilik (devamlılık) şarttır. Bu şartın bir gereği olarak esas anlamda vakfedilen malların ev ve arazi gibi gayrimenkul olması gerekir. Ebu Hanife’nin görüşü de bu şekildedir. Ancak mezhepte şu üç sınıf menkul malın vakfi bunun dışında tutulmuştur:

1. Hakkında nass bulunan menkuller: Bunlar, cihad için vakfedilen atlar ve silahlardır. Bu görüş Ebû Yusuf’a aittir.

⁴⁸⁹ Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre vakıf malı, vakfedildikten sonra vakfedenin mülkünden çıkar. Vakıf malı satılamaz, hibe edilemez ve vakfedenin ölümünden sonra mirasçılara da kalmaz. Bkz. Merginânî, *el-Hidâye*, III, 15.

2. Gayr-i menkule tabi olan menkuller: Mesela vakfedilen bir arazide bulunan bina, ağaç ile tarım arazisine bağlı çift hayvanları ve tarım aletleri bunlardandır. Bu gibi menkullerin vakfedilmesi örf bakılmaksızın caizdir.

3. Vakfedilmesi teâmül haline gelmiş menkuller: Mushaflar, kitaplar, kablalar ile ölçülen ve tartılan mislî mallar bunlara örnektir. Bu durumda kıyas terk edilmiş ve örf tercih edilmiştir. Bu görüş İmam Muhammed'e aittir.⁴⁹⁰

Nukûd adıyla bilinen dinar ile dirhem de Hanefî mezhebinde vakfedilmeleri caiz görülen menkullerdir. Hanefî imamlarından Züfer (ö. 158/774), dinar ve dirhem vakfedilmesini herhangi bir şart ileri sürmeden meşru görmüştür.⁴⁹¹ Ancak Osmanlı uleması, İmam Muhammed'in teâmül görüşünü dikkate alarak nukûdun vakfını toplumda teâmül haline gelmesi cihetiyle caiz kabul etmiştir.⁴⁹²

Osmanlı devletinde para vakıfları XV. asırdan itibaren görülmeye başlanmıştır. Teorik açıdan ilk defa, bu asrın tanınmış hukukçusu Molla Hüsrev (ö. 885/1480), tartışmalara çok fazla temas etmeden paranın vakfedilmesinin Hanefî imamlarından Züfer'in öğrencisi Ensârî (ö. 215/830) tarafından caiz görüldüğünü eserinde zikretmiştir. Molla Hüsrev, şeyhüislamlığı döneminde para vakıflarını da tescil etmiştir. Molla Hüsrev'in öğrencisi Ahî Çelebi (ö. 902/1496) ise paranın vakfi ile ilgili fakihlerin ihtilaflarına değinerek meseleyi daha detaylı ele almıştır. Sonuçta paranın vakfinin cevazının örf dayandığını söylemiştir.⁴⁹³

Para vakıfları ortaya çıktıkları ilk zamanlarda bizzat padişahlar tarafından destek görmüştür. Sultan II. Bayezid (1481-1512), şeyhüislamların medresede bir gün ders vermesi şartını İstanbul'da bulunan medresenin vakfiyesine koymuştu. Verdikleri derslere karşılık onlara vakıf paradan bir miktar maaş ödeniyordu. Yavuz Sultan Selim de (1512-1520), Mısır seferinden dönüşünde Şam'a gitmiş, orada bulunan Muhyiddin Arabî'nin (ö. 638/1240) türbesi üzerine bir cami yaptırmış ve bu cami için bir para vakfı kurmuştur. Bu vakfın işletilmesinden kazanılan paraları ise camide hafızlık yapan öğrencilere, burada tefsir dersi veren âlimlere ve günlük gıda ihtiyaçlarını karşılamaları için fakirlere tahsis etmiştir. Bazı şeyhüislamların da para vakfı kurup bunların muâmele-i şer'iyeye yoluyla işletilmesini şart koştuklarını

⁴⁹⁰ Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VI, 118; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, V, 218-219.

⁴⁹¹ Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VI, 119; Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, II, 137.

⁴⁹² Kurt, *Para Vakıfları*, 50.

⁴⁹³ Okur, "Para Vakıfları Bağlamında Ebussuud'un Hukuk Anlayışı", 41.

görüyoruz. Mesela Şeyhülislam Sa'dî Efendi (ö. 942/1538), 10 bin akçelik bir vakıf kurmuş ve vakfiyeye bu paranın muâmele-i şer'iyeye yapılarak elde edilen gelirinin her gün iki kişinin, anne babasının mezarları başında Kur'an'dan birer cüz okumaları kaydıyla, dârü'l-kurrânın hocalarına ve talebelerine verilmesini şart koşmuştu. Çivizâde'nin çabaları sonucu kısa bir müddet devlet eliyle yasaklanan para vakıflarına, meydana gelen tartışmalar sonucunda yine devlet tarafından izin verilerek devam edilmelerine karar verilmiştir.⁴⁹⁴

Artık bütünüyle devam etmelerine izin verilerek tescil edilen para vakıfları aleyhine bir görüş belirtilmemesi istenmiştir. Bu bağlamda Dâire-i Meşihât-ı İslamiye tarafından hicri 12 Cemaziye'l-âhir 1334'te Fetvâ Emîni Ali Haydar Efendi ve beş üyenin imzasının bulunduğu mazbata çıkarılmıştır.⁴⁹⁵

İlk olarak II. Murat ve Fatih Sultan Mehmet dönemlerinde görülen para vakıfları, 1928 yılına kadar dört yüzyıldan fazla bir süre varlığını sürdürmüştür.⁴⁹⁶

A. Bireysel Uygulama Alanları

Bey'u'l-înenin fakihlerin çoğunluğu tarafından kabul edilen “önce bir malın vadeli satılması sonra da aynı malın daha ucuza aynı kişiden peşin olarak geri alınması” uygulamasının halk arasında uygulandığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ama înenin diğer iki türü olan ve muâmele-i şer'iyeye adı verilen, önce peşin sonra vadeli satış ile üçüncü kişi aracılığıyla yapılan mürekkep satış, toplumda rahatlıkla faaliyet alanı bulmuştur. Bunda, Osmanlı toplumunun Hanefî mezhebine tabi olmasının doğrudan etkili olduğunu söyleyebiliriz. Zira “Bey'u'l-înenin Hükümü” bölümünde de anlatıldığı üzere, önce vadeli sonra daha ucuza ama peşin biçimde iki kişi arasında meydana gelen satışı fasid sayan Hanefî mezhebinin, diğer iki çeşidi caiz kabul ettiğini görmüştük.

İlave bir gelir kazanmak ve nakit ihtiyacını gidermek isteyen herkes, muâmele-i şer'iyeye yöntemine başvurabiliyordu.⁴⁹⁷ Osmanlı kaynaklarında muâmele-i

⁴⁹⁴ Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları”, 215-220.

⁴⁹⁵ Mazbatada şunlar kaydedilmektedir: “Mezheb-i Hanefî'de musarrah olduğu üzere emîrü'l-mü'minîn ve halife-i müslimîn hazretleri, mesâil-i ictihâiyeden bir mesele hakkında diğer mezhep imamlarından birinin mezhebine göre hükmetmelerini kuzât-ı şer'i şerife emir u ferman buyurdıkları takdirde, itaat vâcib ve hilâf-ı emr-i hümayun hükümleri bâtil olur.” Kurt, *Para Vakıfları*, 326.

⁴⁹⁶ Kurt, *Para Vakıfları*, 321; Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 12, 29.

⁴⁹⁷ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 59, 321-322; Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 36, 170-198; İnanır, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer'iyeye*, 64;

şer'iyyenin para vakıfları bahsinde işlenmesi, bu muâmelenin vakıflara özel bir uygulama olduğu zannını oluştursa da gerçek böyle değildir. Kaya'ya göre, kaynaklarda bu imkanın sadece vakıflara veya yetim mallarına tanındığına dair geçen ifadeler, muhtemelen muâmele-i şer'iyye usulünün meşruiyetini ispat sadedinde vakıf ve yetimlere ait paraların zayi olmaması adına bu usulle işletilmesinin bir zorunluluk olduğuna değinilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁹⁸ Bu iddiayı destekleyen verilerden biri, bazen vakıf paranın kâr karşılığında işletilmesinin tersine maddi sıkıntıya düşen bir vakfın nakit ihtiyacını gidermek için muâmele-i şer'iyyeye başvurarak halktan bazı kişilere borçlanmasına izin verilmesidir. Buna göre eğer vakfın, kendi masraflarını karşılayacak parası kalmamışsa mütevellî önce karz-ı hasen bulmaya çalışacak, bulamayınca da kâdı izniyle muâmele-i şer'iyye yaparak karşılığında bir miktar fazla ödeyeceği borç para alıp nakit ihtiyacını giderebilecektir.⁴⁹⁹

Osmanlı döneminde devlet, hileli alışveriş diye nitelendirilen muâmele-i şer'iyye, bey' bi'l-istiğlal vb. bazı işlemlere izin vermiştir. Bu işlemleri aracı yaparak ilave bir gelir elde etme izni, istisnasız her kurum ve şahıs için geçerlidir. Ancak bu usullerden biri olmadan verilen borca karşı az olsun çok olsun fazlalık almak, faiz sayılmakta ve yasak kabul edilmektedir. Gayrimüslimler bile bu yasağa uymak zorundaydılar. Ama denetim altında tutulup belli düzenlemeler getirildiği için bu işlemlerin tefeciliğe dönüşüp sömürüye sebep olması da engellenmiştir. Böylece bir yandan borç almak zorunda kalanlara istediği borca ulaşabilme imkanı, bir yandan da vakıfların ve yetimlerin nakit paralarını işleterek ayakta kalabilen kurum ve şahıslara da verdikleri borç mukabilinde gelir elde etme imkanı sunuluyordu. Her ne kadar bu tür hilelerin meşruiyeti kabul edilmiş olsa da bunların kul hakkının iptal edilmesine veya herhangi bir tarafın zarara uğramasına sebebiyet vermemesinin de şart koşulduğu görülmektedir.⁵⁰⁰

Devlet tarafından yapılmasına izin verilen usulüne uygun muâmele-i şer'iyye olmadan gayrimüslimler dahil herkesin kâr namına bir şey alamayacağı ve almasının

---

Korkmaz, *Eski Hukukumuzda Muamele-i Şer'iyye*, 149; Gözübenli, "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme", 57.

⁴⁹⁸ Kaya, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri", 35. Ayrıca bkz. Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 59.

⁴⁹⁹ Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm*, III, 328.

⁵⁰⁰ Kaya, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri", 51.

haram olduğu, fetva otoriteleri tarafından özellikle vurgulanmıştır. Verilen izinle birlikte vakıflar dışında yetim malını çalıştıran vasiler, murâbahacılar, esnaf, tüccar hatta gayrimüslimler dahil birçok kesimin muâmele-i şer'iyeye yaparak kazanç elde ettikleri görülmüştür.⁵⁰¹

B. Para Vakıfları Bağlamında Muâmele-i Şer'iyeye

Osmanlı döneminde iktisadî hayatta önemli bir yer tutan para vakıflarının uzun bir süre ayakta kalmasını sağlayan en önemli uygulamalardan biri, muâmele-i şer'iyedir. İleride verilecek bilgilerden bu yargıya rahatlıkla ulaşabilmektedir. Şimdi bu uygulamanın îne akdi ile olan ilişkisinden bahsedilmeye çalışılacaktır. İktisâdî, sosyal, hukukî ve ahlakî yönleri olup bu minvalde tartışılan faizin bu mevzuda da gündeme getirilmiş olması, îne ile ilişkisi dışında muâmele-i şer'iyeyi incelemeyi cazip hale getiren başka bir etken olarak önümüze gelmektedir.

İne satışının bazı türlerinin Osmanlı döneminde para vakıflarının işletilmesinde uygulama alanı bulduğunu görmekteyiz. Bu bahsi tek başına araştırmayı gerekli kılan sebep de bey'u'l-înenin ilk defa kurumsal bir işlev kazanarak piyasada kullanılmaya başlanmasıdır. Zira daha önceki dönemlerde îne satışının kurumsallaştığına dair net bir veriye ulaşılabilmiş değildir.

Para vakıfları, adından da anlaşıldığı gibi sosyal ve ekonomik yönüyle toplumu olumlu yönden etkileyen İslam medeniyetindeki vakıf müessesesi'nin bir çeşididir. Toplumu değişime iten en önemli faktörlerden bir olan ekonomi, para vakıflarının kurumsallaşmasını sağlayan en önemli etkenlerden biri olmuştur. İktisâdî hayat, canlılığını sürdürebilmek için nakit paranın varlığına ihtiyaç duyarken geçmişten beri faizli veya faizsiz borçlanma, nakit temin etme yollarından biri olmuştur. İşte Osmanlı döneminde kurulan para vakıfları adeta bu ihtiyacı karşılamak amacıyla kurulmuş bir kredi kurumu gibi görev yapmakta idi. Tüccar ve esnaf, muâmele-i şer'iyeye başvurarak devletin belirlemiş olduğu kâr oranıyla istediği krediyi bu vakıflardan alabiliyordu. Desteklenen ticaret ve üretim sektörleri bu sayede canlanıyor, iktisâdî hayat toplumun birçok kesimini olumlu yönde etkiliyordu.⁵⁰² Ayrıca para vakıflarında hayata geçirilen muâmeleler sayesinde kredi işlemleri büyük

⁵⁰¹ Kaya, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri", 17.

⁵⁰² Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 76; Kurt, "Kredi Kaynağı Olarak Para Vakıfları", 315; Aslan, "Para Vakıflarının Kurulmasındaki Faktörler", 116.

oranda kurumsallaşmış, devletin kâr için belirlediği üst sınırla piyasa istikrarı sağlanmış ve o günkü adı “Ribâhorluk”⁵⁰³ olan tefeciliğin de önüne geçilmiş oluyordu.⁵⁰⁴ Şunu da düşünmek lazımdır ki toplumda bazı kişiler hayır yapmak ister ama her zaman yeterli mâlî güce sahip olmayabilir ya da yeterli parası olup da herhangi bir engelden dolayı vakfedilmeye uygun bir gayrimenkul bulamayabilir. Para vakıfları, bu durumdaki kişilerin de hayır yapmalarına imkan sağlama yönüyle başka bir fonksiyon daha icra etmiş oluyordu.⁵⁰⁵

Osmanlı devletindeki müesseseler ve toplum yapısı hakkında doğru bilgilere ulaşmak için öncelikle Osmanlı'da uygulanan hukuk düzeninin kavranması şarttır. Osmanlı hukuku, baskın olarak Hanefî mezhebine dayalı şer’î hukuk ile kısmen uygulanan örfî hukuk olmak üzere iki unsurdan oluşmaktaydı. Burada örfî hukuk, hükümdarın iradesi ile hukuki karakter kazanan ve amme maslahatı ile zamanın sosyal ve iktisâdî şartlarına riayet edilerek oluşmuş kurallar bütünü anlamındadır.⁵⁰⁶ İşte bu hukuk düzeni içinde şekillenen para vakıfları da Hanefî mezhebi üzerinden tartışılmış, buna ek olarak zamanın şartları gözönüne alınarak örfen oluşan bakış açısı da meseleye dahil edilmiştir.

1. Muâmele-i Şer’iyye’nin Tanımı

Kredi verilirken elde edilmek istenen karşılığı olmayan fazlalığın yani faizin haram olması nedeniyle sadece satım akdi veya satım akdine başka bir akdin eklenmesiyle aynı fazlalığın kazanılması için yapılan işleme *muâmele-i şer’iyye* veya sadece *muâmele* denir.⁵⁰⁷ Genellikle iki akdin söz konusu olduğu muâmele-i şer’iyyede mühim olan, peşin satıp vadeli alarak borç para bulmak ve bu sayede para sahibine verdiğiinden bir miktar fazla kazandırmaktır.⁵⁰⁸ Mesela bazı eserlerde muâmele-i şer’iyyenin şöyle tarif edildiği nakledilmektedir: “Muâmele, karz ihtiyacından dolayı değeri düşük olan şeyi pahalı fiyata satın almaktır.” Biraz kapalı olan bu ifadeyi açacak olursak burada borç talep eden kişi nakit ihtiyacından dolayı

⁵⁰³ “Ribahor (veya Ribahâr): Muâmeleci, ödünç akçe vererek faiz alan kimse.” Hüseyin Remzi, *Lugat-ı Remzî*, I, 577-578; Ayrıca bkz. Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 64.

⁵⁰⁴ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 64-69.

⁵⁰⁵ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 77; a.mlf., “Kânunî Dönemi Para Vakıfları”, 62.

⁵⁰⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri I*, 44-46; Okur, “Para Vakıfları Bağlamında Ebussuud’un Hukuk Anlayışı”, 34; Kurt, *Para Vakıfları*, 40-41, 50.

⁵⁰⁷ Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstılahları Kâmusu*, 855; Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 14-15, 27; Korkmaz, *Eski Hukukumuzda Muamele-i Şer’iyye*, 69.

⁵⁰⁸ Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstılahları Kâmusu*, 855; Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 14-15, 27.

karşı tarafa mal satmakta ama sonra bu malı, bedelini vadeli ödemek üzere değerinden daha fazlaya satın almaktadır.⁵⁰⁹

Muâmele-i şer'iyye'nin muhtevasını, en yaygın kullanılan şu örneğinde net olarak görebiliriz: Borç para almak isteyen şahıs (müstakriz), borç verecek olan şahsa veya vakfa (mukriz) bir malını 100 liraya peşin satar. Bedel ve mal teslim edildikten sonra satıcı aynı malı müşteriden 120 liraya bir yıl vadeyle geri alır. Sonuçta borç isteyen kişi istediği 100 liraya kavuşmuş olur ama karşılığında bir yıl sonra 120 lira ödemekle yükümlü olur. Böyle bir muamelede dikkat edilmesi istenen nokta, satıma konu edilen malın altın veya gümüş olmamasıdır. Zira bilindiği üzere İslam hukukunda altın ve gümüşün bedelinin para olacak şekilde vadeli satışı, faiz kapsamında değerlendirilip caiz görülmemiştir.⁵¹⁰

“Ancak bunun tam tersi olan, bir kişinin satmış olduğu malının bedelini henüz almadan bu malını daha az bir fiyatla aynı kişiden peşin alması, riba şüphesinden dolayı Osmanlı ulemasınca caiz görülmemiştir.”⁵¹¹ Osmanlı âlimlerinin bu son vurgusu da göstermektedir ki muâmele-i şer'iyye uygulaması, Hanefilerin geneli dışındaki fakihler arasında meşhur olan îne akdi (bir malın veresiye satılıp daha sonra aynı malın aynı kişiden daha düşük bedelle satın alınması) demek değildir. Osmanlı kaynaklarında muâmele-i şer'iyye olduğu yazılan hiçbir uygulamada bunu görmemiz mümkün değildir. Hepsinin temelinde önce peşin sonra vadeli veya önce vadeli sonra peşin ama üçüncü kişi vasıtasıyla gerçekleşen satışlarla mal el değiştirmektedir. Bu son iki satış ise Hanefî literatüründe îne diye adlandırılrsa da yapılmasında herhangi bir sakınca olmayan sahih akitlerden sayılmıştır.⁵¹²

Bu uygulama, muâmele-i şer'iyye adıyla yaygınlaşmakla birlikte, *devr-i şer'î*, *ilzâm-ı ribh*,⁵¹³ *istirbâh*, *murâbaha*,⁵¹⁴ *murâbaha-i mer'iyye*,⁵¹⁵ ve *istiğlal* (gelir

⁵⁰⁹ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 14-15; a.mlf., “Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri”, 53.

⁵¹⁰ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 35; a.mlf., “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 11-12.

⁵¹¹ Kaya, “XVIII. yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 11.

⁵¹² Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ*, II, 167-168; Burhaneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 139.

⁵¹³ Hâdimî, *el-Berîkatü'l-Mahmüdiyye*, IV, 194; İnanır, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer'iyye*, 66-67; Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 64.

⁵¹⁴ Kurt, *Para Vakıfları*, 190; Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 36; İnanır, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer'iyye*, 66,70; Aslan, “Para Vakıflarının Kurulmasındaki Faktörler”, 117.

getirtme)⁵¹⁶ gibi kelimelerle de ifade edilmiştir. Vakıf paraların muâmele yapılarak karz verilmesi için ise *idâne* tabiri kullanılmıştır.⁵¹⁷ Bazen vakfiyelerde muâmele-i şer’iyye kastedilerek aynı manayı çağrıştıran farklı ifadeler de geçmektedir. Mesela 19. yüzyıla ait Bursa Karacabey (Mihaliç) vakfiyelerinde şu ifadelerin geçtiği aktarılmaktadır: “Şer’î kaide usulüne göre”, “alâ vechi’l-helal ve usul-i mer’iyye üzere”, “kaide-i şer’iyye ve usul-i mer’iyye”, “onu onbir buçuk üzerinden istirbaha verilerek”, “nehc-i şer’î üzere âhere idane ve irbah olunarak”.⁵¹⁸

Birçok isimlendirmede bulunulması mevzusunda temas edilmesi gereken mühim bilgi, muâmele-i şer’iyye işlemini ifade etmek üzere *murâbaha* kavramının da kullanılmış olmasıdır. Murâbaha, fıkıh terimi olarak “malın alış fiyatı veya maliyeti üzerine belli bir kâr ilâvesiyle yapılan satış sözleşmesi” anlamında kullanılırken Osmanlı döneminde vakfedilen paranın işletilmesi meselesinde farklı bir anlama bürünmüştür. Bu dönemde, kendisinden türemiş olduğu ve kâr demek olan *rihb* sözcüğü esas alınıp “kârlı satış yapma” veya “parayı kâra karşılık verme” olan sözlük anlamı ön plana çıkarılan murâbaha, muâmele-i şer’iyye aracılığıyla kâr elde etme anlamında⁵¹⁹ kullanılmıştır. Ancak bununla beraber daha çok “faizle para vermeye, kanunî sınırın üstünde faiz şartı içeren borç mukavelesine ve aşırı kârla satış yapma” biçiminde meşhur olmuştur. Faizle borç para verenlere de doğal olarak *murâbahacı* ismi konmuş oluyordu.⁵²⁰

Çeşitli şekillerdeki muâmele-i şer’iyye uygulamalarının ortak noktası, araya mutlaka bir satım işleminin konulmuş olması ve bunun sonucunda borçlanılan miktardan daha fazlasının geri ödenmesidir. Bu fazlalık için *nema*, *rihb*⁵²¹ ve *güzeşte* gibi adlandırmalarda bulunulmuş, borçlu tarafın fazla ödeme yükümlülüğüne de *ilzam-ı rihb* denmiştir.⁵²²

⁵¹⁵ Abdullah Efendi, *Behcetü’l-fetâvâ*, 233; Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstilahları Kâmusu*, 857; Kurt, *Para Vakıfları*, 67-68.

⁵¹⁶ Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstilahları Kâmusu*, 857.

⁵¹⁷ Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstilahları Kâmusu*, 857; Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 309.

⁵¹⁸ Keleş, “19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları”, 202.

⁵¹⁹ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 36.

⁵²⁰ Cıkay, *Halep Ahkam Defterleri (1742-1850)*, 193-197; Dönmez, “Murâbaha”, *DİA*, XXXI, 148-150.

⁵²¹ Abdullah Efendi, *Behcetü’l-fetâvâ*, 233-377; Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstilahları Kâmusu*, 857; İnanır, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer’iyye*, 69; Aslan, “Para Vakıflarının Kurulmasındaki Faktörler”, 116.

⁵²² Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 15; a.mlf., “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 11. İnanır, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer’iyye*, 69.

Bu muâmeleyle kazanılan fazlalıktan maksat, herhangi bir malın vade farkıyla gerçek değerinin üzerinde satılması sonucu elde edilen fazlalık değildir. Tersine, yapılan işlemlerle, karz verilmek istenen paranın ileride bir miktar fazlalıkla geri ödenmesi suretiyle tezahür eden fazlalıktır. Bu fazlalığın bir karşılığı olmamasına rağmen, alım satımın araya konulmuş olması o fazlalığa kesin bir biçimde faiz demeyi engeller niteliktedir.⁵²³ Ancak durum bu olsa da bu satışın göstermelik olduğunu ve yapılanın faizli bir karz işleminden başka bir şey olmadığını savunanların tanımında *muâmelecilik*, “faizcilik” demek olurken *muâmeleci* deyince de “yüksek faizle akçe ikraz eden adam” anlaşılmalıdır.⁵²⁴

Para vakıflarının işleyişinde en fazla yapılan işlem, muâmele-i şer'iyye olmuştur.⁵²⁵ Hatta para vakıflarını ayakta tutan temel uygulamanın muâmele-i şer'iyye olduğunu söylemek, yanlış olmayacaktır. Zira taraflara en az külfet getirmenin yanında, bırakın vakfedilmiş paranın tükenmesini aksine daha da artmasını sağlayan en kısa yol olarak muâmele-i şer'iyye görülmüştür. İlaveten "ashâb-ı mal müntefi ve erbâb-ı hâcât nakdiyyü'l-merâm olmağla" ilkesi gereği iki tarafa da fayda sağlayacağı benimsenmiştir.⁵²⁶ Bunun kanıtlarını çeşitli dönemlerdeki uygulamalarda rahatlıkla görebiliriz. Mesela bir araştırmada Kanûnî döneminde Üsküdar'da faaliyet gösteren 150 para vakfına ait toplam 3.692 idâne (kredi) işleminden 3.422'sini (%92) muâmele-i şer'iyye olduğu tespit edilmiştir.⁵²⁷ 1780 yılı Davut Paşa Mahkemesine ait bazı sicillerde kayıtlı 200 vakfiyeden 160'ının “onu onbir (% 10) veya onu onbir buçuk (% 15) hesabı üzere istirbah ve istiğlâl olunması” şartının bulunduğu,⁵²⁸ 1561 tarihli Bursa para vakıflarının bir yıllık muhasebe kayıtlarında ise bu vakıf paralarının tamamının muâmele-i şer'iyye yoluyla borç verildiği aktarılmaktadır.⁵²⁹ Daha da ileri boyutu, para vakıfları sermayelerinin bu yolla işletilmesine ilaveten bazı vakıfların sahip oldukları gayrimenkullerden kira vb. yollarla kazandıkları meblağların bir bölümünü muâmele-i şer'iyye usulüyle ikinci kez işletmeleridir. Mesela dükkânını vakfeden bir vakıf kurucusu, dükkânın kirasından gelecek gelirin vakfın gayesi cihetine hemen harcanmamasını, bunun yerine bu paranın muâmele şer'iyye yoluyla

⁵²³ İnanır, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer'iyye*, 66.

⁵²⁴ Bkz. Şemseddin Sâmî, *Kâmus-ı Türki*, II, 571.

⁵²⁵ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, 200.

⁵²⁶ Kurt, *Para Vakıfları*, 215.

⁵²⁷ Özcan, *Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 310-311; a.mlf., “Kanûnî Dönemi Para Vakıfları”, 66.

⁵²⁸ Kurt, *Para Vakıfları*, 214.

⁵²⁹ Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları”, 220.

işletildikten sonra hâsıl olan gelirin hayır yerlerine harcanmasını istiyor, vakfiyeye de aynen bu şekilde geçiriyordu.⁵³⁰

2. Muâmele-i Şer’iyye’nin Meşruiyet Tartışmaları

Muâmele-i şer’iyye kavramının kaynağı Osmanlı öncesi Hanefî eserleridir. Ancak durum bu olsa da, mesele Osmanlı döneminde çok tartışılmış ve Osmanlı âlimleri sayesinde meşhur olmuştur. Bu yüzden muâmele-i şer’iyye konusu Osmanlı dönemi ekseninde, Osmanlı öncesi ve günümüz tartışmalarıyla birlikte birkaç başlıkta ele alınacaktır.

a. Genel Bakış

İslam’ın yasak kılmış olduğu bazı uygulamalar, zaman içerisinde bazı çıkış yollarıyla aşılmaya çalışılmıştır. Faiz de çıkış yolu aranan yasaklardan biri olmuştur. Osmanlı uleması, İslam’da her türlü faizin kesin bir şekilde yasaklanıp yapanların Allah ve Peygamber’e savaş açmış olacağı hükmünü gözönüne alarak fakihlerin ittifak ettiği faiz yasağını açıkça dile getirmişlerdir. Bununla beraber toplumda ortaya çıkan nakit para gereksinimi de gözardı edilemeyecek kadar âşîkar ve mühim bir sorun teşkil etmekteydi. Devlet her zaman karşılıksız kredi temin etme pozisyonunda olmadığı gibi aynı şekilde karz-ı hasen benzeri hayırları yapanlar da her devirde bulunamamaktaydı. İşte tam bu noktada her dönemdeki İslam hukukçularının toplumda var olan sorunları çözme yönünde takındığı tavrı Osmanlı fakihleri de göstermiştir.

Osmanlı âlimleri bu açmazdan kurtulma reçetesi olarak, bey’ bil-vefâ, bey’ bi’l-istiğlal ve muâmele-i şer’iyye gibi uygulamaları sunmuştur. Bunlar içerisinde en fazla başvurulan uygulama ise muâmele-i şer’iyye olmuştur. Bunu sağlayan en önemli husus, parasını değerlendirmek isteyen kişinin bir akit sonucunda verdiğiinden daha fazlasını geri alma garantisinden dolayı nakde ihtiyaç duyanların istedikleri paraya bu muâmeleyle hemen kavuşabilmesidir.⁵³¹

⁵³⁰ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 171; Yediyıldız, “VIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu”, 24.

⁵³¹ Özcan, *Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 89-91; Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 57. Mesela bazı araştırmalara göre 18. Yüzyıla ait şer’iyye sicilleri ve ahkâm defterlerinde geçen karz işlemleri içerisinde bey bil-vefa ve bey bi’l-istiğlal az sayıda olduğu için ayırt edilebilmektedir. Karz-ı haseni de barındıran ve çoğunluğu teşkil eden diğer karz işlemlerinin ise ¼’ünün muâmele-i şer’iyye olduğu tespit edilmiş, kalan kısımda

Para vakıflarıyla ilgili hemen hemen bütün çalışmalarda Osmanlı ulemasının mezkur faiz duyarlılığına ve muamele-i şer'iyeye olmadan ribh alınamayacağı hükmüne vurgu yapılmıştır. İleride aktaracağımız bilgiler de bunu teyit eder mahiyettedir. Yani bir vakfın gayrimenkul gelirleri dışında kredi ekseninde bir gelirden bahsedildiğinde bu kârın mutlaka bir muamele-i şer'iyeye işlemi sonucunda vakfın kasasına girdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bazı araştırmacıların, kârların borç para verme karşılığında alındığını yani faiz olduğunu söylemesi,⁵³² hatalı bir yaklaşımdır.

Başka bir nokta, para vakıflarında vakfın kuruluş amacına mutabık şekilde sadece hayır maksadıyla karz-ı hasen şeklinde kredi verilmiş fakat bu uzun yıllar içerisinde cüz'î bir yekün oluşturmuştur. Bunun öncelikli nedeni karz-ı hasen işleminden hiçbir gelirin elde edilememesidir. Kâr gelmeyince vakfın ihtiyaçları ve görevli maaşları vakıf sermayesinden karşılanıyor, böylece sermayenin gittikçe azalıp ileride tükenme riski doğmuş oluyordu. Ayrıca bilindiği üzere karz-ı hasen işleminde karz verenin borcunu her an isteme hakkına sahip olmasıdır. Ama mezkur muâmelelerle en önemlisi borçlu yönünden vade belirsizliği kati suretle aşılmış olmaktadır. Yani alım satım işlemlerinin araya girmiş olmasıyla taraflar arasında ödeme süresi tayin edilmiş olsa dahi borç para verenin vakti gelmeden alacağını talep edebilme hükmüne takılmadan belli bir fazlalık karşılığında isteyene borç imkanı sağlanmış oluyordu.⁵³³ Kanûnî döneminde Üsküdar'da bulunan 150 para vakfında karz-ı hasen işlemlerinin çok az sayıda olması ve dahası bunların da çoğunlukla vadesi gelmiş ama hâlâ ödenmemiş alacakların 10-15 gün veya bir aylık gibi kısa sürelerle karza dönüştürüldüğü işlemler olması, bu söylediğimize güzel bir örnektir.⁵³⁴ Ebussuûd'dan aktarılan aşağıdaki fetva da bu mevzuyla alakalıdır:

“Zeyd, Amr'dan on bin akçesini alıp mezburlar on yıla varınca ser-i senede (sene başında) bin akçe teslim edip haklaşmak için vade itdükde, Zeyd hulf-i

---

da muâmele-i şer'iyenin uygulanma ihtimali bulunduğu dile getirilmiştir. Bkz. Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 10.

⁵³² Bkz. Türkmen, “Halep Para Vakıfları Muhasebesi”, 127. Türkmen'in, Halep'te 1811-1817 arasında bir çeşit para vakfı olan mahalle ve köylerin ihtiyaçları için kurulan *avâriz* vakıflarının elde ettiği kârların hangi işlem sonucu olduğuyla ilgili yorumu şöyledir: “Bu para vakfı, ihtiyacı olanlara borç para vermiştir. Fakat günümüzün de en büyük ekonomik sorunlarından biri olan enflasyon, Osmanlı'yı da sıkıntıya sokmuştur. Bu yüzden verilen borç paralarda enflasyon farkı meblağa kâr olarak yansımış durumdadır.”.

⁵³³ İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, 200; Aybakan, “Muâmele”, *DİA*, XXX, 320.

⁵³⁴ Özcan, *Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 66.

vade etmeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Eğer ki karz ise olur, karze vade olmaz. Eğer bey' olunmuş nesne bahâsı ise kâdir olmaz, vadeleri vadedir.”⁵³⁵

Paranın vakfedilmesini meşru görenler, kendilerine dayanak olarak İmam Züfer'i (ö. 158/775) gösterirler. Oysa Züfer, vakfedilecek paranın mudârebe (sermaye+emek) şirketi yoluyla yani vakfın sermaye ortaya koyup diğer tarafın çalışmayı yüklediği tarzda işletilmesini istemiştir. Züfer, nakit paraların nasıl işletileceği hususunda kendisine sorulan soruya, "Dirhemler mudârabe yolu ile verilir, sonra kârı vakfın hayır cihetine harcanır. Buğday ve mısır gibi misli menkûller ise önce satılır; satış bedeli, dirhemlerdeki gibi mudârabe veya bidâa ile verilir ve meydana gelecek olan kâr, vakıf cihetine sarf edilir.” demiştir.⁵³⁶ Baktığımız zaman para vakfına olumlu bakan kişiler tarafından mudârebenin gündeme getirilmek istenmediği intibâi doğmaktadır. Muhtemeldir ki bunun nedenlerinden biri, mudârebe şirketinin vakfa getireceği olumsuz sonuçlardır. Zira mezkur şirket türünde meydana gelecek zarar, yalnızca sermaye sahibi olan vakıftan karşılanacaktır. Oysa vakfın kuruluş amacı ve devamının sağlanıp hayır işlere sağlaması istenilen katkıları, bu sonuçtan zarar görmüş olacaktır.⁵³⁷

Mudârebeye karşı bu çekincenin uygulamaya da yansıdığı görülmektedir. Zira vakıf paranın mudârebe yoluyla işletildiği bazı araştırmacılarca kabul görmezken bazılarınca muamele-i şer'iyeye nispeten düşük oranlarda da olsa uygulandığı söylenmiştir.⁵³⁸

Kabul etmeyenler nazarında, esasen mudarebenin uygulandığını var saymak, bir yanlış anlamadan ileri gelmiştir. Bu yanlış anlama şöyle açıklanmıştır: “Bir takım fıkıh eserlerinde ve bazı vakfiyelerde vakfedilmiş paranın işletme yöntemleri arasında nazari olarak mudarebe ve bidaa gibi yöntemlere de yer verilmektedir. Bu durum para vakıfları üzerine yapılan bazı çalışmalarda bu yöntemlerin Osmanlı döneminde fiili olarak da kullanıldığı şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur. Ancak yapılan bazı

⁵³⁵ Kurt, *Para Vakıfları*, 163.

⁵³⁶ Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VI, 119; Molla Hüsrev, *Düreri'l-hükkâm*, II, 137.

⁵³⁷ Aslan, “Para Vakıflarının Kurulmasındaki Faktörler”, 107.

⁵³⁸ Bkz. Kurt, *Para Vakıfları*, 212; Özcan, *Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 314-316.

araştırmalarda ve binlerce arşiv belgesi taramalarında para vakıflarının mudarebe ile borç verdiklerine dair kesin bir bilgi elde edilememiştir.”⁵³⁹

Bu iki karşıt düşünceyi birleştiren yorumlar da yapılmıştır. Bu yoruma göre mezhepte Züfer’in bu çeşit vakıfların cevazına yönelik içtihadının esas alınması hasebiyle başlangıçta onun önerdiği mudârebe yöntemine doğal olarak başvurulmuş ancak bu akitte kasıt ve ihmali ispatlanmadığı sürece işletmecinin (mudârib) oluşacak zarardan sorumlu olmaması ilkesi, bu yöntemden vazgeçilmesine yol açmıştır. Şer’iyye sicillerinden anlaşıldığına göre mudârebe şirketi davalarında, zarardan sorumlu olmama ilkesini suistimal eden işletmecinin sermaye sahibini mağdur ettiği görülmektedir. Özel mülkiyet teşkil etmeyen vakıf müessesesi gözönüne alındığı zaman istismar niyeti taşıyanların bu durumu fırsat bilip vakfı zarara uğratmaları daha yüksek bir olasılıktır. Maksadın sermayenin arttırılması olmadığı hallerde karşılıksız borç verilmiş, sermayeye kâr kazandırma hedeflendiği hallerde ise belli miktarda getirisi olan muâmele-i şer’iyye devreye sokulmuştur. Vakfedilmiş sermaye, bu suretle korunmuş olmakla beraber gelir artışı sayesinde süreklilik de arz etmiş olmaktadır. Örneğin kâdı sicillerinden birinde konu şöyle geçmektedir:

"Kasabanın mütemekkin (sağlam) olan tüccar-ı kavıyyü'l-iktidar ve erbab-ı sanayi'in mün'imleri ve mütemevvilleri ile mu'amele-i şer'iyye ve mu'amele-i mer'iyye ile muâmele olunması."⁵⁴⁰

b. Klasik Dönem Tartışmaları

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa “muâmele” adını zikrederek muâmele-i şer’iyye işlemine yer veren kişi, Hanefî mezhebinin ilk dönem fakihlerinden Hassâf’tır (ö. 261/875). Hassâf *Kitâbü'l-hiyel* adlı eserinde, hukuken izin verilen uygulamalarla yasaklanmış bazı sonuçlara nasıl ulaşılacağını soru cevap şeklinde açıklamıştır. Eserinin hemen başında yer verdiği muâmele başlığında, bir fazlalık karşılığında verilmek istenen borç para için hangi uygulamalara başvurulabileceğini önermiştir. İleride “Bey'u'l-îneye Dayalı Uygulama: Muâmele-i şer’iyye” başlığında gelecek olan Hassâf’ın önerdiği uygulamalardan biri şöyledir:

⁵³⁹ Bkz. Kaya, “Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri”, 59-60; Özcan, *Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 316.

⁵⁴⁰ Aslan, “Para Vakıflarının Kurulmasındaki Faktörler”, 117.

- “(Soru): Bir kimse, başka bir kimseden kendisiyle (borç) para için muâmele yapmasını istiyor ama tâcirin satacak bir metaı yoksa bu durumda yapılacak hile nasıldır?

- Cevap: Borç para isteyen kişinin bir arazisi veya evi varsa, ihtiyaç duyduğu nakitle tâcire satar. Tâcir malı kabzeder ve aralarında uzlaştıkları kârla tekrar sahibine geri satar. Bu caizdir.”⁵⁴¹

Ebü'l-Leys es-Semerkindî de (ö. 373/983), Hassâf'tan nakille özel bir adlandırmada bulunmadan muâmele uygulamasını eserine alan ilk fakihlerdendir.⁵⁴²

Muâmele-i şer'iyeye uygulamasının dayandığı en önemli kaynak ise, Kâdihân'ın (ö. 592/1196) *Fetâvâ-yı Hâniyye* adlı eseridir. Aslında diğer Hanefî fıkıh kaynaklarının çoğunda da bey'u'l-îne akdinin bazı tanımlarının muâmele-i şer'iyeye temel teşkil etmesi mümkün görünmektedir. Ancak Kadihân, konuyu kanuna karşı hile ekseninde ele alıp faizli karz yasağını aşmak için nasıl bir yol takip edileceğini ve diğer Hanefî mezhebi eserlerinde bulunmayanlarla beraber hangi farklı muâmelelere başvurulacağını açıkça yazıp yol göstermiştir. Ayrıca bu hileleri îne diye isimlendirmiştir.⁵⁴³ Osmanlı uleması da Kâdihân'ın bu yaklaşımını olduğu gibi alıp muâmele-i şer'iyeye uygulamasını hayata geçirmiştir.

Hassâf'tan itibaren Hanefî mezhebinde muâmele-i şer'iyeye uygulamalarına karşı olumlu bir bakış açısı hâkim olmuştur. Yukarıda geçtiği gibi mevzubahis uygulama mezhebin muteber kaynaklarından bazılarında îne adıyla, bazılarında muâmele adıyla bazılarında ise özel bir adlandırma yapılmaksızın aynı içerikle mevzu edilmiş ve caiz görülmüştür.

c. Osmanlı Dönemi Tartışmaları

Muâmele-i şer'iyeye ekseninde gerçekleştirilen para vakıfları tartışmalarının doğuşunda özellikle birkaç kişinin adı ön plana çıkmıştır. Bunlardan birkaçı para

⁵⁴¹ Bkz. Hassâf, *Kitâbü'l-hiyel*, 57-59:

"بَابُ الْمُعَامَلَةِ بِمَالٍ"

الرجلُ يَطْلُبُ مِنَ الرَّجُلِ أَنْ يُعَامِلَهُ بِمَالٍ وَلَيْسَ عِنْدَ التَّاجِرِ مَتَاعٌ يَبِيعُهُ إِيَّاهُ، مَا الْحِيلَةُ فِي ذَلِكَ؟
قال: ان كان للرجل الذي يطلب المعاملة ضيعة او داراً فباعها من التاجر بالمال الذي يحتاج اليه وقبضها التاجر منه ثم باعها إياه وبيع عليه في ذلك مما يتراضيان عليه من الربح. فهذا جائز"

⁵⁴² Bkz. Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *el-Fetâvâ*, 330.

⁵⁴³ Bkz. Kâdihân, *Fetâvâ*, II, 167-168.

vakıflarının caiz olduğunu savunurken diğerlerinin bu vakıflara karşı çıktığını görüyoruz. Sonraki ulema da genelde ikiye ayrılmış ancak bunlardan ayrı üçüncü bir yaklaşım olarak fakihlerden bir kesim meselede sükût edip görüş belirtmemeyi tercih etmiş, bir kesim ise içinde bulunulan duruma göre hüküm belirlemiştir. Şimdi bu kişilerin konuyla ilgili lehte ve aleyhte çabalarını aktarıp bu vakıflara olan bakış açılarının îne ile alakalı olup olmadıklarını bulmaya çalışacağız.

1. İbn Kemal

Para vakıflarıyla ilgili ilk müstakil eserin şeyhülislam İbn Kemal veya diğer namıyla Kemalpaşazâde (ö. 940/1534) tarafından yazılan ve para vakıflarını savunduğu bir risale olduğu, araştırmacıların ortak kanaatidir. Dönemin önemli âlimlerinden kimlerin bu vakıfları onayladığını ve kimlerin onaylamadığını net bir şekilde bilemesek de yazmış olduğu bu risalesi vasıtasıyla, onun döneminde para vakıfları üzerine ciddi bir tartışmanın var olduğunu anlıyoruz. İbn Kemal'in olumlu düşüncelerini, bu risalesinden başka vermiş olduğu fetvalarından da öğrenebiliyoruz. Burada bizim konumuzu ilgilendiren husus ise İbn Kemal'in para vakıflarının muâmele-i şer'iyye yoluyla işletilmesine değinip değinmediğidir. İbn Kemal, risalesinde muâmele-i şer'iyyeye hiç değinmezken fetvalarında ise bu muâmeleyi ısrarla savunmuştur. Kanaatimizce bunun en önemli sebebi, para vakıflarının adeta muâmele-i şer'iyye yöntemiyle özdeşleşmiş olmasıdır. Yani para vakfının meşruiyeti ispat edilip tescil edildiğinde bunun tabii sonucu olarak muâmele-i şer'iyye de meşru addedilip kabul görmüş olacaktır. Bu sebepten olsa gerek, detaylı işlediği paranın vakfedilmesi meselesinde bu nevi bir vakfın meşruluğunu ispat sadedinde çeşitli gerekçeler ileri sürmüş ama fetvalarında tam tersi bir tavırla muâmele-i şer'iyyenin meşruluğunu hiç tartışmaya açmamıştır. "Fetvanın gerekçelerinin açıklanması konusu ulema arasında ihtilafli olsa da",⁵⁴⁴ umum insanlara yönelik fetvalarda zihinlerin karışması endişesiyle derin tahlillerden uzak durmuş olması muhtemeldir. Ama yine de risalesinde, para vakfı tartışmalarının tam ortasında yer alan muâmele-i şer'iyyeye kısaca da olsa değinmesi beklenirdi. Demek oluyor ki onun düşüncesinde "para vakfının meşruiyeti, muâmele-i şer'iyyenin meşruiyeti sonucunu doğurur" yargısı yer almaktadır. Şimdi risalesine ve fetvalarına ayrı ayrı bakalım.

⁵⁴⁴ Fetvanın gerekçelerinin açıklanması bahsinin detayları için bkz. Yaman, *Fetvâ Usûlü*, 246-248.

İbn Kemal, muâmele-i şer'iyeye uygulamasına hiç temas etmediği risalesinde Hanefî imamları ve bazı Hanefî fakihlerinin menkûl malların vakfedilmesi meselesindeki görüşlerini aktardıktan sonra asıl mesele olan paranın vakfedilmesine odaklanmış ve konu hakkındaki olumlu düşüncelerini şöyle açıklamıştır: “ ... İmam Züfer'e göre ise paranın, gıda maddelerinin, ölçülen ve tartılan şeylerin vakfi caizdir. Biz de para vakıfları konusunda, âcizane İmam Züfer'in görüşünü kabul etmekteyiz. Çünkü buna insanların ihtiyacı vardır. İhtiyaç karşısında ise kıyas terk edilir. ... ”⁵⁴⁵

İbn Kemâl, risalesinin ikinci kısmında para vakıflarının kadılar tarafından tescil edilmesini mevzubahis etmiştir. Kanaatimize göre buna değinmesi de para vakfi ile muâmele-i şer'iyenin aynı manada kullanıldığına başka bir göstergesidir. İbn Kemâl'e göre bir kâdı tarafından verilen bir hüküm, başka bir kâdı tarafından bozulamaz. Buna binaen paranın vakfedilmesi meselesinde de bir kâdı, Züfer'in görüşünü kabul edip bir para vakfının kurulmasına hükmederse diğer kâdılarının da bu hükme riâyet edip onaylamaları gerekir.⁵⁴⁶

Muâmele-i şer'iyeyi açıkça savunduğu ama fikhî açıdan hangi delillere dayandığına temas etmediği ve bu muâmeleye karşı çıkanlara oldukça tepkili davrandığı birkaç fetvası ise şöyledir:

- “Zeyd mütevelliden vakıf akçe alup muâmele için müteveli, Zeyd'e bir nesne bey' eylese ol meclisde Zeyd mebiû yine mütevelliyeye hibe eylese ya da bey' eylese muâmele şer'an sahih olur mu? el-Cevap: Olur.”⁵⁴⁷
- “ Zeyd Amr'a muâmeleye bin akçe isteyüb onun on bir (% 10) üzerine bin akçe alub Amr kaftanını çıkarub Zeyd'e yüz akçeye sattım dese Zeyd dahi kabul edüb kaftanı Bekr'e hibe edüb Bekr dahi kaftanı Amr'a hibe eylese bu tarik ile muamele şer'iyeye midir? el-Cevap: Şer'iyedir. ‘Bu suretle olan muamele hiledir, bundan hasıl olan ribh haramdır.’ diyen kimesneye ne lazım gelir? el-Cevap: Kafir olur, itikaden dese.”⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Risalenin devamı için bkz. İbn Kemâl, *Risâle fî cevâzi vakfi 'd-derâhim ve 'd-denânîr*, 1-3.

⁵⁴⁶ Bkz. İbn Kemâl, *Risâle fî cevâzi vakfi 'd-derâhim ve 'd-denânîr*, 3.

⁵⁴⁷ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 57; İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, 200; Okur, “Para Vakıfları Bağlamında Ebussuud'un Hukuk Anlayışı”, 55 (76 nolu dipnot).

⁵⁴⁸ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 57; İnanır, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer'iyeye*, 242; Okur, “Para Vakıfları Bağlamında Ebussuud'un Hukuk Anlayışı”, 55 (76 nolu dipnot).

- “Bu hîle, Allah’ı aldatmak için îcad edilmiş bir muâmeledir.’ diyenlere gelince bunların tazir edilmeleri ve imanlarını yenilemeleri gerekir.”⁵⁴⁹

2. Çivizâde Muhyiddin Efendi

Osmanlı devletinde para vakıflarına şiddetle karşı çıkanların başında Çivizâde Muhyiddin Efendi (ö. 954/1547) gelmektedir. Çivizâde, 1542’de şeyhulislamlık görevinden alınıp Rumeli kazaskerliğine atandıktan sonra Rumeli’de bulunan para vakıflarını yasaklayarak onları kapattırıştır. Üstüne bu vakıfların gayrimeşru olduğunu ilan eden bir fetva yayınlayıp para vakıflarını yasaklamaları için o fetvayı idarî ve dinî sorumlulara göndermiştir. Bu teşebbüsleri sonucunda kısa bir müddet de olsa padişah bu vakıfları yasaklamıştır.⁵⁵⁰ Birazdan aktaracağımız Padişah fermanından da anlaşılacağı üzere Çivizâde’nin yasaklamayı talep ederken dayandığı iki gerekçesi bulunmaktaydı. Öncelikle o, paranın vakfedilmesinin cumhûru ulema nezninde sahih olmadığını dolayısıyla temelden bu tür vakıfların yasak olması gerektiğini söylüyordu. Uygulamaya yönelik olup bizi ilgilendiren ikinci gerekçesinde ise mezkur vakıflarda uygulanan muâmele-i şer’iyyenin mütevelliler tarafından şartlarına uygun şekilde düzenlenmediği için faiz kapısının açılmasına sebebiyet verdiğini savunuyordu.⁵⁵¹

Bu girişim üzerine diğer Osmanlı uleması da meseleye iştirak etmiş, lehte veyaaleyhte fikirlerini beyan etmişlerdir. Ancak Çivizâde’nin sonuç veren bu girişimine karşı şeyhulislamın yoğun çabaları sonucu ve bu vakıfların topluma sağladığı maslahatlar gözönüne alınarak 1548 tarihli bir fermanla yasak kaldırılmış, para vakıflarının devamına izin verilmiştir.⁵⁵² Biz burada, muhtevasında muâmele-i şer’iyye çerçevesinde para vakıflarının daha önce hangi nedenlerle padişah tarafından yasak edilmesi bulunan, bahsi geçen fermanın ehemmiyetine binâen yalnızca ilgili bu

⁵⁴⁹ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 57; İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslâm Hukuku*, 203; Özcan, “Para Vakıfları İlgili Önemli Bir Belge”, 107; Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları”, 216; Okur, “Para Vakıfları Bağlamında Ebussuud’un Hukuk Anlayışı”, 55 (76 nolu dipnot).

⁵⁵⁰ Kurt, *Para Vakıfları*, 320; Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları”, 210-211; Özcan, “Para Vakıfları İlgili Önemli Bir Belge”, 109.

⁵⁵¹ Ebu’l-Bekâ el-Kefevî, *Ketâib*, 480; Özcan, “Para Vakıfları İlgili Önemli Bir Belge”, 109.

⁵⁵² Kefevî, *Ketâib*, IV, 481; Kurt, *Para Vakıfları*, 320; Özcan, “Para Vakıfları İlgili Önemli Bir Belge”, 108-111.

bölümünü alacağız. Kefevî'nin (ö. 990/1582) ⁵⁵³ *Ketâib* adlı eserinde zikrettiği fermanın ilk bölümünde şunlar geçmektedir:

“Mefâhirü'l-kudât ve'l-hükkâm, meâdinü'l-fadli vel'kelâm, memalik-i mahrûse sancakları ve kâdıları (zîde fadluhüm) tevkî-i refî-i Humâyun vâsıl olacak malum ola ki: Bundan akdem derâhim ve denânîr vakfı hususunda sâbika kazasker olan merhum Mevlana Şeyh Mehmet (Çivizâde), rivayet-i zaîfedir, ekser-i müçtehidin adem-i sıhhat üzerine zâhib olub ve tescili dahi mümkün değildir ve mütevellîleri dahi ekser muâmele-i şer'iyye etmedikleri sebepten bâb-ı ribâ meftûh olmak lazım gelür deyu pâye-i serîr-i âlem masîrîma arz itmeğin memalik-i mahrûsemde kimesne derâhim ve denânîr vakf etmeğe deyu ve kudât dahi tescil etmeyeler deyu ferman-ı şerifim sâdır olmağın bazı yerlere ahkâm-ı şerîfe irsâl olunmuştu ...”⁵⁵⁴

Fermanın devam eden kısmında para vakıflarının serbest olmasının gerekliliği vurgulanırken yalnızca sağlayacağı faydalar sıralanmış fakat Çivizâde'nin değinmiş olduğu muâmele-i şer'iyye - ribâ ilişkisine değinilmemiştir. Bunun yerine vakfedilen akçenin herhangi bir ticarî faaliyette çalıştırılmayıp kullanılarak zayi olması, bu vakıflardan gelecek yardımlara bağımlı olan mescidler ve diğer hayır kuruluşlarının hizmet alamaması ve hayır yapmak isteyen herkesin akar alacak kadar çok paraya sahip olmaması gibi nedenlere bağlı olarak para vakıflarının tekrar kurulmalarına karar verilmiştir. Öyle anlaşıyor ki para vakıflarının yasak edilmesinin ictimâî ve iktisâdî hayatta meydana getirdiği olumsuzluklar neticesinde bu karardan dönülmüş ama -fermanda değinilmemiş olsa da- meselenin yumuşak karnı konumunda bulunan muâmele-i şer'iyyenin tefeciliğe kapı aralaması ihtimali gözardı edilmemiş ve buna karşı mütevellîlerin başvuracakları muâmelelerin nasıl yapılacağı ve hangi oranlarda yapılması gerektiği hususları düzenlenerek sonuç itibarıyla kontrollü bir gelişmeye izin verilmiş olduğu görülmektedir. Bu hükümlerle, paranın işletilmesi bir kurala bağlanarak bir nevi ribâ endişelerinin giderilmek istendiği de söylenebilir.⁵⁵⁵

Göründüğü kadarıyla para vakıflarına olumlu bakanlar, muâmele-i şer'iyye - faiz ilişkisine girmekten uzak durmaya çalışmışlardır. Devletin izin verme kararında

⁵⁵³ “Hanefî fukahasının biyografisine dair eserleriyle tanınan Osmanlı âlimi”. Özel, “Kefevî”, *DİA*, XXV, 185.

⁵⁵⁴ Kefevî, *Ketâib*, IV, 481-482; Özcan, “Para Vakıfları İlgili Önemli Bir Belge”, 109.

⁵⁵⁵ Kefevî, *Ketâib*, IV, 481-482; Özcan, “Para Vakıfları İlgili Önemli Bir Belge”, 110.

etkili oldukları anlaşılan başta İbn Kemal ve Ebussuûd gibi âlimler, meselenin merkezine paranın vakfedilmesinin müctehidler nazarında caiz olup olmadığına çekmeye azami çaba göstermişlerdir. Muâmele-i şer'iyyenin gerçekten faizle doğrudan veya dolaylı bir ilişki içinde olup olmadığını tartışmamışlar ya da tartışmaya açmak istememişlerdir. Örneğin İbn Kemal, biraz önce geçen risalesini bu konuya hasretmesine rağmen o dönemde paranın işletilmesinin ribâyâ girip girmediğine temas etmemiş, temas ettiği bir fetvasında ise işletim şeklinin hileli olduğunu söyleyenlerin cezalandırılmasını istemiştir. Bundan sonraki birkaç paragrafta geleceği üzere Ebussuûd da benzer metodu takip etmiş, risalesinde vakıf paranın muâmele yoluyla işletilmesinden hiç bahsetmemiş ama fetvalarında İbn Kemâl'e nazaran daha yumuşak bir üslupla bu muamelenin haram olmadığını söylemekle yetinmiştir. Özcan'ın isabetle ifade ettiği gibi, elde edilen belgeler ışığında Fenârîzâde Muhyiddin Efendi'nin (ö. 954/1548)⁵⁵⁶ Çivizade'ye yazdığı mektup dışında konunun tahlil edildiği diğer mektup ve risalelerde, muâmele-i şer'iyye noktası dile getirilmemiştir. Ancak Fenârîzâde de muâmele-i şer'iyye ile ribâ arasında bir ilişki kurmamış sadece konuyu tasvir ederek şu cümleyi kurmuştur: "*Ehl-i kesbin ekseri vakıf akçeleri muâmele-i şer'iyye etmekle meaş ederler, ziyade muzâyaka iderler (kazanç sahiplerinin çoğu muamele-i şer'iyye yoluyla geçinirler, çok sıkıntı çekiyorlar)*"⁵⁵⁷

3. Ebussuûd Efendi

Zamanın şeyhulislâmı Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574), Çivizâde'ye karşı çıkarak toplumda kabul görmüş ve halka birçok faydası olan bu çeşit vakıfların gerekli olduğunu savunmak için *Risâle fi cevâzi vakfi'n-nukûd* adlı bir risale kaleme almıştır.⁵⁵⁸ Ebussuûd, önce kazaskerlik sonra da şeyhulislamlık vazifelerini üstlenmesi hasebiyle gerçek hayatla içli dışlı olmuş ve bu sayede toplumsal hayatın gerçeklerine daha çok şahit olma imkanı bulmuştur. Devletin vereceği kararın tüm toplumu etkileyeceğini bildiği için de bu meselede dinî-hukukî ilkelerle beraber devrin iktisâdî ve içtimâî şartlarını da gözönüne almak zorunda kalmıştır. Ebussuûd da İbn Kemal gibi risalesinde muâmele-i şer'iyyeye değinmemiş, sadece para

⁵⁵⁶ "Kânûnî döneminde 1543'te şeyhulislâm olan Osmanlı âlimi". İpşirli, "Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi", *DİA*, XII, 339-340.

⁵⁵⁷ Özcan, "Para Vakıfları İlgili Önemli Bir Belge", 112.

⁵⁵⁸ Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları", 211.

vakıflarını savunmuştur. Muâmele-i şer'iyye ile ilgili düşüncelerini ise fetvalarında ortaya koymuştur. Risalesinde beyan ettiği görüşleri özetle şöyledir:

“Menkûlun vakfını İmam Muhammed teârûf şartıyla, menkul kapsamına giren paranın vakfını ise İmam Züfer mutlak olarak kabul eder. Zührî (ö. 124/742) de aynı kanaattedir. Kanaatimce bu konuda kâdıların takip edeceği en rahat yol, İmam Muhammed'in yoludur. Çünkü Züfer vakfın lüzumunu kabul etmemektedir. Bütün fakihler de İmam Muhammed'in görüşünü benimsemişlerdir. Muteber fıkıh kitaplarında âlimlerin hepsi, teâmül haline gelen menkul vakfının caiz olduğunu İmam Muhammed'den nakletmektedirler. İmam Muhammed bunu ifade ederken ‘insanların örf adet haline getirdiği şey’⁵⁵⁹ demektedir. “şey” anlamı taşıyan ما (mâ) lafzı, muayyen menkullere hasredilemez. Sonraki fakihler, hayvan ve elbiseyi de buna dahil etmişler ve vakfına cevaz vermişlerdir. Nakit para hususunda da teâmül varsa caiz olacağını söylemişlerdir. Şüphesiz nakit para da menkulün kapsamına dahildir. Ancak vakfi teâmül haline gelen menkullerden maksat, ‘intifâ ile bâkî kalan’ denirse nakit parada da ‘Mislinin bekâsı, aynın bekâsı hükmündedir.’ kâidesi câri olacaktır. Böyle olunca "Vakıfta devamlılık şarttır, dirhem ve parada devamlılık yoktur." da denemez. Çünkü para cins olarak devam eder. ...”⁵⁶⁰

Ebussuûd, bazı fetvalarını içeren *Ma'ruzât*'ında da bu vakıfların önünün açılmasını isteyerek Kanunî Sultan Süleyman'a fetvasını arz etmiştir. Ebussuûd'un bu *Ma'ruzât*'ı ölümünden sonraki dönemlerde de etkili olmuş, her padişahın para vakfı meselesinde izleyeceği yol için bir nevi rehberlik etmiştir.⁵⁶¹ İbn Abidîn (ö. 1252/1836) de⁵⁶² kendi döneminde hâlâ *Ma'ruzât*'ta yer alan hükmün geçerli olduğunu belirterek Sultan tarafından para vakıflarının sıhhat ve lüzumuna karar vermeleri yönünde kâdılara emir gönderildiğini söylemiştir.⁵⁶³

Görüldüğü gibi Ebussuûd, para vakıflarının kurulmaları önündeki muhtemel engelleri bu metodla bertaraf ederken bu vakıfları ayakta tutan en önemli uygulama

⁵⁵⁹ "ما تعارف الناس وقفه من المنقول"

⁵⁶⁰ Ebussuûd, *Risâle*, 17-68; Aslan, “Para Vakıflarının Kurulmasındaki Faktörler”, 98.

⁵⁶¹ Lekesiz, *Birgivi Mehmed Efendi ve Fikirleri*, 184.

⁵⁶² Bkz. İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, V, 364.

⁵⁶³ Aslan, “Para Vakıflarının Kurulmasındaki Faktörler”, 103-104.

olan muâmele-i şer'iyede ise aynı net tavrı takınmamıştır. Ebussuûd, Çivizâde'ye reddiye mahiyetinde kaleme aldığı ve paranın vakfedilmesini savunduğu bu risalesinde, vakfedilen paranın işletilme tarzını hiç tartışmamış⁵⁶⁴ ama kısaca da olsa Hanefî fakihlerinden Attâbî'ye (ö. 586/1190) ait olan *el-Fetâva'l-Attâbiyye*⁵⁶⁵ den yaptığı nakille vakfedilen paranın mudârebe yoluyla işletileceğini söylemiştir.⁵⁶⁶ Bu da bizde, Ebussuûd'un kasıtlı olarak muâmele-i şer'iyeye bahsine girmek istemediği zannını oluşturmaktadır.

Fetvalarına baktığımız zaman ise aksi bir durumla karşılaşmaktayız. O, paranın en çok işletildiği yöntem olan muâmele-i şer'iyeye uygulamasına sıkça değinmiş ve onu faizcilik ile karşılaştırarak bu muâmelenin faiz kapsamına girmediğini dile getirerek bu uygulamada herhangi bir sakınca görmediğini söylemiştir. Konuyla alakalı bazı fetvaları şöyledir:

- “İmam ve hatib olan Zeyd, yirmi yıldan beri naib olduğundan gayri, ribâhor (faizden para kazanan kimse, tefeci) olsa şer'an ne lazım olur?
el-Cevap: Tazir ve azil olunub kılıverdiği namazlar iade olunur. Ribâhor olacak ribânın hükmü budur. Sair meâsî (diğer haramlar) gibi değildir. Muâmele akçesi yerse ribâ değildir.”⁵⁶⁷
- “Zeyd kendi malından üçyüz (300) akçeyi dört aylığına üçyüzonbeş (315) akçeye Amr ile muâmele-i şer'iyeye ile muâmele eylese dört ay tamam olacak Zeyd Amr'dan mezbur (bahsi geçen) akçeyi onbeş akçe ribhi ile almağa kadir olur mu? Beyan buyurulup musâb oluna. el-Cevap: Allah-u alem. Muâmele-i sahiha ettiler ise olur. Yılda onbir buçuk (% 15) hesabıncadır.”⁵⁶⁸

Bununla beraber devletin ve şeyhulislamın belirlediği fazlalık oranının üzerinde bir kârın hukukî olmayıp böyle davrananların cezalandırılması gerektiğini ifade etmiştir. Yani o; bu muâmelenin makul ve kanuni ölçülerde uygulanmasından yanadır. Bunu *Marûzât*'ında şu şekilde ifade etmektedir:

⁵⁶⁴ Bkz. Ebussuûd, *Risâle*, 17-68.

⁵⁶⁵ “*Câmi'u (Cevâmi'u)'l-fikh*. İlk Hanefî kaynaklarına dayanan ve Ebû Hanîfe ile talebelerinin görüşleri yanında mütekaddimîn ve müteahhirîn Hanefî âlimlerinin verdiği fetvaları da kapsayan eser *el-Fetâva'l-Attâbiyye* adıyla tanınmış olup daha sonraki Hanefî fıkıh kitaplarında, özellikle “fetâvâ”larda kendisine atıflarda bulunulmaktadır.” Ünal, “Attâbî”, *DİA*, IV, 93.

⁵⁶⁶ Ebussuûd, *Risâle*, 29.

⁵⁶⁷ Okur, “Para Vakıfları Bağlamında Ebussuud'un Hukuk Anlayışı”, 51-53.

⁵⁶⁸ Düzenli, *Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 113.

- “Zeyd, onu onikiye (% 20) ve onüç (% 30) dahi ziyadeye muâmele eylese fi zamanına emr-i sultanî ve şeyhulislam müfti’z-zaman hazretlerinin fetvâ-yı şerifleri onun onbir buçuktan (% 15) ziyadeye verilmemek üzere tenbih olunduktan sonra işğa etmeyip (dinlemeyip) ısrar eylese şer’an ne lazım olur? el-Cevap: Ta’zir-i şedid ve habs-i medid (uzun) lazımdır. Tevbesi ve salâhı zahir olacak ıtlak olunur (söylenir).
- Mesele: Bu surette alınan rıbh yine sahibine alıverilir mi? el-Cevap: Terazi ile haklaşılacak. Alıverilmeye deyü hükkam memurlardır.”⁵⁶⁹

Okur da, Ebussuûd’un para vakfının tescili ile ilgili olarak geliştirdiği bir belge örneğinde devletin belirlediği kâr oranından fazla alınamayacağına hükmettiğini *Bidâat’ül-kâdî* isimli eserinden nakletmektedir. Ebussuûd bu belgede “Vakfeden, mezkur meblağın mütevellî aracılığıyla riba şüphesinden uzak, şerî muâmeleler ve geçerli kâr oranları çerçevesinde çalıştırılmasını şart koşmuştur.” ifadelerine yer vermiştir.⁵⁷⁰

Ebussuûd Efendi, bu uygulamaya karşı gelenleri ise İbn Kemal’in aksine küfür ile itham etmemiştir. Zira ona göre muâmele-i şer’iyye, ulema arasında ihtilafli bir meseledir fakat devletin uygulamasında caiz görenlerin görüşü tercih edilmiştir. Bununla ilgili de şu fetvayı vermiştir:

“Zeyd Amr’a bin akçe karz verdikten sonra yüz akçe kıymetli bir kaftanı bir yıl vade ile üçyüz akçeye satsa Amr dahi kaftanı alıp yüz elli akçeye Bekr’e satıp Bekr’den (kalan) yüzelliyi Amr Zeyd’e havale etse Amr’ın zimmetinde kalan yüz elli akçe Zeyd’e haramdır, diyen Bişr’e şer’an ne lazım olur? el-Cevap: “Küfür lazım olmaz. Müctehedün fihtir. Hilline zâhib olanların (cevazını savunanların) reyleri ile amel olunur fi zamanına. Bey’de karz vermek ve bey-i evvelde bey-i sani şart koşulmamış olacak.”⁵⁷¹

⁵⁶⁹ Ebussuûd, *Maruzât*, 123-124; Düzenli, *Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 113; Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 60-61.

⁵⁷⁰ Okur, “Para Vakıfları Bağlamında Ebussuud’un Hukuk Anlayışı”, 53:

"و شرط ان يستغل و يستريح في المبلغ المذكور بيد المتولى بالمعاملة الشرعية والمرابحة المرعية الخالية عن ريب الربا"

⁵⁷¹ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 18 (42 nolu dipnot); İnanır, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer’iyye*, 243-244; Okur, “Para Vakıfları Bağlamında Ebussuud’un Hukuk Anlayışı”, 52.

Başka bir fetvasında da dinî kaygılarla bu muâmeleyi faiz hilesi sayıp benimsemeyenlerin görüşlerini şiddetli bir şekilde reddetmemiş bilakis onların bu yaklaşımını da fikhî bir görüş olarak değerlendirmiştir. Fetvası şöyledir:

“Ehl-i ilim tarikinde olan Zeyd, muâmele-i şer’iyye olunan akçenin ribhi helal değildir dese, ne lazım olur? el-Cevap: Teverruan (takvaya göre) ol kavli ihtiyar edecek. Taarruz edilmez.”⁵⁷²

4. Birgivî Mehmed Efendi

Para vakıflarının caiz olmadığını savunanlardan biri de Birgivî Mehmed Efendi (ö. 981/1573)’dir. Birgivî, şeyhulislam Ebussuûd’un cevaz yönündeki fetvasına reddiye olarak ayrı ayrı zamanlarda üç tane risale yazar. Bunlardan bir tanesi, *es-Seyfu’s-sârim li ibtâli vakfi’n-nukûd*’dur. Bu risalesinde, Ebussuûd’un fetvasının fitne ve münkere sebep olduğunu belirterek yanlış bilgiler içerdiğini iddia etmiş, kendisinin bu risaleyi yazarak nehy-i ani’l-münker vazifesini icra ettiğini söylemiştir. İkinci risalesi ise *Îkâzu’n-nâimîn ve ifhâmu’l-kâsirîn* adını taşımaktadır. Bu risaleyle de o, kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vermiş olmaktadır.⁵⁷³

Örneğin Birgivî (ö. 981/1573) îneyi; karz ve satış akitlerinin birleşmesiyle meydana gelen muâmele olarak tanımlamıştır. Para vakıflarında uygulanan îne akdini aşağıdaki gibi açıklayıp onu yermektedir: “Zamanımızda dirhem ve dinarların vakfedilip işletilmeleri yaygındır. Şöyle ki, vakıf mütevellisi en başta bir miktar parayı bir adama karz olarak vermektedir. Daha sonra karz alan kişiye bir elbiseyi belli bir bedel karşılığında satmakta, ardından da müşteriye o elbiseyi anlaştıkları bir şahsa hibe etmesini istemektedir. O şahıs da elbiseyi mütevelliyeye hibe etmektedir.”⁵⁷⁴

Üçüncü risaleye gelince burada para vakıflarına karşı çıkışının sebeplerini sıralamış, bu vakıfların işleyişinde başvuru muâmeleyi merkeze alıp tenkit ederek konuyla ilgili görüşlerini net bir şekilde ortaya koymuştur. *Înkâzü’l-hâlikîn* adındaki bu eserinde şunları kaydetmektedir:

“Zamanımızda, vakfedenin kendi ruhu veya başkalarının ruhu için Kur’an okunsun diye dirhem ve dinarlar vakfedilmesi yaygınlaşmıştır. Bu paralardan kazanç elde etme ise şöyle olmaktadır. Vakıf mütevellisi, belli bir miktar vakıf

⁵⁷² Okur, “Para Vakıfları Bağlamında Ebussuud’un Hukuk Anlayışı”, 51; Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 57.

⁵⁷³ Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları”, 215.

⁵⁷⁴ Birgivî, *Înkâzü’l-hâlikîn*, 124.

parasını bir şahsa karşılıksız borç vermekte, bununla beraber bir malı belli bir fiyattan bu borçluya satmaktadır. Müteveli, sattıktan sonra müşteriye bu malı başka birine hibe etmesini emretmekte, en sonda da bu üçüncü kişiden o malı kendisine hibe etmesini istemektedir. Bu işlemde dört tane kötü uygulama vardır. Birincisi, dirhem ve dinarların vakfedilmesidir ki bu caiz değildir. Sadece zayıf bir rivayette İmam Züfer'e nisbet edilen bir görüş vardır. Kaldı ki ondan gelen rivayet, vakfın lüzum değil cevaz ifade ettiği. Öyleyse kâdı, vakfın lüzumuna hüküm verse dahi bu vakıf para lazım olmaz. Vakfeden kişi bu paranın zekatını vermelidir. Onun ölümünden sonra bu para varislerine geçer. Bunlar yapılmadığı için vebal vakfedenin boynundadır. İkincisi, paradan kâr elde etmenin Hz. Peygamber'in kınadığı îne ile yapılmasıdır. *Hidâye*'nin sahibi (Merginânî ö. 593/1197), *Kâfi*'nin sahibi (Ebü'l-Berekât Nesefî ö. 710/1310)⁵⁷⁵, Zeylaî (ö. 743/1342), Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384) ve başkaları înenin mekruh olduğunu açıkça söylemişlerdir. Hatta demişler ki: 'İneden sakının. Zira o lanetlenmiştir.' Üçüncü yanlış, vakıf mallarıyla ilgilenenlerin fetvalarda caiz denilen şekilleri bilmeyip 'Menfaat karşılığı borç verilen her para faizdir.'⁵⁷⁶ hadis-i şerifinin ifade ettiği yasağa girmiş olmakta, üstelik kazanılan kârı mütevelliler kendilerine almaktadırlar. Dördüncü ise vakıf parayı işleyenler, paradan para kazanmaya sebep olmaktadır ve (bu parayla Kur'an okutma suretiyle) Kur'an'ı küçük düşürmektedirler. Onların yaptıklarından, söylediklerinden ve uydurduklarından Allah'a sığınırız."⁵⁷⁷

Burada üzerinde durulması gereken husus, Birgivî'nin para vakıflarının işletilmesinin temelinde, faiz uygulamasının olduğuna vurgu yapmasıdır. Para vakıflarını savunanlar, elde edilen kazançları helal kâr anlamında *rihb* diye tanımlarken Birgivî'ye göre vakıf paraların işletilmesindeki yöntem olan

⁵⁷⁵ Birgivî, burada Hâkim eş-Şehîd Mervezî'yi (ö. 334/945) değil, Ebü'l-Berekat en-Nesefî (ö. 710/1310)'yi kasdetmektedir. Nesefî'nin ifadesi şöyledir:

و تفسير المسئلة ان المكفول عنه أمر الكفيل ببيع العينة. وهو مكروه لما فيه من الاعراض عن مرة الاقراض. و قيل اياك و العينة فأثم لعينة.

Bkz. Nesefî, *el-Kâfi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüseyin Paşa, nr. 205, II, 260a-260b: <https://down.ketabpedia.com/files/bqrth/616daf3214b14.pdf> (27.03.2022).

⁵⁷⁶ Beyhakî, *Sünen*, V, 305.

⁵⁷⁷ Birgivî, *İnkâzü'l-hâlikîn*, 124-126.

murâbahacılık (muâmele-i şer'iyye⁵⁷⁸), paradan para kazanmadır, faizdir.⁵⁷⁹ Birgivî, bu eleştirileriyle esasen para vakıflarındaki hileli alım satımların meşru olduğunu iddia edenlerin açık bir tezat içinde bulduklarını da açığa çıkarma gayesi taşıyor görünmektedir. Bir yandan “Menfaat sağlayan her borç, ribâdır.” ilkesini kabul etmek, öte yandan dolambaçlı yollarla faize ulaşmayı şeriata uygun görmek bağdaştırılması zor bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır.

Baktığımızda toplumda meydana gelen bazı gelişmeler, Birgivî'nin bu endişelerini haklı çıkarır nitelikte olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren Anadolu'da kapıkulları, askeri zümre ve emeklilerin murabaha yoluyla zengin olup âyan⁵⁸⁰ tabakasına katıldığını görmekteyiz. Âyanlar, bir yandan insanlara kârına borç verip servetini arttırmış, diğer yandan geçim sıkıntısından dolayı veya vergisini ödeyebilmek için borç almış olan kişileri kendilerine sürekli bağımlı ve muhtaç hale getirmişlerdir. Tabii olarak bu durumun Osmanlı'nın siyasi, iktisadi ve ictimai dengelerinin bozulmasında etkili olduğu görülmektedir. Özellikle 1596'dan sonra *Celali*⁵⁸¹ saldırılarından kurtulabilmek için civardaki daha emniyetli şehirlere, hatta İstanbul ve Rumeli'ye kaçanların içinde murabahacılık kurbanı insanlar da mevcut idi. Her ikisinden de daha önce bahsettiğimiz, I. Ahmed'in 1609 yılında reayayı tefecilerin baskı ve zulümlerinden korumak amacıyla çıkardığı *Adaletname* ile Osmanlı idaresince muamele-i şer'iyyelerde kâr hadlerini % 9'a indiren 3 Nisan 1887 tarihli *Murâbaha Nizamnamesi* de⁵⁸² muhtemelen bu endişelerin tezahürlerindedir.

5. Şeyh Bâlî Efendi

Çivizâde'nin para vakıflarına karşı durması, özellikle bu vakıfların gelirlerinden istifade edenler arasında hoşnutsuzluk meydana getirmiştir. Bu hoşnutsuzluğu ve yasaklamadan dolayı oluşan bazı sıkıntıları dile getirenlerden biri de Sofya Halvetiye tarikatına mensup dönemin ileri gelen ulemasından biri olan Şeyh

⁵⁷⁸ Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 64.

⁵⁷⁹ Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları”, 215.

⁵⁸⁰ “Osmanlılar'da şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimselere verilen ad.” Mert, “Âyan”, *DİA*, IV, 195.

⁵⁸¹ “XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı idaresine karşı Anadolu'da meydana gelen isyanların genel adı.” İlgürel, “Celali İsyanları”, *DİA*, VII, 252

⁵⁸² Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 399; Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, 51; Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 64; Dönmez, “Murâbaha”, *DİA*, XXXI, 152.

Bâlî Efendi'dir (ö. 960/1552).⁵⁸³ Şeyh Bâlî Efendi, önemli gördüğü bu durumun vehametini ortaya koymak için zamanın padişahına, Çivizâde'ye ve şeyhulislam Mevlana Şah Çelebî'ye ayrı ayrı mektuplar göndermiştir. Özellikle padişaha gönderdiği mektup önmelidir. Mektupta konunun önemini özetle şöyle vurgulamaktadır:

“Padişahım! Rumeli kazaskeri ‘Artık amel olunmasın, sahih değildir.’ diye etrafa hüküm gönderdi. Tamam bu emre uyarız ama zamanın müftüsü (şeyhulislam) ve ulu mollalar, ‘Sahihtir, amel olunsun.’ şeklinde fetva gönderirler. Bu sebeple hocaların, salihlerin, fakirlerin ve hayır sahiplerinin kafaları karıştı ve halleri perişandır. Ne yapacaklarını bilmezler. Bu durum, insanların ‘Bu bir batıl ve haram fiildir.’ demesine sebep oldu. Hâşa ki öyle ola. Zira Rumeli feth olalı bununla amel olunur. Ulema ittifakı ve padişahlar emriyle üç yüzyıla yakındır uygulandığına dair tarih bulundu. Haşa ki ümmet-i Muhammed’in uleması arasında bir hata üç yüz yıl karar eyleye. Ümmet-i Muhammed’in dünyasına ve ahretine zararlı iş üç gün karar eylemez. Budur ki biz vakf-ı derahimi hak ve akva biliriz, bunu men eylemeyi günah-ı kebirden biliriz. ...”⁵⁸⁴

Bu mektubun çalışmamızla olan alakası, Bâlî Efendi'nin para vakıflarının işleyişine İbn Kemâl'in tavrında olduğu gibi hiç değinmemesidir. Mektupta halkın içinde bulunduğu sosyal ortamın göz önünde bulundurularak Züfer'in kavliyle amel edilip bu tür vakıfların caiz olmasına hükmedilmesi istenmiştir. Oysa para vakıflarına karşı çıkanlar Züfer'in kavlini tenkit etmekle beraber, daha çok bu vakıfların işletilme şeklini eleştirmişlerdir. Öyle görünüyor ki para vakfının meşru kabul edilmesi yönünde bu yoğun çabayı gösteren Bâlî Efendi de para vakfı ile muâmele-i şer'iyye yöntemini birbiriyle özdeş görmektedir.

6. Diğer Bazı Âlimler

Hadimî (ö. 1176/1762) gibi bazı âlimler ise Hz. Peygamber'den aktarılan ve înenin kötülendiği iddia edilen hadiste geçen kelimenin îne değil bilakis *ayn* (عَيْن)

⁵⁸³ “*Fusûsü'l-hikem* şârihi, âlim, şair ve mutasavvîf. Sofyalı Bâlî hem zâhirî ilimler hem de tasavvufî meseleler hakkında eser vermiştir. Kazâ ve kader konusunda İbn Kemal'e yazdığı reddiye kelâm ilmindeki dirayetini, tasavvuf tarihinin en çok tartışılan eseri *Fuşûşü'l-hikem*'e şerh yazması da bu sahadaki vukufunun derinliğini ortaya koyar.” Kara, “Bâlî Efendi”, *DİA*, V, 20-21.

⁵⁸⁴ Kurt, *Para Vakıfları*, 30; Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları”, 211-212.

olduğunu iddia etmiştir. Öyleyse bu kelime, alınıp satılan mal anlamında olduğu için hadisin îne satışıyla bir alakası bulunmamaktadır. Bu durumda hadisin anlamı şöyle olur: “Eğer malla (mal alım satımıyla) ve ziraatle meşgul olup cihadı terkederseniz zelil duruma düşersiniz.”⁵⁸⁵ Bu yoruma bakıldığında cihadı bırakıp ticaretle uğraşmanın zillete sebebiyet vereceği yargısı ortaya çıkmaktadır. Bu yoruma göre insanlar arası ilişkilerde iyi niyet, yardımlaşma ve hayır yapma yerine para hırsı ve çıkar ilişkilerinin ön plana çıkmasının doğuracağı kötü sonuçlar vurgulanmak istenmiş olabilir. Nitekim Hadimî, başka bir eserinde bu iddiasını devam ettirerek hadisin “Alışveriş, ticaret ve ziraatle meşgul olduğunuz zaman ... ” anlamına gelebileceğini dile getirmiştir. İlaveten hadisteki îne kelimesinin neye delalet ettiğinin açık olmamasından yola çıkarak îne sözcüğüyle satış işlemindeki şartlardan biri olan malın belirlenmesi (تَغْيِين) manasının da kastedilmiş olma ihtimali bulunduğunu, dolayısıyla hadisle meçhul malın satışının caiz olmadığına işaret edilmiş olabileceğini söylemiştir.⁵⁸⁶

Muâmele-i şer’iyye hakkında görüş belirtmemenin daha isabetli olduğunu savunan Tarikatçı Emir Mustafa (ö. 1129/1717) gibi âlimler de vardır. Emir Mustafa, îne hakkında varid olan meşhur hadisi zikredip muâmele-i şer’iyye ile ilgili farklı yaklaşımlar olduğunu ama kendi tercihinin sükut etme olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁷ Farklı yaklaşım gösterenlerden biri de Mahmud Seydişehrî (ö. 1157/1744)’dir. Ona göre “bu muâmele; mal biriktirip serveti çoğaltmak için yapılırsa mekruhtur” diyenin görüşü tercih edilir. Ama yetim ve vakıf mallarında olduğu gibi gerekli olduğu için yapılırsa caiz diyenin görüşü tercih edilir.⁵⁸⁸ Bu yaklaşım, yapılan muamelenin amacına ve neticesine bakılarak gösterilmiştir. Hukuki yönden niyet ve neticenin anlaşılması zor olsa da konu yetim ve vakıf paraları olunca iyi niyetle böyle bir yola başvurulduğu sonucuna varılmış olunmaktadır.

Osmanlı uleması, özellikle taraflardan birinin zarar görmemesi ve hakkının yenmemesi hususuna değinerek hile-i şer’iyyenin bir türü olan muâmele-i şer’iyyeyi

⁵⁸⁵ Bkz. Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 20; a.mlf., “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 15.

⁵⁸⁶ Bkz. Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, IV, 194.

⁵⁸⁷ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 19; İnanır, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer’iyye*, 97.

⁵⁸⁸ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 19; a.mlf., “Aydınî’nin Bey’u’l-İne Risalesi”, 102. İnanır, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer’iyye*, 97.

meşru kabul etmiştir. Bu husus bir fakih tarafından şöyle ifade edilmiştir: “Kişi, hileyi haramdam sakınmak için murad ederse bir beis yoktur. Ama bir insanın hakkını iptal için yaparsa helal olmaz.” Aynı noktaya vurgu yapan benzer bir ifade de şunlar söylenmektedir: “Taraflardan biri için bir zarar söz konusu olursa fetvada (hukuken) caiz olsa bile diyaneten caiz değildir.”⁵⁸⁹

Devletin vermiş olduğu izin kararının ardından artık fetvâlar bu karar istikametinde verilmiş ve bu uygulama toplumda tamamen yerleşmiştir. Mesela 17. yüzyıl şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi de (ö. 1103/1692) aynı minvalde aşağıdaki fetvâları vermiştir:

-“Bir kadın bir adama bir sene vade ile borç verdiği parası için muâmele-i şer’iyye ile ribh alsa bu ribh borç veren kadına helal olur mu?” “el-Cevap: Olur.”

-“Bir kimse mütevellisi olduğu vakıf paradan muâmele-i şer’iyye ile bir kadına onu onbir buçuktan (% 15) borç verse müddeti sonunda ribhı kadından almağa muktedir olur mu?” “el-Cevap: Olur.”⁵⁹⁰

Şeyhulislam Yenişehirli Abdullah Efendi’nin (ö. 1156/1743) fetvalarından biri de yaşadığı dönemde muâmele-i şer’iyye tartışmalarının artık aşıldığının bir kanıtı olarak önümüze gelmiş olmaktadır. Vekalet konusunda fetva verirken bu konuya da temas etmektedir:

“Zeyd, Amr’a şu kadar akçe verip ‘Meblağ-i mezbûru muâmele-i şer’iyye için âhar kimseye akd-i mübâyaa ile ilzam-i ribh edip ver ve mukabelesinde rehin al.’ deyu emir ve şart ettikten sonra Amr, meblağ-i mezbûru ilzam-i ribh ile Bekr’e verip lakin mukabelesinde rehin almayıp ba’dehu Bekr müflisen fevt olmakla meblağ-i mezbûr zâyi olsa Zeyd mucîz olmamakla (izin vermemekle) Amr’a damân lazım olur mu? el-Cevap: Olur.”⁵⁹¹

Yine Abdullah Efendi’nin vermiş olduğu şu fetvadan o dönemde toplumun içinde bazılarının hâlâ paranın muâmele-i şer’iyye metoduyla istirbah edilmesini şeriata aykırı bulduklarını ve bu sebeple paranın hayır yollarına vakfedilmesini istemeyip diğer insanlara tavsiyede buldukları işlenmektedir:

⁵⁸⁹ Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 16.

⁵⁹⁰ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, 50; Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları”, 215.

⁵⁹¹ Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 365.

“Bir belde de âlim namına olan Zeyd, “Vakf-i nukûd haramdır, vakfedenler ehl-i nârdır (cehennemliktir), devr (muâmele) ile hasıl olan ribh dahi haramdır, anı (onu) ekleden (yiye) imama iktida caiz değildir.” diyip halkı vakfî nukûd olan mesâcidde imam olanlara iktidadan men etmekle ekser mesacidin ta’tiline (boş kalmasına) ol belde ahalisi beynlerinde (arasında) ihtilale (ayrılık) bâis olup ve bunun emsali kelimât ilkâsıyla fitne zuhuru havf olursa şer’an Zeyd’e ne lazım olur?

el-Cevap: Ta’zir-i şedîd ile men ve zecr olunur. Mümteni olmazsa (vazgeçmezse) rucû edinceye dek zindanda haps olunur.”⁵⁹²

Son dönem Osmanlı âlimlerinden Ömer Nasuhi Bilmen de (ö. 1971) muâmele-i şer’iye konusuna müdahil olmuş ve bu muâmele hakkında olumlu görüş bildirerek son noktayı koymaya çalışmıştır: “Muâmele-i şer’iye yapılmadan borç verilen paradan gelir sağlamak mutlak haramdır. Fakat muâmele-i şer’iye suretinde yapılırsa İmam Ebû Yusuf’a göre faiz kalkar ve kazanç caiz olur. İmam Muhammed ve cumhura göre ise mekruhtur. Bu şeriata uygun bir çözümdür, bununla haramdan kaçınılmış olur. Veli veya yönetici; yetimin veya vakfın malını kazanç olmadan hiçbir kimseye karz veremez. Ama faiz olarak borç vermesi de haramdır. O halde meşru bir alım satım vasıtasıyla hem bunların menfaatleri temin edilmiş olur hem de faizli bir muâmele yapılmamış olur. Bu, her şey hikmet olan dinin gösterdiği bir genişlik, bir kolaylık, bir müsaade demektir.”⁵⁹³

d. Günümüzdeki Tartışmalar

Günümüz İslam hukukçularından ve Osmanlı Tarihi araştırmacılarından bazıları da muâmele-i şer’iye - faiz ilişkisine dair görüşler serdetmişlerdir.

1. İslam Hukukçularının Olumsuz Yaklaşımı

İslam hukukçuları içerisinde muâmele-i şer’iyyeye olumsuz bakanlardan biri Yaman’dır. Yaman, Osmanlı dönemindeki ilgili bazı mahkeme kayıtlarını da aktararak bu işlemin yıllık belli bir oran karşılığında cereyan eden faizli bir kredi uygulaması olduğu görüşünü benimsemiştir.⁵⁹⁴

⁵⁹² Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 163.

⁵⁹³ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye Kamusu*, V, 47.

⁵⁹⁴ Bkz. Yaman, “Osmanlı Pozitif Hukukunun Şer’iliği Tartışmalarına Eleştirel bir Katkı”, 118.

Karaman,⁵⁹⁵ Çeker,⁵⁹⁶ Gözübenli⁵⁹⁷ ve Bayındır gibi İslam hukukçuları da muâmele-i şer'iyyenin, alım satım görüntüsü altında faizli kredi işlemi olduğunu kabul etmişlerdir.⁵⁹⁸

Döndüren'in muâmele-i şer'iyyenin olumsuz etkisine temasla söyledikleri ise şunlardır: "Muâmele kelimesinin mudâraba ile eş anlamda kullanıldığı XI-XII'inci yüzyıllardaki kaynaklarda mesela İmam Kâsânî'nin *Bedâiü's-sanâi'* adlı eserinde zikrettiği gibi muâmele hem mudâraba anlamında hem de alım satım gibi diğer ticari muâmeleleri içine alan bir tabir olarak görülüyor. Daha sonra buna şer'iyye tabiri eklenmek suretiyle el-muâmeletü's-şer'iyye, el-murâbahatü'l-mer'iyye gibi ifadeler, vakıfnamelerde îne satışının meşru şeklini de içine alacak biçimde îslâmî ölçüler düşünülerek şer'iye sicillerine geçmiştir. Fakat ilerleyen zamanlarda mütevellilerin îne satışına hız vermeleri yani peşin olarak bir malı ucuza alıp pahalı olarak vadeli satmak suretiyle hileli satış uygulamaları yüzünden nakit para vakıfları, bir finans kurumu şeklini alamamıştır."⁵⁹⁹

2. Osmanlı Araştırmacılarının Olumsuz Yaklaşımı

Günümüz araştırmacılarından Çizakça'nın konuyla alakalı yaklaşımı önemli görünmektedir. Çizakça, 1667-1805 yılları arasında Bursa'daki para vakıflarında uygulanan muâmelelerde % 12 oranında sabit bir kâr oranının bulunduğunu aktarmaktadır. Ona göre en son 1570'lerde yapıлып Bursa'nın nüfusunu yetmiş bin olarak gösteren kesin sayım sonuçları olduğu için bu tarihlerde kaba bir tahminle nüfusun yüz bin olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre tespit edilen 1563 vakfın her biri, ortalama onar kişiye muâmele yoluyla para aktardığına göre yüz bin nüfuslu bir şehirde 140 yıla yakın bir dönemde aşağı yukarı on beş bin kişiden -adı ne olursa olsun- sabit oranda bir fazlalık almıştır. Resmi otoritelerin de izin verdiği bu fazlalık evet, teknik ve hukuki açıdan belki faiz değildir ancak 138 yıllık bir dönemde hemen hemen hiç değişmeden gelmiş ve halk tarafından kabul görüp uygulanan bu fazlalık faiz olmasa bile faize son derece yakın bir kavram halini almıştır. Vakıf-faiz ilişkisi, para vakıflarının zayıf noktalarının en önemlisidir. Gerçekten de para vakıflarının

⁵⁹⁵ Bkz. <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/helalharam/0248.htm> (12.04.2021).

⁵⁹⁶ Bkz. Çeker, "Kredi Kaynaklarıyla İlgili Mülâhazalarım" 257.

⁵⁹⁷ Bkz. Gözübenli, "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlihi Bir Değerlendirme", 63-64.

⁵⁹⁸ Bkz. Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, 226.

⁵⁹⁹ Çizakça (Döndüren'den naklen), *Risk Sermayesi ve Para Vakıfları*, 29.

uyguladığı nakit işletme yöntemlerinin faize çok benzemesi, bu kurumların en hassas ve yaralanabilir yönüdür. Onun iddiası şudur: “Para vakıfları, Anadolu halkını faize hazırlayan kurumlardır.”⁶⁰⁰

Konuya müdahil olan araştırmacılardan Yediyıldız, muâmele sonucu vakfa kazandırılan kâr için faiz tabirini kullanarak bir bakıma Çizakça'nın bu yaklaşımını daha da ileriye götürmüş görünmektedir. Araştırmasında 18. asırdaki vakıfların sahip oldukları yüksek meblağları nemalandırma konusunda aynı metodu takip ettiklerini söylemektedir. Vakfiyelere yazılan ve aşağı yukarı aynı olan metod şöyleydi: "*Rehn-i kavi ve kefil-i meli (zengin) yahud ikisinden biri ile onu onbir buçuk (% 15) hesabı ile muâmele-i şer'iyye ve murabaha-i mer'iyye ile bâ yed-i (eliyle) mütevellî beher sene 'ala vechi'l-helal istirbah ve istiğlal oluna.*" Yediyıldız, bu ifadelerin basitçe vakfedilen paraların %15 faizle başkalarına verilerek gelir sağlama anlamına geldiğini fakat İslam'ın ribâyı kesin yasaklamasından ribâ veya faiz tabirleri yerine bu dolambaçlı ifade tarzının tercih edildiğini iddia etmektedir. Onun görüşüne göre içtimâî ve iktisâdî şartların zorlamasıyla İslam'daki nazarî yasakların aşılması doğrultusunda her dönemde *hiyel* denilen bazı çareler üretilmiş, Osmanlı uleması da nazarî yasak ile amelî gerçekliği bağdaştırma adına muâmele-i şer'iyyeyi ihdas etmiştir. Fakat müdâfaa edenlerin aksine bu hileler, ortaya çıkan iktisâdî sorunları çözmeye hakikî çareler olarak görülmemelidir. Şer'î çare vb. kelimelerle adlandırılırsalar da gerçekte bunlar hile ve desisedir. Buna benzer çözüm yollarının şer'î olduğuna insanları inandırmak da zor olmuştur. Nitekim meşru diyenlere karşı bir zıt fikir akımının oluştuğunu tarihi vesikalardan öğreniyoruz. Yediyıldız nihâi düşüncesini şu açıklamayla noktalamıştır: “Her ne olursa olsun bu şer'î hileler nedeniyle Osmanlı devleti % 15'i geçmeyen bir faiz haddini kanûnî telakki etmişti ve mahkemelerin bu türlü muamelelerle meşgul olmasını kabul ediyordu. Netice itibariyle vesikalarımızın da ispat ettiği gibi yüzlerce kişi oldukça kabarık meblağları vakıf haline getirmişlerdi. Böylece binlerce kişi de düşük faizle bu vakıf nakitlerinden istifade etme imkanına kavuşmuştu.”⁶⁰¹

Diğer bir araştırmacı olan ve meseleye faiz ekseninde değinen Çağatay ise biraz farklı bir yaklaşım göstermiş, riba - faiz ayrımı tezini destekleyerek her iki kavramın farklı anlamlar barındırdığı fikrini benimsemiştir. Çağatay, İslam'da ribanın

⁶⁰⁰ Bkz. Çizakça, *Risk Sermayesi ve Para Vakıfları*, 69-72.

⁶⁰¹ Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu”, 23.

borçludan alınan kat kat karşılıksız fazlalığı yani insanlar arasındaki deyişle tefeciliği ifade ettiği, bir satım veya karz işlemi sonucu kazanılan, Osmanlı devletinin belirlemiş olduğu en yüksek düzey olan % 20 ve altındaki karşılıksız fazlalığa ise faiz dendiği kanaatini taşımaktadır. Yılda % 20'yi geçmeyen artışa, Arapçada *menfaa*, *fâide* ve *nema*, Türkçe'de ise *gelir* ve *kazanç* kelimeleri kullanılırken Osmanlı'da *tefeci*, yüzde yirmiyi veya yirmibeşi geçen fazlalıkla borç veren kişilere denir. Bu görüşüne, devletin belirlemiş olduğu orandan fazla bir gelirin muâmeleciler tarafından alınmasının yasaklanmasını ihtiva eden fetvaları kanıt olarak sunar.⁶⁰²

Onun düşüncesinin temelinde, kapitalist ekonomi modelini savunanların faize olan şu olumlu bakışı yatmaktadır: “Ekonomik faaliyetlerin çok geliştiği, içinde bulunduğumuz yirminci yüzyılda dünyanın her yerinde liberal iktisadi sistem taraftarları faizin zorunlu ve faydalı hatta yardımcı anonimleştirerek yani bir kişiden değil de anonim bir şirketten elde edilip borç alanı minnet yükünden kurtardığı için ahlaki ve sosyal bir müessese olduğunu savunurlar.” Bu temelden yola çıkarak fakihlerin ve Osmanlı bilginlerinin olaya bakışlarını kendince şöyle eleştirmiştir: “Bu tartışmalar iki sebepten ileri gelmektedir. Birincisi, İslamiyet'te bu yasağın şekil olarak ele alınması, yani niçin, hangi sebeplerle ve ne şekilde konduğuna dikkat edilmemesi. İkincisi, faiz konusu düşünülürken ekonomik gelişmenin, çağın sosyal gereklerinin gözönünde tutulmaması. Yani faizin insan kafasının hazırladığı, bu nedenle teorik yönü fazla olan bir hukuki müessese olarak ele alındığında toplum ihtiyaçları ve onların karşılanması imkanı ile ilgili türlü etkiler altında gelişme gösteren ekonomik faaliyetlerin göz önünde bulundurulmaması.”⁶⁰³

Çağatay'ın kapitalizm argümanlarını merkeze yerleştirdiği bu düşüncesi, ilmî yönden isabetli olmayan bir bakış açısından kaynaklanmaktadır. Evet, ilk dönemlerden itibaren fakihlerin çabaları, “Faizli işlemlerin ve faiz yasağının hukukî çerçevesinin çizilmesi, bu hususta objektif ve açık kriterlerin geliştirilmesi noktasına yoğunlaşmıştır. Şüphesiz ki bu anlayışta, faizin İslâm'da açık ve kesin olarak yasaklanmış olması ile bu yasağın Müslüman toplumlarca ittifakla benimsenmiş olması yatabilir. Ancak İslâm dininde bütün emir ve yasaklar, Müslümanlar nazarında dinî inanç ve mükellefiyet boyutuna sahip olduğu gibi fert ve toplumun umumi menfaatleriyle ilgili birtakım hikmet ve amaçlar da taşır. İslâmiyet'in ticaret ve kazancı

⁶⁰² Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, 39-51.

⁶⁰³ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, 39-40.

serbest bırakırken faizi yasaklamış olmasının bilinemeyen bazı hikmetleri bulunsa bile öncelikle fert ve toplumun ortak yararını korumayı hedef aldığı muhakkaktır.”⁶⁰⁴ Buna ek olarak toplumun çökme nedenlerinden biri olan faizin cahiliye dönemi tecrübesi ortada iken fakihlerin İslâm’da faizin niçin yasaklandığına, faizin ferdî ve içtimaî hayatta yol açtığı tahribata detaylı olarak değinmemeleri, doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bugün faizli sistem uygulamalarına baktığımızda, borç alanı minnetten kurtarma gibi basit sayılabilecek gerekçeleri ileri sürerek faiz almanın şahıslar tarafından değil de bankalar/şirketler aracılığıyla meydana gelmesinin ahlakî bir eylem ve yardımlaşma olduğu fikrinin de sadece teoride kaldığını ve doğru olmadığını görmekteyiz. Zira Özsoy’un da dediği gibi “Faizle giderek artan sermaye, her yönden toplum üzerinde hâkimiyet kurup onu yönlendirebilecek bir konuma gelmekte, topluma yön vermesi gereken asıl değerler ise sermaye ile ilişkileri derecesinde rağbet görmektedir. Değerlerin altüst olup yardımlaşma, dayanışma, sevgi ve şefkat gibi insanî hasletlerin yerini daha çok para ve itibar kazanma hırsının aldığı cemiyetlerde yeni nesillerin de bu değerlerle yetişeceği, bencilliğin körüklenip insanların barbarca bir hayat mücadelesine sürükleneceği açıktır. Faiz, var olduğu günden itibaren daima güçlünün ve sermaye sahibinin yararına çalışan, zayıf ve muhtaç kimselerin durumlarını da gittikçe kötüleştiren bir işleve sahip olmuştur.”⁶⁰⁵ Vakıa da, bankaların kredi verirken dayanışma ve yardımlaşma amacı güttüğü düşüncesine sahip olmadıklarını göstermektedir. Faizli sistemin ortaya çıkardığı birçok olumsuz sonuç yüzünden ekonomik krizler meydana gelmekte ve durum ne olursa olsun bankalar faiz alacaklarını müşterilerinden isteyerek pekala hiç de ahlakî davranmamaktadırlar.⁶⁰⁶

Çağın sosyal gereksinimleri, Osmanlı ulemasının yaptığı gibi elbette bazen esnekleşmeyi gerektirebilir. Ancak ekonomik gelişmeye paralel olarak gelişen toplum ihtiyaçları, faizin serbest bırakılması için tek başına yeterli bir sebep görülebilir mi?

Kaldı ki faiz, Türkiye dahil faiz merkezli kapitalist ekonomi modelini uygulayan ülkelerin yaşadığı ekonomik olumsuzluklara çare olamamaktadır. Bilakis

⁶⁰⁴ Özsoy, *İslam İktisadında Faiz*, 14; a.mlf., “Fâiz”, *DİA*, XII, 114-118.

⁶⁰⁵ Özsoy, “Fâiz”, *DİA*, XII, 118; a.mlf., *İslam İktisadında Faiz*, 41-44. Ayrıca bkz. *Mv.F*, “Ribâ”, XXII, 54-55.

⁶⁰⁶ Bkz. Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V, 3761.

“Ekonomik hayatta faiz, kaynakların tamkapasite kullanılmasını ve sermaye sahiplerinin yatırıma yönelmesini önlediği için toplum içinde işsizliği arttırmakta, yatırımlarda faizli kredilerin kullanımının, üretimde de maliyetlerin yükselmesine ve sunî fiyat artışına yol açmakta, bu arada kalıcı, fakat az kâr getiren yatırımların ihmal edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Faizli dış borçlar da kalkınmakta olan ülkeleri giderek ağır bir borç batağına sürüklemekte, neticede iktisadî hatta siyasî istiklâllerini ciddi ölçüde tehdit etmeye başlamaktadır.”⁶⁰⁷

3. Olumsuz Yaklaşımlara Cevaplar

Muâmele-i şer’iyyeye karşı dile getirilen yukarıdaki olumsuz görüşlere karşın, bazı İslam hukukçuları ve araştırmacılar muâmele-i şer’iyyenin meşruiyetini benimseyip olumsuz yaklaşımlara cevaplar vermişlerdir.

Muâmele-i şer’iyyenin faizli bir muâmele olduğunu reddedenlerin başında Akgündüz gelmektedir. Uygulamada bazı suistimallerin olduğunu kabul etse de bu muâmelenin meşru olduğunu kabul eden Akgündüz’e göre “Bu muamele faizden kaçınmak için ta Hz. Peygamber devrinden beri bilinen bir hukuki çaredir. Her ‘hile-i şer’iye’ hileli ve muvazaalı bir yol demek değildir. Ayrıca hile-i şer’iye’leri ‘kanuna karşı hilelerle’ de karıştırmamak gerekir. Bu muâmelenin suistimal edildiği fikrine katılmak mümkün ise de, tamamen faiz olduğuna katılmak, hele ‘*rihb*’i faiz diye, ‘*istirbah*’ı faize vermek şeklinde yorumlamak tamamen yanlıştır.”⁶⁰⁸

Kaya’ya göre de kazanç sağlayan her faaliyetin faiz diye nitelendirilmesi yanlıştır. “Bazı tarihçilerimiz, muâmele-i şer’iyye ile ilgili bir ifadeyi arşivden aynen almakta ve açıkça anlaşıldığı üzere Osmanlı % 15’in altında faizi helal görmüştür, üstünü haram/ribâ görmüştür’ demektedirler. Aslında bu ifadelerden böyle bir şey anlaşılmamaktadır. Bu durum hile-i şer’iyye, muâmele-i şer’iyye gibi fikhî kavramları bilmemekten kaynaklanmaktadır. Bu nedenle tarihçiler üzerine yorum yaptığı meselenin hukukî bir tarafı varsa o günkü mevzuatı, hukukî işleyişi bilmeleri gerekir. Bilmediklerinde ise sıkıntılar çıkmaktadır. Mesela Yavuz Yazar, *Eyüp’te Para ve Kredi Üzerine Gözlemler* isimli çalışmasında bir takım belgelerden bahsetmekte ve

⁶⁰⁷ Özsoy, “Fâiz”, *DİA*, XII, 118; a.mlf., *İslam İktisadında Faiz*, 43-44, 48-50. Ayrıca bkz. Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, V, 3751.

⁶⁰⁸ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri I*, 240.

sonrasında bunların ne anlama geldiğinin mevzuatın inceliklerinde gizli olduğunu belirtmekle yetinmektedir.”⁶⁰⁹

Nitekim Kurt da bu araştırmacıların vakıfların gelirini faiz diye nitelemelerine itiraz ederek muâmele-i şer’iyye vesikalarına bakıldığında kesin olarak “Ribh eşittir faiz” hükmüne varılamayacağını söylemiştir. Zira faiz ile ribh (veya istirbah, nema) kavramları arasında hem uygulama hem de mahiyet itibariyle farklılıklar mevcuttur. Sonuç itibariyle benzerlik mevcut ise de içerik yönüyle böyle farklı uygulamaları aynı saymak, hele de faiz gibi hassas bir meselede çok da kolay olmayan hükümlerden biridir.⁶¹⁰

Toplumda hem bu tür vakıfların gelirleriyle kurulmuş olan cami, medrese, hastane vb. muesseselerin fazlalığı hem de birçok kişinin bu vakıflardan maaş alarak istifade etmesi, bunlara izin verilmesindeki en önemli etkenler olarak göze çarpmaktadır. Osmanlıda hiçbir şeyhülislam da bu vakıfların muâmele-i şer’iyye ile işletilmesine karşı çıkmamıştır. Şeyhülislamlar, zamanın şartlarına ve cemiyetteki ihtiyaca bakarak bağlı oldukları Hanefî mezhebinde müfta bih olmayan para vakfının cevazına ve meşruluğu tartışmalı olan muâmele-i şer’iyyeye yeni yorumlar getirerek para vakıflarının önünü açıyorlardı. Bu vakıflara izin veren devlet, belki de bilerek şeyhülislamlık makamına bu tür vakıflara karşı çıkanları getirmemiştir. Netice itibariyle para vakıfları, Osmanlı cemiyetinde sosyal ve iktisâdî yönden etkili olmuş ve toplumun ihtiyaçlarına ciddi oranda cevap vermiştir.⁶¹¹ Hatta bazı dönemlerde para vakıflarının diğer vakıf türlerine nispetle daha fazla olduğunu görmekteyiz. Mesela 1456-1546 yıllarında İstanbul’da kurulan 2.506 vakıftan 1.150’sini para vakıfları teşkil ediyordu.⁶¹²

Para vakıflarının kurulmasındaki asıl gaye, elbette gelir elde edip bu gelirlerin vakfedenler veya mütevelliler tarafından şahsi ihtiyaçlar için kullanılması değildi. Bilakis Allah rızası güdülerek kurulan bu vakıflarla dinî ve iktisâdî hizmetler görülerek insanlar arasında ictimâî yönden bir rahatlama sağlama amaçlanmaktaydı. Bu amacın yerine getirilmesi için de en başta vakfedilen paralar, eksilip değer kaybına

⁶⁰⁹ Kaya, “Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri”, 32-33.

⁶¹⁰ Kurt, *Para Vakıfları*, 152-153.

⁶¹¹ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 7-10.

⁶¹² Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları”, 215-220. Bazı dönemlerdeki artış oranı için bkz. Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 12-15.

uğramasın diye atıl kalmamalıydı. İşte bu sebeple hayata geçirilen muâmele-i şer'iyeye gibi uygulamalarla elde edilen gelirler, en başta halkı, esnafı ve tüccarı tefecilerin eline düşmekten kurtarıyordu. Geçim yönünden dara düşen halk ile nakit yönünden iş yapması ve ticareti zorlaşan esnaf, sanatkâr ve tüccar kendilerine kaynak sağlıyorlardı. Vakıf paralarından ayrıca fakir, gazi, borçlu, yolda kalanlara, muhtaç olanlara sadaka olarak verilir hatta bu paralar kölelerin azad edilmesi için kullanılırdı. Mescid, medrese, hastane, köprü ve çeşmeler de inşa edilerek halkın yararına olan hizmetler yapılır, bu şekilde şehirler imar edilirdi.⁶¹³

4. Değerlendirme

Muâmele-i şer'iyeye Osmanlı'da olduğu gibi bazı dönemlerde zaruret oluşması halinde nakit sıkıntısını aşma gayesiyle bir çıkış yolu olarak uygulanabilir. Fakat kanaatimize göre bu uygulama caiz değildir.

Her ne kadar caiz görülerek devlet tarafından faaliyetlerine devam edilmesine karar verilmişse de bu kadar önemli toplumsal yarar sağlayan bir kurumun meşruiyetinin ve özellikle muâmele-i şer'iyeye işleyişinin Osmanlı döneminden günümüze kadar şiddetli şekilde tartışılmış olması, bu kurumların iktisâdi ve toplumsal faydalarının göz ardı edilmesine neden olmuştur. Halbuki vakfedilmek istenen paralar, muâmele-i şer'iyeye ile işletilmek yerine bir araya getirilerek gayrimenkule çevrilip vakfedilseydi ve gayrimenkuller alım satım, kira vb. meşru akitlerle değerlendirilmiş olsaydı, sonuçta yine nakit gelirleri elde edilecekti ama muhtemelen insanların zihinlerindeki tereddütler ortadan kalkacak ve bu kadar tartışma da yaşanmayacaktı. Elbette, gayrimenkullerin bazı afetlerle zarar görme riskinin bulunması, paraların gayrimenkule çevrilmemesinin önemli bir nedeni olabilir. Ama her durumda risk olasılığının bulunduğu, unutulmaması gereken bir gerçektir.

3. Muâmele-i Şer'iyeye ile İlgili Hukukî Düzenlemeler

Para vakıflarının uyguladığı muâmele-i şer'iyenin düzenli yürütülmesi amacına yönelik olarak bir takım tedbirler alınmıştır. Ayrıca muâmele-i şer'iyeyeyle bile olsa verilen para karşılığında ilave bir fazlalık alma, bazı kesimler lehine sömürü aracına dönüşebilirdi. Bundan ötürü, alınan tedbirler büyük ihtimalle diğer yandan fakir insanların tefeciliğin olumsuz sonuçları altında ezilmesini engellemeye yönelik

⁶¹³ Kurt, *Para Vakıfları*, 331-332; Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 77, 79-80.

olarak devletçe düşünölmüş çarelerdendi. Tedbirler sayesinde kredi alarak üretime yönelik büyük çaplı yatırım yapan kapitalist bir zümrenin doğması da mevcut sistem içerisinde mümkün görünmüyordu.⁶¹⁴ Osmanlı devletinin muâmele-i şer'iyyenin hem sömürü aracına dönüşmesini engellemek hem de bu yolla gelir elde etmeyi denetim altına almak için uygulamaya koyduğu düzenlemelerin bir kısmı şöyledir:

a. Muâmele-i Şer'iyye Yapılmadan Hiçbir Ribh Alınmaz

Muâmele-i şer'iyye yapılmadan ödünç verilen maldan gelir sağlamak katiyyen haramdır. Diğer bir deyişle usulü dairesinde borçlanma işlemi olmadan (muâmele-i şer'iyye yapılmadan) borçluya herhangi bir ribh yüklenemez. Buna binaen bir kimse, bir şahsa vermiş olduğu meblağ mukabilinde araya muâmele koyarak borçluya kâr yüklememişse o şahıstan daha sonra kâr-faiz namıyla bir şey isteyemez. Fakat muâmele-i şer'iyye suretinde yapılırsa Hanefî fakihlerinin cumhuruna göre mekruh ise de faiz ortadan kalkar ve kazanç caiz olur.⁶¹⁵ Hatta muâmele-i şer'iyye yapılmadan istenen bir ribh davası mahkemeye intikal etmişse istenilen fazlalık henüz alınmamışsa ödenmemesine, ödenmişse de kararın düzeltilip fazlalığın geri verilmesine hükmedilmiştir. Ayrıca her sene için ayrı muâmele yapılması da şart koşulmuştur. Yani aynı borç için sadece muâmele yapıldığı senede ribh alınması helal sayılmışken yapılmayan senelerde ise ribhin tahakkuk ettirilmesine izin verilmemiştir.⁶¹⁶

Muâmele yapılmadan ribh alınamayacağını hatta alınmışsa bile asıl borçtan düşüleceğini ve kâr alınabilmesi için her sene ayrı ayrı sözleşme yapılmasının da şart koşulduğunu gösteren fetvalar sırasıyla aşağıdadır:

- “Zeyd Amr'a muâmele kasdiyle verdiği akçesi için ilzâm-ı ribh etmeden Amr'dan ribh nâmına nesne almağa kâdir olur mu? el-Cevâp: Olmaz.”
- “Zeyd Amr'a muâmele kasdiyle verdiği akçesi için ilzâm-ı ribh etmeyip lâkin Amr Zeyd'e sana senede şu kadar akçe ribh vereyim deyû vadedip vech-i muharrer üzere temessük verse (sadece yazılanı yeterli görse) Zeyd mücerred

⁶¹⁴ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 59; Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 15-16.

⁶¹⁵ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye Kamusu*, V, 47; VI, 100-101; Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 61-62. Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 60-61, 65.

⁶¹⁶ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, IV, 194; Kurt, *Para Vakıfları*, 169; Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 66; Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 17.

ol va'd ve temessüke binâen Amr'dan ribh nâmına nesne almağa kâdir olur mu? el-Cevâp: Olmaz.

- “Bu sûretde Zeyd vech-i muharrer üzere temessük etmemle ilzâm-ı ribh etmiş olurum deyû Amr'dan ribh nâmına şu kadar akçe alsa, Amr ribh-i mezbûru asla hesaba kâdir olur mu? el-Cevâp: Olur.”

- “Zeyd, Amr'a muâmele kasdiyle verdiği akçesi için Amr'ın üzerine bir sene tamamına dek şu kadar akçe ilzâm-ı ribh edip sene tamamında ribh-i merkumu Amr'dan aldıktan sonra aslî mal iki sene Amr'ın zimmetinde kalıp ilzâm-ı ribh olunmasa, Zeyd “Sene-i sâbıkada olan ilzâm-ı ribh kifâyet eder.” deyu ilzâm-ı ribh olunmayan seneler için Amr'dan ribh nâmına nesne almağa kâdir olur mu? el-Cevap: Olmaz.”⁶¹⁷

Muâmelesiz ribh alınması veya devletin belirlediği oranın üzerinde talep edilmesi, bir imamın görevden alınması için yeterli sebep görülürken⁶¹⁸ bir sene üzerinden yapılan muâmele, herhangi bir sebepten ötürü vade dolmadan örneğin altıncı ayda feshedilirse yalnızca geçen süreye karşılık gelen ribh tahakkuk ettirilir.⁶¹⁹

Yine ilzâm-ı ribh yapılmadan kârın istendiği veya alındığı meselelerde çıkan anlaşmazlıklarda mevzubahis edilen ribh yok hükmünde sayılmıştır. Mesela böyle bir mevzuda iki taraf arasındaki sulhun geçerli olmayacağına hükmedilen bir fetvâda şunlar kaydedilmektedir:

“Hind, Zeyd'e istirbah kasdıyla verdiği akçesi için ilzâm-ı ribh etmeden Zeyd'den şu kadar akçe dava ettikde Zeyd Hind ile dava-yı merkûme (yapılan) den şu kadar gurus üzerine sulh olsa sahih olur mu? el-Cevap: Olmaz.”⁶²⁰

Benzer bir durumun bir tarafın diğer tarafı ibrâ ettiği karşılıksız ribh için de uygulandığını fetvalarda görmekteyiz:

“Zeyd, Amr'a karz verdiği akçesi için ilzâm-ı ribh etmeden birkaç senede ribh namına asli maldan şu kadar akçe ribh alıp istihlak ettikten sonra Amr, “Zeyd zimmetimde asla hakkım yoktur.” deyu Zeyd'i amme-i davadan ibra eylese

⁶¹⁷ Kurt, *Para Vakıfları*, 169-176. Ebussuud'un aynı minvaldeki fetvaları için bkz. Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 62.

⁶¹⁸ Okur, “Para Vakıfları Bağlamında Ebussuud'un Hukuk Anlayışı”, 53.

⁶¹⁹ Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 18. Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 65-66.

⁶²⁰ Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 457.

hâlen Amr ribh-i mezkuru Zeyd'den davaya kadir olur mu? el-Cevap: Olmaz.”⁶²¹

b. Masraflar Sermayeden Değil Gelirden Yapılmalıdır

Osmanlı'da para vakıflarının elde ettiği kârlar, evvela hayır cihetlerine harcanıyor ve harcamaların aslî paradan yapılmasına izin verilmiyordu. Gelirlerin bir kısmı vakfın idaresiyle ilgili mütevellî ve kâtip maaşları ile diğer ihtiyaçlara harcanır, bir kısmı da vakfın kuruluş gayesine uygun olarak daha çok halkın yararına olan eğitim, sağlık ve dinî-hayrî hizmetler gibi sosyal faaliyetlere aktarılırdı.⁶²² Asıl paradan yani vakıf sermayesinden harcama yapıldığı durumlarda mütevellinin harcadığı miktar tazmin ile sorumlu olup hemen o parayı tedarik etmesi gerekli kılınıyordu. İşletmeci hususunda da titiz davranılıyor, vakıf para her şahsa verilmeyip ticârî hayatta temayüz etmiş ve insanlar arasında dürüstlüğüyle tanınmış tüccâr tercih ediliyordu. Fakir, iflas eden, yolcu, kâdı, müderris, yeniçeri, devlet adamlarına vb. borcun geri dönüşünün risk altına gireceği veya memurluktan dolayı suistimal edileceği düşünülen şahıslara muâmele yapılmaması ise mevkûf paranın geri dönüşünün garanti altına alınması hassasiyetine bağlı bir tercih olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca mümkün olduğunca paranın zâyi olmaması hesabıyla kredi kullananlardan teminat isteniyordu. Bu teminat ya borç miktarınca kıymetli bir rehin (rehn-i kavî) ya da zengin bir kefil (kefil-i melî) olmaktadır.⁶²³ Bazı kâdı sicillerin nakledilen bilgilerden de kredi alan kimselerin zengin tüccar ve sanatkarlardan oluştuğu kolayca anlaşılmaktadır.⁶²⁴

c. Vakıf İşletme Şartlarına Uyulması Gerekir

Kurulan vakıflarda bir yandan mütevellilerin nasıl bir yol takip etmesi gerektiği hususunda rehberlik etmesi, diğer yandan şahsi suistimallerin önüne geçebilmek maksadıyla vakfiyeler düzenlenmiş bu vakfiyelerde yazılan vakıf işletme şartlarına uyulması istenmiştir. Buna bir örnek, İstanbul kadı sicillerinde yer alan Kasap Hasan b. Abdullah adlı kişiye ait para vakfının şu şartnamesidir:

⁶²¹ Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ*, 377.

⁶²² Özcan, *Kânunî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 76; a.mlf., “Kânunî Dönemi Para Vakıfları”, 62.

⁶²³ Özcan, *Kânunî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 308; Aslan, “Para Vakıflarının Kurulmasındaki Faktörler”, 107-108; Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 56.

⁶²⁴ Aslan, “Para Vakıflarının Kurulmasındaki Faktörler”, 117. Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 56.

“... ve şöyle şart eyledi ki: Meblağ-ı mezbûrun ribâ ve fesâddan ârî olmak üzere emânet ve diyânetiyle ma‘rûf ve istikâmet ve emânetle mevsûf, harâma meyletmeyen, günâhlardan içtinâb eden, ahbine sâdık mütevellî yediyle ve sikatdan bir câbî (vakıflara ait kira ve gelirleri toplayan görevli) mübâşeretiyle emîn ve mu’temed kimselerle rehn-i kavî ve kefil-i melî ile veyâ hasbe iktizâî’l-hâl bunlardan birisi ile ziyâdesiz noksânsız senede onu on bir (%15) üzere istiğlâl-i mu’tâd ile istiğlâl ve muâmele-i sahîha-i şer2iyye ile istirbâh edilmesini şart eyledi.⁶²⁵

Diğer iki örnek, Batum’dan göç edip Adapazarı’na yerleşen Müslümanların 1893’te Adapazarı’na bağlı Nuri Osmaniye köyünde kurdukları para vakfının vakfiyesi⁶²⁶ ile Konya’ya bağlı Kadınhanı’nda kurulan para vakıflarının çoğunun vakfiyesinde geçen ve aşağı yukarı aynı olan şartlardır.⁶²⁷

Vakfiyelerdeki şartlara binaen, vakıf alacakları tahsil edilemediği durumlarda mütevellî kusurlu görüldüğü takdirde alacaklar ona tazmin ettirilir ve alacaklar ondan istenirdi.⁶²⁸ Mesela şahit tutulmadan paranın istirbah işlemine verilme yasağına uymayan mütevellîyle ilgili bir fetvada şöyle denilmektedir:

“Şuhûd mahzarlarında (huzurunda) istirbah olunub şahitsiz istirbah olunmaması maşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd, nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçe Amr’a muâmele ile verdiği hilaf-ı şartı vâkıf şuhud mahzarlarında vermeyip ba’dehu Amr inkar edip yemin etmekle meblağı mezbur zâyi olsa Zeyd’e daman lazım olur mu? el-Cevap: Olur.”⁶²⁹

⁶²⁵ Bab mahkemesi 11. nolu sicil (1081/1670-1671), Hüküm no: 373, c. 53, 315. (<http://www.kadısicilleri.org/madde.php>) (05.10.2019).

⁶²⁶ “İki bin guruş hasbeten lillahi’s-samed vakf-ı sahîh-i müebbed ve hasb-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs idüb şöyle şart eyledim ki, meblâğ-ı mezkûr iki bin guruş alâ vechi’l-helâl bâ-yed mütevellî rehn-i kavî ve bâ-kefil malı ile senevî ziyâde ve noksan olmayub ve kalemiye nâmiyle dahi bir nesne alınmayub on-on bir buçuk (%15) hesap üzere istirbâh olunub hâsıl olan râyiç her senesinde karye-i mezkûrda vâki ehâli-i hamiyetdâr taraflarından inşa olunan cami-i şerîfin hitâbet cihetine mutasarrıf olan hatibine verile.” Bkz. Adalıoğlu, “Osmanlı Devri Para Vakıflarına Üç Örnek”, 247.

⁶²⁷ “Konya’nın Saidili (Kadınhanı) nahiyesi Şahvirdi mahallesinden Hacı Osman Efendi ibn Hacı Hasan Ağa, Konya mahkeme-i şer’inde mütevellî tayin ettiği Hacı İhsan Efendi İbn Hacı Hasan mahzarında, malından iki bin kuruşu vakfedip şöyle şart eylemiştir: meblağdan onu onbir buçuk (%15) hesabıyla mütevellî eliyle verilecek paradan elde edilecek gelir üç sehîm (pay) itibar edilerek, bir sehîm ... 28 Cemaziyelahir 1303’te (4 Nisan 1886) vakfiye tescil edilmiştir.” Bkz. Sarıköse, “Kadınhanı’nda Para Vakıfları”, 122-130.

⁶²⁸ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 349.

⁶²⁹ Bkz. Balat mahkemesi 1 nolu sicil, (964-965/1157-158), Hüküm no: 571, c. 41, 311: <http://www.kadısicilleri.org/madde.php> (06.10.2019).

Aynı şekilde vakfiyede ancak kefil veya rehin şartıyla muâmele yapılmasına izin verilmişse, aksi durumda mütevellî sorumlu olur:

“Rehin ya da kefil ile istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellîsi Zeyd, nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi hilâf-ı şart-ı vâkıf rehin ve kefilsiz Amr’a muâmele ile verdikten sonra, almadan Amr’a iflas târi olup (meydana gelip) meblağ-ı mezbûr zâyî olsa, Zeyd’e daman lazım olur mu? el-Cevap: Olur.”⁶³⁰

Şartlara riayet edip elinde olmayan bir nedenle vakfin alacağı zayı olsa mütevellî bundan sorumlu tutulmaz:

“Rehin ve kefil ile istirbâhı meşrûta olan vakf-ı nukûdun mütevellîsi Zeyd, nukûd-ı mezbûreden şu kadar akçeyi rehin ile Amr’a verdikten sonra Zeyd’in yedinde rehin muhterik olmağla (yanarak) deyn sâkıt olsa, Zeyd’e daman lazım olur mu? el-Cevap: Olmaz.”⁶³¹

d. Ortadan Kaybolan Borçludan Yalnızca Bir Yıllık Ribh İstenir

Bir kimse, bir yıl vadeyle muâmele-i şer’iyye yaparak para vakfına borçlanır sonra da yıllarca ortadan kaybolduysa ondan sadece bir yıl için ribh alınır. Bu durumda mütevellî, geçen senede yapılmış olan muâmele bütün yıllar için kâfi deyip borçluya ribh ilzam edemez.⁶³² Ulemadan bazılarının diğer yıllar için *ribh-i misil* (muâmele yapılan bölgede genellikle ödenen kâr) verilmesi gerektiği şeklindeki fetvaları da genel bir kabul görmemiştir. Konuyla alakalı bir fetvada şunlar söylenmektedir:

“Zimmetinde vakfa borcu olan kimseyle mütevellî bir seneliğine muâmele yapar, sonra o kimse gâib olur ve yıllarca muâmele yapılmaz. Adam dönünce mütevellî muâmele olunmayan senelerin ribhini istese, ödemek zorunda mı? el-Cevap: Muâmele olunmayan seneler için ribh vermesi gerekmez. Bazılarının, vakfa borçlu olan kimsenin bu durumda ribh-i misil ödemesi gerektiğine dair fetva verdiğini işittim. Bu fetvayı, vakıf malının gasbı halinde vakfin zarar etmemesi için tazminata hükmedilmesine kıyasla verdiler. Fakat

⁶³⁰ Bkz. Balat mahkemesi 1 nolu sicil, (964-965/1157-158), Hüküm no: 571, c. 41, 311: <http://www.kadisicilleri.org/madde.php> (06.10.2019). Kefil veya rehin gösterilmediği durumlarda işlemin iptal edildiğine dair kayıtların da mevcut olduğu aktarılmaktadır. Bkz. Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 341.

⁶³¹ Kurt, *Para Vakıfları*, 161-162.

⁶³² Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, IV, 194; Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 18.

bu durum buna delalet etmez. Çünkü ilzam-i ribh, riba ilzâmı anlamına gelir."⁶³³

e. Devletin Belirlemiş Olduğu Ribh Oranı Aşamaz

Osmanlı devleti, muâmele-i şer'iyeye izin vermiş olsa da keyfiliği önlemek maksadıyla bu işlemin aracı yapıp herkesin kendi tercihine göre bir kâr oranı belirlemesini, başka bir deyişle kanun dışı murâbahacılığı yasaklamıştır. Bunun yerine devlet bizzat belli bir ribh oranı belirlemiş ve resmi sınırın aşılması durumunda faille ceza verileceğini, mesela bazı dönemlerde sürgün, kürek çekme ve hapis cezası gibi müeyyideler getirildiğini ilan etmiştir. Sultan I. Ahmed'in (1603-1617) 1609 tarihli dönemin durumunu ihtiva eden fermanı bahsi geçen yasağın güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Fermanda, ribahor denilen tefecilerin ekseriyetle bin akçeyi muameleyle verip karşılığında dört-yüz-beş-yüz akçe aldıkları söylenmekte, bunun sonucunda da reâyadan birçok kimseyi borca boğdukları, borcunu ödeyemeyenleri kendilerine hizmetçi olarak çalıştırdıkları, çalışmak istemeyenleri de borca karşılık hapse attırdıkları geçmektedir. Fermanın sonunda Sultan, % 15'ten ziyade ribh alanların ceza olarak kürek çekme işine konulacağını bildirerek böyle davrananların tutuklanıp İstanbul'a gönderilmelerini emretmektedir.⁶³⁴

Ancak en üst sınırın % 15 seviyesinde tutulduğu belirtilen yukarıdaki ferman ile farklı zamanlarda çıkarılmış fermanlardan devletin belirlemiş olduğu ribh oranının her dönemde aynı tutulmadığını öğrenmekteyiz. Mesela Yavuz Sultan Selim (1512-1520), Kânunî (1520-1566) ve III. Murat'ın (1574-1595) %10'dan fazla ribh alınmamasını isteyen "*ona onbirden (% 10) ziyadeye muâmele ettirilmemesi*" şeklinde fermanları olmuştur.⁶³⁵

Kânunî (1520-1566) döneminde verilmiş olan Ebussuûd'un aşağıdaki fetvalarında ise % 15'e kadar izin verildiği açıkça geçmektedir:

- "Onun onikiye (% 20) muâmele ile akçe vermek helal midir? el-Cevap: Men'i külli ile memnu'dur, hâkim ta'zir eder."

⁶³³ Kaya, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri", 18.

⁶³⁴ Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", 51; Aslan, "Para Vakıflarının Kurulmasındaki Faktörler", 108.

⁶³⁵ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 60; İnanır, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, 201-202; Özcan, "Para Vakıfları İlgili Önemli Bir Belge", 111.

- “Onun onbir buçuktan (% 15) ziyadeye muâmele olunan malın ribhı helal olur mu? el-Cevap: Memnu’dur, eden ta’zir olunur.”⁶³⁶

Yine devletçe kâr hadlerini belli bir seviyede tutmak amacıyla piyasaya müdahale suretinde yapılan diğer bir girişim, narh⁶³⁷ kanunları ve murâbaha nizamnameleri olmuştur. Ergin’in aktardığına göre hicri 1040’tan (1630) evvelki zamana ait olduğu anlaşılan bir Kanunnâme-i Osmanî’de, birçok meseleyle beraber muâmelede ribh oranının sabitlendiği “ve şer’an muâmele edenleri onu onbirden (% 10) ziyadeye verdirmeyeler ve ribayı dahi kat’a ettirmeyeler” diye bir narh kanunu çıkarılmıştır.⁶³⁸

1887 yılında çıkarılan murâbaha nizamnamesinde ise ribh oranı % 9’a indirilmiştir. Yapılan tüm bu hamlelerden, ilk dönemlerden bu tarafa doğru gelindikçe ribh oranlarının azar azar düşürüldüğü de göze çarpmaktadır.⁶³⁹

En yüksek ribh miktarının ne olduğu konusunda iki aktarım ortaya konmuştur. Bazı araştırmacıların tespitine göre, % 15 en yüksek ribh oranı olarak kabul edilmiş, bu sebeple bu orandan fazla ribh talep edilmesi durumunda bunun borç sahibine verilmeyeceği kararlaştırılmıştır. Mahkemeye % 15 üzerinde ribhin istendiği bir dava gelse bu dava baştan dinlenmezdi. Bir hâkim % 15’ten fazlasına hükmetse dahi hükmü geçerli sayılmaz, % 15’in üzerinde ribh alınıp kullanılmışsa, bu ribh anaparadan ödenmiş sayılırdı.⁶⁴⁰ Hâdimî’nin (ö. 1176/1762), en fazla % 15 seviyesinde kâr alınabileceğini, bunun geçilmesi halinde yapanların tövbe edinceye

⁶³⁶ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 60; a.mlf., “Para Vakıfları İlgili Önemli Bir Belge”, 111 (16 nolu dipnot).

⁶³⁷ “Osmanlı’da mal ve hizmet fiyatlarında devletçe tespit edilen üst sınır.” Kütükoğlu, “Narh”, *DİA*, XXXII, 390.

⁶³⁸ İlgili bölüm aslî şekliyle şöyle geçmektedir: “Bî namazları mahalle be mahalle teftiş edip namaz kılını ve kılmayanı göreler. Bî namazları tutup teşhir edeler. Ve muhkem haklarından gelip siyaset edeler. Ve yalan şهادet edenler ve tezvîr hüccet verenler ve onunla amel edenler kâdî katında sabit olduktan sonra muhkem haklarından geline. Ve şer’an muâmele edenleri onu onbirden ziyadeye verdirmeyeler. Ve ribayı dahi kat’a ettirmeyeler.” Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, I, 392.

⁶³⁹ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, 51; Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 65.

⁶⁴⁰ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 53-54; a.mlf., “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 27-28. Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 65.

kadar şiddetli tazire ve hapse maruz kalacağını bildiren Sultan'ın emrinin bulunduğunu zikretmesi,⁶⁴¹ bu görüşü destekler mahiyettedir.

Bazı araştırmacılar ise ribh oranının genellikle % 10 seviyesinde tutulduğunu, kısmen % 11,25, % 12,5 ve % 15 oranlarının da uygulandığını ama hiçbir zaman % 20'nin üzerinde bir kâra müsâde edilmediğini söylemektedir.⁶⁴² Mesela 17. yüzyıl şeyhülislamlarından Feyzullah Efendi'den (ö. 1100/1687), nakledilen konuyla ilgili fetvalar şöyledir:

- “Bir kimse diğer bir kimseye istirbah kasdı ile onu onbir buçuktan (% 15) borç verip sene sonunda rıbhı borçludan almağa kadir olur mu? el-Cevap: Olur.”

-“Zeyd mütevellisi olduğu vakıf paralarından Amr'a muâmele ile verdiği akçe için bir sene tamamına kadar onu onüç (% 30) hesabı üzerinden şu kadar akçe ribh ilzam edip sene sonunda bu rıbhı Amr'dan dâvâ etse onu onbir buçuktan (% 15) ziyadeye dâvâsı dinlenir mi? el-Cevap: Olmaz, memnû'dur.”⁶⁴³

Vakfedilmiş sermayede herhangi bir eksilme olması durumunda sermaye eski meblağa ulaşınca dek veya kâr oranı vakfın masraflarını artık karşılayamıyorsa sıkıntı aşılıncaya kadar ribh oranının arttırılması yoluna gidildiği dönemler olsa da yine de resmîyette bildirilen oran aşılmamıştır. Tahrir defterleri ve şer'î sicillerdeki bazı kayıtlar buna örnektir:

“Ve eğer meblağ-ı mezbûre noksan gelirse mevcuddan olan onu onbir buçuk (% 15) hesabı üzere istirbah oluna.”

“Onu onbire (% 10) istirbâhı meşrûta olan nukûd-ı mevkûfenin mütevellisi Zeyd, vakfa dîk (darlık) târi olmağla (meydana gelmek) re'y-i hâkimle onu onbir buçuk (% 15) hesabı üzere istirbâha kâdir olur mu? el-Cevap: Olur.”⁶⁴⁴

“el-İlyas Kaftânî Mescidi evkâfına müteveli olan Çakır Çavuş, mezkûr vakfın vezâyifi için her bir sene 10.000 akçe alub onu onbir (% 10) hesabı üzere

⁶⁴¹ Hâdimî, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye*, IV, 194. Ayrıca bkz. Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 65.

⁶⁴² Özcan, *Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 61, 318; a.mlf., “Para Vakıfları İlgili Önemli Bir Belge”, 112; Çağatay (Barkan ve Ayverdi'den naklen), “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, 50.

⁶⁴³ Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, 50; Şimşek, “Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları”, 215.

⁶⁴⁴ Kurt, *Para Vakıfları*, 151-166.

istirbah olunmakla vezâyifi karşılamadığından, onu onbirbuçuk (% 15) hesabı üzere istirbah olunmasını talebi üzerine mahkemece izin verildiği.”⁶⁴⁵

f. Mürekkep Ribh Alınmaz

Vakti geldiğinde borçlu, üzerine kâr eklenen borcunu ödemezse ileriki yıllarda vade uzatılırken bile yeni döneme ait ribh sadece anapara üzerinden tahakkuk ettirilir. Mürekkep ribh yani kat kat kâr söz konusu değildir.⁶⁴⁶

4. Para Vakıflarının İşleyişi

Vakıf paralarının işletilmesinde birkaç yöntem kullanılmıştır. Bunları iki kısımda tasnif edebiliriz. Birinci kısım, bey'u'l-înenin esas alınmadığı uygulamalar, ikinci kısım ise bey'u'l-îne temel alınarak yapılan uygulamalardır. Para vakıflarının işletilmesinde kısmen başvurulmuş birinci kısımdakilere ismen temas edip asıl konumuz olan ikinci kısım uygulamalara değinerek bunların Hanefî mezhebinin temel kaynaklarında dayanaklarının olup olmadığına bakacağız.

a. Bey'u'l-îne'ye Dayanmayan İşlemler

Birden fazla olan ve bey'u'l-îneye dayanmayan işlemlerin bazıları kazanç sağlamaya yönelik iken bazıları sadece hayır yapmaya yöneliktir. İşlemler şunlardır: Karz-ı Hasen, Bidâa (vakfın parasını sırf Allah rızası için alıp çalıştırma, daha sonra da sermaye ve elde edilen kârın tamamını vakfa geri verme işlemi), Mudârebe, Müşâreke, Murâbaha, Bey' bi'l-vefâ, Bey' bi'l-istiğlâl ve Gayrimenkule tebdil ve îcâr (Vakfedilen para ile bir gayrimenkul alınıp kiraya verilmesi)⁶⁴⁷

b. Bey'u'l-îne'ye Dayalı Uygulama: Muâmele-i Şer'iyye

Osmanlı hukuk literatüründe îne akdi temel alınarak yerini almış olan “muâmele-i şer'iyye” uygulamasının para vakıflarında nakit işletme yöntemi olarak merkezi bir yer kapladığını daha önce söylemiştik. Şimdi her birinin îne alım satımıyla olan alakasını da belirterek muâmele-i şer'iyyenin çeşitli şekillerini, akabinde de bu muâmelenin kullanım oranlarını vermeye çalışacağız. Belli başlı muâmele-i şer'iyye uygulamaları şunlardır:

⁶⁴⁵ Kurt, *Para Vakıfları*, 189.

⁶⁴⁶ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 45-46; a.mlf., “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 16.

⁶⁴⁷ Kurt, “Kredi Kaynağı Olarak Para Vakıfları”, 323-324; Döndüren, “Faiz Yasağı ve Finansman Sağlama Yöntemleri”, 210-211.

1. Vakfın Bir Malı Üzerinden Yapılan Muâmele

Vakıf mütevellisi, nakit paraya ihtiyaç duyan kişiye vakfın herhangi bir malını örneğin 120 liraya vadeli satıp teslim eder. Müşteri, malı teslim aldıktan sonra üçüncü bir kişiye sattıktan sonra üçüncü kişiyle arasındaki alışverişi herhangi bir nedenle *ikâle*⁶⁴⁸ yoluyla fesheder. Fesih sonucu kendisine dönen malı satmak istediğini söyleyip tekrar vakfa peşin bedelle mesela 100 liraya satar ve parasını alır. Hedefini gerçekleştiren müşteri böylece ihtiyacı olan 100 liraya kavuşurken vakıf da vade dolduğunda 120 lira alıp bir miktar kâr elde ederek vakfın parasının zayi olmasını engellemiş olur.⁶⁴⁹

Bu surette cereyan eden alım satım, Hanefî mezhebinde sadece Kâdîhan (ö. 592/1196) tarafından îne diye adlandırılmıştır.⁶⁵⁰

Yukarıdaki muâmele örneğindeki en önemli detay, müşteri ile üçüncü kişi arasındaki bey'in feshedilmiş olmasıdır. Müşteri, malı mutlaka fesihten sonra vakfa geri satmaktadır. Müşteri eğer aldığını doğrudan ilk sahibi olan vakfa geri satmış olsaydı, Hanefî mezhebi nezdinde bu akit hem îne ismiyle anılmayan⁶⁵¹ hem de cevaz verilmeyen fâsid bir akde⁶⁵² dönüşmüş olacaktı. Satılmış malın doğrudan ilk satıcısına dönmemesi gerektiğiyle ilgili bu detay, muteber Hanefî kaynaklarında açıkça ifade edilmektedir.⁶⁵³ Üçüncü sırada zikredeceğimiz vakıf ile kredi isteyen kişi arasına başka bir kişinin konulmasıyla yapılan uygulamanın yapılmasındaki amaç burada aktardığımız muâmeledeki amaçla bire bir aynıdır.

Şeyhulislam Ebussuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) muâmele-i şer'iyye uygulamasının nasıl olacağıyla ilgili vermiş olduğu bir cevaptan da gayet açık bir şekilde vakfın malını vadeli alan kişinin aynı malı vakfa doğrudan peşin satamayacağı anlaşılmaktadır. Bu da, iddiamızı güçlendiren başka bir delil olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebussuûd'un cevabı şöyledir:

⁶⁴⁸ “Bağlayıcı hale gelmiş olan bir akdi karşılıklı rıza ile bozma” anlamına gelen akit. Bkz. Kudûrî, *el-Muhtasar*, 85; Merginânî, *el-Hidâye*, III, 55.

⁶⁴⁹ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 22; Korkmaz, *Eski Hukukumuzda Muamele-i Şer'iyye*, 72.

⁶⁵⁰ Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ*, II, 167

⁶⁵¹ Bkz. “İlk Hanefî Eserlerindeki Îne Yaklaşımı” başlığı.

⁶⁵² Bkz. “Malın Önce Vadeli Sonra Peşin Satıldığı Îne” başlığı.

⁶⁵³ Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ*, II, 167; Bâbertî, *el-Înâye*, VII, 212; İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-Kadîr*, VII, 211; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, V, 325

“Gerçi Kâdîhan’da birkaç tarik yazılmıştır. Amma tarik-i esheli mesela Zeyd Amr’a bin akçe idane edip ve yüz elli akçe kıymetli bir metai Amr’a altmış üç ecel ile bey u teslim edip Amr dahi o metai Bekr’e (yani üçüncü kişi) hibe teslim eder. Bekr dahi Zeyd-i dâiyine hibe ve teslim eder.”⁶⁵⁴

Görüldüğü üzere Ebussuûd Efendi, bu cevabının başında muâmele-i şer’iyyenin farklı uygulamaları için Kâdîhân’ın (ö. 592/1196) *Fetâvâ* adlı eserini dayanak göstermektedir. Bu esere baktığımızda ise önerilen yöntemlerin hiçbirinde vadeli satılan malın aynı müşteri tarafından doğrudan ilk satıcıya peşin bedelle daha ucuza geri satılması yöntemi geçmemektedir.⁶⁵⁵ Ayrıca Ebussuûd, önce karz akdinin daha sonra da üçüncü kişi aracılığıyla yapılan hibe işleminin birleşmesiyle oluşan bu muâmele örneğini, en kolay yol olarak sunmuştur. Halbuki iki şahıs arasında, “vadeli satıp peşin geri alma” yolunun çok daha kolay ve basit olduğu apaçık bir gerçektir.

Bazı hukukçu ve araştırmacıların gözden kaçırdığı husus işte budur. Yani îne kavramını gördükleri yerde, onu İslam hukukunda en çok bilinen içerikle (malı veresiye satıp aynı müşteriden daha düşük bedelle peşin olarak geri alma) anlamış olup îne ile muâmele-i şer’iyyeyi bir tutmuşlardır. Halbuki muâmele-i şer’iyyeyi, meşhur anlamıyla bilinen îne ile açıklamak büyük bir yanılığa sebebiyet vermektedir. Mesela bu detayın gözden kaçırıldığı bir nakilde muâmelenin şöyle de gerçekleştirilebileceği söylenmektedir:

"Elbise sahibi bir kimse (Zeyd), bir elbisesini 1.200 akçeye bir yıl vâde ile elbiseye ihtiyacı olan (Amr'a) satsa, elbiseyi satın alan (Amr), bu elbiseyi tekrar sahibine (Zeyd'e) 1.000 nakid akçeye satarak Amr ihtiyacı olan 1.000 akçeye ulaşmış olsa ve bir yıllık vâde sonunda borçlu olan (Amr) 1.200 akçeyi alacaklıya (Zeyd'e) ödese 1.200 akçe borçlu hâle gelen Amr istediği 1.000 akçeyi elde etmiş olur.”⁶⁵⁶

Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi’den (ö. 1006/1598) nakledilen aşağıdaki söz de meseleyi apaçık ortaya koyan kanıt niteliğindedir: “Sâlisin

⁶⁵⁴ Düzenli, *Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 113.

⁶⁵⁵ Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ*, II, 166-168.

⁶⁵⁶ Bkz. Kurt, *Para Vakıfları*, 216.

tavassutuna sebep oldur ki, bir kişi satun alduğı metain akçesini vermeden yine noksanesiyle bâyi'e nakit ile vermek menhîdir.”⁶⁵⁷

Bu uygulama, çoğunlukça meşru görülmeyen ve muâmele-i şer'iyye yoluyla yapılmayan bir îne uygulamasıdır. Kavramsallaşma sürecinin anlatıldığı birinci bölümdeki “Hanefî Mezhebi” başlığında Hanefî mezhebiyle ilgili tespit ettiğimiz verilerden de ortaya çıkan bu düşüncemizi teyit eden bilgilerden biri de para vakıflarını inceleyen bazı çalışmaların satır aralarında kısaca değinildiği için önemsizmiş gibi görünen ama çok önemli olan şu bilgidir: “Ancak bunun tam tersi olan, bir kişinin satmış olduğu malının bedelini henüz almadan bu malını daha az bir bedelle aynı kişiden peşin alması, riba şüphesinden dolayı Osmanlı ulemasınca caiz görülmemiştir.”⁶⁵⁸

2. Müstakrizin Bir Malı Üzerinden Yapılan Muâmele

Bu muâmelede borç almak isteyen kişi (müstakriz), bir malını vakfa peşin satar ve akabinde aynı malı vakıftan vadeli şekilde daha yüksek meblağa geri alır. Yeni bir borçlanma için olabileceği gibi zimmette olan borcu arttırmak gayesiyle vadeyi uzatmak için de yapılabilir. İlk defa kredi muâmelesi aşağıdaki gibi gerçekleştirilir:

“Vakıf veya yetim malı hakkında mesela vakıf yöneticisi, borç alacak kimsenin bir malını vakıf adına peşin 100 liraya satın alır, sonra bu malı parasını bir sene sonra olmak üzere o kimseye vakıf adına 110 liraya satarsa bu meşru bir muâmele olur.”⁶⁵⁹

Borcun vadesini uzatmak için yapılıp *devr-i şer'i* veya kısaca *devir* de denilen⁶⁶⁰ muâmeleyle gelince satış veya başka bir sebeple vakfın bir kişide alacağı varsa ve vakıf vadeyi uzatıp alacağını arttırmak istiyorsa şöyle bir örnek muâmeleyle başvurulur. Vakfın alacağı 10 liraysa bu alacağına karşılık mütevellî, borçlunun bir

⁶⁵⁷ Bkz. İnanır, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer'iyye*, 97.

⁶⁵⁸ Bkz. Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 22, 26, 33; a.mlf., “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 11. Ayrıca bkz. Korkmaz, *Eski Hukukumuzda Muamele-i Şer'iyye*, 72-73.

⁶⁵⁹ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye Kamusu*, V, 47; Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 56; Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 20-21; a.mlf., “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 11-12.

⁶⁶⁰ Kaya, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 11.

malını 10 liraya satın alır. Malı teslim aldıktan sonra bedeli bir yıl sonra ödenecek şekilde vadeli olarak boçluya 13 liraya satar. Böylece haramdan kaçınılmış olur.⁶⁶¹

Bu muâmeleyi ilk defa Hassâf (ö. 261/875) ortaya koysa da, Hassâf ona îne adını vermemiştir.⁶⁶² İne satışı olarak zikreden fakih, Kâdîhân'dır.⁶⁶³

Bu şıkta ihtiyatlı olmak için tarafların önceden aralarında ne yapacaklarını tam olarak kararlaştırmaları, ardından da "Aramızdaki konuşma ve anlaşma geçersizdir." diyerek alışveriş yapmaları tavsiye edilmiştir.⁶⁶⁴ Böyle davranmanın tavsiye edilmesinin arkasındaki neden âşikardır. Zira mebîin tekrar satıcıya dönmesinin açıkça şart koşulması, akdi fâsid kılan bir etkidir. Ancak kâr oranında anlaşılacak akde başlamadan önce aralarında konuşulanların geçersiz olduğunu söylemeye hâcet var mıdır? Zira bir akdin İslam hukukuna göre caiz olduğuna hükmediliyorsa -ki Hanefî mezhebi buna cevaz vermiştir- meseleyi böyle dolambaçlı yollarla çözmeye çalışmaya anlam vermek çok zor görünmektedir.

3. Araya Üçüncü Kişinin Girmesiyle Yapılan Muâmele

Bu şekil, vakfın bir malı üzerinden yürütülür. Mesela sorumlu kişi, değeri 100 lira olan vakfın bir malını kredi isteyen kişiye göstererek 120 liraya belli bir vadeye kadar değerinden daha fazlasına satar. Müşteri, bu malı kabzettikten sonra satıcı dışındaki birine 100 liraya satar. Üçüncü kişi de aynı malı peşin şekilde 100 liraya vakfa satın parayı alır ve ilk müşteriye 100 lirasını öder. Böylece borç isteyen, ihtiyacı olan 100 liraya vakıf ise 20 lira kâra kavuşurken üçüncü kişi sadece aracı rolünü oynamış olur.⁶⁶⁵

Mukriz ve müstakriz, üçüncü kişiyi havale yapması için de araya koyabilir. Mesela Mütevellî, vakfın bir malını müstakrize 120 liraya veresiye satar. Müstakriz aldığı malı başka bir şahsa 100 liraya peşin satar. Üçüncü şahıs da aynı malı 100 liraya vakfa peşin satar ama parayı teslim almadan müstakrize ödeyeceği 100 lirayı mukrize havale eder. Para havale edilince, müstakriz gidip 10 lirayı mukriz olan

⁶⁶¹ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 24.

⁶⁶² Bkz. Hassâf, *Kitâbü'l-hiyel*, 58.

⁶⁶³ Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ*, II, 167-168; Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, IV, 193.

⁶⁶⁴ Kâdîhân, *Fetâvâ*, II, 167; Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 20-21.

⁶⁶⁵ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye Kamusu*, VI, 100-101; Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 21-22. Korkmaz, *Eski Hukukumuzda Muamele-i Şer'iyye*, 71; Gözübenli, "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme", 63.

vakıftan alır ve 120 liralık borcunu da vade sonunda öder. Sonuçta üçüncü şahıs aracı kılınarak müstakriz istediği 100 lira ödünce, vakıf da 20 lira kâra kavuşmuş olur.⁶⁶⁶

Üçüncü tarafın mutlaka bulunması gerektiği, aşağıdaki fetvada ifade edilmiştir:

“Muâmele yani ribh ile karz vermek. Her karz ki onun zımında menfaat meşrut ola haramdır. Rihb ile karz vermenin cevazı için şöyle bir yol vardır: Mukriz, müstakrize semeni müeccel ile bir malı bey' edip teslim eder ve daha sonra müstakriz dahi mezkur malı aldığı bedelden dîn (düşük) fiyatla mukriza bil vasıta mu'accalen bey' ve teslim eder. Bu surette kendi malı, sattığı bedelden akalliyle yine kendi eline vasıl olmuş ve fazlası ribh itibar edilmiş olur.”⁶⁶⁷

Hanefî fıkında îne denince en çok kastedilen akitlerden biri de, üç kişi arasında dönen bu mürekkep akittir.⁶⁶⁸

4. Karz-ı Hasen ile Birlikte Yapılan Vadeli Satış

Vakfın parasını kârlı şekilde kullanırmak isteyen müteveli, kredi isteyen kişiye bir miktar karz-ı hasenle birlikte vakfın bir malını vadeli satarak işlemi gerçekleştirir. Borçlu ise malı teslim alınca ya kendisi hemen vakfa hibe eder ya da başka bir kişiye hibe ettikten sonra bu üçüncü kişi gidip vakfa hibe eder.⁶⁶⁹ Bilmen, karzla beraber yürütülen muâmeleyi şu şekilde açıklar:

“Yine bir kimse, bir şahsa, bir sene müddetle bin kuruş borç verse ve kâr maksadıyla yüz kuruşluk bir kitabını da o şahsa bir sene veresiye olmak üzere ikiyüz kuruşa satsa bey' sahih olur. Sonra o şahıs bu kitabı Zeyd'e (üçüncü şahıs) hibe ve teslim etse Zeyd de mukriz olan (borç veren) kimseye hibe ve teslim etse bu hibe de sahih olur. Artık müstakriz (borç isteyen) bu hibeden dolayı kendisine evvelce gereken iki yüz kuruşu vermektan imtina edemez. Mamafih (bununla beraber) bu muâmele de âmmeye (çoğunluk) göre

⁶⁶⁶ Özcan, *Kanuni Dönemi Üsküdar Para Vakıfları*, 56; Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 23-24.

⁶⁶⁷ Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstilahları Kâmusu*, 857.

⁶⁶⁸ Bkz. Burhaneddin el-Buhârî, *el-Muhît*, VII, 139; Bâbertî, *el-Înâye*, VII, 212; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadir*, VII, 212-213; İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râik*, VI, 256; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 576.

⁶⁶⁹ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye Kamusu*, V, 47; Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 22; a.mlf., “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 12; Gözübenli, “Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme”, 63.

mekruhluktan hâli görülemez.”⁶⁷⁰ Sonuçta vakfın elinden çıkan mal, hiçbir ücret ödenmeden vakfa geri dönerken borçlu vade sonunda vakfa 120 lira ödeyeceği için vakıf 100 lira verip 120 lira alarak kâr elde etmiş olmaktadır.

Müşterinin kendisi tarafından vakfa yapılan hibe uygulamasını anlatan bir fetva şu şekildedir:

“Zeyd mütevelliden vakıf akçe alıp muâmele için müteveli Zeyd’e bir nesne bey’ eylese o meclisde Zeyd mebîi müteveliye hibe eylese bâ bey’ eylese muâmele şer’an sahih olur mu? el-Cevap: Olur.”⁶⁷¹

Aynı sonucun üçüncü kişinin hibe etmesi şeklinde cereyan etmesine müsaade edildiği fetva örneği ise şöyledir:

“Zeyd, Amr’dan muâmele bin akçe isteyip onu onbir (% 10) üzerine Zeyd Amr’dan bin akçe alıp Amr, kaftanını çıkarıp Zeyd’e yüz akçeye sattım dese Zeyd dahi kabul edip kaftanı Bekr’e hibe edip Bekr dahi kaftanı Amr’a hibe eylese, bu tarik ile olan muâmele şer’iyye midir? el-Cevap: Şer’iyyedir.”⁶⁷²

Hanefî mezhebinde karzla birlikte yapılan bu işlemin îne olduğunu da Kâdîhan (ö. 592/1196) dile getirmiştir.⁶⁷³

5. Vakfın Bir Malını Vadeli Alıp Çarşıda Satma Şeklindeki Muâmele

Bu metod, “teverruk” bahsinde de geçtiği üzere Hanefî fakihlerinin çoğunluğu tarafından îne diye isimlendirilse de konuyu işleyen Osmanlı eserlerinde o dönemde para vakıfları tarafından muâmele-i şer’iyye olarak uygulandığı geçmemektedir.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla sadece Bilmen, *Kamus*’un bir yerinde buna temas etmektedir:

“Müstakrizi (borç isteyen kişi) borç altına koyacak şekilde yapılan bir muâmele-i şer’iyye sahih ise de cumhur-u fukahaya göre kerâhetten yoksun değildir. Şöyle ki borç almayı temin için bir malı değerinden yüksek bir fiyata almak caiz ise de mekruh olmaktan yoksun olmaz. Mesela bir kimse çarşı ve pazarda bin kuruşa satılacak bir malı, satmak için bir şahıstan veresiye olarak 1.200 kuruşa alsa bu bir satış muâmelesi olarak sahih olur. Fakat bu muâmele,

⁶⁷⁰ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiye Kamusu*, V, 47.

⁶⁷¹ Kurt, *Para Vakıfları*, 163.

⁶⁷² Kurt, *Para Vakıfları*, 163; Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Karz İşlemleri*, 23.

⁶⁷³ Bkz. Kâdîhân, *Fetâvâ*, II, 167.

bu malı satıp semenini almak ve bu suretle borca girmek maksadına müstenid olduğu cihetle kerahetten hâli değildir.”⁶⁷⁴

c. Muâmele-i Şer'iyyenin Diğer Nakit İşletme Yöntemlerine Oranı

Muâmele-i şer'iyyenin oran yönüyle ne kadar yapıldığına gelince bu oranlar vakıftan vakfa ve kişilere göre değişiklik arzetsen de genelinde bu işlemin önemli bir yekün tuttuğu görülmektedir.⁶⁷⁵ Örneğin Kanunî döneminde Üsküdar'da bulunan vakıflar üzerinde araştırma yapan Özcan, 1514-1566 yıllarında bu vakıfların nakit işletim metodunun % 82,5 oranında muâmele-i şer'iyye olduğunu aktarmaktadır.⁶⁷⁶

Bir başka örnekte 18. yüzyılda Üsküdar vakıflarının nakit işletme yöntemi aşağıdaki gibidir:

Şema 1: Üsküdar Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri (65 vakıf)

Hicri 1198	Toplam miktar (guruş)	İşlem sayısı	Ortalama (guruş)
Bey' bi'l-istiğlal	28.597 %49	242 %34	118.2
Muâmele-i şer'iyye	23.600 % 40.5	411 % 57.8	57.4
Ferağ bi'l-istiğlal ⁶⁷⁷	2.127,5 %3.6	5 %0.7	425.5
Belli değil	237 %0.4	10 %1.4	23.7
Mütevellilerin Kendi aldıkları	2.804 %4.8	43 %6	65.2
Gayr-i merbuh (İşletilmeyen veya ribh elde edilmeyen sermaye)	935 %1.6	8	116
Toplam	58.300,5	711	82

⁶⁷⁴ Bilmen, *Hukuk-u İslâmiye Kamusu*, VI, 100-101.

⁶⁷⁵ Bazı tablolar için bkz. Korkmaz, *Eski Hukukumuzda Muamele-i Şer'iyye*, 193-222.

⁶⁷⁶ Özcan, “Osmanlı Para Vakıfları Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği”, 375.

⁶⁷⁷ Kısaca Ferağ da denilen “Bir kimse başkasına borçlandığı para mukabilinde tasarrufu altında olan vakıf bir mahalli, borcunu ödediğinde yine kendisine iade ve reddolunmak üzere alacaklıya ferağ etmesidir.” Diğer adı Ferağ bi'l-vefâdır. Bkz. Kurt, *Para Vakıfları*, 246.

Şemada görüldüğü üzere bu vakıflar, işlemlerinin yarıya yakınında muâmele-i şer'iyeyi kullanmışlardır. Bey' bi'l-istiğlal yöntemi ile piyasaya sürülen para miktarı daha çok olsa da muâmele-i şer'iyeye ile borç verilen kişi sayısı daha fazla olmaktadır.⁶⁷⁸

Yine aynı vakıfların dört farklı çalışma sonucu 18. yüzyıl içerisinde dört farklı tarihteki para işletme yöntemi şu şekildedir:

Tablo 1: Nakit İşletme Yöntemleri, 1726-1770-1784-1798 Yılları

YÖNTEM	İSMAİL BEKTAŞ	M.EMİN DURMUŞ	ŞÜLEYMAN KAYA	ARİF AKKAYA	İSMAİL BEKTAŞ	M. EMİN DURMUŞ	SÜLEYMAN KAYA	ARİF AKKAYA
Muâmele-i şer'iyeye	135 %38,8	373 % 52,3	432 % 58,3	346 % 55,2	3.996,5 %23,3	15.993 %32,3	24.871 %41,3	26.061 %42
Bey ' bi'l-istiğlal	189 %54,3	292 %40,9	256 %34,5	204 %32,5	12.311 %71,8	29.439 %59,5	29.905 %49,6	26.141 %42
Ferâğ bi'l-istiğlal	5 %1,4	4 %0,5	8 %1,1	30 %4,78	222 %1,4	915 %1,8	2.467,5 %4,1	3575 %6
Mütevelli	20 %5,4	44 %6,1	45 %6,1	48 %7,6	608,5 %3,5	3119 %6,4	2.969 %5	6384 %10
Toplam %100	349	713	741	628	17.138	49.466	60.212,5	62.161

Bu veriler ekseninde muâmele-i şer'iyenin uygulama seyrinde gün geçtikçe hem sayı hem de miktar bakımından bir artma olduğu gözlemlenmektedir.⁶⁷⁹

Kısmet-i Askeriye Mahkemesi'nin yine aynı yüzyıla ait 626 no'lu defterinde yetim mallarının işletilmesine dair bölümde 67 adet hüccet (belge) bulunmakta ve bu

⁶⁷⁸ Kaya, XVIII. yy Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri, 32.

⁶⁷⁹ Kaya, "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri", 56.

hüccetlerin sadece biri bey' bi'l-istiğlal ile ilgili olup diğer 66 hüccetin muâmele-i şer'iyye için düzenlendiği görülmektedir.⁶⁸⁰

Bu malumatlar ışığında akıllara şöyle bir soru gelebilir: “Bey' bi'l-vefâ ve bey' bi'l-istiğlal; vakıfların, tüccarın ve diğer kişilerin kâr elde etmeleri için yeterli görülüyor muydu ki muâmele-i şer'iyyeye oranla nispeten daha az kullanılmış, muâmele-i şer'iyye ise fazla revaç bulup kendisine sıkça başvurulmuş bir işlem olmuştur?” Bu sorunun cevabı olarak aşağıdaki birkaç gerekçeyi vermek mümkündür:

- Öncelikle herkesin vefâen devredeceği bir gayrimenkulu olmayabiliyordu. Mesela askeriye, birçok gayrimenkule sahip olmasına rağmen savaş zamanlarında kendisine lazım olan yüksek meblağlardaki borçların tamamı için gayrimenkul bulmayabiliyordu.

- Diğer bir neden, vefâ veya istiğlal yoluyla alınan malda bir zarar meydana geldiğinde bu zarardan borç veren taraf sorumluydu.⁶⁸¹ Kâr etme amacıyla giriştiği bir akitte, ihtiyacı olanlara nakit temin edip üstüne doğacak olan zarardan sorumlu olma, doğal olarak insanları bu iki işlemden uzaklaştırıyordu.

- Ayrıca yine vefâ ve istiğlal satışlarında akde konu olan mal, ilk satıştan sonra satıcı olan sahibine geri satılmakta veya kiralanmaktadır. Neticede malın teslimi söz konusu olmaktadır.⁶⁸² Bunun zorluğunu gözönüne alan kişiler, bu akitlerden kaçınıp muâmele-i şer'iyyeyi uyguluyorlardı. Aslında muâmele-i şer'iyyede bir mal alım satımı üzerinde cereyan etse de asıl amaç mal olmadığı için bazen basit ve küçük eşyalar ortaya konmakta, büyük mallar veya gayrimenkuller ortaya konduğunda ise bunlar hemen ilk sahibine döndüğü için sorun teşkil etmemekteydi.⁶⁸³

II. GÜNÜMÜZDEKİ UYGULAMALAR

Araştırmamızın bu son ana başlığı altında bey'u'l-înenin günümüzde nasıl uygulandığına bakılacaktır. Burada hem yalın haldeki geleneksel şekline hem de kurumlardaki munazzam şekline değinilecektir. Kurumlardaki îne işlemi farklı unsurlar barındırdığı için fıkıh ilminde tartışılan îneyle biraz farklılık arz eden bir hüviyet kazanmıştır. Bu akit, günümüz bankacılık sektörünün gerektirdiği bazı

⁶⁸⁰ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, 67; a.mlf., “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 29.

⁶⁸¹ Kaan, “Finansman Kaynağı olarak Bey' Bi'l-Vefa, Bey' Bi'l-İstiğlal ve Bey'u'l-Îne”, 231.

⁶⁸² Kaan, “Finansman Kaynağı olarak Bey' Bi'l-Vefa, Bey' Bi'l-İstiğlal ve Bey'u'l-Îne”, 240.

⁶⁸³ Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, 67; a.mlf., “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri”, 32.

şartların zorlamasıyla dönüşüme uğramış, faizli sistemin etkisi bu akitte de kendini göstermiştir.

A. Klasik Şekliyle Uygulanması

İne satışı, kaynak eserlerde geçen geçmişte uygulandığı şekilleriyle (vadeli satıp daha düşük fiyata geri alma veya peşin satıp daha yüksek meblağa veresiye geri alma) bugün de hâlâ varlığını devam ettirmektedir. Elbette haram olan faizden uzaklaşmayı dert edinmeyen şahıslar nezdinde îneye başvurma pek önem arz etmezken faiz duyarlılığı olanlara göre böyle bir alternatif, çok büyük bir rahatlık sunmaktadır. Özellikle Şâfiî mezhebinin bu akde olan olumlu bakışının toplumda bu rahatlığı sağladığı gözlemlenebilen bir olgu olmuştur. Günümüzde îne akdinin klasik şekilleriyle hem halk arasında hem de Malezya İslâmî bankalarında kurumsal olarak hâlâ kullanıldığını görmekteyiz.

1. Bireysel Uygulamalar

Bulduğumuz şehir Şanlıurfa'da gözlemlerimize göre îne satışının en meşhur şekli halk arasında klasik şekliyle birkaç alanda uygulanmaktadır. Örneğin Şanlıurfa Zahiriciler Borsasında bu uygulama şöyle gerçekleşmektedir: Kredi ihtiyacı olan bir şahıs, deposunda buğday, arpa veya mercimek bulunan bir tüccara gidip bir yıl vadeyle tahıllardan birini peşin fiyatından daha pahalıya satın alır. Daha sonra depodaki bu malı aynı kişiye daha ucuza peşin satar ve parasını teslim alır. Alınıp satılan mal depodaki yerinde yine malın ilk sahibi olan tüccara geri döner ama mal sahibi vade sonunda bir miktar fazlalık kazanmış olur.

Yine Şanlıurfa'daki ikinci el motosiklet pazarında benzer uygulamayı görmekteyiz. Kendisine peşin para lazım olan bir kişi, bedelini altı ay sonra ödeme şartıyla sahibinden bir motosiklet alır. Sonra hiçbir değişime uğramamış bu motosikleti, aldığından daha düşük fiyata peşinen sahibine satıp parasına kavuşur. Motosiklet sahibi yerinde duran aynı motoru belki birden fazla kişiye aynı yolla satıp geri alır. Sonuçta malın sürekli ilk sahibine geri dönmesinden, amacın mal olmadığı bilakis paradan para kazanmak olduğu anlaşılmaktadır.

İne uygulamasının en çok görüldüğü alan ise oto alım satım pazarıdır. Galeriler hem kolay hem de riski en az olan metot olarak îneyi kullanmaktadırlar. Mesela 30 bin lira nakit paraya ihtiyaç duyan kişi, galeriye giderek ihtiyaç duyduğu

bu nakit miktarını söyler. Galerici de kazanmak istediği kârı, mesela 5 bin lirayı müşteriye iletir. Aralarında uzlaşınca herhangi bir araba gösterilerek vadeli bir şekilde müşteriye 35 bin liraya satılır. Müşteri de aynı arabayı galericiye ihtiyaç duyduğu para miktarı olan 30 bin liraya peşin satar. Böylece eline 30 bin lira geçen borçlu, galeriye süre dolduğunda 35 bin lira öder.

2. Kurumsal Uygulamalar

Bey’u’l-îne (vadeli satılan malın aynı kişiden daha düşük fiyata peşin olarak geri alınması veya peşin satılan malın aynı kişiden daha yüksek meblağa vadeli olarak geri alınması), kurumsal bazda günümüzde Güneydoğu Asya İslam ülkelerinden Malezya’da İslâmî finans çevrelerinde kendine önemli bir yer edinmiştir. Malezya’nın konuyla alakalı ön plana çıkması, ülkenin Şâfiî mezhebine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Zira önceki başlıklardaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Şâfiî mezhebi îneye olumlu yaklaşmaktadır. İşte Malezya devleti, mezhebin bu yaklaşımını temel alarak îne akdini faizsiz bankacılık sektöründeki bazı uygulamalara dayanak yapmıştır. Malezya’nın piyasalarda îneyi kullanması, fakihlerin çoğunluğunca caiz görülmemesi nedeniyle doğal olarak diğer Müslüman ülkelerdeki İslam hukukçuları nezdinde tenkide maruz kalmıştır.⁶⁸⁴

a. Genel Bakış

Bey’u’l-îne, Malezya’da sermaye piyasası ve para piyasası⁶⁸⁵ başta olmak üzere bireyler ve şirketlerin yatırım hedeflerinde önemli bir ürün olarak kullanılmaktadır. Hisse senedi alımı, sukûk ihracı, eğitim-öğretim yatırımları, faizsiz ihtiyaç kredisi temini ve kredi kartı çıkarılması gibi işlemlerde bu satış türünden istifade edilmektedir.⁶⁸⁶

Malezya faizsiz finans sektöründe uygulanan bu işlemler, orada bulunan resmi fetva kurullarının onayıyla yürürlüğe girmektedir. Malezya’daki İslam hukukçuları bey’u’l-îne temelli bu işlemlerin caiz olduğunu ilk olarak Şâfiî mezhebinin

⁶⁸⁴ Dede, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*, 104-105; Sebhânî, “İdâretü’s-süyûle fi’l-masârifî’l-İslâmiyye”, 55.

⁶⁸⁵ Vadesi bir yıldan uzun olan işlemlerin yapıldığı piyasaya, Sermaye Piyasası denir. Bir yıldan kısa vadeli olan işlemler ise Para Piyasası’nda yürütülür. Bkz. Dede, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*, 24: <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/sermayepiyasariuygulamaları.pdf> (10.03.2021).

⁶⁸⁶ Ali Mahmud, “İhtilâfu ârâi’l-fukahâ”, 11-12; Ebû Zeyd, “Medâ şer’iyyeti’t-tatbîkâtî’l-masrifîyye li büyûi’l-îne”, 11-17.

yaklaşımlarına dayandırırılar. Konuyla ilgili Sermaye Piyasası Kuruluna bağlı şeriat danışma kurulu, 29 Ocak 1997 tarihinde şu karara varmıştır: “Heyet, bey’u’l-înenin cevazı noktasında Şâfiî ve Zâhirî mezhebinin görüşlerini esas almaya karar vermiştir. Dolayısıyla finansal ürün geliştirme noktasında Malezya İslâmî sermaye piyasasında bey’u’l-înenen yararlanılması uygundur.”⁶⁸⁷

Malezya Merkez Bankası olan Bank Negara Malaysia (BNM) fetva kurulunun 12 Aralık 1998 tarihli bu mevzu ile ilgili kararı ise şu şekildedir: “Aşağıdaki kurallara uymak şartıyla para piyasalarında bey’u’l-îneye başvurulabilir. Birincisi, Şâfiî mezhebinde bey’u’l-îneye ilişkin belirlenen kurallara sıkı bir şekilde riayet edilmelidir. İkincisi, sözleşmeye konu edilen varlık, faizli mallardan olmamalıdır.”⁶⁸⁸ 28-29 Haziran 2006 tarihinde yapılan İslâm hukukçuları toplantısında ise îne uygulamalarının devamının önemine vurgu yapılarak şu karar ortaya çıkmıştır: “İslâmî finansın Güneydoğu Asya bölgesinde gelişmesi için bey’u’l-îne hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Fakat konuya ilişkin görüş ayrılıkları sebebiyle İslâmî finans kurumlarının bu ürüne mümkün olduğunca az başvurmaları tavsiye edilmektedir.”⁶⁸⁹

Bu kararlar ışığında Malezya Merkez Bankası, uygulamaya sokulacak bey’u’l-îne akdine dair 6 Aralık 2013 tarihinde “Bey’u’l-îne (Şer’î ilkeler ve İsteğe Bağlı Uygulamalar)” başlığı altında bir taslak hazırlayıp ilan etmiş, bu taslakta hem şer’î yönden konunun temellendirmesini yapmış hem de İslam hukukuna göre dikkat edilmesi gereken hususları belirlemiştir. Bu taslakta vurgulanması gereken önemli nokta, îne sözleşmesinin gerçek bir satış üzerinden yürütüldüğünü göstermek için İslam hukukunda alım satım akdinde gerekli olan şartların bu akit için de şart koşulmuş olmasıdır. Taslağın akde konu olan “varlık” hakkındaki onuncu maddesinde bizi ilgilendiren bazı şartlar şöyledir:

“10. Varlık:

- 10.1 Bey’u’l-îne düzenlemesinde ticareti yapılacak varlık, aşağıdaki koşulları sağlamalıdır: (a) Varlık İslam hukuku tarafından kıymet biçilen,

⁶⁸⁷ SAC, *Resolutions*, 20-22. Bu kararlar için bkz: <https://www.sc.com.my/api/documentms/download.ashx?id=511180c4-b0f1-49e3-9f92-46efe55457bc> (03.05.2019); Ali Mahmud, “İhtilâfu Ârâi’l-fukahâ”, 10; Bayındır, “Şâfiî fukahasının Bey’u’l-îne Yaklaşımı”, 135.

⁶⁸⁸ https://www.academia.edu/526031/Shariah_Resolution_-_BNM (01.09.2019).

⁶⁸⁹ https://www.academia.edu/526031/Shariah_Resolution_-_BNM (01.09.2019).

tanımlanabilir ve teslim edilebilir olmalıdır. (b) Varlık halihazırda satıcının elinde bulunmalı ve mülkiyeti satıcıya ait olmalıdır.

- 10.4 Bey'u'l-îne düzenlemesi altında ribevi varlığın alım satımı aşağıdaki şartlarla yapılır: (a) Bey'u'l-îne düzenlemesindeki hiçbir satış sözleşmesi, aynı cins ve kategorideki ribevi mala uygulanmayacaktır. (b) Bey'u'l-îne düzenlemesindeki vadeli satış sözleşmesi, ribevi varlığa değil farklı türlerde yapılması gerekir.

- 10.5 Malın mülkiyeti, satıcıdan alıcıya etkin bir şekilde (gerçek anlamda) aktarılmalıdır.

- 10.7 Mülkiyetin devri, satıcının mülkiyet hakkını elden çıkarması (tahliye), alıcının varlığa erişebilmesi (temkin) ve İslam hukuku tarafından izin verilen ve genel olarak ticari uygulamalarda kabul edilen herhangi bir mekanizma ile riskini üstlenmesini sağlamakla sonuçlanır (ticari örf).

- 10.8 Varlığın mülkiyeti, ya fiziksel olarak (hakiki kabz) veya hukuki şekilde (hükmi kabz) olacaktır.

- 10.9 Alıcının, mal sahibi olarak ürün üzerindeki hak ve mali sorumlulukları, ürüne sahip olduğu andan itibaren başlar.

- 10.10 Satıcı, alıcının bey'u'l-îneyle söz konusu varlığa erişmesiyle sonuçlanacak hakkından (temkin) vazgeçmesinden önce, varlığın kaybedilmesi veya zarar görmesi sorumluluğunu üstlenmelidir.

- 10.11 Aynı varlık üzerinde aynı anda birden fazla bey'u'l-ine düzenlemesine girilmez.⁶⁹⁰

b. Bey'u'l-îne Uygulamaları

Şimdi bireysel ve kurumlar arası olmak üzere iki başlık altında toplanabilecek Malezya'daki klasik biçime dayalı kurumsal bey'u'l-îne uygulamalarına değinilecektir.

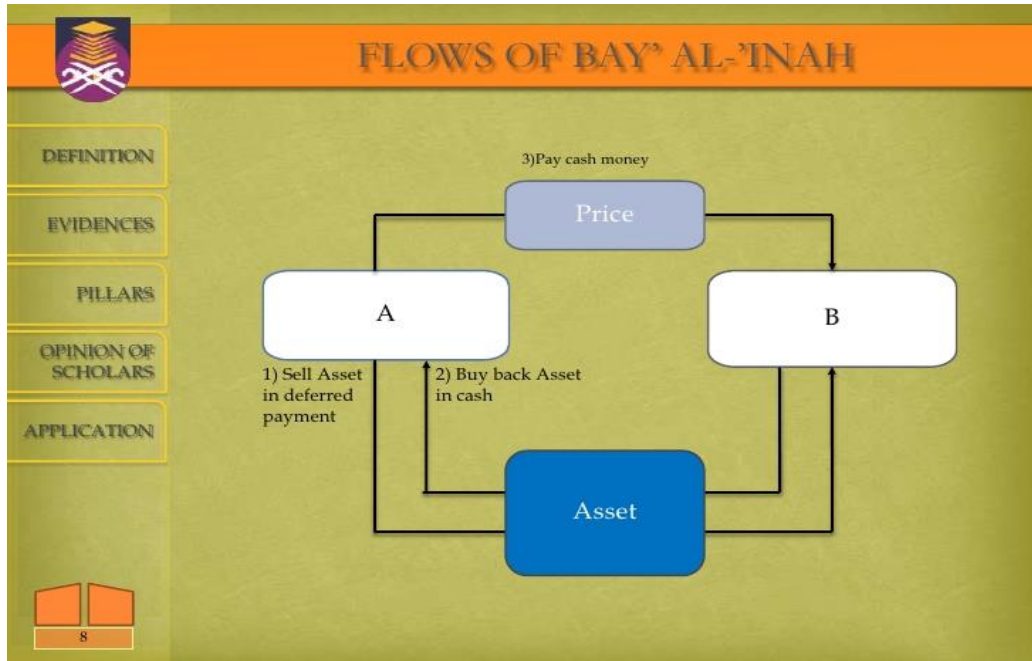
1. Bireysel Finansman Uygulamaları

Bankacılık uygulamaları da denilen bu uygulamalar, bazen bir kurumun nakit sıkıntısını aşma hususunda kurumlar arasında gerçekleşse de⁶⁹¹ daha çok nakit ihtiyacı

⁶⁹⁰ BNM, *Bai`Inah (Shariah Requirements and Optional Practices) Exposure Draft*, 6-7: https://www.bnm.gov.my/documents/20124/761700/03_Bai+Inah.pdf/3b0acbf3-563e-6b18-ed9f-5d483e7372a5?t=1579764432627 (02.09.2019).

⁶⁹¹ Bkz. BNM, *Shariah Resolutions*, 111: https://www.bnm.gov.my/microsite/fs/sac/shariah_resolutions_2nd_edition_EN.pdf (11.06.2020).

duyan bireylerin nakit elde etmek için bankalarla yaptıkları bir nevi kredi sözleşmeleridir. Faizli bankalar, isteyen kişilere doğrudan faizli kredi verirken faizsiz bankalar bey'ü'l-îneyi kullanarak bireylerin kredi ihtiyacını gidermektedirler.⁶⁹² İşlem şöyle gerçekleşmektedir: Kredi almak isteyen müşteri, bankaya başvurarak ihtiyacı olan para miktarını bildirir. Bunun üzerine banka müşteriye vereceği krediyi ve üstüne koyacağı fazlalığı hesap eder ve aralarında bir sözleşme imzalanır. Sonra banka, örneğin peşin fiyatı 100 bin lira olan kendisine ait bir malı müşteriye taksitli bir şekilde 120 bine satar. Müşteri de aynı malı olduğu gibi 100 bin liraya bankaya peşin satın parasını alır. Bu şekilde eline istediği vadeyle 100 bin lira geçen müşteri, bankaya 120 bin lira borçlu olur. Banka da bu işlemde %20 kâr elde etmiş olur. Banka burada vadeli sattığı malın aynısını daha ucuza aynı kişiden geri alarak îne akdini gerçekleştirmiştir.⁶⁹³

Kaynak: <https://www.slideshare.net/emkay84/bay-al-inah> (20.04.2021).

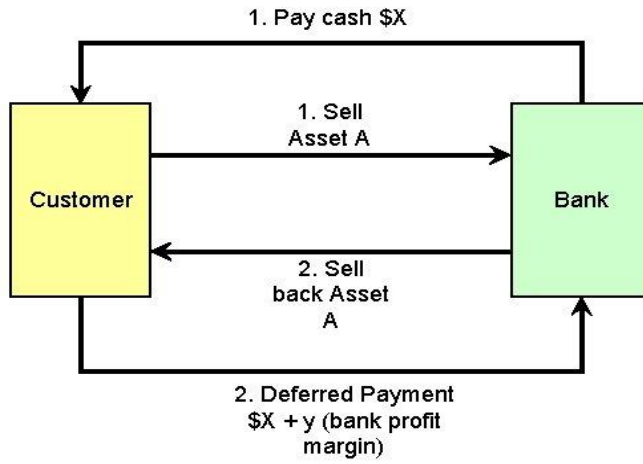
Müşterinin kredi ihtiyacını gidermek için başvuru olan ikinci bir yöntem de, yukarıdaki işlemin müşteriye ait bir mal üzerinden yapılmasıdır. Buna göre banka ile her konuda anlaşan müşteri, sahip olduğu bir malını ihtiyaç duyduğu para miktarınca

⁶⁹² Schoon, *Modern Islamic banking*, 33; Ebû Zeyd, "Medâ şer'iyeti't-tatbikâti'l-masrifiyye li büyü'l-îne", 11-12.

⁶⁹³ Bkz. http://www.mifc.com/index.php?rp=03_bai_inah.pdf; <https://islamonline.net/23922> (06.09.2019); Bayındır, *İslâmî Finans II*, 183; Ebû Zeyd, "Medâ şer'iyeti't-tatbikâti'l-masrifiyye li büyü'l-îne", 13.

örneğin 100 bin liraya bankaya peşin satar. Daha sonra aynı malı bankadan örneğin 150 bin liraya bir yıl vadeyle geri satın alır. Böylece kendisine lazım olan parayı alan müşteri, bankaya daha fazla borçlu olur. Müşterinin bankaya peşin sattığı malını daha sonra yine bankadan daha pahalıya veresiye alarak yaptığı bu alışveriş înenin ikinci şeklini oluşturmaktadır.⁶⁹⁴

Bay' al-'inah

Kaynak: <https://slidetodoc.com/isf-1101-foundation-of-islamic-finance-topic-3/>
(20.04.2021).

2. Kurumlar Arası Finansman Uygulamaları

Genel olarak hisse senedi vb. menkul kıymetler üzerinden yürütülen bu uygulamalara hükümet, bankalar, sigorta şirketleri vb. büyük sermayeye sahip kuruluşlar tarafından başvurulur. Kuruluşlardan kimi bu yolla nakit ihtiyacını giderirken kimi de nakit fazlasını yatırıma dönüştürerek kazanç elde etmektedir. Yöntem açısından bey'u'l-înenin temel alındığı ve birbiri gibi olan bu uygulamalardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

⁶⁹⁴http://www.mifc.com/index.php?rp=03_bai_inah.pdf (01.09.2019);
<https://islamicbankers.me/islamic-banking-islamic-contracts/financing-bai-inah/>. (01.09.2019);
Bayındır, *İslâmî Finans II*, 183-184; Ebû Zeyd, “Medâ şer’iyyeti’t-tatbîkâtî’l-masrîfiyye li büyü’l-îne”, 11-12.

a. Hükümet Yatırım Sertifikalarının (GIC/GII) Arzı

İlk kez 1983 yılında kurulan Malezya İslâm Bankası tarafından geliştirilen bir üründür. Ancak ürünün bey'u'l-îneye dayanarak piyasaya sürülmesi 2013 yılında gerçekleşmiştir. Bu uygulamada hükümet paraya ihtiyaç duymakta ve kendisi satıcı durumunda bulunmaktadır. Buna göre hükümet sahip olduğu bir malı bankaya mesela 100 bin liraya peşin bir fiyatla satar ve parayı teslim alır. Sonra satmış olduğu malı daha yüksek fiyattan mesela 150 bin liraya bir yıl vadeli şekilde bankadan geri alır. Malın asıl bedeli olan 100 bin lira bir yıl sonra ödenirken vade sebebiyle oluşan fiyat farkı ise altı aylık aralıklarla ödenir. Hükümet bu kez bankaya ödemesi gereken borç için çıkarılan senetleri (GII), menkul kıymet olarak para piyasasına arz edip satışa çıkarır ve buradan da para kazanır. Böylece hükümet nakit ihtiyacını hem banka hem de piyasadaki karşılamaş olurken banka ise ihtiyaç fazlası parasını değerlendirerek bu anlaşmayla kazanç sağlamış olmaktadır.⁶⁹⁵

b. İslâmî Hazine Bonosu (MITB) Satışı

Merkez Bankası, sahip olduğu varlıklara ait İslâmî Hazine Bonosu'nu piyasaya arz eder. Bu sertifikalara talip olan faizsiz bir banka ile anlaşarak maliki olduğu varlığa ait sertifikayı söz konusu bankaya örneğin 10 bin liraya peşin usulle satar ve parayı alır. Hemen ardından banka aynı varlığı, üzerine vade farkı ekleyerek örneğin 15 bin liraya merkez bankasına belirli bir vadeye kadar satar. Vade geldiğinde anlaşılan fiyatı merkez bankasından tahsil eder. Böylece faizsiz bankalar ihtiyaç fazlası fonlarını risksiz bir şekilde merkez bankası aracılığıyla değerlendirmiş olurlar.⁶⁹⁶ Katılım bankaları, bazen bu sertifikaları müşterilerin nakit sıkıntısını gidermek için piyasaya arz ederler ve isteyenlere îne satışı yöntemiyle satarlar. Böylece yine kendileri için kâr getiren işlem gerçekleştirmiş olurlar.⁶⁹⁷

⁶⁹⁵ http://iimm.bnm.gov.my/view.php?id=94&dbIndex=0&website_id=14&ex=1463574445&md=%06PM6p%D6OP%8FOM6KuhZ (07.04.2021); Bayındır, *İslâmî Finans II*, 187; a.mlf., “Şâfiî Fukahasının Bey'u'l-îne Yaklaşımı”, 131; Kunduz, *el-Hendesetü'l-Mâliyyetü'l-İslâmiyye*, 277. İbn Abdülaziz el-Muaccel, “Lemehât mine't-tecribeti'l-Mâliziyye”, 44: <https://www.imamjournals.org/index.php/jshs/article/view/444/375> (06.05.2021).

⁶⁹⁶ Bkz. BNM, *Malaysian Debt Securities And Sukuk Market*, 18: <https://www.sc.com.my/api/documentms/download.ashx?id=9b218a7d-9ce0-47e6-a2e1-2ee38bad11b1> (09.04.2021); Venardos, *Islamic Banking*, 79; Bayındır, *İslâmî Finans II*, 187-188; a.mlf., “Şâfiî Fukahasının Bey'u'l-îne Hakkındaki Yaklaşımı”, 133.

⁶⁹⁷ Bkz. <https://www.bankislam.com/business-banking/treasury/money-market/> (31.08.2020).

c. Vadeli Satışa Dayalı Sukûk (NIDC) İhracı

Malezya'daki faizsiz bankalarının îneye dayanarak ürettikleri bir diğer uygulama da sukûk satışlarıdır.⁶⁹⁸ Genel anlamıyla “varlığa dayalı sertifika” olarak bilinen sukûk, “Ticari bir varlığın menkul kıymetleştirilerek sertifikalar aracılığıyla satımıdır. Bu sertifikalardan alanlar söz konusu varlığa ellerindeki sertifikalar oranında ortak olurlar. Dolayısıyla söz konusu varlığın geliri de onlara ait olur.”⁶⁹⁹ “Arkasında yatan sözleşmeye göre sukûk; icare sukuku, mudarebe sukuku, müşareke sukuku, hibrit sukuk vb. türlere ayrılır.”⁷⁰⁰

Ancak burada sukûktan kastımız, menkul olarak kıymetleştirilen varlıklar için düzenlenen sertifikalar değil, borç karşılığı çıkarılan senedlerdir.⁷⁰¹ Bu uygulamada önce kredi temin edecek olan taraf ile krediyi isteyen taraf arasında îne satışı gerçekleştirilir. Daha sonra satış sonucunda oluşan borç için borç senedleri (sukûk) düzenlenir. Bu borç senedlerini elinde bulunduran alacaklı taraf, isterse nakit paraya kavuşmak için ikinci bir işlem yaparak bu senedleri piyasada başka kurumlara peşin satabilir. İsterse de borcun vadesi doluncaya kadar sukukları yanında tutabilir. Bu işlem, aşağıdaki basamaklar takip edilerek gerçekleştirilir:

- Müşteri, faizsiz bankaya 100 milyon Ringit (Malezya para birimi) nakit talebiyle başvurur. Taraflar vadeli alışveriş yapma üzerine anlaşır.
- Banka, müşterinin bir malını 100 milyon ringite peşin alır ve müşteriye parasını hemen öder.
- Banka, satın aldığı bu malı, üzerine belli bir kâr katarak (mesela %10) belirli vadeyle müşteriye satar. Böylece banka 100 milyon verip vade sonunda 110 milyon almış olur.
- Müşteri, taksitlere bölünen borcunu her ay taksit taksit öder.

⁶⁹⁸ Bey'u'l-îneye dayalı ilk İslâmî borç sertifikası ihracına, Malezya Merkez Bankası bünyesinde faaliyet yürüten Şeriat Danışma Kurulu (SAC), tarafından 8 Temmuz 1997 tarihli toplantıda izin verilmiştir. Bkz. BNM, *Shariah Resolutions*, 109: https://www.bnm.gov.my/microsite/fs/sac/shariah_resolutions_2nd_edition_EN.pdf (11.06.2020).

⁶⁹⁹ TKBB: <https://www.katilibankaciligi.com/sukuk-nedir/> (01.09.2020).

⁷⁰⁰ TKBB, *Faizsiz Finans Sözlüğü*, 13:

https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/FAIZSIZ_FINANS_SOZLUGU-GUNCEL.pdf (20.04.2021).

⁷⁰¹ Bârık en-Nâb, “Sigatu Bey’i’l-îne”, 5-7: <https://www.ajrsp.com/vol/issue8/صبغة-بيع-العينة-حقيقتها-> [مشرور-عيتها-كما-تجربها-البنوك-الإسلامية.pdf](https://www.ajrsp.com/vol/issue8/مشرور-عيتها-كما-تجربها-البنوك-الإسلامية.pdf) (01.09.2020); Kunduz, *el-Hendesetü’l-mâliyyetü’l-İslâmiyye*, 278-279.

- Yapılan alışveriş sözleşmesinden ötürü oluşan borç için ticari borç senetleri hazırlanır. Alacaklı olan banka, isterse beş yıllık vade bitip borcunu alıncaya kadar bu senedleri kendi yanında tutar. İsterse de bu senetleri, piyasada satışa sunup arz talep dengesine göre oluşan fiyatla isteyen kuruma veya kişilere peşin satar. Ama banka, senedleri alan tarafa karşı, borcun ödeneceğine dair sorumluluk üstlenir. Senetlerin peşin fiyatı, malın müşteriye vadeli satıldığı fiyattan daha düşük olur. Zira alıcılar, kâr amacıyla borç senedlerini almaktadırlar.⁷⁰²

c. Kurumsal Uygulamaların Fıkhî Tahlili

Şâfiî ve Zâhirî mezheplerinin îne akdinin caiz olması için ileri sürdükleri şartlara bakıldığında, her iki mezhebin mevzubahis akde dair cevaz görüşlerini esas aldıklarını ifade eden ilgili fetva kurullarının açık bir tezat içinde oldukları anlaşılmaktadır. Zira bu meselede hem Şâfiîler hem de Zâhirîler, tarafların akde başlarken aynı malın, satıcısına geri satımın açıkça şart koşulmamasını veya taraflar arasında herhangi bir sözleşme olmaması gerektiğini savunurlar.⁷⁰³ Oysa Malezya katılım bankaları bu akdi yapacakları zaman müşteriyle oturup nasıl bir yol takip edecekleri konusunda anlaşıp sözleşme imzalamaktadırlar. Sözleşme maddelerinden biri de satılan malın tekrar ilk satıcısına satılmasının şart koşulmasıdır. Yani aynı satıcı ve alıcı arasında gerçekleşen birinci ve ikinci satışlar doğal yollarla oluşmamaktadır.⁷⁰⁴ Geri satım niyeti sözleşme ile açığa çıktığından dolayı banka ile müşteri arasındaki bu akit her iki mezhebe göre de batıl olmaktadır. Malezya İslâmî finans piyasasındaki fetva kurullarının bulunduğu konum da meseleyi netleştirmektedir. Çünkü îneyi caiz gören Şâfiî ve Zâhirî fakihlerine göre, bu akdin hükmü konusunda kendisine başvurulduğu zaman kâdı veya müftü tarafların niyetlerini bilemez ve bu niyeti sorgulayamaz. Sadece zahire bakarak hüküm verir. Ancak bu fetva kurulları, burada bağımsız bir karar verici olan hâkim veya müftü durumunda değildirler. Bu kurullar, taraflar arasındaki anlaşmazlıkları çözücü bir göreve sahip olmadıkları gibi aksine İslâmî finans piyasaları için birer ürün geliştiren ve o ürünleri kullanma yöntemi belirleyen birimlerdir. Dolayısıyla bunlar, yapılan

⁷⁰² Bârik en-Nâb, “Sigatu bey’i’l-îne”, 5-6; Ebû Zeyd, “Medâ şer’iyyeti’t-tatbîkâtî’l-masrîfiyye li büyûi’l-îne”, 16; Kunduz, *el-Hendesetü’l-Mâliyyetü’l-İslâmiyye*, 278-279; İbn Abdülaziz el-Muaccel, “Lemehât mine’t-tecribeti’l-Mâliziyye”, 46: <https://www.imamjournals.org/index.php/jshs/article/view/444/375> (06.05.2021).

⁷⁰³ Sübkî, *Tekmiletü’l-mecmû*, X, 157; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VII, 548.

⁷⁰⁴ Ebû Zeyd, “Medâ şer’iyyeti’t-tatbîkâtî’l-masrîfiyye li büyûi’l-îne”, 12.

akitlerin bir tarafı olarak görev yapıp karar almaktadırlar. Bu durumda, alıcı ve satıcının niyeti bariz bir şekilde meydana çıkmış olmaktadır.⁷⁰⁵

Öte yandan banka ile müşteri arasında anlaşmaya varılan îne akdinde, satışa konu edilen malın teslim edilip alınması da mümkün değildir. Zira akit yapılırken genelde banka personelinin kullandığı klima, masa, bilgisayar vb. demirbaş eşyalar ortaya konmaktadır. Eğer müşterinin amacı gerçekten satışta adı geçen malı teslim alıp kullanmak olsa yani bankaya geri satmayacağı bilirse banka o malı kesinlikle satışa konu etmeyecektir. Hatta amaç, bu varlıkları müşteriye devretmek olmadığı için bir müşteri bu varlıkların kendilerine verilmesini isterse müşteriyi bu varlıkları bankaya geri satmaya ve tüm işlemi iptal etmeye zorlayacak hazır yasal hükümler vardır. Ya da teslim alma talebi olursa banka, hangi varlığın işlem görmekte olduğunu tam olarak tespit etmekte zorlanır.⁷⁰⁶ Bu da gösteriyor ki Şâfiî ve Zâhirî mezheplerinin konu hakkındaki olumlu görüşleri istismar edilmekte, îne adı kullanılarak faizli borç sözleşmesi yapılmaktadır.⁷⁰⁷

Bey’u’l-înenin faizli kredi sözleşmesine aracı yapıp göstermelik olduğunu, taraflar arasında meydana gelen ihtilafların çözümünde nasıl bir yol takip edildiğinden de anlamış bulunmaktayız. Zira bey’u’l-îne yapıldıktan sonra taraflar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, kredi veren ve kredi alan ilişkisi çerçevesinde yani kredi sözleşmesi temelinde çözülmeye çalışılmaktadır. Oysa Şâfiîler ve Zâhirîlere göre bu akit iki ayrı bey’den oluşmakta, yani ticaret hukuku çerçevesinde icra edilmektedir. Dolayısıyla onların görüşleri gerçek anlamda esas alınmış olsaydı, ortaya çıkan herhangi bir anlaşmazlık, alım satım hukuku esaslarına göre çözüme kavuşturulurdu. Anlaşmazlıkların kredi ilişkisine göre çözümlendiğine bakıldığında, mevcut uygulamaların bu iki mezhebin görüşleriyle bağdaştığı söylenemez.⁷⁰⁸

Malezya İslam hukukçularının înenin cevazına dayanak yaptıkları ikinci gerekçe *maslahat* ilkesidir. Onlara göre îne akdi, hem toplumun hem de finansal kuruluşların ileriye yönelik hedeflerini gerçekleştirmede önemli bir araçtır. Buna dayanarak her ne kadar hukukî bir hile olarak algılansa da toplumun menfaatini

⁷⁰⁵ Bayındır, *İslâmî Finans II*, 193; a.mlf., “Şâfiî fukahasının Bey’u’l-îne Yaklaşımı”, 135-136.

⁷⁰⁶ Bkz. <https://islamicbankers.me/islamic-banking-islamic-contracts/financing-bai-inah/> (02.09.2019); Bayındır, *İslâmî Finans II*, 194.

⁷⁰⁷ Bayındır, “Şâfiî fukahasının Bey’u’l-îne Yaklaşımı”, 137.

⁷⁰⁸ Bayındır, *İslâmî Finans II*, 194; a.mlf., “Şâfiî fukahasının Bey’u’l-îne Yaklaşımı”, 137.

sağlamasından dolayı bu akit kabul edilebilir bir uygulamadır. İlâveten finansal piyasalar, rekabetin yoğun yaşandığı bir alandır. Faizsiz finans kurumlarının bu rekabette yer alabilmeleri için rakipleri olan faizli işlem yapan kurumların benzer finansal ürünlerine sahip olmaları gerekir. İşte tam bu noktada bey’u’l-îne önemli bir çözüm yolu olarak görünmektedir.⁷⁰⁹

Peki Malezya İslam hukukçularının maslahat ilkesini bahsedilen akit için dayanak yapmaları, ne kadar doğru bir yaklaşım olmaktadır? Bunu anlamak için maslahat kavramının İslam hukukunda neye karşılık geldiğine bakmamız gerekmektedir. Fıkıh mezhepleri maslahat kavramını başlıca iki anlamda kullanmıştır. İlki, “naslarda yer alan hükümlerin amaçları ve yarar fikri bağlamındaki sonuçları, semereleri” iken, diğeri, “gerek naslarda yer alan hükümleri uygularken gerekse naslarda hükmü özel olarak belirtilmeyen şer’î meseleler için çıkarım yaparken ulaşılan çözümlerin bu amaçlar (naslardaki hükümlerin amaçları) ve yararlarla örtüşüp örtüşmediğini belirleyen kriter” şeklindedir.⁷¹⁰ Bu anlamlara bakıldığında toplumun menfaatini sağlama ve faizli bankalarla rekabet edebilme gerekçelerini ileri sürerek maslahat ilkesinin inenin meşruiyeti için dayanak yapılması, sağlam bir yaklaşımdan uzak görünmektedir. Zira bankalarca kağıt üzerinde yapıлып gerçek mal alım satımı olmayan ve faizli finansman neticesi doğuran îne işlemi, İslam’ın hedeflediği maslahat düşüncesine terstir. Pekala, buna bağlı olarak toplumun bir kesimi veya bazı firmalar; kendilerine menfaat sağladığını ya da İslam’ın yasakladığı uygulamalarla büyüyen firmalarla rekabet edemediklerini ileri sürerek yasaklara ulaşma hedefiyle alanlarında başka bazı meşru vasıtaları her zaman kullanmak isteyebilirler.

Sonuç olarak bütün bu işlemlerle elde edilen kârın alım satım akdi sonucunda oluştuğu görüntüsü verilse de yapılan işlem, hiçbir riski olmayan faizli kredi işleminden başka bir şey değildir. Taraflar; verilecek kredi miktarı, alınacak fazla oran ve geri satım konusunda önceden anlaşmakta ve ortaya konan şartlar, olduğu gibi yerine getirilmektedir.

⁷⁰⁹ Bayındır, *İslâmî Finans II*, 192; a.mlf., “Şâfiî fukahasının Bey’u’l-îne Yaklaşımı”, 135; İbn Abdülaziz el-Muaccel, “Lemehât mine’ t-tecribeti’ l-Mâliziyye”, 39: <https://www.imamjournals.org/index.php/jshs/article/view/444/375> (06.05.2021).

⁷¹⁰ Bkz. Dönmez, “Maslahat”, *DİA*, XXVIII, 80. Ayrıntılar için bkz. Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 173-180; Hallâf, *İlmü usûli’ l-fikh*, 84-88; Şa’bân, *Usûlü’ l-fikh*, 171-183; *Mv.F.*, “el-Masâlihü’ l-mürsele”, VIII, 25; XXVIII, 208.

Nitekim birçok uluslararası fetva heyeti, taraflar arasında önceden anlaşarak uygulamaya sokulan înenin haram olduğunda ittifak etmiştir. Örneğin Dünya İslam Birliği (Rabıta) çatısı altında faaliyet yürüten Fıkıh Heyet'i, 31/10/1988 yılında gerçekleşen 15. dönem toplantısında faiz hilesi barındırmasından dolayı îne satışının (bir malın vadeli satılıp daha düşük fiyata müşteriden peşin olarak geri alınması) şer'î yönden haram olduğunu kararlaştırmıştır.⁷¹¹

İslam İşbirliği Teşkilatı'na bağlı olan İslam Fıkıh Akademisi'nin (MFİ), 17. dönem toplantısında "Akitlerde anlaşma ve sözleşme yapma" başlıklı 157. Kararında da (17/6), îne akdi (malın vadeli satılıp peşin bedelle ucuza geri alınması) için önceden anlaşma yapmanın haram olduğu belirtilmiştir. Karar şu şekildedir:

*"İne yapmak üzere veya borç verme şartıyla yapılan satış için tarafların karşılıklı anlaşmaları örneklerinde olduğu gibi, faize ulaşma hilesiyle tarafların bir akit üzerine sözleşmeleri, şer'î yönden yasaktır."*⁷¹²

Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu da (AAOIFI), îne akdini merkeze alarak ele aldığı "satılan malın satıcıya geri dönmesi" başlıklı 58. Standart'da înenin caiz olmadığı hükmünü tekrarlamıştır. Ancak Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin olağan piyasa şartlarında olsun veya olmasın malın ilk sahibine dönmesine karşı mutlak anlamdaki olumsuz tavrına karşın, olağan piyasa şartlarında gerçekleşmesi halinde satılan malın ikinci bir akitle ilk sahibine dönmesini AAOIFI caiz görmüştür. İlgili maddeler şöyledir:

- "İkinci akit, birinci akdin içinde şart koşulmamalıdır."
- "İkinci akdin yapılması hususunda her iki tarafı bağlayıcı bir vaatleşme olmamalıdır."
- "Birinci veya ikinci akitte vadeli bedel daha fazla olacak biçimde, satılan malın satıcıya dönmesini sağlayan örf veya muvâzaa olmamalıdır. İkinci satıcının ilk müşteri olup olmaması hükmü etkilemez."
- "Satılan malın geri dönmesi, hiçbir örfe veya muvâzaaya dayanmamalıdır."
- "Satılan malın vadeli bedelden daha düşük bir bedelle ilk satıcısına dönebilmesi için üçüncü taraflarla örtülü anlaşmalar yapılması haramdır. Çünkü bu îne için hile yapmaktır. Üçüncü tarafın işleme dâhil olması

⁷¹¹ Karârâtü Mecmai'l-Fıkhiyyi'l-İslâmî, 320: <https://ia600900.us.archive.org/26/items/FP116/116.pdf> (04.08.2019).

⁷¹² MFİ: <https://www.iifa-aifi.org/ar/2214.html> (06.08.2019).

hakikatte hiçbir değişiklik yapmamaktadır. Zira onun bu işleme dâhil olması malın ilk satıcısına dönmesini temin etme amacına yöneliktir.”

- *“Açık arttırma yoluyla olduğu takdirde, vadeli bedelle satılmış olan bir malın daha düşük peşin bedelle geri almak caizdir. Zira bu durumda tarafların anlaşmalı olmalarından bahsedilemez. Açık arttırmada malın ilk satıcısı dışında başka biri tarafından alınması da mümkündür. Ayrıca malın fiyatı, açık arttırmada varılacak son noktada belli olmaktadır. Bu durumda son fiyat, malın piyasa değeri olup taraflarca daha önceden belirlenmiş bir fiyat değildir.”⁷¹³*

Bu maddeler ışığında heyetin kararı ise şöyledir:

“Satılan malın daha sonra satıcıya geri dönmesi caizdir. Ancak bu hüküm taraflarca öne sürülmüş bir şart yoksa, tarafları bağlayıcı bir vaatleşme bulunmuyorsa ve vadeli fiyatın ilk fiyattan fazla olacağı konusunda örf ya da muvâzaa bulunmuyorsa geçerlidir. Satılan malın satıcıya geri dönebilmesi, akitlerde ve mali tasarruflarda aslolanın sıhhat ve mübahlık olmasına dayanmaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ‘Allah alım satımı helal kıldı.’ (Bakara, 2/275) ve ‘Ey iman edenler! Birbirinizin mallarını batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yaptığınız ticaret ile olursa o başka.’ (Nisa, 4/29)”⁷¹⁴

B. Repo Uygulaması

Bu başlıkta bey’ul-îne ile repo arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılacak ve aralarındaki benzer yönler nedeniyle bazı İslam ülkelerinde bey’u’l-înenin repo için dayanak yapıp yapılmadığı incelenecektir.

1. İşlemin mahiyeti

Repo, geri satın alma anlaşması demektir. Düz repo ve ters repo diye ikiye ayrılmakta, repo denilince öncelikle düz repo kastedilmektedir. Repo işlemleri, bankacılık sistemi likiditesinin geçici bir süre için artırılması amacına dönük olarak piyasada geçici nakit sıkıntısı yaşandığı zaman yapılır. Merkez bankası gibi finansal bir kurum tarafından kurumlara veya kişilere genellikle bono ve tahvil benzeri menkul bir kıymeti satma ve ileri bir tarihte taraflar arasında belirlenen fiyat üzerinden tekrar

⁷¹³ AAOIFI, “Satılan Malın Geri Alınması Standardı, No:58”, *Meâyir*, 1360-1362; *Türkçe tercüme*, 1292, 1294.

⁷¹⁴ AAOIFI, “Satılan Malın Geri Alınması Standardı, No:58”, *Meâyir*, 1374; *Türkçe tercüme*, 1304.

geri alma üzere yapılan sözleşmedir. Reponun uygulanmasındaki temel amaç, kredi vererek faiz elde etmektir. Ancak borcu teminat altına almak için kredi alandan hazine bonusu gibi menkul bir kıymet satın alınır. Eğer borçlu, krediyi faiziyle beraber geri ödemezse karşılığında bu mal piyasada satılır ve borç tahsil edilmiş olur. Repo işlemi gerçekleşmeden önce talep eden tarafa faizli olma koşuluyla borç para verilmekte, karşılığında ise teminat olmak üzere menkul bir kıymet alınmaktadır. Anlaşma süresi sona erdiğinde menkul kıymet borç alana geri satılırken borç alan da borcunu faiziyle birlikte ödemiş olmaktadır.⁷¹⁵

Ters repo işlemleri ise genellikle piyasada geçici nakit fazlası yaşandığı durumlarda, gerekli olmayan likiditenin çekilmesi amacıyla yapılır. Ters repo, bir finansal kurumun menkul bir kıymeti alıp vade sonunda sahibine tekrar satma üzerine yaptığı anlaşmadır. Örneğin bir şahıs 50 bin liralık krediye ihtiyaç duyduğunda bankaya başvurarak kredi talebinde bulunur. Banka ile müşteri arasında bir yıl vadeyle ve 5 bin lira faizle yani 55 bin lira üzerine anlaşma yapılır. Anlaşma yapıldıktan sonra banka, anlaşılan vadeye kadar geri satmak şartıyla müşteriden menkul bir kıymeti 50 bin liraya peşin satın alır. Vade dolduğunda müşteri 55 bin lira ödeyerek malını geri alır. İşlem, satıcı açısından düz repo, alıcı açısından ise ters repo olarak adlandırılır.⁷¹⁶

Repo, faizli bir işlem olduğu için dünyadaki faizsiz bankalar tarafından başvurulmuş bir ürün değildir.⁷¹⁷

2. İşlemin Bey'u'l-İne ile İlişkisi

Bey'u'l-İne ile repo arasında birkaç yönden benzerlik vardır. Bu yönleri şöyle sıralayabiliriz:

1. İne akdinin az kullanılan şeklinde (önce malın peşin satılması ardından da aynı malın daha fazla fiyata aynı müşteriden vadeli alınması) bir mal peşin olarak satılıyor sonra da satıcı tarafından daha pahalıya aynı kişiden geri alınıyordu. Bu işlem repo ile

⁷¹⁵tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Piyasalar/Acik+Piyas a+Islemleri (08.09.2019); Dede, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*, 97; <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/sermayepiyasariuygulamaları.pdf> (10.03.2021); Turan, "Bey'u'l-İne ile Mukayeseli Olarak Repo", 120; Sebhâni, "İdâretü's-süyûle fi'l-masârifi'l-İslâmiyye", 50-51.

⁷¹⁶tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Piyasalar/Acik+Piyas a+Islemleri. (08.09.2019); Turan, "Bey'u'l-İne ile Mukayeseli Olarak Repo", 121; Sebhâni, "İdâretü's-süyûle fi'l-masârifi'l-İslâmiyye", 50.

⁷¹⁷ Dede, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*, 98-99, 129, 171; <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/sermayepiyasariuygulamaları.pdf> (10.03.2021).

aynı gözükmetedir. İnenin en meşhur şekli (önce malın veresiye satılması, ardından da aynı malın aynı müşteriden daha düşük fiyata peşin alınması) ise ters repo diye adlandırılmaktadır.

2. İne de repoda olduğu gibi malın mülkiyeti, müşteriye geçmektedir.⁷¹⁸

Bey'u'l-İne ile repo elbette birbirinin her yönüyle aynısı değildir. Aralarındaki farklar şunlardır:

1. İne satışında (peşin alınmış malın vadeli olarak daha yükseğe geri satılması) mal geri satılsa da malın semeni ilk satıcının zimmetinde borç olarak kalmaktadır. Oysa repoda işlem sona erdirildiğinde mal ilk satıcıya geri satılırken para da teslim alınmaktadır.

2. İne akdinde geri satım anlaşması yoktur. Repo ise geri satım garantilidir.⁷¹⁹

Bu şekilde repo ile sıkı bir ilişkisi bulunan bey'u'l-İne, Malezya İslamî finans çevrelerinde repo uygulaması (SBBA) için adeta bir fırsata dönüştürülmüştür. Piyasaya para aktarma veya piyasadan para çekme suretiyle, üretim veya hizmet yönetimi dışında para yönetimi amaçlı geliştirilen repo işlemleri İslamî sertifikalar veya hisse senetleri üzerinden yürütülmektedir. Örneğin bu türden bir işlem akışı şöyledir: Faizsiz banka, elinde bulunan hisse senetlerini yatırımcıya peşin bir bedelle satar. Müşteri aynı senetleri ileri bir tarihte üzerine vade farkını da ekleyerek bankaya yine peşin satar. İşlem sonucunda banka, ihtiyaç duyduğu nakde repo aracılığıyla ulaşırken ihtiyaç fazlası nakde sahip yatırımcılar ise anlaşılan müddetin bitiminde gelir elde edip fonlarını değerlendirmiş olurlar. Taraflar, yapılacak işlemleri önceden açıkça konuşup anlaşarak hazırladıkları sözleşmeye imza attıktan sonra uygulamaya geçirirler. Önemli bir nokta da piyasanın istikrarı için tarafların vaadlerine bağlı kalmalarının istenmesidir. Malezya Merkez Bankası da aynı işlemi hükümete ait şirketlerin borsada işlem gören hisse senetlerini alıp satarak yürütür. Ancak Merkez bankasının işleminde azami süre, bir yıl olarak uygulanır.⁷²⁰

⁷¹⁸ Turan, "Bey'u'l-İne ile Mukayeseli Olarak Repo", 134; Sebhânî, "İdâretü's-süyüle fî'l-masârifî'l-İslâmiyye", 50.

⁷¹⁹ Turan, "Bey'u'l-İne ile Mukayeseli Olarak Repo", 134.

⁷²⁰ Bayındır, *İslâmî Finans II*, 188-189; a.mlf., "Şâfiî fukahasının Beyul-ine Yaklaşımı", 132-133; İsmail, "Shari'ah Issues and Implications on Risks of SBBA Transactions", 3,7: Malaysia 2010: <https://www.ukm.my/ekonis/wp-content/uploads/2021/02/Shariah-Issues-and-Implications-on-Risks-of-SBBA-Transactions.pdf> (08.04.2021); İbn Abdülaziz el-Muaccel, "Lemehât mine't-tecribeti'l-Mâliziyye", 45: <https://www.imamjournals.org/index.php/jshs/article/view/444/375> (05.05.2021).

Kanaatimizce îne alışverişi, açıkça faizli bir işlem olarak nitelendirilen repo⁷²¹ işlemine ulaşmak için Malezya faizsiz finans sisteminde adeta suistimal edilmiştir.

Repo sonucunda alıcı tarafa mülkiyet nakli gerçekleşmesine rağmen malın geri satım garantisinin bulunması da, bu işlemin normal bir alım satım akdi değil tamamen bir borç verme işlemi olduğunu göstermektedir.⁷²²

AAOIFI de “Satılan Malın Geri Alınması” başlıklı 58. Standart’ında îne ile birlikte reponun da fikhî hükmünü karara bağlamıştır. Kurumun kararına göre repo, gerçek bir satış olmayıp faizli bir karz işlemidir, dolayısıyla haramdır. Karar metni şu şekildedir:

“Bu işlemlerde çoğunlukla alım satımın gerektirdiği sonuçlar gerçekleşmez. İster merkez bankalarının para politikası uygulamalarına dayansın ister sahip olduğu fonun fazlalık ya da eksikliği sebebiyle ticari bankalarla ilişki kurup likiditesini yönetme arzusuna dayansın bu işlemlerden maksat kuruluşların likidite yönetimidir. Akdi yapan taraflar amaçladıkları şeye göre pozisyon alırlar. Nakit ihtiyacını karşılama amacı taşıyan taraf satıcı konumuna geçer ve işlem onun açısından repo ismini alır. Nakit fazlasını yatırıma dönüştürmek isteyen taraf ise müşteri konumuna geçer ve işlem onun açısından ters repo adını alır.

Dinî Değerlendirme (Hüküm): Klasik repo işleminin fıkhîteki karşılığı, faizli tüketim ödünçüdür (karz). Çünkü şer’î yönden akitlerin isimlerine değil özüne bakılır. Burada el değiştiren mali varlıklar rehindir. Çünkü bu işlemde varlıkların sorumluluğunu müşteriye nakledecek ve varlıkların gelirini müşteriye verecek şekilde alım satımın sonuçları oluşmamaktadır. Dolayısıyla mali varlıklar akit konusu olmamakta, rehin olarak kalmaktadır. İlk işlemde ödenen meblağ ile ikinci işlemde ödenen meblağ arasındaki fark ise borcun faizidir. Buna repo oranı denilir. Bu sebeple repo dinen haramdır. Ayrıca repo işleminde el

⁷²¹ tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Piyasalar/Acik+Piyasa+Islemleri (08.09.2019); Dede, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*, 129: <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/sermayepiyasariuygulamalari.pdf> (11.03.2021).

⁷²² Turan, “Bey’u’l-îne ile Mukayeseli Olarak Repo”, 135.

değiştiren mali varlıklar çoğunlukla tahvil ve banka mevduat sertifikaları gibi zaten haram varlıklar olmaktadır.”⁷²³ Bu sebeple bütün kanunlarda bu işlem, alım satım olarak değil, tüketim ödünçü (karz) olarak yer alır.”⁷²⁴

C. Katılım Bankalarının Uygulamaları

Günümüz finans piyasalarında îne satışıyla ilişkili katılım bankalarının uygulamaya koyduğu iki işlem daha vardır. Biri teverruk, diğeri İslami kredi kartıdır. Şimdi bunlar sırasıyla incelenip îneyle bağlantıları bulunmaya çalışılacaktır.

1. Teverruk

Teverruk akdinin bilinen şekliyle ilk dönemlerde bey’u’l-înenin bir çeşidi olarak îne kavramının içerisine dahil olduğunu daha önce söylemiş ve fikhî hükmünü kısaca değerlendirmiştik.⁷²⁵ Günümüzde faizsiz bankaların yaptığı ve teverruk diye adlandırdıkları işlemler ise üç taraf arasında gerçekleşen mürekkep îne satışından başka bir şey değildir. Teverruk, günümüz finans piyasalarında birçok işlemi içinde barındıran klasik şeklinden daha karmaşık bir işlem halini almıştır. Katılım bankaları ilk dönemlerden itibaren Müslümanlar arasında uygulana gelen şekliyle teverruka başvuramazlar. Bunun yerine birden fazla tarafın dahil olduğu daha karmaşık ve riski olmayan birkaç işlemi kağıt üstünde bir arada yapıp kâr elde ederler. Şimdi günümüz ticaret dünyasında ve finans piyasalarında üçe ayrılan teverruku irdeleyelim.

a. Bireysel Teverruk

Bu, fikhî teverruk denilen klasik şekliyle uygulanan teverruktur. Daha önce de değindiğimiz gibi teverruk, “Nakit elde etme amacıyla kişinin vadeli satın almış olduğu bir malı, satıcı dışındaki birine aldığı fiyattan daha ucuza peşin satması” demek idi.

Bugün katılım bankaları kendi fonlarını değerlendirmek için bu şekildeki teverruku pek kullanmamaktadırlar. Zira banka kendisini riske atmak istemediği gibi, istenilen nakit yüksek meblağlara ulaşıyorsa müşterinin de böyle bir işlemin altından kalkması imkansızdır. Yüksek miktardaki nakde ulaşmak isteyen kişi, bu meblağa

⁷²³ AAOIFI, “Satılan Malın Geri Alınması Standardı, No:58”, *Meâyir*, 1365-1366; *Türkçe tercüme*, 1297-1298.

⁷²⁴ AAOIFI, “Satılan Malın Geri Alınması Standardı, No:58”, *Meâyir*, 1378; *Türkçe tercüme*, 1306.

⁷²⁵ Bkz. “Bey’u’l-îne ile Alakalı Diğer Kavramlar” başlığı.

ulaşma hedefiyle aldığı malı büyük ihtimalle piyasada satabileceği bir kimse bulamayacaktır.

Ancak düşük meblağlar için bazı kişiler, katılım bankalarından vadeyle aldıkları araba vb. şeyleri ilgili pazarlarda hemen satıp istedikleri peşin paraya ulaşmaktadırlar. Banka ile müşteri arasında murâbaha yoluyla satış yapıldıktan sonra banka, organize teverruktaki konumundan farklı olarak müşterinin malı satmasına müdahil olmamaktadır.⁷²⁶

b. Organize Teverruk

Günümüzde bankaların kazanç elde etme yollarından biri de organize teverruk (commodity murâbaha, التورق المنظم)⁷²⁷ işlemidir. Banka teverruku diye de isimlendirilen bu işlem, müşteri ile banka arasında varılıp imzalanan sözleşme üzerinden yürütülür. Bununla beraber banka, uluslararası borsalardan emtia temini ve geri alım konularında broker denilen aracı şirketlerle de sözleşmeler yapar.

İşlemin aşamaları şöyle yürütülür: Mesela 90 bin lira kredi isteyen bir müşteri, bankaya uğrayarak istediği borç miktarını bankaya iletir. Banka eğer krediyi verecekse istediği fazlalık oranını ve taksitli bir şekilde mi yoksa belli bir vadeyle mi borç vereceği konusunda müşteriyle anlaşır. Anlaşma sağlandıktan sonra banka, Londra'daki uluslararası metal borsasından demir, çelik vb. herhangi bir metali kendi adına 100 bin liraya satın alır. Üstüne kâr ekleyerek 120 bin liraya bu metali müşteriye vadeli satar. Sonra müşteri, sözleşmede belirtildiği üzere vekalet verdiği bankaya bu metali satması için izin verir. Banka müşteri adına bu malı yine Londra metal borsasında 90 bin liraya peşin satar ve aldığı parayı müşterinin hesabına geçirir. Böylece müşteri istediği 90 bin lirayı elde ederken banka da bu alışverişten bir miktar kâr elde etmiş olur. Borsadaki aracı şirketler ise komisyon hizmeti olarak para kazanmış olurlar.⁷²⁸

⁷²⁶ Aktepe, *Katılım Bankacılığı*, 113.

⁷²⁷ Organize teverruk işlemi, ülkemizde 2012 yılından itibaren bedelli askerlik finansmanında da gündeme gelmiştir. Askerliklerini bedelli yapmak isteyip de ellerinde nakit parası bulunmayan ve doğrudan faizli kredi almak istemeyen birçok kişi, katılım bankalarına kredi talebiyle başvurmuş, bunun üzerine katılım bankaları da bu işlemi devreye sokarak bu kişilerin ödeme sıkıntısını gidermiştir. Bkz. Aktepe, *Katılım Bankacılığı*, 93-94; Çakır, *Teverruk İşlemleri*, 173.

⁷²⁸ Süveylim, “et-Teverruk ve t-teverruku'l-munazzam”, *MMFI*, 251-260; Reşîdî, *Ameliyyâtü't-teverruk*, 124; Riyad b. Râşîd, *et-Teverruku'l-masrifî*, 140-144; Aktepe, *Katılım Bankacılığı*, 113; Bayındır, “Teverruk ve Ges”, 158-159.

Katılım bankalarının fon temin yöntemlerinden biri olan “murâbaha sendikasyonu” da organize teverrick işlemi vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir. Organize teverrick, bireylerle bankalar arasında yapıldığı gibi katılım bankaları arasında da uygulanabilmektedir. Likitide fazlası olan bankalar, nakit sıkışıklığı yaşayan bankalara bu işlem vasıtasıyla fon tedarik edip garantili kâr getiren yatırımlara başvurmaktadırlar.⁷²⁹ Ancak ulusal bazda iki banka arasında gerçekleşen fon sağlama işlemi olan *organize teverrick*, genellikle düşük düzeyde yaşanan nakit sıkıntısını gidermek amacıyla düzenlenir. Uluslararası işlemlerde ve nakit ihtiyacının yüksek miktarlara ulaştığı durumlarda ise murâbaha sendikasyonu devreye sokulmaktadır. Murâbaha sendikasyonu, “birden fazla bankanın bir araya gelerek aralarından birinin önderliğinde fon gereksinimi olan büyük holding, banka ya da finans kuruluşlarına sağladıkları yüksek tutardaki uluslararası kredileri temin işlemi”dir.⁷³⁰

Temelde, ihtiyaç duyulan nakit paraya meşru yollarla ulaşma hedefi itibariyle ve iki müstakil akitten oluşup alıcıyla satıcının farklı kişiler olması gibi bazı ortak özelliklere sahip olma cihetiyle yakın görünseler de⁷³¹ fikhî teverrick ile organize teverrick işlemleri arasında aşağıdaki ciddi farklar bulunmaktadır.

1. Organize teverrickta satıcı (banka), teverrick işlemine başvuran müşteriden vekalet olarak malın satımında aracı olmaktadır. Vekalet sözleşmesi, bu uygulamanın vazgeçilmez temel unsurlarlarından biridir. Zira müşteri, malın banka tarafından nakde dönüştürülmeyeceğini bilirse en baştan böyle bir işleme başvurmaz. Bireysel teverrickta ise satıcının malın satımıyla ve üçüncü kişiyle alakası yoktur.
2. Organize teverrick yapan müşteri, işlemde elde edilen parayı malı kendisinden aldığı bankadan teslim alır. Bireysel teverrickta ise teverrick yapan, malı sattığı üçüncü kişiden alır.

⁷²⁹ Çakır, *Teverrick İşlemleri*, 85-86.

⁷³⁰ Murâbaha sendikasyonunun işleyişi ve bazı katılım bankalarının kullandıkları sendikasyon kredileri için bkz. <http://www.uzeyirdogan.com/?Syf=26&Syz=171654>. (03.04.2019); https://www.ziraatkatilim.com.tr/bankamiz/basin-odasi/Documents/Ziraat-Katilim_Basin-Aciklamasi-murabaha%283%29.pdf. (03.04.2019); <http://www.okanacar.com/2012/12/sendikasyon-kredileri-ve-katilm.html>. (03.05.2020); <https://katilimdunyasi.com/2018/03/28/albaraka-en-az-210-milyon-usd-murabaha-sendikasyon-kredisi-aliyor/> (03.05.2020); Çakır, *Teverrick İşlemleri*, 163-164.

⁷³¹ Reşîdî, *Ameliyyâtü't-teverrick*, 130; Çakır, *Teverrick İşlemleri*, 86.

3. Organize teverrickta müşterinin sıcak paraya ulaşması amacıyla iki taraf önceden anlaşır. Halbuki bireysel teverrickta ilk satıcı müşterinin maksadını genelde bilemez. Bilse dahi aralarında herhangi bir sözleşme olmaz.

4. Banka, nihai müşteri olan uluslararası metal borsasındaki firmalarla da malın satımı konusunda anlaşır. Onlara göre bu anlaşma piyasalardaki fiyatların belirsizliğinden korunmak için zorunludur. Oysa bireysel teverrickta mal sahibi, ilk satıcı ve üçüncü kişi arasında herhangi bir anlaşma olmamaktadır.⁷³²

Görüldüğü gibi finans piyasasında katılım bankalarının uyguladığı organize teverrick işlemi, özellikle taraflar arasında yapılan sözleşmelerle murâbaha, teverrick, vekalet gibi farklı akitleri içerisinde barındıran komplike bir hüviyete büründürülerek klasik teverricktan çok farklı hale sokulmuştur. Böyle olunca da işin içine vadin bağlayıcılığı, malın kabzedilmesi ve vekalet meseleleri gibi yeni tartışmalar girmektedir. Bu meseleler çalışmamızla doğrudan alakalı olmadığından onlara girmiyoruz.⁷³³ İşlemin bizi ilgilendiren yönü, metal borsasındaki emtia sahibinin elinden çıkardığı malın daha ucuza kendisine tekrar dönmesidir. Piyasadaki adı her ne kadar teverrick olsa da işlemin üç kişi arasında bu şekilde meydana gelmesi, mevzu bahis satışı üç tarafla gerçekleştirilen mürekkep îneye dönüştürmektedir.

c. Ters Teverrick

Ters murâbaha (reverse murâbaha, التورق العكسي) olarak da adlandırılan ve organize teverrickun diğer bir çeşidi olan ters teverrick, murâbaha ile teverrick akitlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş mürekkep bir işlemdir. Ters teverrick işleminde müşteri elindeki nakit fazlasını yatırıma dönüştürüp kazanç elde etmek istemektedir. Bu sebeple nakit sağlayan taraf, banka değil müşteridir. Ama organize teverrickta nakde ihtiyaç duyan müşteridir ve bankaya başvurarak teverrick yapılmasını isteyen de odur. Ters teverrick işleminin gerçekleşmesinde banka ile müşteri arasında şu adımlar takip edilir:

- Akde başlamadan önce müşteri, temin edeceği nakit miktarı, eline geçeceği sabit kâr, borcun ödeneceği vade ve borcun vadeden önce istenmesi halinde yapılacaklar konusunda banka ile takip edilecek yol üzerinde anlaşıp sözleşme imzalar.

⁷³² Haslân, *Fıkhü'l-muâmelât*, 119; Süveylim, "et-Teverrick ve't-teverricku'l-munazzam", *MMFI*, 253; Bayındır, *İslâmî Finans II*, 208-209; Çakır, *Teverrick İşlemleri*, 86-87.

⁷³³ Uygulamanın tartışılan diğer yönleri için bkz. Çakır, *Teverrick İşlemleri*, 89-122.

- Müşteri, bankaya teslim edeceği parayla kendi şahsı adına murâbaha akdi yapması için bankaya vekalet verir.
- Banka, müşterinin sağladığı örneğin 100 bin lira ile uluslararası metal borsalarından birinden peşin şekilde bir mal alır.
- Banka, müşteri adına satın aldığı bu malı müşteriden vadeli olarak örneğin 130 bin liraya alır.
- Mülkiyetine geçirdiği malı tekrar uluslararası borsada 90 bin liraya peşin satar ve parayı alarak kullanır.
- Müşteriye borçlu olduğu 130 bin lirayı da aralarındaki anlaşmaya göre ya taksitle ya da belli bir vade sonunda öder. Müşteri borcunu vadesinden önce tahsil etmek isterse borcunda indirim gidip parasını hemen alabilir. Buna iskonto denir. Tabi bunu da işlem öncesi sözleşmede bir madde olarak kaydederler.⁷³⁴

Hem organize teverrick hem de ters teverrick başlangıçta da değindiğimiz gibi kağıt üzerinde üç taraf arasında sözleşme yapılarak uygulanmaktadır. Bu da mezkur iki akdi, fıkhıdaki içeriğinden uzaklaştırıp üç kişi arasında cereyan eden îne satışı kalıbına sokmakta ve kredi sağlama işlemine dönüştürmektedir. Organize teverrickun kağıt üzerinde yapıldığının en bariz kanıtlarından biri, katılım bankalarının kendi nakit ihtiyaçlarını gidermek için üçüncü kişi veya kuruluşlarla anlaşma yapmadan olağan surette teverrick akdine yaklaşmamalarıdır. Yani katılım bankalarının amacı gerçek bir alım satım yaparak para kazanmak veya nakit elde etmek olsaydı piyasada revaçta olan bir veya birden fazla malı vadeli satın alır sonra da satıcı dışındaki kişi veya kurumlara satarlardı. Oysa bu girişim riskli olduğundan bu tür işlemlere yaklaşmamaktadırlar.

Aktepe, organize ve ters teverrick işlem akışının alışılmış olmamakla birlikte meşru olduğunu iddia etmekte ve bu işlemin savunması mahiyetinde şunları söylemektedir: “Katılım bankalarının bu işlemi yapabilmeleri için nakit ihtiyacının neden kaynaklandığını ve nakit bulunmazsa firmanın ya da bireyin yaşayacağı sıkıntının boyutu gözönünde tutulmaktadır. Burada ‘Zaruretler mahzurlu şeyleri mübah kılar.’ kaidesi ile ‘Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız.’ ilkesi nazar-ı itibara alınmaktadır. Ayrıca muâmelatta kolaylaştırıcı yorum esastır. Örneğin şahısların bireysel arzuları ya da kurumların hayatî olmayan sebeplerle oluşan nakit

⁷³⁴ Haslân, *Fıkhü'l-muâmelât*, 127; Semhân, *el-Ameliyyâtu'l-masrifîyye*, 268; Çakır, *Teverrick İşlemleri*, 136-138; Bayındır, “Teverrick ve Ges”, 159-160.

problemlerini teverruk yoluyla aşmaya çalışmak, ihtiyaç halleri için uygun görülebilecek bir akdi istismar etmek anlamına gelir. Ancak nakit sıkıntısı, gerçek bir sebebe dayanıyorsa hatta firmalar için hayatî ehemmiyet taşıyorsa teverruk yapmakta bir beis olmasa gerektir.”⁷³⁵

Aktepe'nin bu iddialarına karşın öncelikle, bir işlemin hukukî zeminde meşru olup olmadığını tespit etmek gerekmektedir. Bu durumda herhangi bir akit İslam hukuku yönünden meşru ise uygulanmasında zaten bir sakınca yoktur. Müşterinin sıkıntıda olup olmaması veya kolay olanı seçme kuralı akdin cevazına etki etmemektedir. Şayet akit meşru değilse kolaylaştırma ilkesi devre dışı kalır. Zira bu ilke, meşru seçenekler arasından insanlar için daha rahat olanı seçme anlamı taşımaktadır. Yoksa gayrimeşru akitleri meşru hale getirme aracı değildir. Geriye sadece zaruret hali kalır. Zaruret ise kendisinin de ifade ettiği gibi ‘*hayatî öneme sahip bir sebep olması*’⁷³⁶ durumunda ortaya çıkar. Halbuki birçok defa kendisine başvurulmuş bir işlemin zaruret haliyle ilişkilendirilmesi isabetli değildir. Müşterinin zaruret halinde olup olmadığını bankanın tam tespit etmesi de doğru değildir. Mesela, müşterilerine bedelli askerlik finansmanı sağlamak için katılım bankalarının teverruk yaptıklarını söylemektedir. Meşruluğunu temellendirmek için de “Müşteri faiz karşılığı borçlanmak yerine bankadan satın aldığı malı spot piyasada nakde çevirerek faize girmeden finansman sağlamaktadır.”⁷³⁷ demek suretiyle bu akdin normal bir ticaret işlemi olduğunu iddia etmekte ve bazı İslam hukukçularının da cevaz yönünde görüş bildirdiklerini aktarmaktadır. Ancak daha sonra banka ile müşteri arasındaki işlem akışı beyan edilirken yapılan akdin klasik şekildeki teverruk değil uluslararası borsalarla anlaşmalı olarak yapılan organize teverruk olduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁷³⁸ Bu satırlar, bir yandan kendi içinde çelişki doğurması yönüyle sorun oluştururken diğer yandan bedelli askerliği bir zaruret hali olarak görmemizi

⁷³⁵ Aktepe, *Katılım Bankacılığı*, 113.

⁷³⁶ Bkz. Zerkeşî, *el-Mensûr*, II, 319; Çalış, “Zaruret”, *DİA*, XXXIV, 141. Zerkeşî'nin ifadesi şöyledir:

"فَالضَّرُورَةُ بُلُوغُهُ حَدًّا إِنْ لَمْ يَتَنَاوَلَ الْمَمْنُوعَ هَلَكَ أَوْ قَارَبَ كَالْمُضْطَّرِّ لِلْأَكْلِ وَاللَّبْسِ بِحَيْثُ لَوْ بَقِيَ جَائِعًا أَوْ عُرْيَانًا لَمَاتَ أَوْ تَلَفَ مِنْهُ غَضُو وَهَذَا يُبِيحُ تَنَاوُلَ الْمُحْرَمِ"

⁷³⁷ Bu gerekçe, bey'u'l-îne, organize teverruk ve modern murabaha gibi günümüzde faizsiz sistemde uygulanan bazı işlemlerin meşruiyeti için ileri sürülmekte ve zaruret düşüncesine dayandırılmaktadır. Özellikle de dünyaya hakim olan faiz temelli İslam dışı iktisat ve bankacılık sisteminde faizsiz bankaların faizli bankalarla rekabet edebilmeleri gerektiği ve bu nedenle adı geçen muamelelerin caiz olduğu, zaruret ilkesi bağlamında sık sık dile getirilmektedir. Bkz. Cebeci, *Modern İslam İktisadi Literatüründe Murabaha Tartışmaları*, 189-191.

⁷³⁸ Bkz. Aktepe, *Katılım Bankacılığı*, 94.

istemektedir. Halbuki vakiada askerlik yapma, evet bireylerin hayat düzenlerini bir süreliğine değiştirip zorlarsa da, onları hayatı tehlikeye atan bir mesele değildir. Ancak bedelli askerliğin belki zaruret yerine haciiyyât kapsamında değerlendirilmesi daha isabetlidir. Yani şayet bireylere bu finansmanın cevazı yönünde bir görüş ifade edilecekse zaruret mesabesinde bir hâcet olarak değerlendirilmelidir. *'Umumi hâcet hususi zaruret menzilesine tenzil olunur'*⁷³⁹ ilkesi de, salt kişisel olmayıp bir bölgeyi kapsayan ihtiyaçların zaruret gibi değerlendirilerek haramın işlenmesine izin verilebileceğini ifade eder.⁷⁴⁰

Buna benzer uygulamaların meşruluğuyla alakalı olarak dile getirilen bir gerekçe de ehven-i şer meselesidir. Bazı kişiler organize teverruk işlemini, açıkça yapılan faizli işlemde daha ehven yani zararı daha hafif olduğu gerekçesiyle savunmaktadırlar. Onlara göre eğer teverruk ve îne gibi işlemler yapılmazsa faizsiz bankacılık sektörü gelişemez. Süveylim, bu gerekçeyi aşağıdaki birkaç yönden sorunlu bulmaktadır:

- Bu kişiler zinadan daha ehven olduğu gerekçesiyle muta nikahını caiz görenlere ve üç talakla boşanıp başka kişiyle nikahlanmadan eski eşine dönmesinden daha ehven olduğu gerekçesiyle hülle nikahını caiz görenlere benzemektedirler. Oysa bu iddia, bütün hilelerde ileri sürülmektedir. Bu ise Allah'ın Hz. Peygamber'le göndermiş olduğu İslam dairesinden bizi uzaklaştırmaktadır. Zira harama ulaşmak için hile yapmak, iki yönüyle haramı açıkça işlemekten daha ağırdır. Birincisi; hile yapan kişi, haramdan farkı olmayan hileli muamelenin Yüce Allah'ın helal kıldığı diğer muameleler gibi helal ve meşru olduğuna inanır. Oysa bu bakış açısı, haramı helal kılma anlamına gelir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Yahudilerin işledikleri şeyi işlemeyin. Onlar en basit hilelerle Allah'ın haram kıldığı şeyleri helal ediyorlardı."* Görüldüğü gibi Hz. Peygamber harama ulaşmak için yapılan hileyi, haramı helal görme olarak açıklamıştır. İkincisi; hile sahibi, Allah'ın haramlarını hafife almaktadır. Çünkü o, hile yaparak Allah'a isyan etme yerine ona itaat ettiğini zannetmektedir. Halbuki Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Allah'ın ayetlerini alaya almayın."* (Bakara, 2/231). Hz. Peygamber bu ayetin tefsiri babında, Allah'ın helal kıldığı

⁷³⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr*, II, 24; *Mecelle*, mad. 32.

⁷⁴⁰ Bkz. Zerkeşî, *el-Mensûr*, II, 24; Çalış, "Zaruret", *DİA*, XXXIV, 142.

bir davranışı hile aracı yaparak harama ulaşmayı, Allah'ın ayetleri ile alay etme olarak açıklamıştır. Bakınız hanımına zarar vermek için onu boşayıp sonra geri alan ve sonra tekrar boşayan kişi hakkında neler söylemiştir: *“Allah'ın ayetleriyle alay edip onun çizdiği sınırlarla oyuncak gibi oynayan kişilere ne oluyor da böyle yapıyorlar. Hanımlarına ‘Seni boşadım, geri alıyorum; seni boşadım, tekrar alıyorum’ diyorlar.”*

- Bu gibi hilelerin başka din mensuplarının İslam'a girmeyip ondan kaçmalarına sebep olması gibi olumsuz bir etkisi de vardır. İbnü'l-Kayyim bu konuda şöyle der: “Bu gibi hileler ehli kitaptan birçok kişinin İslam'a girmesini engeller. Zira derler ki bir peygamber bu hileleri nasıl meşru kılmıştır? Böylece o peygamber ve onun dini hakkında yanlış zanda bulunurlar ve birbirlerine bağlı buldukları dine tutunmayı tavsiye ederler. Allah'ın kanununda böyle bir şeyin nasıl olabileceğini, bu hilelerde nasıl bir fayda olacağını sorarlar. Bir kral, halkını böyle bir şekilde yönetirse bu onun krallığına zarar verir. Buna mukabil hakîm olan Allah, insanlara zarar veren bir şeyi haram kılıp daha sonra en basit hile ile bu harama ulaşmayı nasıl helal kılar?” İslam hukuku, Allah'a şükürler olsun ki şer'i maksatlara ve kurallara uymadan iktisadi faydalar sağlayan metotlara ve vasıtalara ihtiyaç duymaz.⁷⁴¹

d. Organize ve Ters Teverruk İşlemlerinin Hükümü

İçlerinde Abdullah b. Süleyman el-Menî olmak üzere az sayıda araştırmacı, şer'î yönden klasik teverrukla aynı olduğu gerekçesiyle organize ve ters teverruk işlemlerini, mutlak olarak caiz sayarlar.⁷⁴² Mesela el-Menî'e göre organize teverruk, nakit paraya ulaşma amacıyla bankalarla yapılan faizli borçlanmalara karşı insanlar için şer'î bir alternatif yoldur. Ayrıca faizsiz bankaların nakit sıkıntısını aşmada faizli bankalarla rekabet edebilmesine yardımcı olan çok önemli bir finans aracıdır. Son yıllarda uygulanan nakit finansman yöntemlerine baktığımızda faizsiz bankalar, teverruk sayesinde işlem hacimlerini ileri boyutlara ulaştırmışlardır.⁷⁴³

Bankaların uyguladığı organize ve ters teverruk işlemleri, bunları caiz gören bu az sayıdaki kişiye karşın günümüz fetva heyetleri başta olmak üzere çoğunluk

⁷⁴¹ Süveylim, “et-Teverruk ve't-teverruku'l-munazzam”, *MMFI*, 269-272.

⁷⁴² Bkz. Menî, “et-Te'silü'l-fikhî li't-teverruk”, *MBİ*, c.72, 375-376; Reşîdî, *Ameliyyâtü't-teverruk*, 130.

⁷⁴³ Menî, “et-Te'silü'l-fikhî li't-teverruk”, *MBİ*, c.72, 376-382.

tarafından caiz görülmemiştir. Klasik şekliyle uygulanan fikhî teverrukta veresiye mal alan kişi, malı satıcı dışındaki birine peşin satmaktadır. Yani bu akitte satıcı, müşteri ve üçüncü kişinin birbiriyle alım satım anlaşması yönüyle herhangi bir bağlantıları yoktur. Ancak organize ve ters teverruk; banka, müşteri ve uluslararası metal borsaları veya yerel firmalar arasında anlaşmalı olarak yürütülmektedir. İmzalanan anlaşmalarla satıma konu olan malın, sonunda ilk sahibine dönüşü şart koşulmaktadır. Bu da mevzubahis akitlere hanel getirmektedir. Bu üç taraflı anlaşma sebebiyle oluşan çıkmazı, organize teverruku meşru görenler dahi dile getirmektedirler.⁷⁴⁴

Meseleye olumsuz yaklaşan İslam hukukçuları tarafından organize teverruk uygulamalarının caiz olmadığına dair şu gerekçeler ifade edilmiştir:

- Organize teverruk ile îne arasındaki ortak bir nokta vardır: Her iki akitte de müşteri için paraya ulaşmanın kaynağı, malın satıcısı (banka) olmasıdır. Yani para, malın sahibi olan satıcı yoluyla ve vasıtasıyla elde edilmektedir. Eğer banka olmasaydı bu işlem olmayacaktı. Müşterinin organize teverruka yönelmesinin yegane dayanağı, satıcının işlem akışı ve nakit için müşteri adına bütün tedbirleri üstlenmesidir. Müşteri bilseydi satıcı sonunda ona nakdi sağlayamayacak, satıcıdan o malı almazdı. Öyle ise bu işlemde banka müşteriye şunu demektedir: “İstersen sana 100 lira peşin para temin edeceğim. Ama karşılığında bana 120 lira borçlu kalacaksın.” İşte bu faizin ta kendisidir. Diğer taraftan banka, uluslararası metal borsasına sattığı malın parasını aldığı anda bu parayı kendi işleri için kullanmaktadır. Bankalardaki hesaplar şu anda böyledir. Bu durumda banka, teverruk için başvuran kişiye vereceği bu parada emanetçi değildir. Yani bankanın müşteriye teslim ettiği bu para, faizcinin kendi parasından borçluya vermesinde olduğu gibi bankanın kendi parası sayılmaktadır. Öyle ise bu muamele ile faizli muamele arasında gerçek bir fark var mıdır?⁷⁴⁵

- Organize teverruk uygulamasında maksat, verilen paradan fazlasını geri alarak gelir elde etmektir. Bunu, müşterinin malın kendisini veya özelliklerini hiç umursamamasından rahatlıkla anlıyoruz. Müşteri malın fiyatında indirim yaptırmak için pazarlık da yapmaz. Demek ki burada, alışverişlerle kastedilen maldan faydalanma amacı güdülmemektedir. Yani mal bu işlemde amaç değil

⁷⁴⁴ Meşru gören Menî'in ifadeleri için bkz. Menî', “et-Te’sîlü'l-fikhî li't-teverruk”, *MBİ*, c.72, 375.

⁷⁴⁵ Süveylim, “et-Teverruk ve't-teverruku'l-munazzam”, *MMFI*, 263.

araçtır. Geriye tek seçenek kalmaktadır ki daha fazla paraya karşılık para satmaktır.⁷⁴⁶

- Müşteri, bankadan aldığı malı başkasına satmak için bankaya vekalet vermeye mecburdur. Zira kendisi, büyük bir meblağa ulaşan bu malı satamaz. Oysa İslam hukukunda böyle bir zorunluluğun olmaması bir yana ayrıca bu zorunlu vekalet, yapılan işlemi yasaklanmış olan îneye benzer hale getirmektedir. Bu zorunluluk ister açıkça şart koşulmuş olsun isterse de adet haline getirilmiş olsun fark etmez.⁷⁴⁷ Zorunlu vekalet sorununu bu sorunla birlikte ortaya çıkıp akdin sıhhati açısından gerekli görülen malın kabzedilmesi (teslim-tesellüm) meselesini aşmak için bazı bankalar, malın kabzedilmesi ve satılması hususunda müşteriye tercih hakkı sunsalar da bu tercih, göstermelik bir tavidir. Zira müşteri kendisi bu işlemlerle uğraşırsa kat kat zarar edeceğini bilmektedir. Bu durum doğal olarak onu, bankayı vekil kılmaya zorlamaktadır.⁷⁴⁸ Banka teverrukuna olumsuz bakanlarca, satım akdinin sıhhati için şart olan malın kabzedilmesi, yapılan işlemde ihlal edildiği gözönüne alınarak işlemin kağıt üzerinde yapıldığı eleştirisinde de bulunulmuştur.⁷⁴⁹

- Birkaç işlemde oluşan bu alım satım, tamamen kağıt üzerinde hayalî bir biçimde yürütülmektedir.⁷⁵⁰ Bankalar satın aldıklarını söyledikleri madenleri talep etselerdi metal borsaları bu madenleri kesinlikle karşılayamazlardı. Bazı bankalar ise bu akdi, depolarında sabit tuttıkları bir mal üzerinden yapmaktadırlar. Hiçbir müşterinin görmeyi umursamadığı ve yerinden kıpırdatılmayan bir mal etrafında milyonlarca dolar el değiştirmektedir. Doğal olarak bu, insanları aldatmaktan öte hiçbir anlamı olmayan bir işlemde ibaret olmaktadır.⁷⁵¹

- Bu işlem, bankaların alışveriş görüntüsü altında yapay şekilde gerçekleştirdikleri ama aslında para üzerine hesap yaptıkları ve verdiklerinden

⁷⁴⁶ Semhân, *el-Ameliyyâtu'l-masrifîyye*, 267.

⁷⁴⁷ *Karârâtü Mecmai'l-Fıkhiyyi'l-İslâmî*, 426: <https://ia600900.us.archive.org/26/items/FP116/116.pdf> (04.08.2019); Semhân, *el-Ameliyyâtu'l-masrifîyye*, 26.

⁷⁴⁸ Semhân, *el-Ameliyyâtu'l-Masrifîyye*, 266.

⁷⁴⁹ *Karârâtü Mecmai'l-Fıkhiyyi'l-İslâmî*, 427: <https://ia600900.us.archive.org/26/items/FP116/116.pdf> (04.08.2019); Çakır, *Teverruk İşlemleri*, 127; Bayındır, “Teverruk ve Ges”, 169-170.

⁷⁵⁰ Bkz. TKBB, *Katılım Finansı Standartları Standart No: 2, (Teverruk)*, 6: <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/261eb8a7e33cef972f75d41890acb31e.pdf> (10.04.2021).

⁷⁵¹ Bayındır, *İslâmî Finans II*, 214; a.mlf., “Teverruk ve Ges”, 171.

daha fazla geri aldıkları bir finansman sağlama işlemidir. Çünkü organize teverrukla uğraşan banka, ortada gerçek mallar olmaması sebebiyle hayalî ticaret yapan bir kuruma dönüşmektedir. Bunun sonucunda ise faizsiz bankaların kuruluş amaçlarından en önemlisi olan faizle mücadele ortadan kalkmakta ve mudâra, muşâreke, selem vb. faizsiz akitlerden uzaklaşma meydana gelmektedir.⁷⁵²

Dünya İslam Birliğine (Râbıta) bağlı Fıkıh Heyeti, 13-17 Aralık 2003 tarihinde gerçekleştirdiği 17. dönem toplantısında aldığı 2. kararda bankaların uyguladığı organize ve ters teverruk işlemlerini caiz görmemiştir. Bunun birinci nedeni, yapılan işlemin îne akdine benzemesidir. Ayrıca bu işlem, görünüşte alım satım ama gerçekte bankanın müşteriye nakit sağlayıp faiziyle geri almasından ibarettir. Bu; yapılan işlemi klasik teverruktan ayırmaktadır. Klasik teverruk akdinde gerçek anlamda bir mal alınmakta ve mal kabzedildikten sonra müşterinin tasarrufuna geçmektedir. Artık müşteri bu malı para ihtiyacını karşılamak için üçüncü şahıslara peşin satmaktadır. En önemlisi de müşterinin bu malı satarak istediği miktara kavuşmasının kesin olmadığıdır. Yani burada bir risk söz konusudur. Müşteri malı satın istediği miktar paraya ulaşabileceği gibi, satamayıp malın onun elinde kalması da muhtemeldir.⁷⁵³

İslam İşbirliği Teşkilatı'na bağlı Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi de (MFİ), 19. dönem toplantısında aldığı 179. kararla (19/5) organize teverruk ile ters teverruk uygulamalarının caiz olmadığı sonucuna varmıştır. Bu kararın gerekçesi ise yapılan bu uygulamaların faizli alışverişler olduğudur. Zira akademiye göre müşteri ile banka arasında açıkça, zımnen veya örfen borç para verilip karşılığında daha fazla para almak üzere bir anlaşma olmaktadır.⁷⁵⁴

AAOIFI ise 30 nolu standardında teverruk akdini işlemiş, şu anda faizsiz bankalarda uygulanan teverrukun caiz olması için uyulması gereken kuralları belirlemiştir. Bu kurallara baktığımızda banka teverrukunun caiz olmasının klasik teverruk şartlarını taşımasına bağlı olduğunu anlıyoruz. Bu maddelerden en önemlisi

⁷⁵² Süveylim, "et-Teverruk ve't-teverruku'l-munazzam", *MMFI*, 273; Bayındır, "Teverruk ve Ges", 169-170.

⁷⁵³ *Karârâtü Mecmai'l-Fıkhiyyi'l-İslâmî*, 426-427:

<https://ia600900.us.archive.org/26/items/FP116/116.pdf> (04.08.2019).

⁷⁵⁴ Bkz. MFİ: <http://www.iifa-aifi.org/2302.html>. (05.08.2019).

ise satın alınan malın ister satış anında şart koşma şeklinde ister piyasada teamül haline gelme biçiminde isterse de örf haline gelmiş olma suretinde olsun herhangi bir vaatleşme ile ilk sahibine geri dönmemesidir.⁷⁵⁵ Oysa bilinmektedir ki İslâmî bankalar, uluslararası borsalardan aldıkları madenleri veya yerli firmalardan aldıkları araba vb. malları tekrar kendilerine satma konusunda bu firmalarla anlaşmaktadırlar. Böyle olunca da bu alım satım, teverruk olmaktan çıkıp mürekkep îneye dönüşmüş olmaktadır.

Türkiye’de de Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) tarafından teverruk standardı yayınlanmıştır. Organize teverruk işlemlerinin caiz olmadığı ve caiz olmamalarının bir nedeninin de îne satışına benzemeleri olduğu açıklanmıştır. Ancak zaruret hallerinde organize teverrukun uygulanabileceği belirtilmiştir. Standartta belirtilen hüküm ve hükmün gerekçeleri şöyledir:

“Organize teverruk işlemi caiz değildir. Böyle bir işleme ancak klasik teverrukun uygulanmasını mümkün kılan düzenlemeler yapılar ya da alternatif meşru yöntemler geliştirilene kadar sadece fon kullandırma sonucu oluşup ödeme gücünü çekilen borçları yapılandırma ve katılım bankasının likidite ihtiyacını giderme amacıyla müracaat edilebilir. Katılım bankasının bu ihtiyacını öncelikle katılım bankalarınınca sunulan diğer ürünler (katılma hesabı açma, sukuk vb.) yoluyla karşılaması esastır.”

“Günümüzde yapılan organize teverruk işlemleri, klasik teverrukta aranan şartları ihtiva etmediği için caiz değildir. Zira burada söz konusu olan işlem seti, yapılan muamelenin yasaklanan îne satışı olması sonucunu doğurmaktadır. Hatta bazı uygulamalarda ortada gerçek anlamda satım akdi bulunmadığı için bu işlem faizli kredi niteliğine bürünmektedir. Böyle bir işleme ancak fikhen meşru yöntemler bulunana ve bu yönde bir düzenleme yapılar kadar iki sebeple ve belli sınırlar dahilinde müsamaha gösterilebilir. Bu sebeplerden biri, ödenme gücünü çekilen borçların yeniden yapılandırılması, diğeri ise katılım bankasının likidite sorunu yaşamasıdır. ‘Zaruretler memnu (yasaklanan) olan şeyleri mubah kılar.’⁷⁵⁶ ilkesi, aslen caiz olmayan bir işlemin böyle zaruri durumlarda yapılabileceğine izin

⁷⁵⁵ AAOIFI, “Teverruk Standardı, No:30”, *Meâyir*, 767-770; *Türkçe tercüme*, 744-746.

⁷⁵⁶ *Mecelle*, md. 21.

vermektedir. Ancak aslen caiz olmayan bu tür işlemlerin yine ‘Zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur.’⁷⁵⁷ kuralı gereği zaruret sınırı ile kayıtlandırılması ve bu sınırın aşılmaması gerekir.”⁷⁵⁸

Teverruk hakkında standart belirleyen kuruluşlardan biri de Malezya Merkez Bankası (BNM)’dir. İlgili standartta organize teverruk işlemlerinin caiz olduğu kararı verilmiştir. Ancak detaylar incelendiğinde cevaz kararını veren BNM’ye bağlı Şeriat Danışma Kurulu’nun (SAC) isabetli bir bakış açısı sergilemediği anlaşılmaktadır. Zira mezkur kurul, organize teverruk ile fihhi teverruku bir tutmuş, aralarında fark yokmuş gibi bir tutum sergilemiştir.⁷⁵⁹ Bundan önceki paragraflarda görüleceği gibi AAOIFI, MFI, RÂBITA ve TKBB, organize teverruk işlemlerini üç taraf ile yapılan îne satışına benzetmişlerdir. Gerçektende hayali malların kağıt üzerinde satıldığı bir akit olması bir yana organize teverruk; satıcı (banka), alıcı (kredi talep eden) ve genelde uluslararası emtia borsası olan üçüncü tarafın, satıma konu olan malın en sonunda ilk sahibine dönmesi üzerinde anlaşılacak sözleşme imzalamasıyla yürürlüğe sokulmaktadır.⁷⁶⁰ Ama Malezya’daki İslam hukukçuları, ilmî açıdan sağlam bir fikir yürütmede bulunmayarak organize teverrukta böyle bir detay yokmuş gibi konuyu sunmuşlardır.

Bizim tercihimiz de organize teverrukun caiz olmadığı yönündedir. Zira adı teverruk da olsa en başta bu ürün, üç kişi arasında gerçekleşen îne ile aynı içeriğe sahiptir. Ayrıca organize teverruk, satış görüntüsü altında faizli kredi temininden başka bir şey değildir. Bir önceki paragraflarda görüldüğü gibi fıkıh kurullarının kararları ve yayınlanan standartlar da bu noktaya vurgu yapmaktadırlar.

2. Kredi Kartı

Sadece Malezya’da İslâmî kredi kartı, faizsiz bankalarca doğrudan bey’u’l-îne (vadeli satıp ucuza peşin alma veya peşin satıp daha pahalıya vadeli alma) esas alınarak piyasa sürülmektedir. Malezya Merkez Bankası (BNM) bünyesinde faaliyet gösteren fetva kurulu, İslâmî kredi kartıyla ilgili 12 Nisan 2001 tarihinde kredi

⁷⁵⁷ *Mecelle*, md. 22.

⁷⁵⁸ Bkz. TKBB, *Katılım Finansı Standartları Standart No: 2, (Teverruk)*, 6-7: <https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/261eb8a7e33cef972f75d41890acb31e.pdf> (10.04.2021).

⁷⁵⁹ Bkz. BNM, *Şer’i Satandartlar*, 183, 189, 197.

⁷⁶⁰ Klasik teverrukla organize teverruk arasındaki farklar için “Organize Teverruk” başlığına bakınız.

kartının îne akdi yapılarak müşteriye sağlanacak olan hesap üzerinden piyasaya sürüleceği fetvasını vermiştir.⁷⁶¹

İşlemin gerçekleşmesi şu şekilde olmaktadır: Kredi kartı talebinde bulunan bir müşteri, katılım bankasına başvurur. Bunun üzerine banka, kendisine ait bir malı örneğin bin liraya müşteriye taksitli olarak vadeli satar. Aynı malı müşteriden bu kez daha ucuza örneğin 700 liraya ama peşin fiyatla geri alır. Daha sonra banka, müşteriye vereceği bu 700 lirayı teslim etmeyip aralarındaki vedia akdi çerçevesinde müşteri için açtığı hesaba yatırır. Artık müşteri, hesabında bulunan nakit meblağını bankanın kendisine temin ettiği kredi kartını teslim alarak kullanır. Her dönem sonunda müşterinin harcamaları hesabındaki parayı tüketmişse yeni îne akdi ile hesabına para aktarılır. Diğer yandan müşteri, başta vadeli satışla ortaya çıkan, bankaya olan borcunu da taksitler halinde öder. Sonuç itibariyle müşteri kredi kartı imkanından yararlanırken banka da îne akdi vesilesiyle kâr elde etmiş olur. Kredi kartı hesabı açmak için bankanın malını ortaya koymak mümkün olduğu gibi müşterinin malı da ortaya konulabilir.⁷⁶²

İslam dünyasındaki bazı faizsiz bankalar ise kredi kartı çıkarılmasında organize teverrick akdine başvurarak dolaylı yünden îneyi uygulamaktadırlar. Organize teverrick işleminin üç satıştan mürekkep îne ile aynı olduğu, “Organize ve Ters Teverrick İşlemlerinin Hükümü” başlığında geçmişti. Bu noktada karşımıza iki farklı uygulama çıkmaktadır. Bir kısım bankalar, kredi kartı kullanımından önce organize teverrick akdini yapıp akit sonunda müşteriye verilecek olan nakit parayı, onun kredi kartı hesabına aktarır ve müşteri bu miktarı kart ile kullanır. Bakiye ne zaman tükenirse yeni bir teverrickla müşterinin hesabına para aktarılır.⁷⁶³ Diğer bazı bankalar, faizli bankaların yaptığı gibi müşteriye kredi kartı çıkarıp kullanacağı limiti belirleyerek onun adına bir hesap açar. Müşteri bu hesaba göre kartı kullanır. Ancak müşteri kart kullanımından doğan borcunun tamamını veya asgari ödeme tutarını bankaya ödemezse banka müşteri ile bir teverrick akdi gerçekleştirir. Bunun için

⁷⁶¹ Bkz. https://www.academia.edu/526031/Shariah_Resolution_-_BNM (10.08.2019).

⁷⁶² <https://www.islamiccreditcard.com/bay-al-inah-credit-card.html> (01.09.2019); https://www.academia.edu/526031/Shariah_Resolution_-_BNM. (08.09.2019); Ebû Zeyd, “Medâ şer’iyyeti’t-tatbîkâtî’l-masrîfiyye li büyüü’l-îne”, 15; Bayındır, *İslâmî Finans II*, 186; a.mlf., “Şâfiî Fukahasının Bey’ul-îne Yaklaşımı”, 130.

⁷⁶³ <https://www.islamiccreditcard.com/tawarruq-credit-card.html>. (01.09.2019); İbn Abdülaziz el-Muaccelel, “Lemehât mine’t-tecribeti’l-Mâliziyye”, 41; <https://www.imamjournals.org/index.php/jshs/article/view/444/375> (06.05.2021).

banka, önce uluslararası borsalarda işlem gören madenlerden birini alıp müşteriye taksitli satar. Daha sonra müşteriden aldığı vekaletle malı uluslararası borsada peşin satar. Elde edilen bu parayla da müşterinin kredi kartı borcunu tahsil eder. Müşteri de bankadan aldığı maldan dolayı oluşan borcunu, taksitler halinde bankaya ödeyerek kapatır.⁷⁶⁴

---

⁷⁶⁴ Riyad b. Râşid, *et-Tevrûku'l-masrifî*, 162-163. İbn Abdülaziz el-Muaccel, “Lemehât mine't-tecribeti'l-Mâliziyye”, 41.

SONUÇ

Fıkıh ilminde ilk dönemlerden itibaren hüküm bakımından tartışılmalı gelen bazı akitler olmuştur. Bunlardan bir tanesi de *bey'u'l-îne* denilen satış türüdür. Bey'u'l-îne, günümüze ulaşan bazı hadislerle göre Hz. Peygamber (s.a.) tarafından yerilen bir akit olsa da Hz. Peygamber (s.a.) înenin içeriğiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır. Sahabe döneminde de bu akdin muhtevası tam bir netlik kazanmayınca fıkıh ilminde hem içerik hem de hüküm bakımından üzerinde ittifak meydana gelmemiştir. Hem literatür hem de uygulamayı birlikte göz önüne alarak îne akdinin mahiyet ve hükmünü incelediğimiz bu araştırmamızda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1- Bey'u'l-îne, sahâbe ve tâbiinden gelen ilgili rivayetlerin çoğunluğu ile îne maddesinin geçtiği kaynak lugatlar, hadis lugatları ve fıkıh lugatlarının genelinde, *“bir malın vadeli satılıp aynı müşteriden daha düşük fiyata peşin olarak geri alınması”* şeklinde tarif edilmiştir. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin de îne için kabul ettikleri tarif, budur. Hanefî ve Malikî mezheplerinin înenin tanımı için benimsemiş oldukları baskın görüş bu değildir ama her iki mezhep muhitinde bu anlam ve içerikle de kullanılmıştır. Sadece Zâhirî mezhebinde îne bu şekilde açıklanmamıştır. Araştırmamız neticesinde bizde hasıl olan kanaat de înenin en başta bu anlamı taşıdığı gerçeğidir.

2- İnenin en meşhur anlamı *“bir malın vadeli satılıp ardından aynı müşteriden daha düşük fiyata tekrar satın alınması”* olsa da fıkıh literatüründe birçok kaynak, şu iki biçimdeki satışın da bey'u'l-îne olduğunu belirtir. Birincisi, *“bir malın peşin satılıp aynı kişiden daha yüksek bir bedelle vadeli alınması”*, ikincisi ise, *“vadeli satılan malın üçüncü kişi aracılığıyla ilk sahibine daha düşük fiyata geri satılması”*dır. Bu sebeple her üç biçimdeki satışı da içine alacak olan şu tanımı yapmayı uygun gördük: *“İne, satıma konu olan malın ilk sahibine geri dönme sonucunu veren genelde biri vadeli biri de peşin ve daha düşük fiyatlı iki satıştan ama bazen de üçüncü kişi aracılığıyla üç satıştan mürekkep bir akittir.”*

3- Kaynak eserlerin çoğunda “malı veresiye satıp aynı kişiden daha ucuza geri alma” suretinde cereyan eden satışa îne denilmiş olsa da mezheplerin tümü bu akde îne dememiştir. Hanefîler, bu işleme “satılan malın geri alınması” başlığıyla fâsid bey’ bölümünde değinmişlerdir. Mâlikîler bu akdi vadeli alışverişlerin bir türü olarak kabul etmişlerdir. Şâfiî mezhebinde ise İmam Şâfiî’den sonra özellikle Râfiî ile birlikte mezhepte akdin adı îne olarak yerleşmiştir. Hanbelîlerde de Ahmed b. Hanbel sonrası herhangi bir ihtilaf olmadan bu şekildeki alışveriş îne olarak kavramlaşmıştır. Zâhirî mezhebinde ise bu akde özel bir isim takılmamış, konu “malını belli bir fiyata satıp aynı kişiden geri alan kişi” başlığı altında incelenmiştir.

4- Kavram karmaşasından kurtulmak için Şâfiî ve Hanbelî dışındaki mezhepler tarafından bey’u’l-îne kavramının hangi satış türü için kullanıldığının bilinmesi de önem arz etmektedir. Hanefî mezhebindeki baskın görüşe göre bey’u’l-îne, “*vadeli satın alınmış bir malın, satıcı dışındaki birine peşin ve daha ucuza satılması*” demektir. Günümüz İslam hukukunda bu akit için *teverruk* tabiri kullanılmaktadır. Mâlikî mezhebi fakihlerinin çoğunluğunun kabul ettiği tanımda îne, “*Bir kimsenin kendisinden istenen bir malı, yanında bulunmadığı için başka bir kimseden satın alıp üzerine kâr koyarak malı isteyen şahsa veresiye satmasıdır.*” Bu akdin İslam hukuku literatüründe genel olarak bilinen adı *murâbahadır*. Îne, Zâhirî mezhebinde ise “*peşin bedelle vadeli mal satın alma*” suretinde gerçekleşen akit olarak açıklanmıştır. Bu satımın literatürdeki gerçek adı ise *selemdir*.

5- Bazı rivayetler ve bir kısım kaynak lugatlerdeki bilgiler ışığında ilk dönemlerde, veresiye alınmış bir malın üçüncü kişiye satımı anlamındaki *teverruk* satışının îne kavramı içerisinde mülahaza edildiği izlenmiştir. Ancak sonraki dönemlerde îne ile *teverruk* kavramları birbirinden ayrılmıştır.

6- Osmanlı döneminde bey’u’l-îne, *muâmele-i şer’iyye* kavramıyla özdeşleşmiştir. Muâmele-i şer’iyye, bir satış işlemi vasıtasıyla veya satışla birlikte başka bir akdin aracı kılınmasıyla yapılan kredi temin etme işlemidir. Ancak bu dönemde her iki kavram birbirinin yerine kullanılsa da înenin “malı vadeli satıp daha ucuza aynı kişiden peşin bedelle geri alma” olarak en çok bilinen içeriği muâmele-i şer’iyye işlemi olarak uygulanmamıştır. Muâmele-i şer’iyye olarak, daha çok îne akdinin diğer iki şekli (önce peşin sonra vadeli ve üç kişi ile gerçekleşen) ve bu iki şekle bağlı olarak farklı bazı uygulamalar hayata geçirilmiştir.

7- Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri, bu tezde tercih edilen anlamıyla îne satışını (önce vadeli satma sonra aynı kişiden peşin ve düşük bedelle geri almayı) caiz görmezler. Satıldıktan sonra malın ilk sahibine dönmesi, ister taraflar arasındaki açık veya dolaylı bir anlaşma gereği olsun ister olağan şartlarda olsun yine de hüküm değişmez. Günümüzdeki fetva kurulları ise mezkur mezheplerin aksine satıcı ile müşteri arasında malın ilk satıcıya dönmesi hususunda herhangi bir anlaşma veya örf bulunmaması şartıyla îneyi caiz sayarlar. Bizde oluşan kanaat, mezheplerin bakış açılarının daha isabetli olduğudur.

8- Bey’u’l-îne akdini tartışmalı hale getiren birçok gerekçe vardır. Ama naslara dayanarak dile getirilen gerekçelerin en önemlileri, bu akdin faizli kazanç sağlaması ve kanuna karşı hile olmasıdır.

9- İcab ve kabulün hukukî sonuç doğurması açısından meseleye “İrade ve Niyet Teorileri” yönüyle baktığımızda, Hanefiler dışında genel bakış açlarına ters düşen bir yaklaşım sergileyen olmamıştır. Niyete itibar eden Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri, faize ulaştırdığını gerekçe göstererek îneyi caiz görmezler. Zahire yani beyanın objektifliğine itibar eden Şâfiî ve Zâhirîler ise doğal bir alım satım akdi olduğu gerekçesiyle îneyi sahih sayarlar. Hanefilere gelince, onlar da zahire itibar etmelerine binaen kıyasa göre bu akdin sahih olması gerektiğini dile getirirler. Fakat bazı rivayetlerin varlığı sebebiyle îne satışının caiz olmadığını kabul etmişlerdir.

İne meselesinde rivayetler açısından Şâfiî ve Zâhirîler’in ictehadları isabetsiz gözükmemektedir. İki mezhep de Hz. Âişe (r.a.) haberini, akitlerde zahire itibar düşüncelerinin tezahürü olarak îneyi (vadeli satıp ardından düşük fiyata peşin alma) caiz gördüklerini beyan ettikten sonra ele almışlardır. Özellikle mezkur haberin içeriğinin onların îneye olumlu bakışlarına tamamen ters düşmesi, her iki mezhebi zorlama yorumlara sevketmiştir. Bu yüzden yine zahire itibar eden Hanefiler’in, Hz. Âişe haberine dayanarak vadeli satılmış bir malın aynı kişiden daha düşük bedelle peşin olarak geri alınmasını caiz görmeme yaklaşımları, zannımızca daha isabetli olmuştur.

10- Çağdaş dönemde îne satışının kurumsal kullanımı, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki türlü gerçekleşmektedir. İslam ülkelerindeki faizsiz bankaların çoğu, organize teverruk adı altında dolaylı biçimde îne akdini uygulamaktadırlar. Her ne

kadar uyguladıkları işlem için teverruk adı yaygınlaşmış olsa da, bu işlem araya göstermelik olarak bir üçüncü kişinin konulmasıyla icra edilen mürekkep înenen başka bir şey değildir. Doğrudan kullanım ise Malezya'da hayata geçirilmiştir. Malezya halkının Şâfiî mezhebine bağlı olmasının da etkisiyle Malezyalı İslam hukukçuları, kendilerine Şâfiî ve Zâhirî mezheplerini dayanak yaparak îne satışına rahatlıkla cevaz verip îneye bağlı olarak birçok ürün geliştirmişlerdir. Ancak bu tasarruflarıyla, gerçekte bu iki mezhebin görüşüne ters hareket etmiş olmaktadır. Zira Şâfiîler ve Zâhirîler, taraflar arasında satılan malın geri alımı üzerinde önceden kesinlikle bir anlaşma olmamasını şart koşarlar. Anlaşma olması durumunda ise ikinci akdin batıl olduğu hususunda her iki ekol de hem fikirdir. Oysaki Malezya faizsiz finans sisteminde îne akdi uygulanırken modern finans sisteminin vazgeçilmez şartlarından biri olan sözleşme, taraflarca mutlaka önceden imzalanır. Bu da onların mezhep hükmüyle apaçık bir tezat içinde olduklarını göstermektedir.

11. Bu çalışma sonucunda şu iki konunun yakın plana alınıp çalışılmasının uygun olacağı mütalaa olunmuştur.

Bu tezde bahsi geçen organize teverruk ve murâbaha işlemleri dışında katılım bankalarında uygulanmakta olan finansal ürünlerin tespit edilip bey'u'l-îne açısından derinlemesine incelenmesi gerekebilecektir.

Yeni geliştirilecek bankacılık uygulamalarının klasik dönem fıkıh literatüründeki iz düşümlerinin tespit edilmesi için yeni araştırmaların yapılması, ilim dünyasına önemli katkılar sağlayacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- **AAOIFI**, *el-Meâyirü 'ş-şer'iyye*, Bahreyn 2017.
- _____, *Faizsiz Finans Standartları (el-Meâyirü 'ş-şer'iyye)*, (çev. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi), TKBB Yayınları, İstanbul, ts.
- **Abdullah Âli Râşûd**, Riyad b. Râşid, *et-Tevverruku 'l-masrifî*, nşr. Vezâretü'l-evkâf ve 'ş-suûni'l-İslâmiyye, Katar 2013.
- **Abdullah Efendi**, Yenişehirli (ö. 1156/1743), *Behcetü'l-fetâvâ*, (haz. Süleyman Kaya v.dğr.), Klasik Yayınları, İstanbul 2011.
- **Abdurrezzâk b. Hemmâm**, Ebûbekr es-San'ânî (ö. 211/827), *el-Musannef*, thk. Eymen Nasruddin el-Ezherî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2000.
- **Acar**, H. İbrahim, "Talak", *DİA*, XXXIX, İstanbul 2010, ss. 496-499.
- **Adaloğlu**, Hasan Hüseyin - **Arslan**, Nizamettin, "Osmanlı Dönemi Para Vakıflarına Üç Örnek: Sakarya Geyve'ye Bağlı Nuri Osmaniye, Şerefiye, İlimbey Köyleri", *Geçmişten Günümüze Sakarya Sempozyumu (Bildiriler)*, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Adapazarı 2018, ss. 243-250.
- **Affâne**, Hüsameddin Musa, *Fıkhu't-tâciri'l-müslim*, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Kudüs 2006.
- _____, *Bey'u'l-murâbaha li'l-âmiri bi's-şirâ*, Kudüs 1996.
- **Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh (ö. 241/855), *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Adil Mürşid, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2001.
- **Ahmed Muhtar**, Abdulhamid Ömer (ö. 2003), *Mu'cemü'l-lugati'l-Arabiyyeti'l-muâsıra*, Âlemü'l-kütüb, 2008.
- **Ahmed Said Havva**, *Suverü't-tahâyül ala'r-ribâ*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2007.
- **Akgündüz**, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri I*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- _____, *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstilahları Kamusu*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2018.
- **Akgündüz**, Ahmed - **Cin**, Halil, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- **Aktepe**, İshak Emin, *Sorularla Katılım Bankacılığı*, TKBB Yayınları, İstanbul 2002.
- _____, *Katılım Finans*, TKBB yayınları, İstanbul 2017.

- **Ali**, Cevad (ö. 1986), *el-Mufasssal fî tarihi 'l-Arab kable 'l-İslâm*, Dârü's-sâkî, 2001.
- **Ali Haydar Efendi** (Küçük) (ö. 1935), *Dürerü 'l-hükkâm şerh-i Mecelleti 'l-ahkâm*, İstanbul h. 1330.
- _____, *Dürerü 'l-hükkâm Şerhu Mecelleti 'l-ahkâm*, Dârü'l-cîl, Beyrut 1991.
- **Ali el-Kârî**, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö. 1014/1605), *Fethu bâbi 'l-inâye bi şerhi 'n-Nukâye*, Dârü'l-erkam, Beyrut 1997.
- **Ali Mahmud**, Mahmud b. Muhammed, “İhtilâfu Ârâi 'l-fukahâ Havle Tatbiki Münticâti 't-Teverruki 'l-munazzam ve Bey'î 'l-îne ve 'd-Deyn fî 'l-Masârifî 'l-İslâmiyye”, *Mecelletü 'l-İslam fî Asya (el-Câmiatü 'l-İslâmiyye el-Âlemiyye)*, Malezya 2012, ss. 1-21.
- **Apaydın**, Yunus, *İslam Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989.
- _____, “İbrâ”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, ss. 263-266.
- **Arı**, Abdüsselam, *İslam Hukukunda Rıza ile İrade Beyanı Arasında Uyumsuzluk*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Marmara Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
- _____, “İslam Hukukunda Saik ve Hukuki İşlemlere Etkisi”, *İÜİFD*, sy. 2, İstanbul 2000, ss. 203-220.
- **Attâbî**, Ebû Nasr Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed el-Buhârî (ö. 586/1190), *Şerhu 'l-Câmi 'i 's-sağîr*, Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, nr. 759.
- **Aybakan**, Bilal, “Muâmele”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, ss. 319-320.
- _____, “Muâmelât”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, ss. 318-319.
- _____, “Selem”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, ss. 402-405.
- _____, “İkâle”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, ss. 14-16.
- **Aydınlı**, Muhammed b. Hamza (ö. 1122/1710), *Bey'u 'l-îne Risalesi* (trc. ve nşr. Süleyman Kaya), *Divan Dergisi*, sy. 26, c.14, İstanbul 2009, ss. 97-112.
- **Aydınlı**, Abdullah, “Muallak”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, ss. 309-310.
- **Aynî**, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Ayntâbî (ö. 855/1451), *el-Binâye fî şerhi 'l-Hidâye*, Dârü'l-kütübi 'l-ilmîyye, Beyrut 2000.
- **Bâbertî**, Muhammed b. Mahmud Ekmelüddin (ö. 786/1384), *el-İnâye Şerhü 'l-Hidâye*, Darü'l-fikr, ts.
- **Bakkal**, Ali, *İslam Fıkıh Mezhepleri*, Rağbet yayınları, İstanbul 2007.

- **Baktır**, Mustafa, “İslam Hukukunda Hile-i Şer’iyye”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, sy. 2, Ekim 1986, ss. 71-89.
- **Bank Negara Malaysia (BNM)**, *Shariah Resolutions In Islamic Finance*, Malezya 2010.
- _____, *Malaysian Debt Securities And Sukuk Market*, Publication by Bank Negara Malaysia, Kuala Lumpur 2009.
- _____, *Şer’i Standartlar ve Operasyonel Gereklilikler*, (çev. İsmail Eriş), TKBB yayınları, İstanbul 2021.
- **Bârik en-Nâb**, Ebubekir Abdulkerim - **Zekariyya**, Habibullah, “Sigatu bey’i’l-îne, hakîkatuha ve meşruuiyyetuha kemâ tücrîha el-bunûku’l-İslamiyye”, *el-Mecelletü’l-Akademiyye li’l-ebhâs ve’n-neşri’l-ilmî*, sy. 8, Aralık 2019, Kuala Lumpur, ss. 1-15.
- **Bardakoğlu**, Ali, “Ferâğ”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, ss. 351-354.
- _____, “Bey””, *DİA*, VI, İstanbul 1992, ss. 13-19.
- _____, “İstihsan”, *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, ss. 339-347.
- **Bayındır**, Servet, *Fikhî ve İktisâdî Açından İslâmî Finans II (Para ve Sermaye Piyasaları)*, Süleymaniye Vakfı yayınları, İstanbul 2015.
- _____, “İmam Şâfiî’nin “Bey’u’l-İne” Hakkındaki Görüşünden Hareketle Üretilen Modern Finansal Ürünler ve Bu Ürünlerin Fıkhi Değerlendirmesi (Malezya Örneği)”, *Uluslararası İmam Şâfiî Sempozyumu*, 7-9 Mayıs 2010, 2012, ss. 786-800.
- _____, “Şâfiî Fukahasının Bey’u’l-îne Hakkındaki Yaklaşımı ve Bunun günümüz İslâmî Finans Piyasalarına Yansımaları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, sy. 28, ss. 119-140.
- _____, “Modern Faizsiz Finansman Araçlarından Teverruk ve Ges’in Fikhî Tahlîli”, *Fıkhi Açından Finans ve Altın İşlemleri –Tebliğ ve Müzakereler- Tartışmalı İlmi Toplantı*, 27-28 Nisan 2012, Meram/Konya 2012, ss. 153-180.
- **Begavî**, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd (ö. 516/1122), *Şerhü’s-sünne*, thk. Şuayb el-Arnâvut, el-Mektebü’l-İslâmî, Dîmeşk 1983.
- **Beyhakî**, Ahmed b. Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066) *es-Sünenü’l-kebir*, Kahire 2011.
- _____, *Şuabü’l-ıman*, thk. Abdülali Abdülhamid, Mektebetü’r-rüşd, Riyad 2003.
- _____, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, thk. Abdülmü’ti Emin Kal’acî, Dâru Kuteybe, Dîmeşk 1991.
- **Beyzâvî**, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer (ö. 685/1286) *Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, Beyrut 2019.

- **Bezzâr**, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık (ö. 292/905), *el-Müsned (el-Bahrü'z-zehhâr)*, Adil b. Sa'd, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, Medine 2009.
- **Bezzâzî**, Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî (ö. 827/1424), *el-Fetâva'l-Bezzâziyye (el-Câmi'u'l-vecîz) (el-Fetâva'l-Hindiyye'nin IV-VI. ciltlerinin kenarında)*, el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, Bulak h. 1310.
- **Bilmen**, Ömer Nasuhi (ö. 1971), *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen yayınevi, İstanbul 1985.
- **Birgivî**, Takıyyüddin Muhammed b. Pîr Ali er-Rûmî (ö. 981/1573), *İnkâzü'l-hâlikîn*, thk. Hüsamüddin b. Musa Affâne, Kudüs 2002.
- **Boynukahn**, Ertuğrul, "Makâsîdü's-şerîa", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, ss. 423-427.
- **Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/869), *es-Sahîh*, Çağrı yayınları, İstanbul, ts.
- _____, *et-Târihü'l-kebîr*, Dâiretü'l-maârifî'l-osmâniyye, Haydarabad, ts.
- **Buhûtî**, Mansur b. Yunus (ö. 1051/1641), *Keşşâfu'l-kınâ' an metni'l-iknâ'*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1997.
- _____, *er-Ravdu'l-murbi' bi şerhi zâdi'l-mustakni'*, thk. Abdulkuddûs Muhammed Nezîr, Müessesetü'r-risâle, ts.
- **Burhâneddin el-Buhârî**, Ebu'l-Meâlî Mahmud b. Ahmed b. Abdilazîz (ö. 616/1219), *el-Muhîtü'l-burhânî fi'l-fıkhi'n-nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sâmi el-Cündî, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2004.
- **Bûtî**, Muhammed Saîd Ramazan (ö. 2013), *Davâbitü'l-maslaha fi's-şerîati'l-İslâmiyye*, Dâru'l-fikr, Dimeşk 2018.
- **Büveyfî**, Ebû Yakub Yûsuf b. Yahyâ el-Misrî (ö. 231/846), *el-Muhtasar*, thk. Ali Muhyiddin Karadâğî, Darü'l-minhac, Beyrut 2015.
- **Cebeci**, İsmail, *Modern İslam İktisadî Literatüründe Murabaha Tartışmaları*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- _____, "Teverruk", *DİA*, Ek-2, İstanbul 2016, ss. 594-595.
- **Cessâs**, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/980), *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. Said Bektaş, Dâru's-sirâc, Medine 2010.
- _____, *Muhtasaru İhtilâfî'l-Ulemâ*, Dâru'l-beşâir'il-İslâmiyye, Beyrut 2014.
- _____, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, thk. Casım en-Neşemî, Kuveyt 1994.
- **Cevherî**, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, (ö. 393/1003), *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr, Dâru'l-ilim li'l-melâyîn, Beyrut 1987.

- **Cıkay**, Nezif, *Halep Ahkam Defterleri (1742-1850): Taşradan Saraya Adalet Arayışı*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2019.
- **Cüveynî**, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh (ö. 478/1085), *et-Telhîs fi usûli'l-fikh*, thk. Abdullah Cevlem en-Nebî, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, ts.
- **Çağatay**, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, sy. IX, Ankara 1971, ss. 39-56.
- **Çakır**, Mustafa, *İslam Hukuku Açısından Teverruk İşlemleri*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.
- **Çalış**, Halit, "Şâfiî Ve Yorumda Nesnellik Arayışı", *Uluslararası İmam Şafii Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 7-9 Mayıs 2010, ss. 726-739.
- _____, "Zaruret", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2013, ss. 141-144.
- **Çeker**, Orhan, "Kredi Kaynaklarıyla İlgili Mülahazalarım", *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri* (İlmi İhtisas Toplantısı), İstanbul 2011, ss. 257-260.
- **Çizakça**, Murat, *Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları*, İlmî neşriyat, İstanbul 1993.
- **Çürük**, Suna Akten, *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (yayınlanmamış Doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2013.
- **Dârekutnî**, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî (ö. 385/995), *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2004.
- **Darîr**, Sıddîk Muhammed el-Emin, "Hükmü't-teverruk kemâ tücrîhi'l-masarif fi'l-vakti'l-hâzır", *Mecelletü'l-mecmai'l-fikhiyyi'l-İslâmî* (Rabîta), sy. 21, Mekke 2006, ss. 63-94.
- **Debûsî**, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ (ö. 430/1039), *Takvîmü'l-Edille fi'l-usûl*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- **Dede**, Kenan, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*, TKBB yayınları, İstanbul 2017.
- **Deniz**, Birnur, *Osmanlı Öncesi Orta Asya Hanefî Fıkhdında İne Akdi* (Yüksek Lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- **Derdîr**, Ebu'l-Berekât Ahmed b. Muhammed (ö. 1201/1786), *Eş-Şerhu'l-kebîr alâ Muhtasari Sîdî Halil*, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-arabiyye, ts.
- **Dirâz**, Muhammed b. Abdullah (ö. 1965), *Düstûrü'l-ahlâk fi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-risale, Beyrut 1998.

- **Desûkî**, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arfe (ö. 1230/1815), *Haşiyetü'd-desûkî ale's-şerhi'l-kebîr*, Dârü'l-fikr, ts.
- **Doğan**, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar yayınları, Ankara 2014.
- **Döndüren**, Hamdi, "Faiz Yasağı ve Finansman Sağlama Yöntemleri", *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri* (İlmi İhtisas toplantısı), İstanbul 2011, ss. 203-256.
- **Dönmez**, İbrahim Kâfi, "Sedd-i Zerâi", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, ss. 277-282.
- _____, "Maslahat", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, ss. 79-94.
- _____, "Murâbaha", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, ss. 148-152.
- **Dumlu**, Emrullah, *Ticaret Mallarının Zekatı*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.
- **Durmuş**, İsmail, "Küraunneml", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, 561-562.
- **Dusuki**, Asyraf Wajdi, "Commodity Murabahah Programme (CMP): An Innovative Approach to Liquidity Management", *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, Vol. 3, No. 1, 2007, ss. 10-22.
- **Dûrî**, Abdülazîz b. Abdilkerîm (ö. 2010), *Târîhu'l-İrâkî'l-İktisâdî fi'l-karnî'r-râbî'i'l-hicrî*, Merkezu dirâsâtî'l-vahdeti'l-arabiyye, Beyrut 1995.
- **Dübyan, Ebû Amr Dübyan b. Muhammed**, , *el-Muâmelâtü'l-mâliyye asâleten ve muâsara*, Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, Riyad 2010.
- **Düzenli**, Pehlul, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Fetvaları* (yayınlanmamış Doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.
- **Ebû Ceyb**, Sa'dî, *el-Kâmusu'l-Fikhî*, Daru's-sıddîk li'l-ulûm, Dımeşk 2011.
- **Ebû Dâvud**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, ts.
- _____, *Mesâilü'l-İmam Ahmed*, Dârü'l-ma'rife, Beyrut h. 1353.
- **Ebû Nuaym el-İsfahânî**, Ahmed b. Abdillâh (ö. 430/1038), *Târîhu İsbahân*, thk. Seyyid Kisrevî Hasan, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1990.
- **Ebu'l-Mehâsin el-Hüseynî**, Şemsuddin Muhammed b. Ali (ö. 765/1364), *Kitabü't-tezkire li ma'rifeti ricâli'l-kütübi'l-aşere*, thk. Rıf'at Fevzi Abdulmuttalip, Mektebetü'l-hancî, Kahire 1997.
- **Ebussuûd**, Muhammed b. Muhyiddin b. Mustafa el-İmâdî, (ö. 982/1574), *Risâle fi cevâzi vakfi'n-nukûd*, thk. Ebû'l-Eşbâl Sağîr Ahmed Şâğîf el-Pakistânî, Daru İbn Hazm, Beyrut 1997.

- _____, *Ma'rûzât*, Klasik yayınları, İstanbul 2013.
- **Ebû Şücâ**, Fahrüddin Muhammed b. Ali b. Şuayb (ö. 592/1196), *Takvîmü'n-nazar*, thk. Salih b. Nâsir, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 2001.
- **Ebû Ya'lâ el-Ferrâ**, Muhammed b. el-Hüseyn (ö. 458/1066), *et-Ta'likatu'l-kebîre fi mesâili'l-hilâf alâ mezhebi Ahmed*, thk. komisyon, Dârü'n-nevâdir, Beyrut 2010.
- _____, *el-Udde fi usûli'l-fikh*, nşr. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî, Riyad 1990.
- **Ebû Ya'lâ el-Mevsilî**, Ahmed b. Ali b. El-Müsennâ (ö. 307/919), *Müsned*, thk. Hüseyin Selim Esed, Daru'l-me'mûn li't-turâs, Dımeşk 1984.
- **Ebû Yusuf**, Yakub b. İbrahim b. Habib el-Ensârî (ö. 182/798), *el-Âsâr*, thk. Ebû'l-vefa el-Afgânî, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ts.
- **Ebû Zeyd**, Abdulazîm, "Medâ şer'iyeti't-tatbîkâti'l-masrîfiyye li büyûi'l-îne fi'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye", *Journal of al-Tamaddun*, vol. 4, no. 1, 2008, ss. 1-19.
- **Emîr es-San'ânî**, Ebû İbrahim İzzüddin Muhammed b. İsmail b. Salah (ö. 1182/1768), *Sübülü's-selâm*, Dârü'l-hadîs, yy., ts.
- **Ergin**, Osman Nuri (ö. 1961), *Mecelle-i Umûr-ı Belediyye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yayınları, İstanbul 1995.
- **Erdoğan**, Mehmet, *Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü*, Ensar neşriyat, İstanbul 2005.
- **Ezherî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî, (ö. 370/980), *Tehzîbü'l-luga*, thk. Muhammed Avd, Daru'ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut 2001.
- _____, *ez-Zâhir fi garîbi elfâzi's-Şâfiî*, thk. Mes'ud Abdulhamid es-Sa'dânî, Daru't-talâi', ts.
- **Fayda**, Mustafa, "Atâ", *DİA*, IV, İstanbul 1991, ss. 33-34.
- *el-Fetâva'l-Hindîyye (el-Fetâva'l-Âlemgîriyye)*, Dârü'l-fikr, Beyrut h. 1310.
- **Feyyûmî**, Ahmed b. Muhammed el-Mukrî (ö. 770/1369), *el-Misbâhu'l-münîr fi garîbi's-şerhi'l-kebîr*, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Beyrut, ts.
- **Firuzâbâdî**, Mecduddin (ö. 818/1415), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, neşreden İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.
- **Fûrânî**, Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî (ö. 461/1069), *el-İbâne an ahkâmi furûi'd-diyâne fi'l-fikh*, Kahire Dârü'l-kütübi'l-kavmiyye kütüphanesi, nr. 733958.
- **Gazzâlî**, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111), *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdusselam Abdüşşâfi, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1993.

- **Gaznevî**, Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd (ö. 593/1197), *el-Hâvi'l-kudsî*, thk. Salih el-Ali, Dârü'n-nevâdir, Kuveyt 2011.
- **Gaznevî**, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshâk b. Ahmed eş-Şiblî (ö. 773/1372), *el-Gurretü'l-münîfe fî tahkîki ba'zı mesâilî'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, Beyrut 1986.
- **Gedikli**, Ayfer - **Erdoğan**, Seyfettin, "Malezya'da İslami Finans ve İslami Bankacılık Uygulamaları Üzerine Bir İnceleme", *Bilimname Dergisi* (Erciyes Üniversitesi), XXXVIII, 2019/2, ss. 251-287.
- **Gözübenli**, Beşir, "Bey' Bi'l-Vefâ (Vefâen Satış) ve Bey' Bi'l-İstiğlâl", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 90, Erzurum 1990, ss. 109-119.
- _____, "Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme", *Vakıf Haftası Dergisi*, sy. 11, 1994, ss. 51-72.
- _____, "Mufâvada", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, ss. 371-372.
- **Güçlüay**, Sezgin, *Selçuklular Döneminde Ortadoğu'da Ticaret (XI-XIII Yüzyıllar)*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1999.
- **Günay**, Hacı Mehmet, "İslam Hukukunda Akit Teorisi Bağlamında Çağdaş Finansman Enstrümanlarından Murâbaha Uygulamaları", *Fikhî Açıldan Finans ve Altın İşlemleri Sempozyumu (Tebliğler)*, İstanbul 2012, ss. 207-227.
- _____, "Vakıf", *DİA*, XXXXII, İstanbul 2012, ss. 475-479.
- **Güney**, Necmeddin, "Osmanlı'da Para Vakfı Uygulamasına Güçlü Bir İtiraz: İmam Birgivi'nin Para Vakfı Aleyhindeki Görüşleri", *Mütefekkir* (Aksaray Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi), 6/11, Haziran 2019, ss. 13-32.
- **Haccâvî**, Ebu'n-Necâ Şerefuddin Musa b. Ahmed (ö. 968/1560), *el-İknâ' litâlibi'l-intifâ' (Keşşâfu'l-kınâ' ile birlikte)*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1997.
- **Hâdimî**, Ebû Saîd Muhammed b. Fahrürrûm Mustafa (ö. 1176/1762), *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye*, Matbaatü'l-Halebî, yy., h. 1348.
- **Hâmid b. Hasan Mîre**, *Ukûdü't-temvîl el-müstecedde fî'l-masârifi'l-İslamiyye*, Darü'l-Meymân, Riyad 2011.
- **Hâkim eş-Şehîd**, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî (ö. 334/945), *el-Kâfi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr. 580.
- **Halebî**, İbrahim b. Muhammed (ö. 956/1549), *Mülteka'l-ebhur*, Salah Bilici kitabevi, İstanbul, ts.
- **Halil b. Ahmed**, Ebu Abdirrahman el-Ferâhîdî (ö. 175/791), *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî, Darü'l-hilâl, ts.
- **Hallâf**, Abdülvehhâb, *İlmü usûli'l-fikh*, Mektebetü'd-da've, ts.

- **Hammâd**, Nezh, *Fıkhu'l-muâmelâti'l-mâliyye ve'l-masrifiyye el-muâsıra*, Dârü'l-kalem, Dimeşk 2010.
- **Haraşî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh (ö. 1101/1690), *eş-Şerhu's-sağîr alâ Muhtasari Halîl*, Dârü'l-fikr, Beyrut, ts.
- **Hâris b. Ebû Üsâme**, Ebû Muhammed el-Hâris b. Muhammed et-Temîmî (ö. 282/895), *Buğyetu'l-bâhis (el-Müsned)*, thk. Hüseyin Ahmed Salih el-Bâkirî, Merkezu Hidmeti's-sünneti ve's-sîreti'n-nebeviyye, Medine 1992.
- **Haskefî**, Alâüddin Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dimeşkî (ö. 1088/1677), *ed-Dürrü'l-muhtâr* (İbn Abidin ile beraber), Dârü'l-fikr, Beyrut 1992.
- **Haslan**, Sa'd b. Türkî, *Fıkhu'l-muâmelâti'l-mâliyyeti'l-muâsıra*, Dârü's-samî, Riyad 2012.
- **Hassâf**, Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) eş-Şeybânî (ö. 261/875), *Kitâbü'l-hiyel (el-Hiyel ve'l-mehâric)*, thk. Abdulazim Muhammed Ahmed, Dârü'l-kitâbi'l-İslâmî, Kahire 2014.
- **el-Hâşimî**, eş-Şerîf Muhammed b. Ahmed b. Ebû Musa el-Kâdî (ö. 428/1037), *el-İrşâd ilâ Sebili'r-Reşâd*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.
- **Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *el-Fasl li'l-vasl el-müddrec fi'n-nakl*, thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî, Daru'l-hicre, Medine 1997.
- **Hattâbî**, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim (ö. 388/998), *Meâlimü's-sünen*, el-Matbaatü'l-ilmîyye, Halep 1932.
- **Herevî**, Ahmed b. Muhammed (ö. 401/1011), *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, Suudi Arabistan 1999.
- **Hırakî**, Ebü'l-Kasım Ömer b. Hüseyin el-Bağdâdî (ö. 334/946), *el-Muhtasar*, Darü's-sahâbe li't-turâs, Tanta 1993.
- **Hüseyin Remzi** (ö. 1936), *Lugat-ı Remzî*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, Tıpkıbasım, İstanbul 2018.
- **İbn Abdülaziz el-Muaccel**, Abdullâh, "Lemehât mine't-tecribeti'l-Mâliziyye fi'l-masrifiyyeti'l-İslâmiyye", *Mecelletü'l-ulûmi'l-insâniyye ve'l-ictimâiyye*, sy. XXXV, 2015, ss. 1-74.
- **İbn Abdülber**, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullâh en-Nemeri (ö. 463/1070), *el-Kâfî*, Mektebetu Riyad el-Hadîse, Riyad 1986.
- _____, *el-İstizkâr*, thk. Salim Muhammed Ata, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2000.
- **İbn Abidin**, Muhammed Emin b. Ömer ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836), *Reddü'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr*, Dârü'l-fikr, Beyrut 1992.

- **İbn Adî**, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî (ö. 365/976), *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1997.
- **İbnü'l-Arabî**, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh el-Meâfirî (ö. 543/1148/), *Kitâbü'l-Kabes fî şerhi Muvatta'i Mâlik b. Enes*, thk. Muhammed Abdullah Vüld Kerîm, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1992.
- **İbn Arafe**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed et-Tunusî (ö. 803/1401), *el-Muhtasarü'l-fikhî*, thk. Abdurrahman Muhammed b. Hayr, nşr. Müessesetü Halef Ahmed el-Habtûr, yy., 2014.
- **İbnü'l-Berâziî**, Ebu Said (ö. 372/982), *et-Tehzib fî ihtisâri'l-Müdevvene*, Dâru'l-buhûs li'd-dirasati'l-İslamiyye, Dubai 2002.
- **İbnü'l-Cevzî**, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (ö. 597/1201), *Garîbü'l-hadis*, thk. Abdulmu'ti Emin el-Kal'acî, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1985.
- **İbn Cüzey**, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Ahmed el-Gırnâtî (ö. 741/1340), *el-Kavânînü'l-fikhiyye*, yy., ts.
- **İbn Ebî Şeybe**, Ebûbekr Abdullah b. Muhammed (ö. 235/850), *el-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetü'r-rüşd, Riyad 1987.
- **İbnü'l-Esîr**, Mecduddin el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî (ö. 606/1209), *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-arabiyye, yy., ts.
- **İbn Fâris**, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ er-Râzî el-Kazvîni (ö. 395/1004), *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Dâru'l-fikr, Beyrut 1979.
- _____, *Mücmelü'l-luga*, thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan, Müessesstü'r-risale, Beyrut 1986.
- _____, *Hilyetü'l-fukahâ*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, eş-Şirketü'l-müttehîde, Beyrut 1983.
- **İbn Hübeyre**, Ebü'l-Muzaffer Avnüddîn Yahyâ b. Muhammed b. Hübeyre ed-Dûrî (ö. 560/1165), *el-İfsâh an meâni's-sihâh (İhtilâfü'l-eimmeti'l-erbaa ve ittifâkuhum)*, thk. Seyyid Yusuf Ahmed, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2002.
- **İbn Hacer el-Askalânî**, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-marife, Beyrut 1379 h.; Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, Beyrut 1402 h.; Dâru's-selâm, Riyad 2000; Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, Dımeşk 2013.
- _____, *Bulûgu'l-merâm min edilleti'l-ahkâm*, thk. Semîr b. Emin ez-Zührî, Dâru'l-felak, Riyad 2003.
- _____, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. Abdullah Hâşim el-Yemânî, Dâru'l-marife, Beyrut, ts.

- _____, *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfiyyi'l-kebîr*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1989.
- _____, *İnbâü'l-ğumr bi-ebnâi'l-umr*, thk. Hasan Habeşî, nşr. el-Meclisü'l-a'lâ li's-şuûni'l-İslamiyye (Mısır), Kahire 1969.
- **İbn Hacer el-Heytemî**, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed b. Ali (ö. 974/1567), *Tuhfetü'l-muhtâc fî şerhi'l-minhâc*, el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, Kahire 1983.
- **İbn Hazm**, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064), *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, Beytü'l-efkâri'd-devliyye, Riyad, ts.
- **İbnü'l-Hümâm**, Kemaluddin Muhammed b. Abdulvahid es-Sivâsî (ö. 861/1457), *Fethü'l-Kadîr ale'l-Hidâye*; Dârü'l-fikr, Beyrut 2012.
- _____, *et-Tahrir* (İbn Emirü'l-Hacc'ın *et-Takrir ve't-Tahbir*'i ile birlikte), Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1983.
- **İbnü'l-Kayserânî**, Ebu'l-fadl Muhammed b. Tahir (ö. 507/1113), *Zahîratu'l-huffâz*, thk. Abdurrahman el-Feryevânî, Dârü's-selef, Riyad 1996.
- **İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye**, Muhammed b. Ebîbekr (ö. 751/1350), *Î'lâmu'l-muvakkîn an Rabbi'l-Âlemîn*, Dârü'l-Ceyl, Beyrut 1973.
- _____, *Tehzîbü süneni Ebî Dâvud (Avnü'l-ma'bûd* ile beraber), Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1996.
- **İbn Kemal (Kemalpaşazade)**, Şemseddin Ahmed, (ö. 940/1534), *Risâle fî cevâzi vakfi'd-derâhim ve'd-denânîr* (yayımlayan Tahsin Özcan), *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 4, 2000, ss. 31-41.
- **İbn Kudâme**, Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed el-Makdisî (ö. 620/1209), *el-Muğni*, Beytü'l-efkâri'd-devliyye, Riyad 2004.
- _____, *el-Kâfi*, thk. Züheyr eş-Şâviş, el-Mektebü'l-islâmî, Beyrut 1988.
- _____, *el-Mukni'*, Mektebetu sevâdî, Cidde 2000.
- **İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (ö. 276/889), *el-Mesâil ve'l-ecvibe fî'l-hadîs ve'l-luğa*, thk. Mervân el-Atıyye – Muhsin Harâbe, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1990.
- **İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (ö. 275/888), *es-Sünen*, İstanbul 1981.
- **İbn Manzûr**, Ebü'l-fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali er-Rüveyfî el-İfriki (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.
- **İbnü'l-Mehâmilî**, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dabbî (ö. 415/1024), *el-Lübâb fî'l-fikh*, thk. Abdülkerîm b. Suneytân el-Amrî, Dârü'l-Buhârî, Medine 1416.

- **İbnü'l-Murtazâ**, el-Mehdi Lidinillah Ahmed b. Yahya (ö. 840/1437), *el-Ezhâr fi fıkhi'l-eimmeti'l-ethâr (el-Bahrü'z-Zehhâr)*, (es-Seylü'l-Cerrâr ile birlikte), Dâru İbn Hazm, ts.
- _____, *el-Bahrü'z-zehhâr el-câmi' li-mezâhibi ulemâ'i'l-emsâr*, Dâru'l-hikmeti'l-yemâniyye, San'a 1988.
- **İbn Müflih**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih el-Makdisî er-Râmînî (ö. 763/1362), *Kitâbü'l-Fürû'*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-risale, Beyrut 2003.
- **İbn Nuceym**, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısırî (ö. 970/1563), *el-Bahrü'r-râik*, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Beyrut, ts.
- **İbn Rüşd (el-Ced)**, Ebu'l-velid Muhammed b. Ahmed b. Ahmed (ö. 520/1126), *el-Mukadimâtu'l-mümehhidât*, Dâru'l-garbi'l-islâmî, Beyrut 1988.
- _____, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, thk. Muhammed Hacı, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988.
- **İbn Rüşd (el-Hafid)**, Ebu'l-velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (ö. 595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire h. 1415.
- **İbn Sa'd**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1990.
- **İbn Sîde**, Ebü'l-Hasen Ali b. İsmail el-Mürsî (ö. 458/1066), *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, thk. Abdülhamid Hendavi, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2000.
- _____, *el-Muhassas*, thk. Halil İbrahim Ceffâl, Dâru ihyai't-turâsi'l-arabî, Beyrut 1996.
- **İbn Teymiye**, Takıyuddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm (ö. 728/1328), *Mecmûu'l-fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed el-Âsımî, er-Riâsetü'l-âmme li şuûni'l-haremeyni's-şerîfeyn, Suûdi Arabistan, ts.
- _____, *el-Kavâidü'n-nûriyyetü'l-fıkhiyye*, thk. Ahmed b. Muhammed Halil, Dâru İbnü'l-Cevzî, Suudi Arabistan 1999.
- **İlgürel**, Mücteba, "Celali İsyamları", *DİA*, VII, İstanbul 1993, ss. 252-257.
- **İmrânî**, Ebü'l-Hüseyn Yahya b. Ebi'l-hayr b. Salim el-Yemânî (ö. 558/1163), *el-Beyân fi mezhebi'l-İmami's-Şâfi'*, thk. Kasım Muhammed en-Nûrî, Dâru'l-minhâc, Cidde 2000.
- **İmrânî**, Abdullah b. Muhammed, *el-Ukûdü'l-mâliyyetü'l-mürekkebe*, Dâru Kunûzi İşbiliya, Riyad 2006.
- **İnanır**, Ahmet, *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*, (yayınlanmamış Doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.

- _____, *Osmanlı Fetvâlarında Muâmele-i Şer'iyye Bey-i İne*, (yayınlanmamış çalışma), Tokat 2021.
- **İpşirli**, Mehmet, "Fenârîzâde Muhyiddin Efendi", *DİA*, XII, İstanbul 1995, ss. 339-340.
- _____, "Avârız Vakfı", *DİA*, IV, İstanbul 1991, ss. 109.
- **İsfahânî**, Ebü'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn (ö. 356/967), *el-Eğânî*, thk. İhsan Abbas, Dâru Sâdir, Beyrut 2008.
- **İsmail**, Abdul Ghafar, "Shari'ah Issues and Implications on Risks of SBBA Transactions", *Journal Universiti Kebangsaan Malaysia*, Malaysia 2010, ss. 1-14.
- **Kaan**, Enver Osman, "Finansman Kaynağı Olarak Bey' Bi'l-Vefa, Bey' Bi'l-İstiğlal ve Bey'u'l-İne", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, sy. 17, Bahar 2018, ss. 223-251.
- **Kâdî Abdülvehhâb**, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî (ö. 422/1031), *el-Maûne alâ mezhebi âlimi'l-Medîne*, thk. Hamîş Abdülhak, el-Mektebetü't-ticâriyye, Mekke 1995.
- **Kâdîhân**, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasan b. Mansûr el-Özkendî (ö. 592/1196), *Fetâvâ Kâdîhân (el-Fetâva'l-Hâniye)*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2009.
- **Kâdî İyâz**, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî (ö. 544/1149), *Meşârikü'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*, el-Mektebetü'l-atfika, yy., ts.
- _____, *et-Tenbîhâtü'l-müstenbita ale'l-kütübü'l-müdevvene ve'l-muhtelita*, thk. Muhammed el-Vesîk, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2011.
- **Kal'acî**, Muhammed Revvâs - **Kuneybî**, Hâmid Sâdık, *Mu'cemu lugati'l-fukahâ*, Dâru'n-nefâis, 1988.
- **Kallek**, Cengiz, "Sâ", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, ss. 317-319.
- **Kara**, Mustafa, "Bâlî Efendi", *DİA*, V, İstanbul 1992, ss. 20-21.
- **Karadâğî**, Ali Muhyiddin, *Mebdeü'r-rızâ fi'l-ukûd*, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2008.
- _____, *Buhûs fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2013.
- _____, *Buhûs fi fikhi'l-muâmelâti'l-mâliyyeti'l-muâsıra*, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2009.
- **Karâfî**, Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. İdris (ö. 684/1285), *ez-Zahîre*, Dâru'l-garbi'l-islâmî, Beyrut 1994
- **Karadâvî**, Yusuf, *el-Kavâidü'l-hâkime li fikhi'l-muâmelât*, Dâru'ş-şâmiye, İstanbul 2017.

- **Kâsânî**, Alaüddin Ebû Bekr b. Mes'ud (ö. 587/1191), *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1986
- **Kaya**, Süleyman, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri* (yayınlanmamış Doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- _____, "17. Yüzyıl Sonlarında Muhalif Bir metin: Muhammed b. Hamza el-Aydinî'nin Bey'u'l-İne Risalesi", *Divan Dergisi*, sy. 26, c.14, İstanbul 2009, ss. 97-112.
- _____, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kredi Temin Yöntemleri", *İslam Hukuku Açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri* (İlmi İhtisas Toplantısı), İstanbul 2011, ss. 9-56.
- _____, "Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri", *Vakıf, Hukuk ve Toplum Seminer Bildirileri*, Nisan 2013, Üsküdar, ss. 26-37.
- _____, v.dğr., "Muhasebe Kayıtları Işığında 18. Yüzyıl Para Vakıflarının Nakit İşletme Yöntemleri", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, sy. 3, c. III, Kasım 2017, ss. 50-62.
- **Kayapınar**, Hasan, "Para Vakıflarının Bir Uygulaması Olarak Muâmele-i Şer'iyenin Meşrûluğu Üzerine", *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Ocak-Haziran 2020, XIII, sy. 26, ss. 237-259.
- **Kefevî**, Mahmud b. Süleyman (ö. 990/1582), *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâi mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, thk. Saffet Köse v.dğr., Mektebetü'l-irşâd, İstanbul 2017.
- **Kefevî**, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Musa el-Kırımî (ö. 1095/1684), *el-Külliyât*, thk. Adnan Derviş, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, ts.
- **Keleş**, Hamza, "Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma -Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği-", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 21, sy. 1, Ankara 2001, ss. 189-207.
- **Kelvezânî**, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasen el-Bağdâdî (ö. 510/1116), *el-Hidâye*, thk. Abdullatif Hemîm, Müessesetü gırâs, yy. 2004.
- **Kettell**, Brian, *Islamic Finans In A Nutshell*, Wiley publication, United Kingdom 2010.
- **Kevsec**, İshak b. Mansur (ö. 251/864), *Mesâilü'l-İmam Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye*, nşr. Câmîatü'l-Medine el-İslamiyye, Medine 2002.
- **Kevserî**, Muhammed Zâhid (ö. 1952), *Hüsni't-tekâdî fî sîreti'l-İmâm Ebî Yûsuf el-Kâdî (Buluğu'l-emânî fî sîreti'l-İmâm Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî ile beraber)*, Dârü'l-feth, Amman 2017.
- **Korkmaz**, Salih, *Eski Hukukumuzda Muamele-i Şer'iyeye*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021.

- **Köse**, Saffet, *İslâm Hukukunda Kanuna Karşı Hile (Hile-i Şer'iyye)* (yayınlanmamış Doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- _____, “Şâfiî Zâhiriliğinin Analizi –Hukuki İşlemlerde Geçerlilik Cevaz Ayırımı-”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2014, sy. 24, ss. 11-24.
- _____, “Hile”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, ss. 28-29.
- _____, “Hiyel”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, ss. 170-178.
- **Kudûrî**, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebîbekr (ö. 428/1037), *et-Tecrîd*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc, Dârü's-selâm, Kahire 2006.
- _____, *el-Muhtasar*, thk. Kamil Muhammed Üveyde, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1997.
- **Kunduz**, Abdulkerim, *el-Hendesetü'l-mâliyyetü'l-İslâmiyye beyne'n-nazariyye ve't-tatbîk*, Müessesetü'r-risâle, Dimeşk 2008.
- **Kurlânî**, Celâleddin b. Şemseddin el-Harezmî (ö. 767/1366), *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Ahmed el-Hakkânî el-Afgânî, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2019.
- **Kurt**, İsmail, *Para Vakıfları, Nazariyat ve Tatbikat*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2001.
- _____, “Kredi Kaynağı Olarak Para Vakıfları”, *İslam hukuku açısından Tarihten Günümüze Kredi ve Finans Yöntemleri*, (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı), İstanbul 08-09 Mayıs 2010, 2011, ss. 315-339.
- **Küleynî**, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak (ö. 329/941), *el-Kâfi*, Darü'l-kütübi'l-İslamiyye, Tahran 1959.
- **Kütükoğlu**, Mübahat S., “Narh”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, ss. 390-391.
- **Kürâunneml**, Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hasen el-Hünâî el-Ezdî (ö. 310/922), *el-Müntehab min garîbi kelâmi'l-Arab*, thk. Muhammed b. Ahmed el-Ömerî, Câmîiatu Ümmü'l-Kurâ, Mekke 1989.
- **Lekesiz**, M. Hulusi, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyeci (Püritanist) Bir Eleştirisi: Birgîvî Mehmed Efendi ve Fikirleri*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- **Maçın**, Hasan, “Güncel Fıtır Sadakası (Fitre) Miktarının Tespitine Dair Bir Değerlendirme”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi)*, 2013, c. IV, sy. 1, ss. 221-229.
- **Mâlik b. Enes**, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö. 179/795), *el-Muvatta*, Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1985.
- **Mâverdî**, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (ö. 450/1058), *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1994.

- _____, *el-İknâ*, nşr. Hıdır Muhammed Hıdır, Küveyt 1982.
- **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye**, nşr. Nur Muhammed, Karaçi, ts.
- **Menî**, Abdullah b. Süleyman, “et-Ta’sîlü’l-fikhî li’t-teverruk fi dav’i’l-ihtiyâcâtî’l-temvîliyyet’i’l-muâsıra”, *Mecelletü’l-buhûsi’l-İslamiyye*, c. 72, Riyad 2004, ss. 351-382.
- **Merginânî**, Burhanuddin Ali b. Ebîbekr (ö. 593/1197), *el-Hidâye*, thk. Talâl Yusuf, Dâru ihyâi’t-turâsi’l-arabî, Beyrut, ts.
- _____, *Muhtârâtü’n-nevâzil*, thk. Ahmet Güneş, Mektebetü’l-irşad, İstanbul 2014.
- **Mert**, Özcan, “Âyan”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, ss. 195-198.
- **Mes’ûd**, Cübrân, *er-Râid*, Dârü’l-İlim li’l-melâyîn, Beyrut 1978.
- **Mevsilî**, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd (ö. 683/1284), *el-Muhtâr*, el-mektebetü’l-İslamiyye, İstanbul 1981.
- **Mevvâk**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf el-Abderî (ö. 897/1492), *et-Tâc ve’l-İklil*, Dârü’l-kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- **Mısrî**, Refik Yunus, *et-Temvilü’l-İslâmî*, Dârü’l-kalem, Dımeşk 2012.
- **Molla Hüsrev**, Muhammed b. Ferâmuz (ö. 885/1483) *Dürerü’l-hükkâm fi şerhi Gureri’l-ahkâm*, Dâru ihyâi’l-kütübî’l-arabiyye, ts.
- **Muhammed b. İbrahim**, *el-Hiyelü’l-fikhiyye fi’l-muâmelâti’l-mâliyye*, Dârü’s-selâm, Kahire 2009.
- **Mutarrizî**, Ebü’l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Hârizmî (ö. 610/1213), *el-Muğrib fî tertîbi’l-Mu’rib*, Dârü’l-kitâbi’l-Arabî, ts.
- **Münâvî**, Zeynüddîn Muhammed Abdurrauf b. Tâci’l-ârifîn el-Hadâdî (ö. 1031/1622), *Feyzü’l-Kadîr şerhu’l-Câmîi’s-sağîr*, el-Mektebetü’t-ticâriyyetü’l-kübrâ, Mısır 1356.
- **Münzirî**, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî (ö. 656/1258), *Muhtasarü Süneni Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Subhi b. Hasan, Mektebetü’l-mârif, Riyad 2010.
- **Müslim**, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbüri (ö. 261/874), *el-Câmiu’s-Sahîh*, el-Mektebetü’l-Mahmûdiyye, İstanbul, ts.
- **Müşeykih**, Halid b. Ali, “et-Tevverruku’l-masrifî an tarîki bey’i’l-meâdin”, *Mecelletü’l-buhûsi’l-İslamiyye*, c.73, Riyad 2006.
- **Müzenî**, Ebû İbrâhîm İsmâil b. Yahyâ b. İsmâil el-Mısrî (ö. 264/878), *el-Muhtasar*, Dârü’l-marife, Beyrut 1990.

- **Mv.F**, “Bey’u’l-îne”, Dârü’s-safve, IX, Mısır 2006, ss. 95-97.
- _____, “Teverruk”, Dârü’s-safve, XIV, Mısır 2006, ss. 147-148.
- **Nesaî**, Ebu Abdirrahman b. Şuayb (ö. 303/915), *es-Sünen*, Dârü’l-fikr, Beyrut 2005.
- **Neseî**, Ebû Hafs Ömer b. Muhammed (ö. 537/1142), *Tılbetü’t-talebe*, Mektebetü’l-mesnâ, Bağdat 1893.
- **Neseî** Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed (ö. 710/1310), *Medârikü’t-tenzîl ve hakîkü’t-te’vîl*, Dârü’n-nefâis, Beyrut 2009.
- _____, *el-Kâfî fî şerhi’l-Vâfî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüseyin Paşa, nr. 205.
- **Nevevî**, Muhyiddin Yahya b. Şeref (ö. 676/1277), *Ravzatü’t-tâlibîn*, thk. Züheyr eş-Şâvîş, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut 1991.
- _____, *Minhâcü’t-tâlibîn*, thk. Avz Kasım Ahmed, Dârü’l-fikr, Beyrut 2005.
- _____, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Müessesetu Kurtuba, yy., 1994.
- **Ocakhanoglu**, Abdurrahman, “Para Vakıflarında Tüketici Kredileri: Mehmet Asım Efendi Para Vakfı Örneği”, *Sosyal Bilimler Genç Akademisyenler Sempozyumu (Bildiriler)*, 8-9 Mayıs 2015 Mardin, Kadim Akademi yayınları, Mardin 2016, ss. 122-128.
- **Okur**, Kaşif Hamdi, “Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuûd Efendinin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, sy. 7-8, 2005/1-2, ss. 33-58
- **Onur**, Mehmet, *İslam Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış Doktora tezi), Erzurum 2017.
- **Özcan**, Hüseyin, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, Yeni Desen matbaası, Ankara 1975.
- **Özcan**, Tahsin, *Kanuni Dönemi (M. 1520-1566/H. 926-974) Üsküdar Para Vakıfları*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.
- _____, “Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge”, *İLAM Araştırma Dergisi*, c. III, sy. 2, Temmuz-Aralık 1998, ss. 107-112.
- _____, “Kânunî Dönemi Para Vakıfları”, *Üsküdar Sempozyumu I (Bildiriler)*, 23-25 Mayıs 2003, Üsküdar Belediyesi yayınları, İstanbul 2004, c. I, ss. 57-67.
- **Özel**, Ahmet, “Kefevî”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, ss. 185-186.
- **Özsoy**, İsmail, *İslam İktisadında Faiz ve Çağımızda Ortaya Çıkan Problemler* (yayınlanmamış Doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.

- _____, “Faiz”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, ss. 110-126.
- **Pezdevi**, Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn (ö. 482/1089), *Şerhu'l-Câmi's-sağır*, thk. İman bint Salim b. Salih (Yüksek Lisans tezi), Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, Mekke 2007.
- **Polat**, M. Said, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İçtimaî ve İktisadî Hayat*, (yayınlanmamış Doktora tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1997.
- **Polat**, Salahattin, “Mürsel”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, ss. 52-54.
- **Rabîta**, *Karârâtü Mecmai'l-Fıkhîyyi'l-İslâmî*, Mekke 2004.
- **Râfîî**, Abdulkerim b. Muhammed (ö. 623/1226), *Fethü'l-azîz bi şerhi'l-vecîz (eş-Şerhu'l-kebîr)*, Dârü'l-fıkr, Beyrut, ts.
- **Rassâ'**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Kâsım el-Ensârî (ö. 894/1489), *el-Hidâyetü'l-kâfiyetü's-şâfiye li-beyânî hakâiki'l-İmâm İbn Arafe el-vâfiye (Şerhu Hudûdi İbn Arafe)*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, yy., h. 1350.
- **Raysûnî**, Ahmet, ““Makâsıt ve İctihat' Şâtıbî Merkezli Bir Bakış”, çev. Ahmet Yaman, *Diyanet İlmî Dergi*, 2003, c. XXXIX, sy. 3, ss. 65-86.
- **Remlî**, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed (ö. 1004/1596), *Nihâyetü'l-muhtâc*, Dârü'l-fıkr, Beyrut 1984.
- **Reşîdî**, Ahmed Fehd, *Ameliyyâtü't-teverruk ve tatbikâtuha'l-iktisâdiyye fi'l-masârifî'l-İslâmiyye*, Dârü'n-nefâis, Amman 2005.
- **Ruaynî**, Ebu Abdillah Muhammed b. Muhammed el-Hattâb (ö. 954/1547), *Mevâhibu'l-celîl*, Daru âlemi'l-kütüb, Riyad 2003.
- **Rûyânî**, Ebu'l-Mehâsin Fahrü'l-İslâm Abdulvahid b. İsmail (ö. 502/1108), *Bahrü'l-mezheb fi fûrûi mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, thk. Tarık Fethi es-Seyyid, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- **Saâlibî**, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed (ö. 429/1038), *Yetmetü'd-dehr fi mehâsini ehli'l-asr*, thk. Müfid Muhammed Kumhaye, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993.
- **Sâbûnî**, Muhammed Ali, *Safvetü't-tefâsîr*, el-Mektebetü'l-asriyye, Beyrut 2010.
- **SAC**, *Resolutions of the Securities Commission Shariah Advisory Council*, Securities Commission publication, Kuala Lumpur 2007.
- **Sadrüşşehîd**, Ebû Hafs Hüsâmüddîn Ömer b. Abdilazîz b. Mâze el-Buhârî (ö. 536/1141), *Şerhu'l-Câmi'i's-sağır*, thk. Salah Avvâd Cum'a, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.

- **Sadrüşşerîa es-Sânî**, Ubeydullah b. Mes'ud el-Mâhbûbî el-Buhârî (ö. 747/1346), *Tenkîhü'l-usûl* (Taftazânî'nin *et-Telvîh* haşiyesi ile beraber), Mektebetu Sabîh, Mısır, ts.
- **Sahillioğlu**, Halil, "Dirhem", *DİA*, IX, İstanbul 1994, ss. 368-371.
- **Sahnûn**, Abdusselam b. Said et-Tenûhî (ö. 240/854), *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- **Sâlûs**, Ali Ahmed, *el-Kadâya'l-fikhiyyetü'l-muâsıra ve'l-iktisâdü'l-İslâmî*, Müessesetü'r-reyyân, Beyrut 2008.
- **Samar**, Mahmut, *İslam Hukukunda Akitlerin Birleştirilmesi (Safkateyn) Yasağı ve Günümüz Finans Uygulamalarına etkisi* (yayınlanmamış Doktora tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2018.
- **Sâmi**, Şemseddin (ö. 1904), *Kâmus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, ts.
- **Sarıköse**, Barış, "Kadınhanı'nda Para Vakıfları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 33 (Bahar), Konya 2013, ss. 115-132.
- **Schacht**, Joseph, *İslam Hukukuna Giriş* (çev. Mehmet Dağ - Abdulkadir Şener), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986.
- **Schoon**, Natalie, *Modern Islamic banking: products, processes in practice*, John Wiley & Sons Ltd, United Kingdom 2016.
- **Sebhânî**, Abdülcebbâr Hamd Abîd, "İdâretü's-süyûle fi'l-masârifi'l-İslâmiyye", *Mecelletü's-şerîa ve'l-kânûn*, sy. 78, Nisan 2019, ss. 23-74.
- **Semerkandî**, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed (ö. 373/983), *el-Fetâvâ (en-Nevâzil)*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2017.
- _____, *Tenbîhü'l-gâfilîn*, thk. Yusuf Ali Büdeyvî, Dâru İbn Kesîr, Dımeşk 2000.
- **Semerkandî**, Ebu Bekr Alâeddin Muhammed b. Ahmed (ö. 539/1144), *Tuhfetü'l-fukahâ*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1994.
- **Semhân**, Hüseyin Muhammed, *Üsesü'l-ameliyyâti'l-masrıfiyyeti'l-İslamiyye*, Dârü'l-mesîra, Amman 2013.
- **Senhûrî**, Abdurrezzâk (ö. 1971), *Mesâdirü'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Daru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.
- **Serahsî**, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed (ö. 483/1090), *el-Mebsût*, Dârü'l-marife, Beyrut, ts.
- _____, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfî, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ts.

- **Serenli**, Mehmet Fatih, *İslâm Hukuku'nda Bey'u'l-îne akdi* (Yüksek Lisans tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1997.
- **Seyyid Şerif el-Cürcânî**, Ali b. Muhammed (ö. 816/1413), *et-Ta'rîfât*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1983.
- **Suğdî**, Ebü'l-Hasen (Hüseyn) RükñüIslâm Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed (ö. 461/1068), *en-Nütef fi'l-fetâvâ*, thk. Salahuddîn en-Nâhî, Dârü'l-furkân, Amman 1984.
- **Suyûtî**, Celaluddin Abdurrahman b. Ebîbekr (ö. 911/1505), *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1990.
- **Sübki**, Ebü'l-Hasen Takiyüddin Ali b. Abdilkâfi (ö. 756/1355), *Tekmiletü'l-Mecmû'*, Dârü'l-fikr, Beyrut, ts.
- _____, *Fetâva's-Sübki*, Dârü'l-maârif, yy., ts.
- **Sübki**, Tâcuddin Abdulvehhab b. Takiyüddin (ö. 771/1370), *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1991.
- **Süleym b. Eyyûb**, Ebu'l-Feth er-Râzî (ö. 447/1055), *el-İşâre fi'l-fikh alâ mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî*, thk. Riyad Mensî el-İsâ (Yüksek Lisans tezi), Dârü'z-zıyâ, Kuveyt 2014.
- **Süveylim**, Sâmî b. İbrahim, "et-Teverruk ve'teverruku'l-munazzam", *MMFI*, Mekke 2005, c. 18, sy. 20, ss. 193-281.
- **Şa'bân**, Zekiyyüddin, *Usûlü'l-fikh*, Mektebetü'l-irşâd, İstanbul 2016.
- **Şafak**, Ali, "Kasıt", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, ss. 559-561.
- **Şâfiî**, Muhammed b. İdris (ö. 204/ 819), *el-Üm*, Darü'l-marife, Beyrut 1990.
- **Şâtibî**, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ el-Gırnâtî (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan, Dâru İbn Affân, 1997.
- **Şebîr**, Muhammed Osman, *el-Medhal ilâ fikhî'l-muâmelâti'l-mâliyye*, Dârü'n-nefâis, Ürdün 2010.
- **Şevkânî**, Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834), *Neylü'l-evtâr*, Dârü'l-hadîs, Kahire 1993.
- _____, *es-Seylü'l-cerrârü'l-mutedaffik alâ hadâiki'l-ezhâr*, Dâru İbn Hazm, ts.
- **Şeybânî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad (ö. 189/805), *el-Asl (el-Mebsût)*, thk. Mehmet Boynukalın, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2012.
- _____, *el-Câmiu's-sağîr* (Leknevî'nin *en-Nâfiü'l-kebir* şerhiyle birlikte), Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1985.

- _____, *es-Siyerü'l-kebîr* (Serahsî'nin şerhiyle birlikte), thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ts.
- _____, *el-Hücce alâ ehli'l-Medîne*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 2006.
- **Şeyhîzâde**, Abdurrahman b. Muhammed Damad Efendi (ö. 1078/1667), *Mecmau'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-Eehur*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- **Şimşek**, Mehmet, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar", *AÜİFD*, c. 27, 1986, ss. 207-220.
- **Şîrâzî**, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf (ö. 476/1083), *et-Tenbîh fi fîrûi'l-fikhi's-Şâfiî*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1983.
- _____, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, ts.
- _____, *en-Nüket fi'l-mesâili'l-muhtelef fihâ beyne's-Şâfiî ve beyne Ebî Hanîfe*, thk. Muhammed Hasan İsmail, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 2011.
- **Şîrbînî**, Muhammed b. Ahmed el-Hatîp (ö. 977/1570), *Muğni'l-muhtâc*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1994.
- **Taberânî**, Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *Müsnedü's-şâmiyyîn*, thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1984.
- **Tahâvî**, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî (ö. 321/933), *Muhtasarü ihtilâfi'l-ulemâ*, thk. Abdullah Nezir Ahmed, Dârü'l-beşâiri'l-islâmiyye, Beyrut 1995.
- **Takî Osmânî**, Muhammed, *Fıkhü'l-büyükü' ala'l-mezâhibi'l-erbaa*, Dârü'l-kalem, Dimeşk 2017.
- **Takiyuddin el-Hisnî**, Ebûbekr b. Muhammed ed-Dimeşkî (ö. 829/1426), *Kifâyetü'l-ahyâr fi halli Gâyeti'l-ihtisâr*, thk. Ali Abdülhamid Baltacî, Dârü'l-Hayr, Beyrut 1991.
- **Tarîkî**, Abdullah b. Muhammed, "Hükmü Bey'i'l-İne", *MBI*, sy. 14, Riyad 1986, ss. 261-294.
- **Tehânevî**, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî (ö. 1158/1745), *Keşşâfü istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1996.
- **Tehânevî**, Zafer Ahmed (ö. 1974), *Î'lâü's-sünen*, thk. Muhammed Takî Osmânî, nşr. İdâretü'l-Kur'ân ve'l-ulumi'l-İslâmiyye, Karaçi 1997.
- **Tilimsânî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed eş-Şerif (ö. 771/1370), *Luma'*, Dârü'l-âfâki'l-arabiyye, Kahire 2011.
- **Tekin**, Yılmaz, *Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü*, Tek Ağaç Eylül yayıncılık, Ankara 2007.

- **Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), *Sünen*, thk. Beşşar Avvâd Maruf, Dârü'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1998.
- **Turan**, Mehmet Fatih, "Bey' bi'l-Vefa ve Bey'u'l-İne ile Mukayeseli Olarak Günümüz Repo İşlemlerinin Fıkhî Boyutu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015/1, c. 14, sy. 27, ss. 117-146.
- **Turan**, Osman, "Selçuk Türkiyesi'nde Faizle Para İkrâzına Dâir Hukukî Bir Vesika", *Belleten Dergisi*, Ankara 1952, c. XVI, ss. 251-260.
- **Tûsî**, Ebû Cafer Muhammed b. El-Hasen b. Ali (ö. 460/1067), *el-İstibsâr*, Dârül-kütübi'l-İslamiyye, Tahran 1956.
- **Türkmen**, Mustafa Nuri, "Halep Para Vakıfları Muhasebelerinin Kısa Bir Değerlendirmesi", *Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 9, Şanlıurfa 2012, ss. 121-131.
- **Ünal**, Halit, "Attâbî", *DİA*, IV, İstanbul 1991, ss. 93.
- **Ünal**, Oğuz, *Güncel Ticari İlişkilerde İne Satışı* (Yüksek Lisans tezi), Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane 2015.
- **Üseymîn**, Muhammed b. Salih (ö. 2000), *eş-Şerhü'l-mümti alâ Zâdi'l-mustakni*, Dâru İbnü'l-Cevzî, 2007.
- **Üsmendî**, Ebü'l-Feth Alâüddîn Muhammed b. Abdilhamîd (ö. 552/1157), *Tarikatü'l-hilâf beyne'l-eimmeti'l-eslâf*, thk. Muhammed Zeki Abdülber, Dârü't-turâs, Kahire 2007.
- **Vekî**, Ebûbekr Muhammed b. Halef (ö. 306/918), *Ahbârü'l-kudât*, nşr. Abdulaziz Mustafa el-Merâğî, el-Mektebetü't-ticariyyetü'l-kübra, Kahire 1947.
- **Venardos**, Angelo M., *Islamic banking and Finance in South-east Asia*, World Scientific Publishing, Singapore 2006.
- **Yaman**, Ahmet, *Fetvâ Usûlü ve Âdâbı*, İFAV yayınları, İstanbul 2017.
- _____, " 'İstihsan' Ne Değildir?", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 8, Temmuz-Aralık 2007, ss. 169-173.
- _____, "Osmanlı Pozitif Hukukunun Şer'îliği Tartışmalarına Eleştirel Bir Katkı", *İslamiyat Dergisi*, c. 8, sy. 1, ss. 113-125.
- **Yaman**, Ahmet - **Çalış**, Halit, *İslâm Hukukuna Giriş*, İFAV Yayınları, İstanbul 2014.
- **Yaran**, Rahmi, "Bilmen", *DİA*, VI, İstanbul 1992, ss. 162-163.
- **Yazıcı**, Ahmet, *Klasik-Modern Yorum Açısından Bilmen ve Ateş Tefsirlerinin Mukayesesi* (yayınlanmamış Doktora tezi), Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2011.

- **Yediyıldız**, Bahaeddin, “XVIII. Türk Vakıflarının İktisâdî Boyutu”, *Vakıflar Dergisi*, sy. 18, Ankara 1984, ss. 5-41.
- **Yusoff**, Amir Fazlim, “Islamic Personal Financing Instruments in the Malaysian Banking Industries: Issues and Alternatives”, *Journal of Contemporary Islamic Law*, vol. 1 (1), 2016, page 24-38.
- **Yuvalı**, Abdulkadir, “Gazân Han”, *DİA*, XXIII, İstanbul 1996, ss. 429-431.
- **Yücel**, Ahmet, “İbn Sîrîn”, *DİA*, XX, İstanbul 1999, ss. 358-359.
- _____, “İbn Avn (Abdullah)” *DİA*, XIX, İstanbul 1999, ss. 340-341.
- **Yüksel**, Hasan, “Anadolu Selçukluları’nda Vakıflar”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi (Sosyal ve Siyasi Hayat)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2006, ss. 309-325.
- **Zebîdî**, Muhammed el-Murtaza b. Muhammed (ö. 1205/1791), *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, Dârü’l-hidâye, ts.
- **Zehebî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (ö. 748/1347) *Tenkîhü’t-tahkîk fî ahâdisi’t-ta’lîk*, thk. Mustafa Ebu’l-Gayt, Dârü’l-vatan, Riyad 2000.
- **Zencânî**, Şihâbüddin Mahmud b. Ahmed (ö. 656/1258), *Tahricü’l-fürû’ ala’l-usûl*, thk. Muhammed Edip Salih, Müessesetü’r-risâle, Beyrut 1976.
- **Zerkeşî**, Ebû Abdillâh Şemsuddin Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Mısrî (ö. 772/1370), *Şerhu’z-Zerkeşî alâ Muhtasari’l-Hırakî*, Dârü’l-ubeykân, yy., 1993.
- **Zerkeşî**, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Abdillâh (ö. 794/1392), *el-Mensûr fî’l-kavâidi’l-fikhiyye*, nşr. Kuveyt Vezâretü’l-Evkâf, Küveyt 1985.
- **Zeylaî**, Cemaluddin Abdullah b. Yûsuf (ö. 762/1358), *Nasbu’r-râye li ahâdisi’l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme, Müessesetü’r-reyyân, Beyrut 1997.
- **Zeylaî**, Fahrudin Osman b. Ali (ö. 743/1342), *Tebyînü’l-hakâik şerhu Kenzi’d-dakâik*, el-Matbaatü’l-kübra’l-emîriyye, Bulak 1895.
- **Zübeyrî**, Mus‘ab b. Abdullah (ö. 236/851), *Nesebu Kureyş*, thk. E. Levi Provençal, Dârü’l-maârif, Kahire 1953.
- **Zühaylî**, Vehbe, *el-Fikhü’l-İslamî ve edilletuh*, Dârü’l-fikr, Dimeşk, ts.
- **Zühaylî**, Muhammed b. Mustafa, *el-Kavâidü’l-fikhiyye ve tatbikâtuha fî’l-mezâhibi’l-erbaa*, Dârü’l-fikr, Dimeşk 2006.
- **Zürkânî**, Abdalbaki b. Yusuf (ö. 1099/1687), *Şerhu Muhtasari Halil*, Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, Beyrut 2002.

İnternet Kaynakları: (Erişim tarihleri, ilgili dipnotlarda verilmiştir.)

- <https://www.ajrsp.com/vol/issue8/-صیغة-بیع-العینة-حقیقتها-ومشرو-عیتها-كما-تجربها-البنوك-الإسلامية.pdf>
- <https://www.aliqtisadalislami.net/اعتبار-التهمة-في-التصرفات-المالية/>
- https://www.alukah.net/manu/files/manuscript_3737/makhtot.pdf
- https://www.alukah.net/manu/files/manuscript_6102/makhtotah.pdf
- <https://ar.islamway.net/collection/13320/مجلة-المجمع-الفقهی-الإسلامی/>
- <https://archive.org/details/4-5951524942137788473-1/page/n3/mode/2up>
- https://archive.org/details/060638/01_60638/page/n5/mode/2up
- <https://www.bankislam.com/business-banking/treasury/money-market/>
- https://www.bnm.gov.my/documents/20124/761709/shariah_resolutions_2nd_edition.pdf/3844f55b-8c0f-23ea-5a2a-9874dc416a04?t=1593546461329
- https://www.bnm.gov.my/documents/20124/761700/03_Bai+Inah.pdf/3b0acbf3-563e-6b18-ed9f-5d483e7372a5?t=1579764432627
- https://www.bnm.gov.my/microsite/fs/sac/shariah_resolutions_2nd_edition_EN.pdf
- <https://www2.diyonet.gov.tr/diniseriyuksekkurulu/Documents/G%C3%9CNCEL%20D%C4%BON%C4%B0%20MESELELER%20III.pdf>
- <https://docplayer.biz.tr/106621985-Prof-dr-ishak-emin-aktepe.html>
- <http://ekisopini.blogspot.com/>
- <file:///C:/Users/lenovo/Desktop/616daf3214b14.pdf>
- <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/helalharam/0248.htm>
- <https://ia600900.us.archive.org/26/items/FP116/116.pdf>
- <https://www.ifsb.org/terminologies.php>
- <https://www.iifa-aifi.org/ar/1751.html>
- <https://www.iifa-aifi.org/ar/2214.html>
- <https://www.iifa-aifi.org/ar/2302.html>
- http://iimm.bnm.gov.my/view.php?id=94&dbIndex=0&website_id=14&ex=1463574445&md=%06PM6p%D6OP%8FOM6KuhZ
- <https://www.imamjournals.org/index.php/jshs/article/view/444/375>
- <https://islamicbankers.files.wordpress.com/2013/12/2013-ed-bai-inah.pdf>
- <https://islamicbankers.me/islamic-banking-islamic-contracts/financing-bai-inah/>
- <https://www.islamiccreditcard.com/bay-al-inah-credit-card.html>
- <https://www.islamiccreditcard.com/tawarruq-credit-card.html>

- https://www.izu.edu.tr/docs/default-source/default-document-library/faizsiz-finans-standartlari.pdf?sfvrsn=968bc0e9_0
- <https://journals.iium.edu.my/jiasia/index.php/jia/article/view/344/170>
- <http://www.kadiscilleri.org/madde.php>
- <https://katilimdunyasi.com/2018/03/28/albaraka-en-az-210-milyon-usd-murabaha-sindikasyon-kredisi-aliyor/>
- <https://www.katilimbankaciligi.com/sukuk-nedir/>
- http://www.mifc.com/index.php?rp=03_bai_inah.pdf
- https://mpira.ub.uni-muenchen.de/93430/1/MPRA_paper_93430.pdf
- <http://www.okanacar.com/2012/12/sendikasyon-kredileri-ve-katlm.html>
- <https://www.sc.com.my/api/documentms/download.ashx?id=511180c4-b0f1-49e3-9f92-46efe55457bc>
- <https://www.sc.com.my/bm/api/documentms/download.ashx?id=187ed680-918f-41f5-b11e-d6625ed81f09>
- <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214845018301765>
- <https://sozluk.gov.tr/>
- [_https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/261eb8a7e33cef972f75d41890acb31e.pdf](https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/261eb8a7e33cef972f75d41890acb31e.pdf)
- https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/FAIZSIZ_FINANS_SOZLUGU-GUNCEL.pdf- <http://www.uzeyirdogan.com/?Syf=26&Syz=171654>
- <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/sermayepiyasalaruygulamalari.pdf>
- https://www.bnm.gov.my/documents/20124/761700/03_Bai+Inah.pdf/3b0acbf3-563e-6b18-ed9f-5d483e7372a5?t=1579764432627
- <http://www.ukm.my/jcil/wp-content/uploads/2017/07/JCIL-2016-11-Article-2.pdf>
- <https://waqfeya.net/search.php>
- [_http://www.zaidiah.com/sites/default/files/articles_files/%d8%a7%d9%84%d8%a8%d8%ad%d8%b1%20%d8%a7%d9%84%d8%b2%d8%ae%d8%a7%d8%b1-3.pdf](http://www.zaidiah.com/sites/default/files/articles_files/%d8%a7%d9%84%d8%a8%d8%ad%d8%b1%20%d8%a7%d9%84%d8%b2%d8%ae%d8%a7%d8%b1-3.pdf)
- [-https://www.ziraatkatilim.com.tr/bankamiz/basin-odasi/Documents/Ziraat-Katilim_Basin-Aciklamasi-murabaha%283%29.pdf](https://www.ziraatkatilim.com.tr/bankamiz/basin-odasi/Documents/Ziraat-Katilim_Basin-Aciklamasi-murabaha%283%29.pdf)